

I FEEL SLOVENIA

EDITORIAL

- 7 **Barbara Beznec:** The story of a struggle
- 11 **Uršula Lipovec Čebtron and Jelka Zorn:** Why should we concern ourselves with the erasure?

ERASURE ^{tm}

- 17 **Jelka Zorn:** »We, the ethno-citizens of ethno-democracy« – the formation of Slovene citizenship
- 34 **Barbara Beznec:** The impossible is possible: an interview with Aleksandar Todorović
- 46 **Roberto Pignoni:** The story of Velimir Dabetić
- 48 **Borut Mekina:** A monument to the erased
- 55 **Roberto Pignoni:** The double erasure of Ali Berisha

DIAGNOSIS: ERASURE

- 59 **Uršula Lipovec Čebtron:** The metastasis of erasure
- 76 **Uršula Lipovec Čebtron:** An interview with Aleksander Dopljihar

OUTLINE

- 81 **Marta Gregorčič:** Phantomic irresponsibility, or, fascism in disguise
- 98 **Uršula Lipovec Čebtron:** The invention of »the enemy within« after secession from Yugoslavia. A conversation with the poet Boris A. Novak
- 101 **Vlasta Jalušič:** Organized innocence and exclusion: »Nation states« in the aftermath of wars and collective crimes
- 122 **Andrej Kurnik:** The erased are going to heaven
- 132 **Jelka Zorn:** Let's erase the detention camps, not the people: an interview with Roberto Pignoni
- 139 **Imma Tuccillo Castaldo:** Immobilized citizenships
- 148 **Marta Stojić:** Erasure: from liminality to metaphor

EFFACEMENT

- 157 **Igor Mekina:** The erasure of the erasure
- 171 **Svetlana Vasović:** Expulsion into death
- 177 **Neža Kogovšek:** The erased: the proposal of a constitutional law as the negation of the rule of law
- 194 **Boris Vezjak:** The argumentation and rhetorics of erasure

CHRONOLOGY

- 204 **Sara Pistotnik:** Chronology of the Erasure 1990—2007

REVIEWS

- 241 **Mitja Velikonja:** With irony against discrimination – the Erased Ltd of Franci Slak
- 242 **Mirt Komel:** Rubbed Out, a documentary film by Dimitar Anakiev
- 243 **Mirt Komel:** The Caravan of the Erased, a documentary film by Dražena Perić
- 245 **Jadranka Ljubičič:** On the exhibitions »Today dreams are permitted« in Alkatraz Gallery (2003) and »The long and winding story of intolerance« in the Ethnographic Museum
- 246 **Luka Hrovat:** Erased resistances, photographic exhibition, Info point – Metelkova

ABSTRACTS

- DVD: documentary films
- Dimitar Anakiev (2004) Rubbed Out
- Dražena Perić (2007) The Caravan of the Erased

UVODNIK

- 7 **Barbara Beznec:** Zgodba nekega boja
11 **Jelka Zorn in Uršula Lipovec Čebtron:** Zakaj se ukvarjati z izbrisom?

IZBRIS^{tm}

- 17 **Jelka Zorn:** »Mi, etno-državljeni etno-demokracije«, - nastajanje slovenskega državljanstva
34 **Barbara Beznec:** Nemogoče je mogoče. Intervju z Aleksandrom Todorovičem
46 **Roberto Pignoni:** Zgodba Velimirja Dabetiča
48 **Borut Mekina:** Spomenik izbrisanim
55 **Roberto Pignoni:** Dvojni izbris Alija Berishe

DIAGNOZA: IZBRIS

- 59 **Uršula Lipovec Čebtron:** Metastaze izbrisa
76 **Uršula Lipovec Čebtron:** Brez zdravstvene kartice nisi nihče. Intervju z Aleksandrom Dopliharjem

IZRIS

- 81 **Marta Gregorčič:** Fantomska neodgovornost ali fašizem v preoblekah
98 **Uršula Lipovec Čebtron:** Iznajdba »notranjega sovražnika« po odcepitvi od Jugoslavije. Pogovor s pesnikom Borisom A. Novakom
101 **Vlasta Jalušič:** Organizirana nedolžnost in izključevanje. Nacionalne države in državljanstvo po vojni in kolektivnih zločinih
122 **Andrej Kurnik:** Izbrisani gredo v nebesa
132 **Jelka Zorn:** Izbrišimo taborišča, ne ljudi. Intervju z Robertom Pignonijem
139 **Imma Tuccillo Castaldo:** Imobilizirana državljanstva
148 **Marta Stojić:** Izbris: od liminalnosti do metafore

PREBRIS

- 157 **Igor Mekina:** Izbris izbrisa
171 **Svetlana Vasović:** Izgon v smrt
177 **Neža Kogovšek:** Izbrisani. Predlog ustavnega zakona kot negacija pravne države
194 **Boris Vežjak:** Argumentacija in retorika v primeru izbrisanih

KRONOLOGIJA

- 204 **Sara Pistotnik:** Kronologija izbrisa 1990—2007

RECENZIJE

- 241 **Mitja Velikonja:** Z ironijo nad diskriminacijo, Izbrisani d.o.o. Francija Slaka
242 **Mirt Komel:** Zradirani, dokumentarni film Dimitarja Anakieva
243 **Mirt Komel:** Karavana izbrisanih, dokumentarni film Dražene Perić
245 **Jadranka Ljubičič:** O razstavah »Danes so dovoljene sanje« v galeriji Alkatraz (2003) in »Jara kača nestrpnosti« (2004) v Etnografskem muzeju
246 **Luka Hrovat:** Izbrisani odpori, razstava fotografij (2007) Infotočka – Metelkova

POVZETKI

- DVD priloga:** dokumentarna filma
Dimitar Anakiev (2004) Zradirani
Dražena Perić (2007) Karavana izbrisanih

UVODNIK

“sola la memoria
puede avanzar,
nunca se olvida”

*»Le spomin gre naprej,
pozaba nikoli.«*

Grafit v Ciudad Guatemala

M. Bajtin.

Zgodba nekega boja

Ob petnajstletnici izbrisa 18.305 državljanov in državljanek nekdanje skupne države iz registra stalnih prebivalcev novonastale Republike Slovenije in peti obletnici njihovega kolektivnega in organiziranega boja se zdi, kot da je bilo hkrati doseženo vse in nič. Pravni boj žrtev izbrisa – samega akta uničenja evidenc in petnajst let trajajočega administrativno-represivnega procesa, spodbujenega in sponzoriranega s strani najvišjih državnih institucij –, katerega cilj je bil dokazati nelegalnost izbrisa, je dosegel svoj vrhunec v večih odločitvah slovenskega Ustavnega sodišča, med katerimi je zagotovo najpomembnejša odločitev iz leta 2003, ki zakonodajalcu nalaga, da mora vsem izbrisanim retroaktivno vrniti status stalnega prebivališča. Prihodnost političnega boja pisane mreže različnih protagonistov in protagonistk, katerega cilj je dejanska povrnitev pravic in reparacija krivic, priznanje storjenega zločina, kazenska odgovornost krivcev in skupno delovanje proti izključevanju in ilegalizaciji na evropski ravni, pa še je še vedno negotova in polna novih izzivov. Ob tem se v pričujoči številki Časopisa za kritiko znanosti nikakor ne pretvarjamo, da je fenomen izbrisa in boja izbrisanih mogoče strniti v nekaj – četudi številnih – besed. Še manj si upamo reči, da ju je možno enoznačno interpretirati. A vseeno lahko že danes trdimo, da je boj izbrisanih prinesel številne materialne in simbolne rezultate, ki bodo dobra popotnica njegovim nadaljnjim podvigom in velika inspiracija drugim bojem.

Kratka analiza časa po slovenskem osamosvajanju, ki nam jo dopušča razpoložljivi prostor, pri naša dve temeljni ugotovitvi. Medtem ko se je sodni veji oblasti uspelo izogniti pritisku politične demagogije, populistične histerije in pravniške malverzacije, pa v institucionalni politični sferi ustrezna analiza in posledično racionalna razrešitev vprašanja izbrisa ni bila možna oziroma ni bila zaželeno. Levosredinske stranke, vsaj odkar so v opoziciji, so sicer povzele stališče Ustavnega sodišča. Vsaj načeloma ga podpirajo s tem, da preprečujejo sprejetje t. u. ustavnega zakona, ki ga predlaga sedanja vlada in ki vprašanja izbrisa ne rešuje, temveč ga z vpisom v ustavni red legalizira in s tem normalizira. A kljub temu je do dejanske implementacije pravnega minimuma, ki ga vsebujejo odločbe Ustavnega sodišča, še dolga pot. Še bolj se izmika reševanje bistvenega

problema, torej vprašanja reparacije in predvsem vprašanja ugotavljanja odgovornosti (ki bi ne samo sankcioniralo zločin, temveč z veliko višjo verjetnostjo preprečilo njegove različice v prihodnosti), kateremu se vsi institucionalni politični akterji izogibajo bolj kot sedanja vlada odločbam Ustavnega sodišča, ki jih bo državni zbor – v takšni ali drugačni obliki – moral implementirati. Breme odgovornosti za izbris namreč brbota kot kipeča lava pod nogami celotnega političnega spektra in vprašanje, ki si ga le-ta zastavlja, je, ali bi sploh kdo preživel izbruh nezaustavljivega gejzirja, ki bi ga sprožil sunek začetka iskanja krivcev za izbris.

Zato ne preseneča, da je boj izbrisanih v največji meri označeval, narekoval, oteževal in izzival prav popolnoma zgrešen in povsem zavajajoč stereotip, ki je v javni razpravi in delovanju perfidno, predvsem pa neizbrisljivo zamenjal vlogi žrtve in storilca. Še danes se zdi neverjetno, kako je lahko spretno navržena in v nedogled ponavljajoča se propaganda – teza o izbrisanih kot agresorjih na Slovenijo, špekulantih s slovenskim državljanstvom in morilskih koristljubnežih – povsem zasenčila vse argumente žrtve in vedno znova legitimirala zločinsko dejanje večine nad manjšino. Multitudo, ki zajema vse družbene sloje ter vse narodnosti nekdanje Jugoslavije, Slovence, Hrvate, Bošnjake, Srbe, Makedonce, Črnogorce, Albance in Rome, je oblastno-medijski aparat predelal v homogenizirano, agresorsko, antidržavno ali pa vsaj antislovensko pošast (čepprav ne gre zanemariti dejstva, da se je ravno skozi izbris državo in državljsanske pravice izenačilo s slovenstvom, slovenskim narodom), ki jo je treba čim prej pokončati. Na ta način si je oblast, tako tista, ki je izbris zagrešila, kot tista, ki ga je ohranjala in ga še vedno ohranja, nadelala masko nedolžnosti, ki jo lahko ovrže zgolj neizpodbiten dokaz o nasprotnem. Breme dokazovanja krivde države in lastne nedolžnosti pa je prevalila na najšibkejši in najranljivejši segment družbe, na izbrisane posameznike in posameznice, s čimer je več kot učinkovito zamejila njihov prostor politične ofenzive.

Zato si je gibanje že v najzgodnejšem obdobju moralo zastaviti vprašanje načina organizacije, modalitet delovanja in ciljev lastnega boja. Ko je postalo jasno, da bo boj dolgotrajen in da pričakovani rezultati prav gotovo ne bodo enoznačni, je moralo iznajti strategijo, ki izbrisanih ne bi definirala zgolj v negativnem smislu, kot žrtve nacionalistične in hujskaške politike, katerih usoda se bo razrešila v nedefinirani prihodnosti, temveč tudi v pozitivnem smislu, kot subjekt, ki skozi svoje delovanje ustvarja nove načine organiziranja in solidarnosti, kot subjekt, ki se opolnomoči in učloveči skozi sodelovanje, kljubovanje in pogum, kot subjekt, ki ne spreminja sebe, da bi postal sprejemljiv za svet, ampak spreminja svet, da bi le-ta postal sprejemljiv za vse. Kmalu po nastanku prvega društva izbrisanih leta 2002 se je izoblikovala konvergenca s podobnimi gibanji in iniciativami, ki si prizadevajo za ukinitve diskriminacije na podlagi nacionalnih, rasnih, spolnih, ekonomskih ali drugačnih okoliščin, tako v Sloveniji kot drugod. Potrebni je bilo le nekaj mesecev, da so izbrisani postali politično vprašanje par excellence, razpoka, ki je posrkala vsako možnost ravnodušnosti ali neopredeljenosti ter ločnica, po kateri so potekala vsa zavezništva ali nasprotovanja.

Kljub zagonu, ki ga je gibanje pridobilo skozi povezovanje in prva institucionalna potrjevanja njegovim trditvam, deloma pa ravno zaradi širokega spektra vpletenih in intenzivnosti njihovega delovanja, se je kmalu izkazalo, da na kompleksni izziv oblastniške arogance, ki se je izrisoval na obzorju, ni mogoče podati enotnega odgovora. Približno na polovici svoje dosedanje poti se je boj pričel premikati po dveh tirnicah, ki sta bili sprva komplementarni, sčasoma pa sta postali vzporedni, izjemoma celo alternativni. Prva se osredotoča na poravnavo krivic skozi pravno pot, odločbe sodišč in zakonodajne iniciative, ki naj vprašanje izbrisa rešijo znotraj okvira, v katerem je nastal, torej v okviru nacionalne države. Druga pa pravzaprav vključuje vse elemente prve, vendar svojega delovanja noče omejiti zgolj na pravo, temveč vključuje široko paleto političnih, družbenih, socialnih in kulturno-umetniških praks. Svojo moč gradi na avtonomiji, brezkompromisnosti in predvsem

na internacionalizaciji, še posebej v luči vstopa Slovenije v EU in možnosti, ki ji ga to dejstvo ponuja tako na institucionalni kot neinstitucionalni ravni. Ena izmed najpomembnejših iniciativ, ki simbolizira to drugo, biopolitično tirnico, je prav gotovo urgentna tožba enajstih izbrisanih na Evropskem sodišču za človekove pravice, ki jo je podprla tridnevna karavana izbrisanih po Italiji, Franciji in Belgiji s končno postajo v Evropskem parlamentu.

Čeprav je bilo gibanje izbrisanih od samega začetka svojega delovanja jasno osredotočeno na zelo konkretne zahteve po povrnitvi vseh odvzetih pravic, pa je – še posebej po prelomnih premikih na področju prava – delovalo predvsem simbolno, na krilih prekipevajoče domišljije, ki se je izražala v praksah neposredne demokracije: z manifestacijami, plakatiranjem, gladovnimi stavkami, različnimi protestnimi akcijami, okroglimi mizami, na javnih tribunah, v neštetih intervjujih in izjavah, v globalnem mreženju s podobnimi iniciativami in ne nazadnje tudi v poigravanju s kulturno umetniškim izrazom, kamor bi lahko vključili številne razstave, ulične akcije, filmsko, literarno in gledališko ustvarjanje. Vendar polje simbolnega ni bilo pomembno zgolj kot orodje komunikacije navzven. Svojo najpomembnejšo vlogo je odigralo v samem gibanju, saj pomeni prostor, v katerem so izbrisani in izbrisane enakovredni prebivalci in prebivalke Evropske unije in v katerem se izražajo kot subjekti lastnega življenja, osvobojeni mehanizmov dominacije in paternalizacije.

Zato ima zgodba o izbrisu dva obraza. Je zgodba o civilni smrti, o golem življenju, oropanjem vseh družbenih, pravnih in političnih standardov 20. stoletja: tako prepovedi ustvarjanja apatridnosti kot pravice do političnega in družbenega udejstvovanja, nedotakljivosti telesa in dostojanstva, pravice do zdravstvenega, socialnega zavarovanja, pravice do izobraževanja, pokojnine, družinskega življenja in združevanja. A zgodba o izbrisu je tudi pripoved o neverjetnem pogumu, umetnosti preživetja in kreativnem upor, ki so jih v vsakdanjem življenju in skozi dolgoletni skupni boj izkazali prav vsi izbrisani in izbrisane. Krik nevidnih je razrezal temo brezizhodnosti in apatije, njegov odmev pa odzvanja v upanju vseh, ki se borijo za svet mnogoterih svetov brez izbrisov, ilegalnosti, nevidnosti in ponižnosti. Nevidni so si že zdavnaj nadeli obraze. Čas je, da jih skupaj nadenemo še tistim, ki so jim ga skušali odvzeti.

Pred sedežem Slovenske demokratske stranke v Ljubljani, 25. 2. 2004

Zakaj se ukvarjati z izbrisom?

In zakaj številko

Časopisa za kritiko znanosti

posvetiti izbrisanim?

Antropolog in član uredniškega odbora Borut Brumen, ki je znal združevati aktivizem in akademizem, raziskave na domačem terenu s tistimi v tujini, je pred nekaj leti dejal, da bi moralo biti raziskovanje izbrisa skupaj z izbrisanimi ena od prednostnih nalog slovenskega družboslovja in humanistike. Sam je s študentkami in študenti načrtoval tovrstno raziskavo, a mu je to preprečila prezgodnja smrt.

Ta številka Časopisa za kritiko znanosti želi biti eden od odgovorov na njegov apel. Obenem pa je tudi odgovor na držo slovenskega družboslovja in humanistike, ki se – razen redkih izjem – ovijata v molk ter tako namerno ali nenamerno sledita usmeritvam vladnih politik, ki posledic izbris ne odpravljajo, ampak nasprotno; trdijo, da izbrisa ni bilo in hkrati, da je ta problem že rešen.

K sodelovanju smo povabili tiste, ki so se v preteklosti s svojim pisanjem ali drugimi oblikami političnega delovanja javno zavzemali za pravice izbrisanih. Vseh nismo uspeli vključiti – marsikdo, ki ima pomembne zasluge pri razkrivanju problema, je zaradi različnih razlogov odsoten. Med njimi so tudi številni izbrisani, s katerimi smo želeli sooblikovati to številko, saj nismo želeli govoriti o njih brez njih. Zato to ostaja prednostna naloga za prihodnje objave o izbrisu.

Kot kažejo članki te številke Časopisa za kritiko znanosti, je izbris iz Registra stalnega prebivalstva, ki se je zgodil 26. februarja 1992, pravno, politično in socialno vprašanje. Sprva je bil odgovornost zakonodajne veje oblasti, kmalu potem pa dolgoletno delo nižjih sodišč in vlade, predvsem Ministrstva za notranje zadeve. Kulturno anestezijo, ki je bila potrebna za nemoteno (nasilno) izključevanje posameznikov in posameznic ter odvzem pravic, so vzdrževale množice, večina medijev in javnih institucij. Ta javni molk opiše prispevek Igorja Mekine, ki je kot novinar Mladine na problem izbrisa opozarjal že v prvi polovici devetdesetih. Prikaz različnih oblik in strategij sprenevedanj vladnih institucij je obenem ena od rdečih niti, ki se pojavlja v večini člankov te številke. Na najbolj neposreden način o njih govorijo zgodbe izbrisanih, tudi tistih, ki so zaradi izbrisa in posledične deportacije umrli.

Druga skupna značilnost besedil te številke kakor tudi Časopisa za kritiko znanosti nasploh, je vračanje iluzije, da znanstven pristop temelji na nepristranskem analiziranju dejstev. Dojemati svet,

urejati vtise o njem, spominjati se dogodkov pomeni zavzeti določeno stališče, ki je zmeraj subjektivno in pristransko. Avtorji prispevkov se jasno in nedvoumno postavljajo na stališče izbrisanih.

V uvodnih prispevkih razkrivamo vsebino slovenskega državljanstva, ki je bilo po eni strani predpogoj izbrisa, po drugi strani pa ga v simbolnem smislu vzpostavlja ravno izbris. Aleksandar Todorović, eden najbolj vidnih aktivistov na tem področju, v intervjuju reflektira proces politične subjektivizacije izbrisanih in nekatere učinke političnega delovanja dveh društev.

Članki kažejo prepletenost politične akcije in teoretskega dela. Politično delo ima, kot pravi Pierre Bourdieu, »toliko več možnosti, da se posreči, kolikor bolje se oboroži s teorijo, ki je dobro utemeljena v realnosti, torej zmožna teoretskega učinka«. Retorika nasprotnikov izbrisa, ki pravijo, da so izbrisani zgolj »proizvod politične kampanje«, na nek način kaže na uspeh gibanja izbrisanih. Osebe, ki so leta 1992 izgubile vse pravice, bi se lahko imenovala tudi drugače. Pred gibanjem izbrisanih so jih uradniki imenovali »zatečeni tujci« ali »tujci z neurejenimi statusi«, kar je zakrivalo metodo izključitve. Z uporabo pojma »izbrisani« je ta metoda postala vidna in to je rezultat političnega delovanja izbrisanih. To pomeni, da so se posamezniki in posameznice iz izoliranih pozicij žrtev transformirali v kolektivni govoreči in delujoči subjekt. Brez politične kampanje bi ljudje, ki so jim odvzeli status stalnih prebivalcev Slovenije in vse pravice, še vedno obstajali, a vsak zase, ne da bi se prepoznali pod skupnim imenom. Izbrisani sami sebe niso vzpostavili iz nič, samo zato, ker se ne bi hoteli asimilirati in podrediti [čeprav bi bil že to dovolj dober razlog, saj mora nekdo oblasti postaviti zrcalo]. Javno so razodeli družbene delitve in izključevanja, ki so v družbi že obstajala – v tem je simbolna moč gibanja izbrisanih. Postavlja pa se vprašanje, ali je ta simbolna moč hkrati že dejanska. Do neke mere gotovo. Poleg transnacionalnega aktivizma so tu še pravni boji, tako na ravni lokalnih sodišč kot na Evropskem sodišču za človekove pravice, kar bo poleg simbolne moči lahko imelo povsem dejanske, materialne učinke.

Danes, po večletni kampanji za pravice izbrisanih, že lahko trdimo, da se slovenska »enotnost v izbrisu« razblinja, politično delovanje pa se, kot rečeno, širi onstran meja, na evropski teren. A ta je raznolik in dvoumen: na eni strani ga zaznamujejo evropski parlamentarni poslanci in skupine, ki prakticirajo solidarnost in se borijo za regularizacijo priseljencev, na drugi pa ksenofobno zapiranje meja in ljudi brez papirjev ter njihovo ekonomsko izkoriščanje.

V tem kontekstu implicitna podpora Evropske komisije slovenskemu izbrisu [za katerega izbrisani ironično pravijo, da bi ga bilo treba patentirati] ne preseneča. Pristajanje Evropske komisije na nerešene zadeve v zvezi z izbrisom je mogoče razbrati iz odgovora evropskega komisarja za pravosodje, svobodo in varnost Franca Frattinija, ki je v začetku tega leta pojasnil, da je vprašanje izbrisanih stvar nacionalne zakonodaje in da Evropska komisija ni pristojna, da bi posredovala pri slovenski vladi.

Težko bi rekli, da izjemno restriktivna in zatirska evropska politika do priseljencev in priseljenk brez papirjev in iskalcev zatočišča temelji na drugačnih načelih od tistih, ki upravičujejo izbris. Zakaj bi Evropska komisija svojo protislovnost še povečala, če pa se raje lahkotno distancira od zoprnih vprašanj, kot so pravica do državljanstva, dovoljenje za prebivanje, zavarovanje pri delu ipd. Očitno Evropski komisiji ustrezajo sedanje razmere, ko mnogi delavci in delavke z začasnimi statusi ali brez njih in nizkimi plačami, pod trajnim pritiskom deportacije, nimajo možnosti niti za življenje, kaj šele za učinkovito politično delovanje in sindikalno organiziranje.

Povezava z drugimi vrstami izbrisa, pri čemer se »slovenski izbris« kaže kot eden bolj dramatičnih simptomov evropskega izključevanja, je razvidna iz intervjuja z Robertom Pignonijem in članka Imma Tuccillo Castaldo. Oba se navezujeta na italijansko situacijo. Imma Tuccillo Castaldo v svoji analizi protislovij na področju državljanstev izpostavi primer tisočih Romov, ki so rojeni in živijo v

Italiji, a nimajo pravice do državljanstva, zaradi česar so prisiljeni životariti v »ilegali«, brez pravic. Nekateri med njimi so izkazali solidarnost z izbrisanimi in se priključili lanskoletni karavani v evropski parlament. Roberto Pignoni se ukvarja tudi z vprašanjem »brisanja« spomina v Italiji, kar omogoča, da se v neposredni bližini nekdanjih koncentracijskih taborišč pojavljajo sodobni centri za tujce, kamor so, med drugimi, zapirali tudi nekatere izbrisane.

Se širši kontekst predstavi Marta Gregorčič, ko poveže boje sorodnikov in prijateljev izginulih v Latinski Ameriki z boji izbrisanih. Politično delovanje izginulih, ki temelji na načelih samoorganiziranja in zoperstavljanja neoliberalizmu, ne zagovarja (le) partikularnih pravic skupin prebivalcev, ampak problematizira kolektivni spomin in odgovornost, ki zajema družbo kot celoto. S problemom odgovornosti se poglobljeno ukvarja tudi Vlasta Jalušič, ki se osredotoči na področje nekdanje Jugoslavije ter išče analogijo med zakrivanjem odgovornosti pri izbrisu in vojnam na Balkanu. Na povsem drugačen način se izbrisanih in njihove politične subjektivizacije loti Marta Stojić, ko skozi antropološko perspektivo pokaže na izbrisane kot na tiste, ki jih zaznamuje liminalnost. To pomeni, da niso niti povsem znotraj niti povsem zunaj družbe; nahajajo se v simbolnem vmesnem prostoru, v družbenem ne-času. Hkrati pa izbris opredeli kot metaforo, saj se je ta termin že tako družbeno uveljavil, da ga je mogoče prenašati na druga družbena področja.

Nekateri članki torej izbris analizirajo »navzven« (v primerjavi s situacijami v drugih državah in svetovnih regijah), spet drugi pa »navznoter« (v primerjavi s kršitvami pravic med ostalim prebivalstvom Slovenije). To analizo »navznoter« podrobneje prikažemo na primeru pravic do zdravstvenih storitev. Selektivni dostop do pravic, ki so bile prej vsem na razpolago, se je zgodil s prehodom v neoliberalni kapitalizem. Vprašanje, ki si ga ob tem zastavimo, je, kaj se zgodi z ljudmi, ki nimajo dostopa do zdravstvenih storitev, in kaj s sistemom, ki na prvo mesto postavlja dobiček, ovit v administrativna pravila zdravstvenega zavarovanja. Ali diagnoza »izbris« sodi v medicinske učbenike? Kot v intervjuju razlaga zdravnik Aleksander Doplihar, je neoliberalna usmeritev slovenskega zdravstva ustvarila vzporednice med odtegnitvijo pravic izbrisanim in ostalim prebivalstvom Slovenije: »Lahko bi rekli, da vse naše komitente vidimo kot eno skupino, ki se ji dogaja enako: če nimajo zdravstvene kartice, ne dobijo zdravstvene pomoči«.

Sedanja vladna retorika, ki jo analizira Boris Vežjak, pokaže na nadaljevanje izbrisa, obup(a)no sprenevedanje vlade, katere diskurz je daleč od vsakršne logične argumentacije in blizu argumentu moči. Neža Kogovšek v pravnem smislu to pokaže na primeru podrobne analize predloga ustavnega zakona, ki izbrisa ne rešuje, temveč ga legalizira. »S sprejetjem ustavnega zakona bi se ne le formalno, pač pa tudi vsebinsko poseglo v temelje osamosvojitve Republike Slovenije, saj gre pri sprejetju ustavnega zakona dejansko za dopolnjevanje Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. 6. 1991,« zapiše Neža Kogovšek.

Obsežna kronologija na koncu odslikava vladne (ne)ukrepe pri ohranjanju problema (in njegovi eskalaciji, kot je bil denimo referendum o t. i. tehničnem zakonu) in akcije, ki so jih (pogosto z veliko domišljije) organizirali izbrisani in solidarnostna gibanja. Nekatere akcije so podrobneje predstavljene v recenzentskem kotičku.

Naj se na koncu ustaviva še pri nekaterih problemih gibanja. Zdi se, da sedanjo situacijo, v kateri se nahajamo aktivisti, tako izbrisani kot »vpisani«, dobro opisuje besedica vakuum – »prostor, iz katerega je bil izsesan ves zrak«, kar gibanje duši. Pravna sredstva v tej državi so izčrpana in navkljub dolgoletnim aktivnostim ter mnogim pozitivnim rezultatom se ni mogoče znebiti občutka, da stojimo na mestu. V takih trenutkih se pogosto zgodi, da se skupine začnejo ukvarjati same s sabo, z odnosi navznoter in ne le z bojem navzven. A kritična refleksija bi bila pravzaprav nujna v vseh časih in razmerah, saj gre za javno delovanje in kompleksne odnose, ki imajo politične učinke. Gre

za vprašanja kot denimo, ali smo pri skupnem delovanju vsi posamezniki in posameznice enako-pravni in kaj ta pojem pomeni v praksi. Kako ravnamo z razlikami med nami in kaj nam pomeni solidarnost? Kako ravnamo z notranjimi konflikti in napetostmi? Do katere mere smo uspeli reflektirati naše individualne (denimo raziskovalne in politične) ambicije in kako so umeščene v skupno delovanje? Kako razumeti avtonomijo gibanja izbrisanih? In predvsem, kako se še trajnejše povezati s skupinami, ki javno opozarjajo na druge vidike zatiranja in ki prav tako izumljajo odnose in prostore onkraj neoliberalizma. Ali kot pravi Balibar: »Nismo 'državljeni', ampak 'postajamo' državljani s tem, ko vstopamo v enega ali več procesov ustvarjanja državljanstva. In vstopamo toliko globlje, kolikor številčnejši in različnejši smo.« Obenem gre za vprašanje, koliko smo zmožni zahteve po pravicah izbrisanih in drugih delujočih skupin prikazati kot zahteve po pravicah za vse. Zatiranje ene skupine pravzaprav pomeni zatiranje vseh, saj se mehanizmom zatiranja ni mogoče izogniti – lahko pa se jim aktivno zoperstavimo.

V rosnih matični knjigi za matično območje .....
je pod zaporedno številko 497 218

**»Nocoj so dovoljene sanje.
Jutri je nov dan.«**

Milan Kučan,
predsednik Predsedstva RS,
govor na slovesnosti ob razglasitvi
samostojnosti Republike Slovenije,
26. junija 1991

Priloge, pozorni listi in začetki:

Ime	Preimek	Dan mesec, leto in ura rojstva	Detajnansko	Starost
Milan	DUTRAŠINVIČ	14. (Štirinajsti)	.....	.....
.....	ZORICA	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

Številno prebivališče
Celje,
Zg. Alerijeje št. 16

SFRJU
COPJY

REPUBLIKA SLOVENIJA

»Mi, etno-državljeni etno-demokracije«

Nastajanje slovenskega državljanstva

Še včeraj je državljanstvo, jugoslovansko ali slovensko, pomenilo komaj to, da nisi tujec. Pomenilo je prej to, da si podanik države, kot pa to, da si njen samozavestni ustanovitelj in suvereni vir njene moči. Državljanstvo je torej dobilo pomen za državljana. Postalo je vir vseh pravic in temelj posameznikove samozavesti.

Lev Kreft, 19. seja Družbenopolitičnega zbora skupščine RS, maj 1991

Zauzemam se za to, da bi državljanstvo pomenilo ponos tistega, ki ga ima [...], da bi to slovensko državljanstvo pomenilo neko vrednoto [...]. Ta pristop se nauzven kaže tudi tako, da naj bi država izžarevala nacionalni značaj, da bi imela specifičen okus, specifično postavo itd. Pridruženi člani, ki se v to državo oziroma v to enoto vključujejo, bi se morali temu podrediti.

Zvone Žagar, 19. seja Družbenopolitičnega zbora skupščine RS, maj 1991

Uvod: državljanstvo kot »steklena tla«¹

Koncept državljanstva ni enoznačen, saj ima za različne subjekte različen pomen. Kot kažeta zgornja citata, se je ta raznolikost pokazala tudi v odločilnih diskusijah ob sprejemanju prvega zakona o državljanstvu Republike Slovenije. Z ustanovitvijo države Slovenije se je spremenil koncept državljanstva in tudi pravic, saj se je spremenil celoten družbeni sistem (od dogovorne socialistične v neoliberalno kapitalistično ekonomijo in od večnacionalne v enonacionalno državo). V zgornjem citatu Kreft poudari emancipatorni potencial novega državljanstva, ki naj bi odslej bilo »vir vseh pravic in temelj posameznikove samozavesti«. Antagonizem tega koncepta je v tem, da po eni strani vzpostavlja enakost med državljani (kot nosilci pravic) in po drugi izključuje nedržavljanke. Drugi citat pa kaže na razumevanje državljanstva kot tistega, ki izhaja iz etnične oziroma kulturne vsebine in je povezan s predstavami o identiteti dominantnega naroda. Tak koncept vzpostavlja neenakost že navznoter, med samimi državljani in državljanke, saj predvideva prilagoditev (podreditev) »večinski kulturi«, karkoli naj bi to že pomenilo.

¹ Članek je nastal v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta št. Z5-7309-0591 z naslovom Transnacionalno državljanstvo pri Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² *Ius sanguinis* je način pridobivanja državljanstva po starših, v nasprotju z *ius soli*, ki pomeni pridobivanje državljanstva po kraju rojstva.

Temeljno vprašanje tega članka je, kakšno državljanstvo se je vzpostavilo v novi državi Sloveniji in v povezavi s tem, kakšno demokracijo so bile sposobne vzpostaviti vladajoče elite. Trdili bomo, da slovensko državljanstvo vsebuje tako etnično kot moralistično dimenzijo. Prva je bila pomembna pri začetni opredelitvi državljanov in državljanek (na podlagi pravne kontinuitete načela *ius sanguinis*)², druga, ki izhaja iz prve, pa temelji na dveh značilnih zahtevah: »lojalnosti« in skladnosti z »javnim redom«. Predvsem ta, druga dimenzija slovenskega državljanstva, temelji na konceptu izjeme v pravnem redu, ki je prisotna v primeru izbrisa in nekdanjega tretjega odstavka 40. člena zakona o državljanstvu. Izjema ni zgolj vprašanje prava; je situacija med pravom in politiko in kot taka je področje med demokracijo in absolutizmom (Agamben, 2005).

Slovensko državljanstvo bomo poskušali razumeti predvsem s pomočjo tega, kar je bilo iz njega izključeno. Nasproti državljanom stojijo anti-državljanji. V našem primeru so to izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije (v nadaljevanju RSP). Izbris stoji nasproti državljanstvu in ga s tem kreira, določa njegovo vsebino, njegovo vrednost in identiteto (ali pa »specifičen okus«, kot zgoraj pravi Zvone Žagar). Trdili bomo, da so osamosvojitvena pravila in zakoni, koga vključiti v začetno državljansko populacijo in na kakšen način, vzpostavila etno-državljanstvo, katerega »stranski proizvod« je bil izbris.

Za razumevanje slovenskega državljanstva in izbrisa so pomembne diskusije ob sprejemanju zakona o državljanstvu in zakona o tujcih. Te razprave so vsebovale argumente, ki jih iz današnje perspektive razumemo kot tiste, ki so lahko podprle izbris, in tiste, ki so ga poskušale preprečevati, čeprav se o brisanju ljudi iz evidenc stalnih prebivalcev nikoli ni javno razpravljalo v nobenem od treh zborov skupščine Republike Slovenije (to je Družbenopolitičnem zboru, Zboru združenega dela in Zboru občin). Trdili bomo, da je (bil) na novo ustanovljeni sistem prej etno-demokracija kot demokracija. Demokracijo razumemo širše kot zgolj predstaviški način delovanja oblasti v okviru parlamenta in odločanje *demos*a s pomočjo volitev. Razumemo jo kot permanentno politično delovanje, v nasprotju z odtujeno političnostjo večine v obliki predstaviškega sistema. To zajema tudi vprašanje, kateri oziroma čigavi problemi in na kakšen način so predstavljeni v javnosti ter kdo so subjekti tega predstavljanja. Na primer, od leta 1992 do leta 1999, ko je bil sprejet zakon o urejanju statusa državljanov držav naslednic nekdanje SFRJ (ZUSDD), je v Sloveniji na tisoče ljudi živelo brez dovoljenja za prebivanje ali državljanstva, pa njihovi problemi niso bili javno prepoznani, sploh pa ne tako, da bi širša javnost mogla ali hotela razumeti izvor njihovih stisk. Od leta 1999 do konca leta 2006 je na podlagi omenjenega zakona dovoljenje za stalno prebivanje pridobilo 12.199 oseb. Gre za nevidnost relativno velike skupine ljudi v razmerah drastične prikrajšanosti v državi, ki je slavila svojo novo demokratično ureditev. V zadnjih letih, ko je izbris postal javna tema, pa se je uveljavil diskurz lojalnosti slovenskemu narodu in državi. Kaže se v argumentaciji, da »biti proti slovenski osamosvojitvi« pomeni prepovedano pozicijo, ki se pripisuje izbrisanim, sam izbris pa kot kazen za tako mnenje. Ljudstvo oziroma *demos* predstavlja slovenski narod s pridruženimi lojalnimi državljanji drugih republik nekdanje Jugoslavije. Ta *demos* pa lahko odloča o tistih zunaj njega, anti-državljanjih. To se je zgodilo leta 2004 z referendumom o tehničnem in sistemskem zakonu, ki naj bi uredila problem izbrisa. Pri tem »demokratičnem« odločanju izbrisani niso smeli sodelovati.

V diskusijah glede izbrisa iz RSP (tako zagovornikov kot nasprotnikov) je pogosto slišati, da sta državljanstvo in dovoljenje za stalno prebivanje tujcev različni zadevi in da ljudje niso izgubili državljanstva, temveč dovoljenje oziroma registracijo stalnega bivališča. Z ozko pravnega stališča

in v prizadevanjih za povrnitev izgubljenih pravic je seveda to res, v poskusih razumevanja izbrisa kot vseobsegajočega družbenega pojava pa taka delitev problem zoži le na vprašanje osebnih pravnih statusov. Taka zožitev onemogoči, da bi videli izbris kot konstitutivni element slovenskega državljanstva. Zožen pogled tudi spregleda izbris kot škodo za celotno družbo, državo in javne institucije, ki bi morale biti podrejene načelom pravičnosti in enakosti. Spremenjeno delovanje javnih institucij (kot so zdravstvo, področje socialnih storitev, pogoji zaposlovanja) je odraz spremenjenega družbeno-političnega sistema: od egalitarnejšega dostopa do pravic v socialistični Jugoslaviji k neoliberalnemu pogojevanju in selekcioniranju v samostojni Sloveniji. Ker so prav izbrisani najizraziteje padli skozi to sito, lahko rečemo, da je izbris neoliberalni simptom. Izbris pokaže, kako je skupina ljudi ne le ostala brez pravic, ampak tudi kako je bila ta izločitev (lahko) pomenljiva za večino prebivalcev, ki so bili v novi državni ureditvi prav tako izpostavljeni negotovosti, pomanjkanju socialne in pravne varnosti (naraščanje brezposelnosti, slabša dostopnost do stanovanj, komercializacija zdravstvenega zavarovanja ipd.).

Izbris kot notranje raznolik, kompleksen in dolgoleten problem je več kot zgolj izključitev določenih ljudi iz politične skupnosti in več kot le zbirka različnih oblik zatiranja in nasilja. Izbris pomeni proizvodnjo simbolne vrednosti za tiste, ki so vključeni, torej za državljane. Vsi državljani in državljanke smo leta 1992 dobili domov potrdila o državljanstvu, ki smo jih skrbno spravili. V prošnjah za štipendije in službe smo morali vselej priložiti ta potrdila, ki so nam omogočila kandidiranje in s tem izpolnitev prvega pogoja. Nekako so nas »obvarovala« pred tistimi, ki potrdil o državljanstvu niso dobili. S tem je nova država poskrbela za svoje državljane. Kljub povečanju brezposelnosti, zmanjševanju delavskih in drugih pravic, komercializaciji zdravstva smo imeli vsaj potrdila o državljanstvu, ki so bila predpogoj za uveljavljanje mnogih, če ne vseh pravic in ki so nas psihološko postavila v »vladajočo, dominantno« skupino. Naraščanje socialne negotovosti in večanje socialnih neenakosti so vladajoče elite kompenzirale s politično enakostjo državljanov ter hkrati produciranjem in izključitvijo nedržavljanov. »Navadnim« državljanom je postalo dovoljeno zatirati nedržavljanke, vsaj v psihološkem in simbolnem pomenu (glej Kuzmanič, 1999). Vrednost slovenskega državljanstva je torej v tem, da je podelilo dostojanstvo in moralno večvrednost državljanom in državljanke v nasprotju z nedržavljanom. Pri tem so bile pomembne tudi osamosvojitvene razprave, komu in kako ga poleg Slovencev in Slovenk še podeliti, predvsem pa njegova vrednost izhaja iz *post festum* popolne izključitve in demonizacije tistih, »ki tega državljanstva sploh niso hoteli, pa bi lahko zanj zaprosili«. ³ Zato izbrisani niso le nedržavljanom, ampak tudi anti-državljanom, saj stojijo nasproti slovenskega državljanstva in ga s svojo izključitvijo definirajo (z etničnimi in moralističnimi referencami, kar bo prikazano pozneje).

Čeprav sta se socialna in politična neenakosti po osamosvojitvi Slovenije povečali, se razredni boj ni okrepil, ampak nasprotno, antagonizem se je premestil na področje etničnosti, lojalnosti in državljanstva. Državljanški statusi so v simbolnem smislu postali steklena tla (Shklar v Olson, 2001: 171). Državljanom lahko vidijo tiste na dnu, ki jim gre najslabše, sami pa se lahko počutijo večvredne, saj ne morejo pasti pod določen nivo, ker jih »varuje« državljanški status.

Članek bo prikazal nekatere okoliščine in pogoje izbrisa, kar pa ne pomeni, da je bil izbris nujen. V osamosvojitvenih okoliščinah in konstelaciji političnih sil in njihovih preferenc bi zatiralski diskurz (občutek ogroženosti pred priseljenci) lahko obstajal »zgolj« na simbolni ravni predsodkov,

³ Glej na primer izjave Janeza Janše in njegovih strankarskih kolegov v razpravi ob prvi obravnavi zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav, naslednic nekdanje SFRJ (ZUSDDD), na 13. seji Državnega zbora (6. točka), 21. aprila 1999. <http://www.dz-rs.si/index.php?id=97&cs=1&fts=ZUSDDD&mandate=2&unit=SZA2|3A283588A0678B4C125675F002476CB&showdoc=1, 10/6/2007>.

⁴ Na akademski ravni so te zahteve artikulirali predvsem v Novi reviji (glej Kovačič, Kuzmanič, 2004).

stereotipov in diskriminacij na posameznih področjih. Kot pa je splošno znano, je izbris administrativno določeno skupino ljudi pahnjal onstran legalnega bivanja in jih s tem reducirjal na gola telesa brez pravic, z možnostjo, da so bili lahko kaznovani za »nelegalno« bivanje v Sloveniji (denimo deportacije iz države, pridrževanje v takratnem Prehodnem domu za tujce in pozneje Centru za tujce, psihično in fizično nasilje ipd., glej Dedić et al., 2003; Zorn 2005; 2006). Tako so izbrisani živeli v državi, ki jih je oropala njihovih pravic, a vendar so bili še vedno podrejeni njeni zakonodaji (cf. Blitz, 2006: 545).

Vendar pa take in podobne ugotovitve ter analiza samega izbriisa ne bi bile mogoče brez politične subjektivizacije izbrisanih. Skozi politično delovanje so izbrisani pokazali na sistematičen, strukturni vzrok svojih socialnih in drugih problemov in izrazito kršitev načela pravne varnosti. Pri tem se zoperstavljajo tudi samoumevnosti etno-državljanstva in neoliberalnega pritiska na krčenje pravic. Vprašanje, ki se ga bomo dotaknili na koncu članka, je oboje, tako trdovratnost izbriisa kot uspeh boja izbrisanih.

Normalizacija in opravičevanje nacionalizma

»Nacionalizem sam na sebi ni nič nacionalističnega. Nacionalno postane nacionalistično, kadar začne nacija funkcionirati kot Nacija. Bodisi na simbolni bodisi na realni ravni nauzven ali nauznoter.«

(Hribar, 1987: 25)

Že med osamosvajanjem Slovenije in kmalu po dokončni odcepitvi od Jugoslavije se je ideologija države in državotvornosti (torej nacionalizem) pokazala kot izjemno nacionalistična, tako navzven kot navznoter. Državne institucije (uradi ministrstva za notranje zadeve, policija in sodniki za prekrške, pa tudi javne storitve, kot je denimo zdravstvo) so lahko izvajale izbris, v kolikor je bila nacionalistična ideologija predhodno široko sprejeta in normalizirana. Glavni argument tega nacionalizma je bila ustanovitev nacionalne države, utemeljene vsaj na dveh ključnih zahtevah. Prva je bila spoštovanje človekovih pravic in svoboščin ter demokracija, druga pa uresničevanje etno-nacionalne suverenosti oziroma državotvornosti slovenskega naroda, v populističnem diskurzu pa temu pravijo »Slovenijo Slovincem«.⁴ O hrbtni strani te zahteve, torej o zatiranju tistih, ki so prepoznani kot »Neslovenci«, je pisal Tonči Kuzmanič (1999). V svoji analizi populističnega medijskega diskurza je pokazal, na kakšen način ustvarjanje »mi-skupnosti« pomeni zatiranje raznolikih identitetnih pozicij oziroma političnih subjektivitet onstran slovenstva. Kdor se priključi zatiralskemu diskurzu rasistične, homofobične in seksistične skupnosti, ta ima več možnosti, da pripada skupini »mi«, da je »naš«.

Nacionalistični diskurz v 80. letih je zajemal tako zahteve po gospodarskem razvoju, odkritje in manipuliranje s fondom za nerazvite dele Jugoslavije kot tudi vprašanja glede raznolikosti kultur. Iz ugotovitve o raznolikosti kultur jugoslovanskih narodov so nekateri slovenski akademiki, zbrani predvsem okoli *Nove revije*, oblikovali zahteve po kulturno-jezikovni avtonomiji, ki pa naj ne bi bila mogoča brez politične suverenosti (Hribar, 1987: 6).

Jezikovna občutljivost se je v širši javnosti odražala v odklonilnem odnosu do priseljencev in priseljenk iz drugih jugoslovanskih republik, kot da bi bili oni tisti, ki ogrožajo slovensko

»kulturo« in slovenski jezik. Na primer, raziskava Slovensko javno mnenje iz leta 1980 je pokazala, da je 16 odstotkov vprašanih verjelo, da priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik ogrožajo slovenski jezik, leta 1986 je tako menilo že 39 odstotkov vprašanih (Rupel, 1987: 63). Do leta 1991, ko se je Slovenija odcepila od Jugoslavije, je bil negativen odnos do priseljencev in priseljenk eden ključnih družbenih antagonizmov: 29 odstotkov vprašanih je izjavilo, da je njihov odnos do priseljencev negativen (40 odstotkov pa, da je nevtralen) (Klinar, 1992: 89).

Ta nacionalizem je imel oporo v akademskih argumentacijah. Načelo »bratstva in enotnosti«, ki je nekoč služilo politični enotnosti večnarodne države v smislu anti-fašistične ideologije in ekskluzivne oblasti Partije oziroma Zveze komunistov, je postalo glavna tarča kritike in nezadovoljstva. Na primer Taras Kermauner (1989) ga je imenoval teror bratstva. Ivo Urbančič, denimo, iz kroga Nove revije, je nacionalizem pripisal dominaciji države in Partije: »S samim dejstvom absolutne nadrejenosti države kot objektivacije organizirane absolutne vodilne subjektivne sile – partije – vsak sistem realsocializma danes nujno učinkuje *nacionalistično* (Urbančič, 1987: 37, poudarki kot v originalu). Tine Hribar pa je moderno subjektiviteto, individualno avtonomijo in pravice umestil v človeka kot pripadnika naroda, ki lahko šele v nacionalni državi postane samozavestna oseba. Ob tem je Hribar narod razumel kot naravno danost, kot rod. Takole pravi: »Ostali bomo polovične, prelomljene in zlomljene osebe, če ne bomo zmožni doseči vsaj te pravice, da svobodno govorimo o svojih željah. In to prav kot Slovenci, kot pripadniki slovenskega naroda. Naravno, hkrati pa v skladu z moderno subjektivnostjo človeka je, da se ozre na samega sebe kot pripadnika svojega rodu, svojega naroda in da hoče poleg svoje avtonomnosti, vendar prav iz nje, uveljaviti tudi avtonomnost naroda« (Hribar, 1987: 24–5).

Hribar je pravzaprav politično ureditev, ki bi morala biti z vidika politične enakosti vir kritične analize, predlagal kot normativno in idealno ureditev: »Želja, da bi si človek tudi kot pripadnik naroda sam postavljaj zakone in si prek naroda kot subjekta, torej nacije, oblikoval svoje nacionalne institucije, ni nacionalistična zahteva« (Hribar, *ibid.*). V slovenskem primeru so se nacionalne institucije pokazale kot nacionalistične, saj so zunaj nacionalne pripadnosti in nacionalnih institucij ostali goli ljudje, katerih pravice in dostojanstvo so bili poteptani. Kljub temu pa so tudi bolj levo usmerjeni intelektualci opravičevali nacionalizem v Sloveniji, saj se je v primerjavi z nacionalističnimi diskurzi in vojnama v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem in v Srbiji kazal kot manjše zlo (Dedić et al., 2003: 10). Tako je na primer Rudi Rizman slovenski nacionalizem razumel kot »nekaj povsem naravnega in legitimnega, seveda pa tudi zanj velja neka razumna mera« (Rizman, 1991 v: 1997: 53). Peter Klinar, denimo, pa je zagato, ali je nacionalizem v Sloveniji v osnovi pozitiven ali negativen pojav, razrešil tako, da je ločil dve vrsti nacionalizma: »Prva množična pojavna oblika nacionalizma zadeva pozitivni nacionalizem, povezan z osamosvajanjem Slovenije in nastajanjem nacionalne države; druga oblika neprevladujočega negativnega nacionalizma pa je povezana z netolerantnimi stališči avtohtonega prebivalstva do imigrantov iz drugih republik do nedavna obstoječe Jugoslavije« (Klinar, 1992: 89, 90).

Dvournost nacionalizma, ki ga pojasnjujejo Hribar in drugi v Novi reviji, kot nacionalizma nasploh je v tem, da je »nacionalno zatrto prebivalstvo – prav tako kot vsi drugi – trdno prepričano, da se da resnično svobodo, resnično emancipacijo in resnično ljudsko suverenost doseči le s popolno nacionalno emancipacijo, da je narod brez lastne vlade oropan človekovih pravic« (Arendt, 2003: 350). Dvournost te zahteve je v tem, da se ta želja po spoštovanju človekovih pravic in emancipaciji (lahko kaj hitro) sprevrže v svoje nasprotje, kajti ravno dejstvo, da so človekove pravice povsem pomešane z nacionalno pripadnostjo, povzroči izključevanje in zatiranje tistih, ki so druge nacionalne pripadnosti, in tistih, ki nimajo dovoljenja za bivanje

oziroma državljanstva države, v kateri živijo. Izbrisani in druge osebe brez državljanstva »pretrgajo kontinuiteto med človekom in državljanom, med rojstvom in narodnostjo [in tako] ustvarjajo krizo izvorne fikcije moderne suverenosti« (Agamben, 2004: 142). Tega paradoksa moderne nacionalne države tudi Slovenija – ne le, da ni razrešila, ampak nasprotno – radikalno ga je zaostрила: ljudje brez državljanstva niso (bili) le begunci in druge razseljene osebe, ampak so to nenadoma postali tudi dolgoletni pripadniki in pripadnice politične skupnosti.

Od egalitarnosti k etnocentrizmu

Pravni okvir, ki je v procesu ustanavljanja suverene Slovenije definiral položaj notranjih priseljenk in priseljencev, je bil dinamičen: kronološki pregled dokumentov pokaže premik od začetne politične egalitarnosti k državnemu etnocentrizmu. Jezik politične egalitarnosti je značilen predvsem v obdobju pred osamosvojitvijo, ki je zaznamovano z *Izjavo o dobrih namenih* in plebiscitom za neodvisno in samostojno Slovenijo. Etnocetrične težnje so se uveljavile pri sprejemanju osamosvojitvenih zakonov in v Ustavi. Pozneje, po nastanku nove države, so se etnocentrične težnje še poglobile. Odražale so se v zahtevah po koreniti spremembi zakona o državljanstvu (predvsem v obdobju 1993–1995) in pri poskusih sanacije izbrisa, na kar bomo opozorili v sklepnem delu. V nadaljevanju bomo pregledali, kako je bil sprva zamišljen pravni položaj notranjih priseljencev in nato kako je nastajala relevantna zakonodaja, ki je omogočila (ne pa predpisala!) izbris.

Eden prvih temeljnih dokumentov slovenske državnosti, *Izjava o dobrih namenih* (6. december 1990), je zagotovil:

»vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo. [...] Plebiscit o neodvisnosti in samostojnosti države Slovenije je torej zavezan vsem najboljšim izročilom humanizma in civilizacije, slovenske in evropske zgodovine ter prijazni prihodnosti Slovencev in drugih prebivalcev Republike Slovenije«.

Prav tako je *Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije* zagotovila »varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije, skladno z ustavo Republike Slovenije in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami« (25. junij 1991, Ur. l. RS 1/1991).

V istem obdobju je bil sprejet tudi *Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*, v katerem pa je enakost že časovno omejena in pogojena, kajti državljani drugih republik so v pravicah in dolžnostih izenačeni z državljani Republike Slovenije do pridobitve državljanstva po 40. členu zakona o državljanstvu oziroma do izteka rokov po 81. členu zakona o tujcih Republike Slovenije. Ta ustavni zakon je usklajen z omenjenima zakonoma, ki odpravita politično enakost prebivalcev Slovenije.

Ustava Republike Slovenije to težnjo k etnocentrizmu nadaljuje. Prvi odstavek 3. člena določa: »Slovenija je država vseh svojih državljanek in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe.« Ciril Ribičič je že takrat opozarjal, da gre za »pravo inflacijo ustavnih določb, ki poudarjajo slovenski narodni značaj republike, ki že tako nosi slovensko ime« (Ribičič, 1992: 65). Dejstvo, da se dikcija »slovenski narod« pojavi v preambuli (uvodu) in normativnem delu ustave, Ribičič vidi kot izkrivljanje ustavnega temelja državnosti: omenjanje trajne in neodtujljive pravice slovenskega naroda do samoodločbe »v

normativnem delu na mestu, ki opredeljuje državnost Slovenije, nima več nikakršne zveze z dokazovanjem trajnosti in neodtujljivosti, ampak povzroča nejasnost ustavne konstrukcije državnosti« (ibid.: 68). To v resnici pomeni, pravi Ciril Ribičič, »da narodna opredelitev državnosti postavlja v drugačen položaj manjšinske narodne skupnosti ter državljane in državljanke, ki niso Slovenci. [...] Če notranja ustavna ureditev ne temelji na enakopravnosti vseh državljanek in državljanov, na njihovi enakosti pred zakonom, pač ni demokratična« (ibid.). Lahko rečemo, da je taka ureditev kvečjemu etno-demokratična, torej taka, ki si sicer prizadeva za demokracijo, vsaj v formalnem smislu, a se pri tem opira na etnične reference.

Sprejemanje zakona o državljanstvu: tendenca »flajšmašine«

Bilo bi po moje zelo slabo, če bi se ta šesta alineja 10. člena o obvladovanju slovenskega jezika tolmačila na način, da hočemo preko 'flajšmašine', preko stroja za mletje mesa vse Neslovence v Sloveniji pretvoriti v Slovence. Opozarjam, da je to ena ključnih točk našega obnašanja. Ni slučajno, da je med mnogimi Neslovenci, ki delajo in živijo v Sloveniji, velika zaskrbljenost ravno ob nekaterih takšnih zelo restriktivnih delih predloženega zakona. Mnogi, ki so me kontaktirali, so rekli, 'mi smo se na plebiscitu opredelili za suvereno, samostojno Slovenijo v prepričanju, da bomo lahko živeli kot enakopravni, danes pa imamo občutek, da nas vi na nek način podite iz Slovenije.

Jože Smole, Družbenopolitični zbor skupščine RS, 19. seja, maj 1991

Približno šest mesecev po *Izjavi o dobrih namenih* in štiri mesece po plebiscitu so v vseh treh zborih skupščine razpravljali o predlogih zakona o državljanstvu in zakona o tujcih. Največ diskusije se je vrtelo okoli 40. člena zakona o državljanstvu, torej kriterijev za pridobitev državljanstva v primeru priseljenk in priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Iz izjav delegatov in delegatk je mogoče razbrati širok razpon mnenj o vlogi in delovanju države: od države kot instrumenta zakona (ki omogoči enakost državljanov) do interpretacij države kot instrumenta naroda (ko narod zavzame državo in državljanstvo postane etno-selektivno). Ta razpon mnenj je mogoče vsaj približno videti kot delitev na mnenja delegatov in delegatk, ki so pripadali bolj levo usmerjenim strankam⁵ na eni strani in desno usmerjenim strankam vladajoče koalicije *Demos*⁶ na drugi. V nadaljevanju bodo predstavljeni odlomki razprave o sprejemanju zakona o državljanstvu na 19. seji Družbenopolitičnega zbora skupščine RS (krajše DPZ), ki je potekala maja in junija leta 1991.⁷

Delegati iz desno usmerjenih strank so se zavzemali za restriktivne kriterije 40. člena, delegati in delegatke levih strank pa nasprotno: za politično enakost vseh stalnih prebivalcev Slovenije. Njihovo stališče je bilo konsistentno z *Izjavo o dobrih namenih*, vendar pa realizacija načel te izjave še ne bi rešila vprašanja politične enakosti nasploh. V Sloveniji namreč niso živele samo osebe, ki so imele prijavljeno stalno bivališče, ampak tudi priseljenci s prijavo

⁵ Takratne levo usmerjene, opozicijske stranke so bile: Stranka demokratične prenovne (i.e. prenovljena Zveza komunistov), Liberalna stranka (i.e. nekdanja Zveza socialistične mladine Slovenije), Liberalno demokratska stranka, Socialistična stranka in druge.

⁶ V Demokratični opoziciji Slovenije – Demos so bile združene: Demokratična zveza, Socialnodemokratična zveza, Slovenski krščanski demokrati, Kmečka zveza in Zeleni Slovenije (www.ukom.gov.si/10let/pot).

⁷ Glavna vsebinska razprava je obravnavala pogoje za pridobitev slovenskega državljanstva v štirih primerih: 1) za stalne prebivalce Slovenije neslovenskega porekla (40. člen); 2) za slovenske izseljence (12. člen); 3) za pregnane Slovence po drugi svetovni vojni, ki jim je bilo odvzeto jugoslovansko državljanstvo (41. člen); 4) za primer običajne (redne in izredne) naturalizacije (10. člen).

začasnega bivališča in tisti brez prijave. Razen v redkih izjemah se o bodočem položaju in pravicah teh dveh skupin ni razpravljalo, kar kaže, da je obstajal širok konsenz o njihovem neenakopravnem položaju oziroma da v novi državi niso bili zaželeni.

Izjava o dobrih namenih kot »politična prevara«?

Pri sprejemanju 40. člena zakona o državljanstvu, ki je definiral način pridobitve državljanstva za prebivalce Slovenije neslovenskega porekla (državljanje drugih republik nekdanje Jugoslavije), je Klub poslancev Socialnodemokratske stranke izjavil, da se ne strinja s kriterijem, obljubljenem v *Izjavi o dobrih namenih*, po katerem zadostuje, da je oseba zgolj stalni prebivalec Slovenije. Po njihovem predlogu bi morale te osebe izpolnjevati naslednje pogoje: — da ima oseba, ki vloži vlogo za državljanstvo, zagotovljen odpust iz dosedanjega državljanstva; — da ima zagotovljeno stanovanje in trajen vir preživljanja; — da obvlada slovenski jezik v taki meri, da se lahko sporazumeva; — da kandidat za slovensko državljanstvo ni bil v državi, katere državljan je, ali v Sloveniji obsojen na zapor enega leta ali daljšo kazen; — da mu ni bila izrečena prepoved bivanja v Sloveniji (Tomšič, 19. seja DPZ, 1991: 278). Podobno vsebino 40. člena je sprejel tudi Zbor občin skupščine RS. Ta predlog je bil v nasprotju z *Izjavo o dobrih namenih*, česar predlagatelji niso tajili. Denimo Anton Tomažič iz Socialdemokratske stranke je to utemeljeval takole:

»Z [liberalnim] pristopom bi mi v novo državo nosili breme tega jugoslovanstva, ki se ga skušamo znebiti. Kajti, če je nekdo prišel v Slovenijo en teden pred plebiscitom, pa bi potem lahko bil državljan Slovenije tudi, če je direktno nelojalen, če ne zna jezika? Mislim, da to ne bi bilo prav. ... [T]o je tudi vprašanje, kako je takšen glasoval. [...] Logično je, da bi glasovali tisti, ki imajo državljanstvo. Ker ta stvar ni bila urejena, smo takrat pokazali vsi skupaj maksimalno odprtost in so lahko glasovali vsi, ne glede na državljanstvo, samo da so imeli stalno prebivališče v Sloveniji, kar je bilo maksimalno liberalistično. Mislim pa, da sedaj, ko pripravljamo nov zakon, da moramo biti neobremenjeni s tem.« (Tomažič, 19. seja DPZ, 1991: 73)

V zgornjem citatu delegat Tomažič načelo politične enakosti, opredeljeno v *Izjavi o dobrih namenih*, temeljnem dokumentu osamosvojitve, interpretira kot neurejenost: na plebiscitu naj bi bili volilni upravičenci vsi stalni prebivalci le zato, ker naj bi šlo za nekakšno administrativno neurejenost.

Na podlagi transkriptov 19. seje je mogoče zaznati najostrejši spopad mnenj pri predlaganem pogoju, da bi morala oseba, ki vloži vlogo po 40. členu zakona o državljanstvu, obvladati slovenski jezik. Poleg že omenjenih Socialnodemokratske stranke in Zbora občin je ta pogoj predlagala tudi Zakonodajno-pravna komisija. Izvršni svet (vlada), ki je pripravil predlog zakona, je temu nasprotoval. Pri glasovanju se je večina (26) delegatov in delegatk opredelila za pogoj slovenskega jezika, 14 jih je bilo proti in štirje so se vzdržali. Po takem glasovanju so Liberalno demokratska stranka in nekateri drugi delegati protestno zapustili sejo, da bi povzročili nesklepčnost Državnopolitičnega zbora. Nekateri desno usmerjeni delegati so se ob tem sprenevedali, kot denimo: »V čem torej kršimo [*Izjavo o dobrih namenih*], v tem, da pravimo, da tisti državljani, ki so v tej državi, morajo pogovorno obvladati ta osnovni jezik? Ali je to kršitev dobrih namer? Ali kdo komu preprečuje bivanje v tej državi? Prav gotovo ne.« (Kolešnik, 19. seja DPZ, 1991: 379) Po vnovičnem argumentiranju in glasovanju predlagan pogoj dokaza o znanju slovenskega jezika ni bil sprejet.

Delegati in delegatke iz levih, opozicijskih strank so poudarjali zahtevo po politični enakosti stalnih prebivalcev Slovenije: slovenskih državljanov in državljanov drugih republik, pri čemer so se sklicevali na *Izjavo o dobrih namenih*:

»[D]o zagotovil in obljub, ki se v plebiscitarnih dokumentih nanašajo na državljanstvo, [je] prišlo prav zaradi izjemnega zanimanja in obilice vprašanih volilnih upravičencev plebiscita, ki so želeli in imeli pravico, preden oddajo svoj glas, vedeti, kaj bi jim v državljskem statusu pomenila in spremenila slovenska država, še zlasti v luči dejstva, da državljani SFRJ niso nikdar imeli urejenega državljanstva, kot se spodobi, in zato večina niti vedela ni, kakšno republiško državljanstvo sploh ima. Naša takratna obljuba je bila nedvoumna, saj bi dvoumne obljube ogrozile udeležbo na plebiscitu in njegov rezultat.« (Kreft, 19. seja DPZ, 1991: 58)

Podobno kot Lev Kreft je argumentiral tudi Mile Šetinc. Poudaril je tudi, da se pravice ne smejo zmanjševati, kajti to bi ogrozilo temeljna pravna načela in očrnilo Slovenijo v evropski skupnosti:

»[...] izjava o dobrih namenih [je bila] namenjena ustvarjanju pozitivnega plebiscitarnega vzdušja, da bi tudi nedržavljeni Slovenije kot volilni upravičenci glasovali za samostojno in neodvisno državo Slovenijo. Ne dvomim, da so mnogi od njih to tudi dejansko storili. Če bi se sedaj izkazalo, da je bila [Izjava o dobrih namenih] navadna politična prevara, ki naj bi zgolj dosegla, da bi mnogi Neslovenci nevede glasovali za zmanjšanje svojih pravic, bi bila to seveda zelo klavrna popotnica Sloveniji na poti v Evropsko skupnost. Poleg tega bi bila to eklatantna kršitev enega temeljnih pravnih načel, namreč, da se ljudem ne sme jemati pridobljenih pravic. V primeru državljanstva pa ravno gre za institut, na katerega je vezan cel sklop političnih, ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic posameznika. Če državljanstva človek nima, je pri teh pravicah v veliki meri prizadet.« (Šetinc, 19. seja DPZ, 1991: 69)

V skladu z zgoraj navedenim se je Mile Šetinc zavzemal za to, da bi vsi stalni prebivalci, ne glede na republiško državljanstvo, avtomatično postali slovenski državljani. »Tisti pa, ki ne bi želeli slovenskega državljanstva, bi imeli pravico, da se mu v zakonsko določenem roku odrečejo«. (ibid.)

Nekateri so opozorili na morebitne posledice, če ne bi vsi postali državljani in državljanke. Politično nespametno bi bilo ustvariti veliko število tujcev v novi državi, saj bi to sprožilo »politično upravičene reakcije«, je dejal Franco Juri (19. seja DPZ, 1991: 57). S tem bi Slovenija »[...] številčno izredno veliko število svojega prebivalstva sama naredila za svojega sovražnika, skratka za nekakšnega državnega sovražnika« (Šetinc, ibid.).

Če ne prej, pa se je zagotovo v decembru leta 1991 izkazalo, da je *Izjava o dobrih namenih* vendarle bila politična prevara, ko so v zadnjem trenutku pred iztekom šestmesečnega roka za vloge za pridobitev državljanstva dodali drugi, zlasti pa tretji odstavek 40. člena. Državljanstva niso mogle pridobiti ne le osebe, ki so jih prepoznali kot tiste, ki so bile udeležene v sovražnih dejavnostih zoper Slovenijo (drugi odstavek), ampak tudi tiste, ki naj bi ogrožale javni red, varnost ali obrambo države (tretji odstavek).⁸ Tako so državljanstvo po tretjem odstavku zavrnili 179 osebam,⁹ ki so imele zgodovino kaznivih dejanj ali prekrškov. To je izničilo načela *Izjave o*

⁸ Ministrstvo za notranje zadeve je zavrnilo 2.427 oseb, ki so pravočasno vložile vlogo za državljanstvo po 40. členu, in sicer iz treh razlogov: 1) ker osebe niso »dejansko« bivale ali pa niso bile stalno prijavljene v Sloveniji (1953 zavrženih vlog po prvem odstavku 40. člena); 2) ker naj bi osebe pomenile nevarnost za varnost ali obrambo države (195 zavrženih vlog po drugem odstavku 40. člena); 3) ker naj bi osebe pomenile nevarnost za javni red in mir na podlagi kaznivih dejanj in prekrškov (179 zavrženih vlog po tretjem odstavku 40. člena) (Ministrstvo za notranje zadeve, tiskovna konferenca, 2002). Drugi in tretji odstavek 40. člena zakona o državljanstvu sta bila sprejeta naknadno (11. decembra 1991), le malo pred iztekom 6-mesečnega roka za oddajo vlog za slovensko državljanstvo.

⁹ Nekaterim so celo odvzeli že pridobljeno državljanstvo, glej Dedić et al., 2003: 127.

dobrih namenih, katere jezik je bil politična enakost, ne pa moralno vrednotenje. Analiza sodne prakse Vrhovnega sodišča v zvezi s 40. členom je pokazala, da je sodišče presojalo to občutljivo vprašanje razmerja med pravicami posameznika/posameznice in interesi države, na podlagi *presojanja osebnosti oseb*, ki so se pritožile na negativno rešene vloge za državljanstvo:

»Prosilcu se lahko zavrne sprejem že zaradi *enega* kaznivega dejanja, če so njegove posledice in okoliščine, v katerih je bilo storjeno, take, da kažejo na ogrožanje javnega reda. Pri oceni nevarnosti za javni red se ocenjuje odnos prosilca do pravnega reda *v celoti*, ne pa zgolj do določb predpisov, ki se nanašajo na javni red in mir na javnem mestu« (Kutoš, 2002: 75, poudarki kot v izvorniku).

Vrhovno sodišče se je strinjalo z Ministrstvom za notranje zadeve, da lahko nevarnost za javni red pomenijo tudi nekaznovane osebe. Ministrstvo je namreč zavrnilo vlogo za pridobitev državljanstva po 40. členu osebi, ki je »v času osamosvajanja poniževal[a] nacionalna čustva soobčanov z omalovaževanjem prizadevanj organov RS za osamosvajanje, s čimer je povzročil[a] vznemirjenje med njimi« (ibid.: 76). (Sodišče je sicer ugodilo pritožbi tožnika zoper odločitev Ministrstva, a le zaradi pomanjkanja dokazov o njegovem »motečem« vedenju, ne pa zato, ker se ne bi strinjalo z vladno interpretacijo zakona.)

Drugi in tretji odstavek sta vpeljala možnost arbitrarnega odločanja izvršilne oblasti in poglobila etnično dimenzijo državljanstva. Ustvarila sta izrazito formalno neenakost med »Slovenci« in »Neslovenci« na podlagi moralnih referenc (kot je denimo presojanje osebnosti). Tisti, ki so dobili negativno odločbo glede sprejema v slovensko državljanstvo (2.427 oseb), so se znašli med izbrisanimi iz RSP. Politična enakost je enakost za vse ali pa je ni, kar pomeni, da sta jo ta dva odstavka uničila, še preden se je zgodil izbris. Tako je slovensko državljanstvo postalo moralna kategorija. Šele leta 1999 je Ustavno sodišče razveljavilo tretji odstavek 40. člena (Ur. l. RS 59/1999).

Priseljenci iz drugih republik kot »socialno breme« in »možnost izgonskih transportov«

Ena od različic predloga Socialnodemokratske stranke za pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu vsebuje pogoj o predložitvi potrdila o zdravstvenem stanju prosilca. Po njihovem bi moral tisti, ki vlaga prošnjo za državljanstvo, priložiti »potrdilo pristojne zdravstvene institucije, da je njegovo zdravstveno stanje takšno, da ni pričakovati, da bi njegovo zdravljenje finančno obremenilo Republiko Slovenijo« (Socialnodemokratska stranka, 19. seja DPZ, 1991: 372, 373). Ta kriterij je Izvršni svet, predlagatelj zakona, sicer predlagal pri pogojih redne naturalizacije, torej v 10. členu predloga zakona o državljanstvu. Pogoj dobrega zdravstvenega stanja tako v 40. členu kot pri redni naturalizaciji v Družbenopolitičnem zboru ni dobil potrebne podpore. Kljub temu, da ta predlog ni bil sprejet, pa kaže tedanje razumevanje desnih strank in Izvršnega sveta (torej vlade), kaj naj bi bila vsebina državljanstva in kdo naj bi bili državljani. Izbris je pokazal, da so vsaj deloma uresničili napovedano idejo o varčevanju pri zdravstvenih storitvah. Zanimivo je, da je delegat Mile Šetinc že takrat pogojevanje državljanstva z dobrim zdravstvenim stanjem povezal z možnostjo »izbrisa«, čemur je rekel »možnost izgonskih transportov«. Njegov retorični cinizem hkrati kaže na možnost in na nepredstavljenost izbrisa:

»Tisti, ki trdijo, da bi si v Sloveniji s podelitvijo državljanstva stalno naseljenim priseljencem nakopali na vrat, kot pravijo, prehudo finančno oziroma socialno breme,

preprosto pozabljajo, da bo treba priseljencem, če ne bodo dobili državljanstva, pač podeliti ali dovoljenje za začasno ali dovoljenje za stalno bivanje v Sloveniji in jim seveda priznavati vso socialno varnost in pravice, ki jim gredo iz dela. 'Edina' razlika bi bila v tem, da se bodo ti priseljenci z razlogom čutili ogrožene, da jim bo, denimo, odvzeta volilna pravica in morebiti tudi pravica do nakupa določenih vrst nepremičnin [...] in da bodo kot posamezniki v večji meri izpostavljeni vsem mogočim izsiljevanjem in šikaniranjem, saj jim bo mogoče po določenih pogojih dovoljenje za prebivanje tudi odvzeti – razen, če si res [...] kdo ne predstavlja, da je potrebno in mogoče ob koncu 20. stoletja organizirati kakšne nove izgonske transporte, in to prav v majhni svobodomiselnih republiki, ki s svojim bojem za samoodločbo trka na vest svetovne javnosti.« (Šetinc, *ibid.*).

Delegat Anton Tomažič je temu nasprotoval in trdil: »[T]udi tisti, ki ne bodo takoj dobili državljanstva, bodo lahko tukaj in je tudi zakon o tujcih zelo liberalen in je možnost delovnega vizuma zelo široka. Tako da tukaj ni govora, da bi koga deportirali [...]« (19. seja DPZ, 1991: 73). Kako je bilo potem v resnici, so občutili nekateri izbrisani prebivalci na svoji koži, ko so dejansko bili deportirani iz države, v časopisu pa so bile uporabljene dikcije, kot na primer, »noče domov«, »tujci, ki si niso uredili dokumentov«, in podobno (Dedić et. al., 2003: 120; Zorn, 2006). »Izgonski transporti« so dejansko znižali stroške zdravstvene oskrbe. Leta 2002 je bila v Ljubljani ustanovljena Ambulanta za ljudi brez zdravstvenega zavarovanja, katere pogosti uporabniki so izbrisani, kar kaže na povezavo med izbrisom in varčevanjem pri zdravstveni oskrbi. Ambulanta namreč temelji na prostovoljnem delu zdravnic in zdravnikov in obratuje brez običajne opreme za resnejše medicinske preglede in posege (glej članek Uršule Lipovec Čebren v tej številki Časopisa za kritiko znanosti).

Etno-državljanstvo kot pogoj izbrisa in vladanje z dekreti

Zakon o državljanstvu je v prehodnih določbah, v 39. in 40. členu, določil dva načina transformacije jugoslovanskih državljanov v slovenske. Prvi način, ki je veljal za večino prebivalcev Slovenije, je bil avtomatičen: slovenski državljan je postal, kdor je imel po takratnih predpisih državljanstvo Republike Slovenije in Socialistične federativne Republike Jugoslavije (39. člen). Drugi način je bil na podlagi vloge: državljani drugih republik, ki so imeli na dan plebiscita (23. decembra 1990) prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in so v Sloveniji tudi dejansko živeli, so lahko pridobili državljanstvo, če so v 6 mesecih oddali vlogo pri pristojnem občinskem organu za notranje zadeve (40. člen). Tako je Republika Slovenija nadaljevala koncept administrativno vodene narodne pripadnosti, kot je bil definiran že v jugoslovanski ustavi iz leta 1974. Republika Slovenija je ohranila narodno pripadnost kot državno kategorijo. Poleg simbolnih etničnih razmejitev so bile prav administrativne etnične meje temeljni pogoj izbrisa iz RSP.

Pri sprejemanju osamosvojitvene zakonodaje je bil na 19. seji podan amandma k 81. členu zakona o tujcih, ki bi – če bi bil izglasovan – preprečil izbris (več o tem glej v članku Boruta Mekine v tej številki Časopisa za kritiko znanosti). Predlagala ga je delegatka Metka Mencin, glasil pa se je takole: »Državljanom SFRJ, ki so državljani drugih republik in ne vložijo zahteve za državljanstvo Republike Slovenije, imajo pa v Republik Sloveniji na dan uveljavitve

¹⁰ To je ena od različic tega amandmaja, ki se pojavljajo v transkripciji 19. seje DPZ in dokumentaciji, ki vsebuje predloge amandmajev. Druga različica ne omenja tistih, ki imajo v Sloveniji zaposlitev, samo prijavljeno stalno bivališče (glej Borut Mekina v tej publikaciji).

¹¹ Sporazum zahteva, da države priznajo in varujejo pravico do premožnega in nepremičnega premoženja, do katerega so bili upravičeni državljani in pravne osebe na dan 31. decembra 1990. Vsi navidezni prenosi pravic do premožnega ali nepremičnega premoženja, ki so bili sklenjeni pod prisilo ali v nasprotju s sprejetimi standardi ali normami mednarodnega prava ne glede na narodnost, državljanstvo, začasno ali stalno bivališče oseb, so nični (2. člen priloge C zakona o ratifikaciji sporazuma o vprašanih nasledstva, Ur. l. RS-MP 20/2002). Hvala Aleksandru Todoroviću, da me je opozoril na ta sporazum. Izpostavil je vprašanje, kaj ta sporazum prinaša v primeru pravic oseb ki so bile izbrisane iz RSP.

¹² Zakon o potnih listinah državljanov Republike Slovenije Ur. l. RS 1-10/1991, 39. člen.

tega zakona prijavljeno stalno bivališče ali so v njej zaposleni, se izda dovoljenje za stalno bivanje v Republiki Sloveniji.« (19. seja DPZ, 1991: 361)¹⁰ Za je bilo 19 delegatov in delegatk, 20 jih je bilo proti in devet se jih je vzdržalo. Takoj zatem pa je bil izglasovan amandma k 82. členu, ki je določil, da dovoljenja za stalno prebivanje, izdana na podlagi jugoslovanskega zakona o gibanju in prebivanju tujcev, veljajo še naprej. Taka dovoljenja so imele osebe, ki so imele status tujca že v SFRJ. Tako so z omenjenima členoma izglasovali in uzakonili formalno diskriminacijo med različnimi skupinami tujcev in tujk ter pravno podlago za izbris.

Pravna podlaga za izbris je bila podana v pravni praznini drugega odstavka 81. člena oziroma zakona o tujcih nasploh, saj ta zakon ni nikjer predpisal položaja in pravic nekdanjih državljanov, ki so imeli prijavljeno stalno bivališče v Sloveniji. Prej omenjeni manjkajoči glas k amandmaju 81. člena torej ne pomeni, da je bil v tedanji Skupščini neposredno izglasovan izbris iz RSP, kakršnega poznamo danes, tudi zato ne, ker je bil na isti seji sprejet sklep, »da bo po osamosvojitvi Republika Slovenija začela postopek za sklenitev sporazuma z drugimi republikami sedanje SFRJ o ureditvi vprašanj ter pravic in obveznosti do sedanjih državljanov SFRJ, ki prebivajo v Sloveniji, in ne bodo postali ali ne bodo želeli postati državljani Republike Slovenije, kakor tudi vprašanj in pravic ter obveznosti državljanov Republike Slovenije v drugih republikah sedanje SFRJ

(volilna pravica, lastništvo, nepremičnine, dedovanje, delovnopravne, zdravstvene, socialne, stanovanjske pravice in podobno)« (Stranka demokratične prenove, 19. seja DPZ, 1991: 363). Sporazuma, ki bi urejal našeta vprašanja, ni bilo. Šele leta 2001 je bil na Dunaju sklenjen *Sporazum o vprašanih nasledstva*, ki pa večinoma ureja zadeve, kot so delitev dolgov, državnega premoženja, lastništvo bank ipd. Le v manjši meri sporazum ureja pravice posameznikov in posameznic, in sicer zgolj pravice do premožnega in nepremičnega premoženja (stanovanja, intelektualna lastnina ipd.).¹¹

Namesto sporazuma o vzajemni ureditvi pravic prebivalcev, ki niso postali državljani novih držav na območju nekdanje Jugoslavije, je v Sloveniji na tem področju nastopila »vladavina dekretov«. Slavko Debelak, takratni direktor uprave za upravnopravne zadeve in podsekretar na ministrstvu za notranje zadeve, je 27. februarja 1992 vsem občinskim upravnim organom za notranje zadeve poslal navodilo o izvajanju zakona o tujcih. Bistvo tega navodila je, da osebni dokumenti oseb, ki niso postali državljani, »tudi če so izdani pri pristojnih organih v naši državi in so še veljavni«, zanje ne veljajo več. Jugoslovanski potni listi za slovenske državljane so veljali do 25. junija 1993, za izbrisane pa do 27. februarja 1992.¹² Podobno je bilo tudi z osebnimi izkaznicami in voznikiimi dovoljenji. Možnost za »vladavino dekretov« je bila podana z uzakonitvijo pravne praznine. S pomočjo dekretov so ustvarili pravno izjemo. Izjema konceptualno izhaja iz izrednega stanja (kot je denimo vojna), katerega značilnost je suspenz temeljnih pravic (Agamben, 2004).

Poleg omenjene izjeme o nenadni neveljavnosti osebnih dokumentov je bila druga izjema, ki jo je uvedlo Debelakovo navodilo (in je prav tako odpravila običajne pravne norme in

temeljne pravice), povezana z izgoni iz države. Pooblaščen uradna oseba organa za notranje zadeve je lahko osebo, ki ni pridobila slovenskega državljanstva, »privedla do državne meje in jo napotila čez državno mejo, brez kakršnekoli odločbe upravnega organa«. ¹³ To navodilo razgali bistvo državne avtoritete. Gre za vzpostavitev izjeme, ko se suverenova odločitev razlikuje od pravne norme in tako »avtoriteta dokaže, da ne potrebuje prava, da bi ustvarila pravo« (Agamben, 2004: 26). Izjema je vrsta izključitve, pravi Agamben, »[j]e posamezen primer, ki je izključen iz splošne norme« (ibid.: 27). Vendar to, kar je izključeno, ni brez odnosa z normo: v obliki začasne razveljavitve ohranja odnos z normo (ibid.). To skrajno obliko odnosa, ki nekaj vključuje le z izključitvijo, Agamben imenuje odnos izjeme: »Odnos izjeme je odnos izobčenja. Kdor je bil izobčen, ni samo postavljen zunaj zakona in je glede zakona indiferenten, temveč ga zakon zapusti, torej je izpostavljen in ogrožen na pragu, kjer se življenje in pravo pomešata« (ibid.: 39). Življenje je tu mišljeno kot golo življenje, ki dejansko (kot kaže tudi primer izbrisanih) pomeni življenje brez pravic, razen pravice do življenja.

Dobre tri mesece pozneje, 4. junija 1992, je bila o problemu prebivalcev, ki niso pridobili slovenskega državljanstva, obveščena tudi vlada v obliki dopisa z naslovom *Odprta vprašanja o izvajanju Zakona o tujcih*. Podpisani minister za notranje zadeve Igor Bavčar je v dopisu vladi omenil dve možnosti za obravnavo teh oseb. Ena je kontinuiteta statusov in pravic, saj so »[z]aradi daljšega bivanja pri nas izgubili stik z matično državo, iz česar izhaja tudi njihova eksistenčna vezanost na Republiko Slovenijo«. ¹⁴ Druga možnost, ki jo je takratni minister hkrati ponudil kot rešitev, pa je bila naslednja: »v nadaljnjih postopkih je treba odmisлити pridobljene pravice, saj so se jim odrekli zavestno [...]« (ibid.).

Primer izbrisanih, vsaj v tem začetnem razvoju, kaže vladavino izvršilne oblasti (policijskega dela vlade) na mestu, kjer bi morala odločati zakonodajna oblast (torej državni zbor). Suspenz običajnih pravnih norm (pri vladanju z dekreti na področju pravne praznine) kaže na stanje izjeme, ki predstavlja področje med pravom in politiko. Zanj je značilno odpravljanje demokratične ureditve in vladavine prava (Agamben, 2005). Stanje izjeme je sicer najpogosteje pogojeno z vojno, v zadnjem času pa je svetovno znan primer izjeme zapor Guantanamo, katerega značilnost je njegov obstoj onstran rednih zaporov in kazenskega prava. Gre za podobno izjemo, kot so centri za pridrževanje in deportiranje tujcev (glej denimo Zorn, 2006). Ena bistvenih značilnosti stanja izjeme je začasna odprava razlikovanja med zakonodajno, izvršilno in sodno vejo oblasti (Agamben, ibid.). Omenjeni primeri, vključno z izbrisom, kažejo, da to čedalje bolj postaja trajna značilnost »demokratičnih« oblasti. Analiza izbrisa je pokazala, kako je bilo to mogoče v praksi (glej Dedić et. al., 2003).

Trdovratnost izbrisa

Izbrisani so desetletje ostali nepovezani in zato brez političnega boja za odvzete pravice. Njihove izkušnje so bile deset let preslišane in potisnjene onstran javnega védenja (glej članek Igorja Mekine v tej številki Časopisa za kritiko znanosti). Razlogi za javno ignoriranje tega problema so kompleksni. Predvsem gre tu za način izvajanja izbrisa, ki se kaže v tem, da prizadeti

¹³ Ministrstvo za notranje zadeve, Izvajanje zakona o tujcih – navodilo, 27. februar 1992. Pismo je bilo naslovljeno na vse občinske upravne organe za notranje zadeve v Republiki Sloveniji in mestni sekretariat za notranje zadeve mesta Ljubljane (depeša št. 0016/4-14968). Podpisan je Slavko Debelak.

¹⁴ Ministrstvo za notranje zadeve, Odprta vprašanja o izvajanju Zakona o tujcih, 4. junij 1992 (št. 0016/1-S-010/3-91). Pismo je bilo naslovljeno na Vlado Republike Slovenije, podpisan pa je minister Igor Bavčar.

¹⁵ Podoben učinek so imeli tudi ukrepi »trajne začasnosti« pri bosanskih beguncih, ki pa je preširoka tema, da bi se je lahko lotili na tem mestu.

¹⁶ Ministrstvo za notranje zadeve, Predlogi za določitev politike pri izvajanju Zakona o državljanstvu Republike Slovenije, 19. marec 1993, št. 0011/3-S-207/4-93. Dokument nima podpisa.

¹⁷ Slovenska nacionalna stranka, predlog zakona o odvzemu državljanstev Republike Slovenije, pridobljenih na podlagi 40. člena zakona o državljanstvu, 2. september 1994.

¹⁸ Dejavnosti za realizacijo teh zahtev so se izvajale do leta 1995, ko je Ustavno sodišče odločilo, da je referendum, ki ga je predlagala Slovenska nacionalna stranka glede možnosti revizije in odvzema že pridobljenih državljanstev na podlagi 40. člena zakona o državljanstvu, protiuustaven (odločba Ustavnega sodišča U-I-266/95-8 z dne 20. novembra 1995, Ur. l. RS 69-3171/95).

¹⁹ Predlog zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav, naslednic nekdanje SFRJ, v Republiki Sloveniji, prva obravnava 18. marec 1999, www.dz-rs.si.

prva niso mogli prepoznati njegove sistematične narave in so se v pravne labirinte poglobljali na individualni ravni. Drugi pomembni razlog, ki je pripomogel k zakrivanju tega problema, je bilo zatiralsko, etno-nacionalistično vzdušje, ki je vnaprej utišalo kritične glasove in izkušnje, ki se niso skladali s prevladujočo podobo Slovenije kot demokratične in pravne države, edine zgodbe o uspehu na območju nekdanje Jugoslavije. Kmalu po osamosvojitvi Slovenije so etno-nacionalistično vzdušje denimo ustvarjale in legitimizirale javne razprave v zvezi z državljanstvi, pridobljenimi na podlagi 40. člena zakona o državljanstvu.¹⁵ Tako je leta 1993 Ministrstvo za notranje zadeve identificiralo problem dvojnih državljanstev, Slovenska nacionalna stranka pa preveliko število »nesloveniziranih« slovenskih državljanov. Analogno temu je Ministrstvo predlagalo sprejetje zakona o preprečevanju dvojnih državljanstev,¹⁶ Slovenska nacionalna stranka pa zakon, ki bi omogočil revizijo že pridobljenih državljanstev po 40. členu.¹⁷ Učinek teh predlogov je bil zatiranje »Neslovencev«, tako tistih, ki so postali slovenski državljani in državljanke, kot tistih, ki so postali »tujci«.¹⁸

Značilnost širšega družbenega konteksta, v katerem je rasističen diskurz postajal čedalje bolj običajen, je bilo naraščanje brezposelnosti in večanje socialne negotovosti. Brezposelnost je hitro naraščala, saj je veliko podjetij propadlo. Etno-nacionalistična ideologija v takih razmerah ni bila naključje: z njeno pomočjo je bilo mogoče razdeliti delavski razred in ga s tem oslabiti (cf. Olson, 2001). Raziskava slovenskega javnega mnenja iz leta

1990 je pokazala, da se je večina vprašanih opredelila za selektiven sprejem priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije (Klinar, 1991: 372–3). Po mnenju anketirancev bi lahko ostali le tisti priseljenci, ki so se prilagodili tukajšnjim razmeram in ki jih slovensko gospodarstvo potrebuje (58 odstotkov odgovorov). Polovica vprašanih je izrazila prepričanje, da priseljenci ogrožajo delovna mesta avtohtonega prebivalstva in da bi v času ekonomske krize in prestrukturiranja gospodarstva morali najprej odpustiti delavce iz drugih republik, šele potem Slovence (ibid.). Ta razvoj je preplaval probleme izbrisanih in se hkrati pomešal s problemi izbrisanih.

Prvič je država poskušala odpraviti izbris šele sedem let po izbrisu, in sicer s pomočjo Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ (ZUSDDD)¹⁹. Ta zakon je bil sprejet kot odgovor na odločbo Ustavnega sodišča, ki je leta 1999 odločilo, da je drugi odstavek 81. člena zakona o tujcih v neskladju z ustavo zaradi pravne praznine. Poleg tega so na problem prebivalcev brez statusa opozorili tudi Evropska komisija (redno poročilo o napredku kandidatki za vstop v EU, 1998), Varuh človekovih pravic, Visoki komisariat Združenih narodov za begunce, nekatere nevladne organizacije in novinarji (predvsem Igor Mekina v Mladini). V Državnem zboru je bil predlagatelj zakona – paradoksnost – državni sekretar Ministrstva za notranje zadeve Slavko Debelak, eden glavnih »brisalcev«, ki je februarja 1992 podpisal zloglasno navodilo o izvajanju zakona o tujcih, omenjeno zgoraj. Podobno kot v razpravi pri sprejemanju 40. člena zakona o državljanstvu so poslanci desnih strank nasprotovali zakonu, češ da bodo dovoljenja za bivanje pridobili tudi tisti prebivalci, ki so nelojalni državi Sloveniji in celo demonstrirajo proti Natovemu

napadu na Srbijo in Kosovo. Janezu Janši, denimo, se je zdelo nesprejemljivo, da bi sprejeli tak zakon »v času, ko Nato raketira preostanek te nekdanje države, jedro totalitarne ideologije in prakse« (Janša, prva obravnava ZUSDDD, 13. seja Državnega zbora, 1999). Po mnenju Socialnodemokratske stranke osebe, ki nasprotujejo vojaškemu napadu Nata na Srbijo in Kosovo, ne bi smele dobiti dovoljenja za stalno prebivanje v Sloveniji. Denimo poslanec Ivo Hvalica je to stališče branil z naslednjimi besedami: »In vi si upate tu reči, da je čisto vseeno, ali bomo spraševali te ljudi, ali so za napad oziroma za vojaški poseg v Jugoslavijo ali ne. Pa kje je vaš elementarni element lojalnosti, ki ga mora imeti vsak? Ne samo državljan, tudi tisti, ki prebiva v tej državi (Hvalica, ibid.).« V tem smislu je Socialnodemokratska stranka predlagani zakon želela dopolniti z naslednjim: »Preprečiti je treba zlorabe zakona in zagotoviti, da osebe, ki so nelojalne do Republike Slovenije, ne morejo pridobiti dovoljenja za stalno bivanje (ibid.).«

Zanimivo je, da vlada tedaj, ko je pripravljala ta zakon, sploh ni vedela, koliko je izbrisanih. predvideli so, da bi po tem zakonu lahko vložilo vlogo za dovoljenje za stalno bivanje okoli 3.000 oseb, ocena Evropske komisije je bila nekoliko višja, od 5.000 do 10.000 oseb.²⁰ Takrat je vlogo za dovoljenje za stalno prebivanje tujca po tem zakonu vložilo 12.931 oseb.

Drugi poskus sanacije izbrisa, oktobra leta 2002 sprejeti 19. člen zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije, je bil deloma rezultat kolektivnega boja in pritiska izbrisanih, deloma pa usklajevanja s konvencijo o državljanstvu Sveta Evrope. Na podlagi tega člena je v predpisanem roku enega leta za državljanstvo zaprosilo 2.959 oseb, ki so bile izbrisane iz RSP. Državljanstvo je pridobilo 1.729 oseb (Ministrstvo za notranje zadeve, 2007).

Omenjena zakona sta bila zgolj »gašenje požara«, ki pa nista v ničemer spodkopala načel in miselnosti, ki so privedli do izbrisa. ZUSDDD je omejil pravico do pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje na določeno skupino izbrisanih (tiste, ki so celotno obdobje izbrisa preživeli v Sloveniji), pri tem pa jim ni vrnil odvetnega statusa za nazaj, od 26. februarja 1992 naprej.²¹ Člen 19 spremenjenega zakona o državljanstvu je vnesel podobne omejitve, razen daljšega roka za vložitev vlog (eno leto). Nobeden od omenjenih zakonov pa ni nikjer omenil (priznal) izbrisa in ga zato tudi ni mogel zares odpraviti.

Sklep

Proces osamosvojitve je mogoče razumeti kot konfrontacijo med razumevanjem države Slovenije kot instrumentom zakona in vladavine prava v nasprotju z državo Slovenijo kot instrumentom Naroda, nacionalne pripadnosti in lojalnosti. Obe tendenci sta bili ves čas prisotni, izbris pa je pokazal, katera od obeh je prevladala. Poleg tega, da je izbris, ki je v praksi potrdil narodni značaj republike, močno prizadel posameznike in posameznice, je izničil načela pravne države.

²⁰ Zaradi napačne ocene števila izbrisanih je mogoče, da so napačno ocenili finančne posledice sprejetja zakona. Osebe, ki pridobijo dovoljenje za stalno prebivanje tujca, namreč lahko kandidirajo za različne socialne dajatve po zakonu o socialnem varstvu. Statistični podatki iz leta 1999 kažejo, da je bil odstotek prejemnikov denarnih dajatev po zakonu o socialnem varstvu celotne populacije 2,7. Na podlagi tega odstotka in prenizkih ocen števila izbrisanih so izračunali, da bi dodatno obremenili proračun Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve za 1.100.000 SIT na mesec, torej 13.300.000 SIT v enem letu (predlog ZUSDDD, 1999, www.dz-rs.si/index, 12/6/2007).

²¹ Sprejeti zakon je določil le 3-mesečni rok za vložitev vloge za stalno bivanje, izključil pa je tiste izbrisane, ki so bili iz države odstranjeni ali so se odselili. Do leta 2002 so pozitivno rešili 9.514 vlog, do konca leta 2006 pa 12.1999 (Ministrstvo za notranje zadeve, Novica 26. februar 2007, www.mnz.gov.si/si/splosno/novice, 10/6/2007). Na podlagi odločbe Ustavnega sodišča iz leta 2003 so morali odpraviti 3-mesečni rok veljavnosti tega zakona.

²² Glej European Court for Human Rights Portal, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=1073052&skin=hudoc-en&action=request>. Več o tožbi glej v intervjuju z Robertom Pignonijem v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

Šele desetletje po izbrisu so izbrisani premagali vsiljeni molk in nevidnost in začeli kolektivni boj za pravice. To je bilo leta 2002, ko je večina že pridobila dovoljenje za stalno bivanje po ZUSDDD, nekateri pa tudi po zakonu o tujcih in zakonu o državljanstvu. Kmalu zatem, leta 2003, smo bili priča pomembnemu uspehu

Društva izbrisanih prebivalcev, ki je zaznamoval vse nadaljnje diskusije in delovanje: Ustavno sodišče je odločilo v njihovo korist, in sicer ne le, da je bil izbris v nasprotju z ustavo, ampak je kot takega razglasilo tudi ZUSDDD, katerega namen je bil sanacija izbrisa. Po dveh odločbah Ustavnega sodišča in dveh zakonih (ZUSDDD in 19. členu zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu) izbris še vedno ni rešen, predvsem glede povrnitve odvzetih socialnih in ekonomskih pravic (v obliki odškodnin) in ugotavljanja odgovornosti državnih uradnikov.

Naslednja večja zмага gibanja izbrisanih je bila vložitev tožbe na Evropsko sodišče za človekove pravice. Tožba je bila maja 2007 sprejeta v obravnavo v delu, kjer obravnava kršitve pravic do družinskega in zasebnega življenja ter diskriminacijo kot posledico izbrisa.²²

Kot pa kažejo aktualni predlog ustavnega zakona in izjave nekaterih vidnejših politikov, vlada še vedno vztraja pri začetni poziciji rasistične argumentacije izključevanja in »kaznovanja« neljalnih prebivalcev (glej članka Neže Kogovšek in Borisa Vezjaka v tej številki Časopisa za kritiko znanosti). Medtem pa izbrisani s svojim političnim delovanjem reinterpreterirajo temelje slovenske državnosti. Njihove zgodbe kažejo, da je bila *Izjava o dobrih namenih*, eden temeljnih dokumentov slovenske osamosvojitve, v resnici politična prevara, kot smo že ugotovili. Njihov prispevek pri vzpostavljanju fronte boja za pravice proti neoliberalizmu in rasizmu je izjemno dragocen, saj so vzpostavili drugačen način pripadnosti in demokracije, katerih značilnost je politično delovanje namesto etničnih referenc. Čeprav so se izbrisani kot zunajinstitucionalni politični akterji pojavili, ko se je gibanje proti rasizmu in neoliberalizmu že vzpostavilo (v obliki deklarirane solidarnosti s prebežniki in bosanskimi begunci), pa so prav izbrisani dokončno odprli (in držijo odprta) vrata za vztrajen, kolektiven, a notranje raznolik boj za socialne in druge državljanske pravice.

Literatura

- AGAMBEN, G. (2004): *Homo Sacer. Suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana, Študentska založba.
- AGAMBEN, G. (2005): *State of Exception*. Chicago and London, The University of Chicago Press.
- ARENDR, H. ([1948] 2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana, Študentska založba.
- BLITZ, B. (2006): Statelessness and the Social (De)Construction of Citizenship: Political Restructuring and Ethnic Discrimination in Slovenia, *Journal of Human Rights*, 5: 453–479.
- DEDIĆ, J., JALUŠIČ V., ZORN, J. (2003): *The Erased. Organised Innocence and the Politics of Exclusion*. Ljubljana, Peace Institute.
- HRIBAR, T. (1987): *Slovenska državnost*. Nova revija, 6, 57: 3–29.
- HRIBAR, T. (2004): Kultura laži je lažna kultura. Kultura in gospodarstvo pred evropskim izzivom. *Nova revija*, 12, 263–264: 1–16.
- KERMAUNER, T. (1989): *Pisma srbskemu prijatelju*. Celovec, Založba Drava.
- KLINAR, P. (1991): O mednacionalnih odnosih v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 28, 3–4: 370–383.
- KLINAR, P. (1992): Slovenska nacionalna zavest med osamosvajanjem. *Teorija in praksa*, 29, 1–2: 86–99.
- KOVAČIČ, G., KUZMANIČ, T. (2004): Pojmovanje države in nacije pri novorevijaših v osemdesetih letih. Ljubljana, *Časopis za kritiko znanosti*, 32, 215/216: 245–265.

- KUTOŠ, S. (2002): Pregled sodne prakse Vrhovnega sodišča RS v zvezi s 40. členom Zakona o državljanstvu (državljanji drugih republik bivše SFRJ). V: *Zaključno poročilo o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela na projektu v okviru ciljnih raziskovalnih programov, Konceptualni razvoj državljanstva v pravni ureditvi RS po letu 1991*. Ljubljana, Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti.
- KUZMANIČ, T. (1999): *Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Slovenia, Mediawatch, OSI.
- OLSON, J. (2001): A Democratic Problem of the White Citizen. *Constellations*. Volume 8, No. 2, Blackwell Publishers.
- RIBIČIČ, C. (1992): Predlog za amandmajsko spremembo tretjega člena nove ustave. *Teorija in praksa*, 29, 1–2: 65–69.
- RIZMAN, R. (1997): *Izzivi odprte družbe. Sociološki komentarji*. Ljubljana, Liberalna akademija.
- RUPEL, D. (1987): Odgovor na slovensko narodno vprašanje. *Nova revija*, 6, 57: 57–73.
- URBANČIČ, I. (1987): Jugoslovanska »nacionalistična kriza« in Slovenci v perspektivi konca nacije. *Nova revija*, 6, 57: 30–56.
- ZORN, J. (2005): Ethnic Citizenship in the Slovenian State. *Citizenship Studies*, 9, 2: 135–152.
- ZORN, J. (2006): Od izjeme do norme: centri za tujce, pridrževanje in deportacije. Ljubljana, *Časopis za kritiko znanosti*, 226, 54–73.

Nemogoče je mogoče

Intervju z Aleksandrom Todorovičem, pobudnikom gibanja izbrisanih in ustanoviteljem društva DIPS [Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije] ter CIIA [Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov]

I kot izbris

BB: *Danes mineva petnajst let od izbrisa iz Registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije. Sam si bil pobudnik gibanja izbrisanih, njegov najvidnejši in najaktivnejši član, ustanovil si dve različni društvi izbrisanih in najverjetneje najboljše poznaš celotno zgodovino izbrisa in boja za povrnitev pravic. Kako danes, po neštetih akcijah, interpretacijah in manipulacijah te zgodbe razumeš izbris? Obstaja kakšna razlika med tvojim videnjem problema na začetku boja in sedanjim razumevanjem izbrisa?*

AT: Mislim, da danes izbris vidim v še hujši luči, saj ga bolje razumem. Hkrati pa so se od začetka našega boja, od leta 2002, v slovenski družbi zgodili nekateri dodatni negativni premiki. Če govorimo o nekakšnih zgodovinskih sodbah, je po mojem mnenju obdobje od ustanovitve našega društva naprej precej bolj kritično kot obdobje pred tem. Zdi se mi, da smo takrat bili priča neki zgodovinski prelomnici. Konec koncev so stvari že postajale jasne in se je lahko videlo, da so oblastniki pripravljeni še naprej lagati in

se krčevito držati svojih položajev ter svojih nacionalističnih načel. Tako vidim dogajanje zunaj našega boja. Kar pa se tiče izbrisanih, lahko rečem, da smo nekatere stvari dosegli, a večinoma zato, ker je država hotela odvzeti ostrino našemu boju. Podelili so nekaj državljanstev, olajšali pogoje za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje; morda zato, da naši strani odvzamejo adute, s katerimi smo mahali, ali pa da ohladijo goreče ljudi, ki so bili pripravljeni na boj. Ne smemo pozabiti referendumoma iz leta 2004. Po moji oceni je to ena najhujših zadev, ki se je zgodila v Sloveniji. Se spomniš, da sem takrat navijal za referendum? Menil sem, da bomo tako vsaj vedeli, koga imamo na drugi strani. In dobili smo črno na belem, da je družba fašistična. No, to verjetno ni najboljša oznaka, ampak stvari so sovpadle. Radi smo govorili, da je fašizem zimzelen in v primeru referendumu sta sovpadla fašizem, ki živi v vsakem izmed nas, in projekt oblasti, ki ta fašizem spodbuja in podpira. To je bilo podobno kot pri Strojanovih, zelo podobno.

BB: Bi lahko rekli, da se je z referendumom zgodil še en izbris?

AT: Še en izbris oziroma legalizacija in legitimizacija institucionalizirane diskriminacije s pomočjo ljudstva. Tako da je zdaj žal videti, da se je izbris res zgodil v imenu ljudstva. Prepričan sem, da ta oblastna struktura ni nikoli mentalno prerasla leta 1991, ne glede na njeno deklarativno delitev na levo in desno. Mislim, da se je komaj leta 2002 in v letih, ki so sledila, pokazalo, kakšna je ta struktura, ki je – ne vem, če je to pravi izraz – odtrgala Slovenijo iz Jugoslavije. Pokazalo se je, da je samovoljna ... ampak to niti ni tako slabo. Izkazalo se je, da je brezčutna in brez čuta odgovornosti. Uradni razlog osamosvajanja naj bi bila želja po demokraciji in spoštovanju človekovih pravic, vse drugo naj bi bilo postranskega pomena. Takrat se je govorilo, da nočemo več živeti z Bosanci, Hrvati, Srbi in tako naprej, ker hočemo spoštovati človekove pravice. In kar se je zgodilo, se je zgodilo. Mislim, da smo izbrisani lahko ponosni, da nam je uspelo v tako kratkem času, v samo petih letih, od ustanovitve DIPS leta 2002, interpretirati obdobje od leta 1991 naprej tudi iz naše perspektive.

BB: Kako pa komentiraš to popolno nasprotje, to dejstvo, da so na eni strani dodelili 180.000 državljanstev ljudem iz nekdanjih republik SFRJ, na drugi strani pa so tako radikalno uničili usodo več kot 18.000 ljudi? Zakaj, misliš, da se je to zgodilo, ali ni to malo šizofreno?

AT: Natančno tako, šizofreno. Nacionalistična oblast se je obnašala kot patološki bolnik, čigar dejanj ni mogoče predvideti ali prepoznati njihove racionalne usmeritve. Sovraštvo ni racionalna kategorija. Po mojem mnenju je šlo predvsem za testiranje lojalnosti, nacionalne lojalnosti, saj se je ustvarjala nacionalna država, Slovenci so gradili svoj tisočletni sen o državnosti. Šlo je za lojalnost v smislu »mi vas bomo sprejeli«, zato prošnja za državljanstvo ni bila zgolj prošnja. Prošnja je bila dokaz tvoje lojalnosti, tvoje želje oziroma pristanka,

¹ Člen se glasi: »Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije, dne 23. decembra 1990, prijavljeno stalno bivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče. [...]«

da se asimiliraš, da postaneš Slovenec. Ker biti Slovenec je bilo takrat, kot tudi danes, izredno pomembno. Recimo, srečam prijatelje in se z njimi pogovarjam srbo-hrvaško, ko pa pridejo drugi ljudje, spremenimo jezik, da nas ne bi prepoznali kot Neslovence. To je tlelo v vseh nas.

In res je šizofreno, naj ponovim, prošnja je bila podpis lojalnosti. In če nočeš prositi, pridejo povračilni ukrepi. Zato se je zgodil izbris. Nikakor ni šlo za to, kar omenjajo nekateri, da se je pokvaril računalnik. Lahko pa dodamo še nekaj aspektov. Obstajala je možnost, da Slovenija ne uspe ...

BB: ... vendar, izbris se je zgodil konec februarja 1992. Takrat so bili procesi osamosvajanja že končani.

AT: Rok za oddajo prošnje za državljanstvo je potekel 25. decembra 1991, ne februarja 1992. Takrat so nas izbrisali. In zdaj sva prišla do aspekta, ki ga nismo veliko omenjali. Po mojem je ta celotni 40. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije¹ in šestmesečni rok za oddajo vlog nelegalen. Ker Slovenija takrat še ni bila država. Mi smo morali prositi za državljanstvo nekakšno skupnost, ki pa še ni bila država. Če grem v Veliko Britanijo, vem, da je to država, in tam lahko prosim za državljanstvo. Slovenija pa je svojo samostojnost takrat zgolj razglasila. Jutri se jaz lahko razglasim za slona, ti pa mi rečeš ne, ti nisi slon. Dokler ne dobim certifikata oziroma priznanja, da sem slon. Jaz recimo ne morem nekoga sprejeti v naše društvo, če to ni registrirano. V času, ko je veljal 40. člen, od razglasitve samostojnosti do 25. decembra, Slovenija sploh še ni bila država. Celovito

² Republika Slovenija kot datum celovitega mednarodnega priznanja navaja 15. januar 1992. Glej: http://www.mzz.gov.si/index.php?id=13&tx_ttnews%5Bttnews%5D=22813&tx_ttnews%5BbackPid%5D (17. 7. 2007).

priznanje je prišlo komaj po izbrisu.² To je zame zelo pomemben argument, saj mislim, da sem bolj ali manj legalist.

BB: Ali se ti ne zdi, da s tem utrujete argument oblasti, ki vas je označila za preračunljivce in špekulante?

AT: Zakaj pa ne bi špekuliral? A veš, kako je bilo takrat? Počutil sem se manjvrednega, krivega, da nisem Slovenec. Psihoza, ločitev na Slovence in Neslovence, je bila huda. In za vse druge sem bil jaz predvsem Srb. Pa kaj imam jaz s Srbijo, Miloševićem, agresorjem, populistom itd.? Po drugi strani pa ne vem, ali lahko temu sploh rečemo špekulacija. Če Sloveniji ne bi uspelo, ne bi nastradali (s strani jugoslovanske oblasti) tisti, ki so državljanstvo dobili avtomatično, ampak samo tisti, ki so se pisno opredelili. Jugoslovanska oblast bi v tem primeru te ljudi verjetno maltretirala na enako krut način ali še huje, kot je pozneje Slovenija tiste, ki jih je imela za nelojalne. Takrat je šlo za vprašanje biti ali ne biti. Ti ne prosiš za državljanstvo, ker ga dobiš avtomatično, jaz pa imam črno na belem, da sem izdajalec. Jugoslavija je imela, tako kot vse druge države, v ustavi zapisano nedeljivost, celovitost itd. In ko Kučan beži, Drnovšek beži, Janša beži, vsi bežijo, so že na pisti, jaz nimam kam bežati. V tem letalu ne bi bilo prostora zame. In jaz bi naj podpisal, da sem državljan Slovenije, ki spodkopava ustavo Jugoslavije?

In potem je tu še absurd dvojnih državljanstev v Jugoslaviji, ki nas razlikujejo po nacionalnosti. Mnogi med nami nismo vedeli, da to obstaja, da smo državljani drugih republik nekdanje Jugoslavije. 22 milijonov dvojnih državljanov iste države! Še dandanes mi ni povsem jasno, kako se je določala kategorija republiškega državljanstva, kajti noben naš

dokument je ni vseboval. Na primer, rojstni list. Če boš danes zahtevala rojstni list, ga ne boš dobila. Dobila boš izpisek iz rojstnega lista. Na pravem, izvornem dokumentu, te rubrike ni. Ni je niti na drugih dokumentih. Obstajala je samo rubrika nacionalnosti, ne pa tudi republiškega državljanstva. Tudi popisi prebivalstva so bili zastavljeni na ta način: spraševali so po nacionalnosti in ne po republiškem državljanstvu.

Predvsem pa je treba razumeti okoliščine, v katerih so se odvijali ti dogodki. Zadnjih petnajst let pred razpadom Jugoslavije so se začeli uveljavljati določeni stereotipi, morda so nekateri izmed njih malo bolj resnični, drugi malo manj. Slovenska nacionalna bit se je navzela miselnosti o superiornosti, večvrednosti. In to je zaživelo, ne samo v Sloveniji, tudi na Hrvaškem, v Srbiji. Mislim, da to še vedno živi. Tudi sam sem imel neke stereotipe o Sloveniji. Sem sem prišel na izkopavanje [kot študent arheologije, op. BB.], Slovenija se mi je zdela lepa, čudovita. Sem sem prišel iz ljubezni, ne samo do Olge [žena, op. BB.], zaljubljen sem bil v Slovenijo. Morda tudi zato, ker sem vse življenje preživel v Vojvodini, *glupi i ravni* Vojvodini (smeh). Prišel sem z izključno dobrimi občutki. Leta 1977 tu nisem doživljal tega, kar sem doživljal konec osemdesetih. Zdi se mi, da je bila takrat jugoslovanska orientacija v Sloveniji še močnejša kot v Srbiji in na Hrvaškem.

Toda med osamosvajanjem se je vse spremenilo, čutil sem neznanski pritisk. Olga se spomni, da sem noč in dan gledal televizijo, poslušal radio. To so bili časi, ko si nisem upal na cesto, v gostilno, ker mi je na čelu pisalo, da sem Srb. Ali verjameš, da me je takrat zgrabila paranoja, pa nisem paranoičen človek, mislim, da je to bil edini trenutek paranoje v mojem življenju. Spal sem z nožem pod blazino, ker nisem vedel, kdo bo prišel na vrata. Govorilo se je samo o tem; Srbi, Srbi, Srbi, Južnjaki, Južnjaki, Južnjaki! Psihoza, ki je izhajala prav iz občutka nacionalne superiornosti, je bila močna tako pri Slovencih kot pri

nas, Južnjakih. Ta pritisk, ta občutek, da si v skupini manjvrednih v času prihajajoče vojne, ki je tukaj, hvala bogu, potekala bolj virtualno, je bil grozljiv. In čeprav sem bil v službi, sem pobežnil. To je bila ta paranoja. Zakaj bi sedel tukaj in čakal, da me kdo ubije, zaslišuje, ker sem Srb. In Olga je predlagala, da se za nekaj dni umakneva, ker ni mogla prenesti, da se gibljeva po ulicah, kjer je bilo veliko oboroženih in velikokrat pijanih ljudi. Šla sva med vojno in med vojno sva se tudi vrnila. Komu se imamo zahvaliti za to, da se je vse skupaj končalo tako mehko, pa je stvar lastne presoje. Takrat je manjkal samo milimeter, pa bi se zgodila podobna morija kot pozneje v Bosni in na Hrvaškem, ker dvomim, da so Slovenci bistveno drugačni. Morda se lahko zahvalimo mednarodni skupnosti.

Z kot začetek

BB: *Gledano iz današnje perspektive je eno najpresunljivejših in najbolj presenetljivih dejstev v zvezi z izbrisom perfidna tajnost celotne operacije, ki je kljub množičnosti, sistematičnosti in krutosti ostala tako rekoč povsem skrita širši javnosti, pa tudi samim izbrisanim, celih deset let. Glede na to, da izbrisani niso dobili nikakršne odločbe ali obvestila, ki bi jim pojasnil njihov novi formalnopravni položaj in da tako rekoč nobena slovenska ali mednarodna institucija ni celostno in javno opozarjala na fenomen izbrisa, je bil verjetno eden najtežjih korakov v boju izbrisanih ravno prepoznati njegov obstoj in razsežnosti njegovih učinkov. Kakšno je bilo tvoje prvo soočenje z resnico, kako si se dokopal do teh spoznanj?*

AT: Glavni cilj države je bil, da te porine v brezizhodni položaj; in ti zaradi dolgoletne paralize lepo odpotuješ. Država tako ne potrebuje mazanja rok z deportacijami, ti pa tukaj pušči vse, kar si dolga leta ustvarjal: pokojnino, zdravstveno zavarovanje, stanovanje. Na primer, poslal sem prošnjo, da bi pridobil dokument A,

pa so me zavrnili, ker nisem imel dokumenta B. Poslal sem prošnjo za B, pa so me zavrnili, ker nisem imel A. Prvič sem ugotovil, da je nekaj narobe, ko mi je leta 1992 poteklo vozniško dovoljenje. Šel sem na upravno enoto. Vzeli so mi vse dokumente in jih dali v omaro, ne da bi mi dali potrdilo. Šel sem do načelnika upravne enote, kričal sem nanj. Uradnikom je naročil, naj mi vrnejo dokumente, kar so tudi storili. Ko je bilo treba spremeniti vozniško dovoljenje iz jugoslovanskega v slovensko, tega nisem poskušal, ker sem vedel, da mi ga ne bodo dali. Ko pa se je marca 1993 rodila Sana [Aleksandra Todorović, hči Aleksandra in Olge, op. BB], sva seveda šla na upravno enoto, da bi podpisal očetovstvo. In takrat so mi preluknjali vse dokumente. Še vedno imam uradno izjavo, na kateri je moj podpis, da sem oče Sane. A Sanin rojstni list je bil izdan s praznim predalčkom, kjer bi moralo biti zapisano očetovo ime. In potem se je začela ta zajebancija, ali bom ali ne bom oče.

Bil sem brez vsakega dokumenta, nisem imel službe. Na Ptujju je bilo nemogoče kar koli urediti in sem se čisto sam, brez družine, umaknil na svojo zemljo v Haloze. Družino sem videval samo ob vikendih. Depresijo sem gasil s povsem brezzveznim fizičnim delom. Tam sem se prijavil kot samoplačnik zdravstvenega zavarovanja, pošiljali so mi račune – za račune je moj naslov vedno veljal – jaz sem jih plačeval, a zdravstvene izkaznice mi niso hoteli dati, ker sem »samodejno« odjavljen. Ali ni to genialno? To je treba patentirati!

Slutil sem, da se dogaja nekaj umazanega, nisem pa vedel, kaj – daleč od tega! Na začetku sem tudi sam mislil, da je prišlo do napake, ampak ne take, da se je pokvaril računalnik. Rekli so mi, naj grem v svojo državo po vozniško dovoljenje, čeprav sem izpit naredil tukaj. Trdili so, da mene ni tukaj. In vendar sem imel odvetnico, ki je stvari porivala naprej in nenadoma, še danes ne vem, na kakšni podlagi, to je bilo leta 1996, sem dobil osebno izkaznico za tujca, slovensko vozniško dovoljenje,

³ Pogoj za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja je bil deset let bivanja na podlagi dovoljenja za stalno prebivanje, glej 8. člen Navodila o izvajanju zakona o zaposlovanju tujcev, ki ga je izdal takratni minister za delo, družino in socialne zadeve, mag. Anton Rop, 3. septembra 1997. Navodilo je bilo izdano na podlagi 20. člena zakona o zaposlovanju tujcev (Ur. l. RS, št. 33/92) in 99. člena zakona o upravi (Ur. l. RS št. 67/94, odl. US RS, št. 20/95 in 29/95). To navodilo je prenehalo veljati 10. avgusta 2000.

vpisali so tudi Sano kot mojo hčer. To je seveda bila posledica pritiska, ki ga je izvajala moja odvetnica. Bilo je povsem drugače, kot če bi se v ta boj za lasten obstoj spustil sam.

BB: *Torej si leta 1996 dobil stalno bivališče in še vedno nisi vedel, zakaj so ti ga odvzeli in zakaj so ti ga vrnili?*

AT: Tako je. Takrat sem bil izjemno srečen, dobil sem osebno izkaznico, vozniško dovoljenje. Čakalo me je delo, hotel sem iti delat. Zakon pa je veleval, da tujci z dovoljenjem za stalno prebivanje niso mogli avtomatično pridobiti tudi osebnega delovnega dovoljenja, ki bi veljalo za nedoločen čas. Za tako delovno dovoljenje si moral po takratnem zakonu v Sloveniji nepretrgano bivati deset let.³

BB: *Kako bi lahko imel leta 1996 deset let nepretrganega bivanja v Sloveniji, če pa je država obstajala komaj pet let?*

AT: Ne vem, ne vem. Slovenija se je obnašala, kot da bi bila država že sto let. Sploh ni upoštevala, da tukaj živijo ljudje, ki so drugačni, ki so prišli od drugod. Lahko bi uporabila sistem pozitivne diskriminacije ali pa bi nam vsem, brez vsakršne diskriminacije, podelili državljanstvo, vsak posameznik pa bi se odločil, ali ga želi ali ne oziroma ali raje želi status tujca s pravicami, ki pripadajo tujcem. Konec koncev smo se preselili, kakor bi se danes iz Celja v Velenje ali pa iz Pariza v Lyon, veliko pa se jih je tu rodilo.

BB: *Nekaj informacij o izbrisu je vendarle pričurljalo na dan. Mladina je že zelo zgodaj objavila nekaj o tem. Pa tudi Ljubo Bavcon je že leta 1994 o problemu izbrisanih, takrat jih še niso*

tako imenovali, obvestil predsednika vlade Janeza Drnovška. Ali tudi o tem nisi vedel ničesar?

AT: Da, že leta 1994 je Igor Mekina nekaj poskušal, vendar so ga utišali. Komaj deset let po Bavconovem obvestilu sem izvedel, da se je boril leto in pol, da je prišel do Drnovška, naslednjič pa se je v zvezi z izbrisom pojavil leta 2004.

BB: *Kaj pa ustavna pobuda Blagoje Mikovića?*

AT: To je bila ustavna pobuda, ki je bila na ustavnem sodišču od leta 1994. V njej je Miković zahteval povrnitev stalnega bivališča in leta 1999 tudi zmagal. Po tej odločbi je bil sprejet Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v RS (ZUSDDD), v katerem je bil določen zgolj trimesečni rok za vložitev prošnje za dovoljenje za stalno prebivanje tujca. Zanj sem izvedel šele pozneje. Takrat sem zgolj čutil, da se nekaj dogaja, živel sem normalno življenje, delal sem na črno (smeh) ... Počasi sem spoznaval ljudi, ki so bili v podobni koži kot jaz. Medtem sem z odvetnico tudi sam vložil tožbo, ker nisem mogel pridobiti dovoljenja za delo. Ko smo izčrpali vsa pravna sredstva, začenši na ministrstvu za delo in družino, sva dala pobudo za ustavno presojo. Trdila sva, da je bil takratni Zakon o zaposlovanju tujcev diskriminatoren, zato ker je nas, priseljence iz nekdanjih jugoslovanskih republik, obravnaval slabše kot tujce, ki so bili tujci že v nekdanji Jugoslaviji (in so imeli za razliko od nas, državljanov, že takrat dovoljenje za prebivanje tujcev). Leta 2001 so to tožbo na ustavnem sodišču zavrgli, zato ker se je vmes že spremenil zakon, ki mi je dodelil pravico do dela. Takrat sem videl, da sem imel prav in da ne bi smeli tako ravnati z nami! Čutil sem, da moram nekaj narediti. Nisem vedel, kaj, zato sem se odločil za gladovno stavko, kaj moreš (smeh).

BB: *Zakaj takšna akcija ravno po zmagi? Kaj si hotel z njo izraziti?*

AT: Nič, ne vem, bil sem zmeden. Samo čutil sem, da nisem edini, da nas je najbrž

zelo veliko. Verjetno je bil moj glavni cilj, da izpostavim svoje trpljenje, da pokažem ljudem, kaj počne ta država. In veš, kako so se ljudje zgražali (smeh)! Res je bilo takrat prvič črno na belem, da se kršijo temeljne pravice, a zase vem le to, da sem izjemno trpel. Sana je bila še zelo majhna, a jaz sem resno mislil iti do konca. To je bila nekakšna norost, v stilu, če vam že jaz nič ne morem, se bom pa izstradal do smrti, naj vas peče vest! Ah, veš kako bi jih pekla vest (smeh) ... Napisal sem čisto resno pismo vsem svojim prijateljem, ki sem ga končal z mislijo, da če nisem mogel deset let živeti kot normalen človek, bom kot takšen vsaj umrl. Takrat je to pomenilo velik premik v mojem življenju. Olgi sem za svojo odločitev povedal tik pred zdajci, jokala je. Takrat sem bil res odločen, strasten.

B kot boj.

BB: Oborožen s prvo pravno zmago in obogateno izkušnjo prve politične akcije si se odločil za nadaljnji korak, ustanovitev Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije. Kako je potekala ta pot posameznika iz lastnega brezizhodnega položaja do zavesti, da gre za širši problem, do zametkov političnega organiziranja za ozaveščanje o kršitvah in za povrnitev pravic? Kakšna je bila reakcija javnosti in oblasti na ta meteor, ki je nad podobo Slovenije kot miroljubne, strpne in demokratične države dvignil veliko umazanega prahu?

AT: Preden sem začel gladovno stavko, sem obvestil različne institucije, katoliško in pravoslavno cerkev, Helsinški monitor, Amnesty International itd., misleč, da jih bom »zbudil«. Seveda se to ni zgodilo (smeh). Iz te ptujske province sem se odpravil na Helsinški monitor. Tam sem prebiral njihove zloženke in jih nekaj vzel s seboj na stavko. Naletel sem tudi na pismo, v katerem Helsinški monitor omenja neki dokument, ki naj bi vseboval velikansko število ljudi, ki so jim bile leta

1992 odvzete temeljne pravice. Takrat se mi je posvetilo, da ta dokument govori tudi o meni, da sem del širše množice. Nekako sem se dokopal do tega dokumenta, ki ga še danes hranim. V njem piše, da je v Sloveniji 83.136 ljudi brez statusa. Šokiralo me je, da se lahko kaj takega dogaja, mi pa tega sploh ne vemo. V avtu, pri minus petih stopinjah celzija, sem imel deset dni časa za razmišljanje. Takrat mi je prišlo na misel, da bi organiziral društvo, da naredimo pravi bum. 14. januarja 2002 smo bili prvič na televiziji, na Studiju City. Sprva nas v Ptujju sploh niso hoteli registrirati pod imenom Društvo izbrisanih v Republiki Sloveniji. Poleg mene so bili ustanovitelji društva Mirjana Učakar, Marko Perak, Mladen Balaban, Zlatka Polanec, Jovica in Marica Gajić, Staniša Milenović in drugi. Kmalu potem me je poklical Matevž Krivic, obiskal me je na domu in skupaj smo nadaljevali, kjer se je ustavilo pri registraciji.

Bil sem šokiran, da je toliko medijev prišlo na prvo javno predstavitev društva, ki je bilo natančno na deseto obletnico izbrisa, 26. februarja 2002. Pomemben moment za našo afirmacijo je bilo že samo dejstvo, da sta na Ptuj, kjer se nič ne dogaja in kjer nekaj ljudi ustanavlja neko društvo, prišli obe televiziji in vsi mogoči novinarji. Dobro, res je, da smo imeli lepo ime – izbrisani. Vendar je za tem bilo nekaj več. To pomeni, da so vsi tisti novinarji in njihovi šefi vedeli za ta problem, o njem niso hoteli ali pa si niso upali govoriti. To je bil tabu, ki je tlel v vseh teh ljudeh. In to se je dalo videti na samem kraju dogajanja. Ni bilo novinarja, s katerim sem se pozneje pogovarjal, ki mi ne bi povedal kakšne nove tragične zgodbe o svojem sosedu, sorodniku ali znancu. Takrat sem vedel, da se bom moral izpostaviti kot izbrisan, saj mediji niso mogli govoriti o izbrisu na splošno, lahko pa so se pri pisanju sklicevali name.

BB: Kakšno strategijo pa si je zadalo vaše društvo, na kakšne vire ste se opirali in kateri

so bili vaši poglavitni cilji? A ste se takrat že zavedali, v kakšno gnezdo drezate?

AT: Prvi cilj je bil predvsem vzpostaviti vidnost problema, opozoriti javnost. Želel sem pritegniti čim več izbrisanih, da bi se predvsem oni borili za svoje pravice, da bi pristopili in pomagali. Takrat smo operirali s številkami iz prej omenjenega dokumenta in ministrstvo za notranje zadeve je že junija leta 2002 demantiralo naše izjave z uradnim priznanjem, da je v Sloveniji samo 18.305 izbrisanih (smeh). preprosto so se morali opredeliti, saj smo začeli polniti časopise. A tudi v društvu je bilo že na začetku vzpostavljenih nekaj kočljivih vprašanj, vezanih predvsem na medijsko delovanje. Hkrati je bilo treba zadovoljiti člane društva, ki se je precej hitro organiziralo kot dokaj toga skupnost, javno mnenje in druge, še neorganizirane izbrisane. Bil sem povsem neizkušen, a z mediji smo delovali dokaj dobro. Drugega cilja, boljše organizacije samih izbrisanih v našem boju pa

nam nikoli ni uspelo doseči. Mislim, da vem, zakaj. Nikoli jim nismo ničesar obljubljali. Ni bilo kot pred revolucijo ali vojno, ko se ti po zmagi obeta delitev vojnega plena.

BB: Ampak društvu je v enem letu delovanja vseeno uspelo doseči dve veliki zmagi, vstop teme izbrisanih v javni prostor in uradno priznanje države o obstoju 18.305 ljudi, ki so jih, povedano v njihovi terminologiji, »iz registra stalnih prebivalcev premaknili v register tujcev brez urejenega statusa«. Naslednja velika zmaga je sledila že naslednje leto ...

AT: Krivic je na podlagi Mikovičeve pritožbe napisal drugo ustavno pobudo, ki je aprila leta 2003 privedla do druge odločbe ustavnega sodišča. Najprej smo morali izkazati pravni interes in društvo je kot pravna oseba preskočilo vse druge instance ter se pritožilo neposredno na ustavno sodišče. Druga odločba ustavnega sodišča je v primerjavi s prvo odločbo, ki je zakonodajalcu naložila,

Foto: Dare Čekeliš

Protirasistične demonstracije v Ljubljani, 26. 6. 2006

da tožniku zgolj povrne status, ni pa nalagala povrnitve statusa od datuma izbrisa naprej, vsebovala ključno dodano vrednost. Prva odločitev retroaktivnosti ni omenjala, ravno tako ni uporabila termina izbrisani. Druga odločba je bila s tega vidika dosti močnejša, močnejša tudi zato, ker smo skupaj z antifašisti, aktivisti in aktivistkami iz družbenih gibanj in iniciativ na različne načine in nenehno vznemirjali javnost. To je bila velika zmaga, saj je pomenila dokončno pravno odločitev o povrnitvi statusa vsem izbrisanim od dneva izbrisa naprej. Bili smo že politično aktivni, delovali smo tudi na ulici. V tistem trenutku je ta odločba prišla kot strela z jasnega. Afirmirala je vse naše trditve in zahteve. Pravno je bila zadeva končana, začel pa se je hud politični boj glede izvajanja ustavne odločbe. Če imamo zločin, bi morali imeti tudi krivce. A kako bi naj oblast priznala, da ima umazano spodnje perilo? Reakcija je bila pričakovana, tukaj ni bilo delitve med levimi in desnimi, saj so vsi enako odgovorni.

R kot razkol

BB: Čeprav je bila strategija društva precej enotna in s stališča izbrisanih tudi precej preprosta, namreč dosledna in takojšnja implementacija odločbe ustavnega sodišča iz leta 2003, kar bi pomenilo tudi formalno priznanje krivic in posledično tudi možnost začetka iskanja politične odgovornosti zanje, so se kmalu začele nakazovati različne vizije glede metodologije delovanja in boja v društvu in zunaj njega. Po eni strani se je uveljavljala pravna, na drugi strani pa politična pot, ki je vključevala predvsem ohranjanje vidnosti problema, različne manifestacije, akcije, provokacije in soočenja.

AT: Po mojem mnenju je edini učinkoviti način delovanja boj brez kalkuliranja, brez kompromisov, brez razmišljanja o tem, ali nas imajo radi ali ne. Še dandanes menim,

da je to potrebno, saj se je skozi politični boj zgodila afirmacija izbrisanih. Pa ne samo izbrisanih. Nekako smo povedali vsem, da lahko tudi sami postanejo aktivni, bojeviti. Če niso v parlamentu, se morajo izraziti na drugačen, svoj način. Seveda je bilo stresno, predvsem za moje osebno življenje. Tako kot v vseh podobnih primerih je tudi v našem društvu prišlo do sindroma kritizerstva, do kritike brez prevzemanja odgovornosti. Veliko se je razglabljalo in govorilo, predvsem pa se je ugotavljalo stvari, ki so bile že zdavnaj dognane. Vsak sestanek naj bi prinesel neko idejo za jutri, pojutrišnjem, neko svojo linijo, a naše društvo tega ni bilo sposobno. Dogajale so se vojne okrog vprašanja, kdo je kdaj kaj izrekel, po reakciji oblasti se večina ni več hotela izpostavljati. Veliko so me kritizirali. Če bi se z mano strinjali, bi morali sodelovati z mano, se izpostaviti. Če bi me podprli, bi morali za to prevzeti odgovornost. Tako pa je to društvo delovalo bolj kot nekakšen upokojenski krožek, ki se ukvarja predvsem sam s seboj. Tako so si predstavljali boj.

Hkrati pa smo imeli tudi problem z neustrezno reprezentacijo znotraj društva. Prvi, ki so se odzvali na ustanovitev društva, so prihajali iz nekdanje jugoslovanske vojaške strukture. To so bili ljudje s srednjo šolo ali več, dobro informirani. Postali so člani izvršnega odbora, zanimivo je bilo opazovati, koliko jim je to pomenilo. Verjetno so res imeli občutek, da so se povzpeli na družbeni lestvici (smeh). Tako se je zgodilo, da je bilo vojakov, ki v celotni populaciji izbrisanih pomenijo približno dva odstotka, v upravnem odboru več kot 80 odstotkov. Sam sem na to večkrat opozarjal. Nisem imel nikakršne izvršne moči, lahko sem jim zgolj poskušal razložiti, da naj se umaknejo, saj smo bili pod neznanskim pritiskom demagogije o izbrisanih kot agresorjih. Poskušal sem doseči, da bi dali prostor mlajšim ljudem, ljudem bolj odprtega duha. Tu je šlo za velik paradoks, saj so te vojaške strukture pripisovale velikanski

pomen ugledu društva, na veliko so kritizirali vse akcije, ki so po njihovem mnenju ta ugled spodkopavale, pri tem pa se niso zavedali, kako na ta ugled deluje že sama njihova prisotnost. No, saj so se zavedali tega, prej je šlo za sprenevedanje. Še danes ne razumem, kaj so hoteli s tem ugledom. Že takrat mi je bilo jasno, da izbrisani nikoli ne bomo ugledni člani družbe. Kakšen ugled? Edina možnost je boj, saj si kot »sovražnik« lahko pridobiš vsaj spoštovanje.

BB: In vendar vam je nekako uspelo ohraniti ravnotežje. Potemtakem je sodu izbilo dno nekaj drugega?

AT: Zame je bilo to izjemno težko obdobje, ki me je prisilo k razmišljanju. V DIPS sta bili resnično dejavni zgolj dve osebi, Krivic in jaz. Vzpostavila se je neka težnja po izkazovanju lojalnosti. Sam je nikoli nisem pričakoval, pričakoval sem zgolj neko normalno razmišljanje,

usmerjanje. Med nama s Krivicem so se dogajali vsakdanji konflikti, po elektronski pošti, s pamfleti. Obtoževal me je, da sodelujem z ultrakomunisti, skrajnimi levičarji in tako naprej. Drugi člani društva so dobili občutek, da se morajo opredeliti za enega od naju. In ko sem videl, da se počasi opredeljujejo, sem jim napisal pismo, da grem naprej, z njimi ali brez njih. Ampak to je bil zgolj vrh ledene gore. Do dokončnega preloma je prišlo pet mesecev pred parlamentarnimi volitvami, maja 2004, ko je Krivic razposlal pismo članom društva, v katerem je predlagal, naj društvo do volitev ustavi vsakršno javno delovanje, ker krepimo moč Janše in odvezemamo glasove levici, ki je bila takrat na oblasti, predvsem Socialnim demokratom. Takrat sem videl, da tako ne gre več naprej, da se prodajamo deklarativni levici, ki je daleč od levičarskih usmeritev. Odstopil sem s funkcije predsednika. In danes mi ni žal, čeprav nisimo nikoli več prišli do take kritične mase, ko

Foto: Leon Megušar

Protest proti referendumu o tehničnem zakonu v Ljubljani, 4. 4. 2004

se je sestankov udeleževalo več sto ljudi. Ampak bolje je imeti dva prava kot štiristo kimajočih brez ideje in konec koncev brez poguma.

I kot iniciativa

BB: Čeprav ni bilo nikakršnega dvoma, da boš po razkolu tako ali drugače nadaljeval svoj boj, si se ne glede na izkušnje odločil, da bo njegovo novo žarišče imelo staro obliko. Zakaj ste se odločili za ustanovitev novega društva, Civilne iniciative izbrisanih aktivistov, CIIA? Kakšne izzive, v primerjavi s prejšnjim društvom, si je zadala nova iniciativa, glede na to, da je vprašanje izbrisa dobesedno žarelo v dnevnem medijskem in političnem prostoru in glede na dejstvo, da je bilo, vsaj v Sloveniji, z ustavno odločbo iz leta 2003 in prepovedjo deportacij izbrisanih doseženo tako rekoč vse, kar se na pravnem področju sploh da doseči? Ste imeli kakšno idejo, kako doseči materialno aplikacijo rezultatov, ki ste jih dosegli v formalnem pogledu?

AT: Po konfliktu z DIPS in mojem odhodu – bil sem hkrati ustanovitelj društva in prvi človek, ki ga je uradno zapustil – je trajalo precej časa, preden se je organiziralo novo društvo. Predvsem zato, ker nikoli nisem verjel v institucije. Ustanovitev novega društva ni bila potrebna zaradi lažjega delovanja, prej je bila mišljena kot provokacija državi. Recimo, v statut društva smo namerno zapisali, da se bomo borili proti etničnemu čiščenju in diskriminaciji, zanimalo nas je, kakšna bo reakcija oblasti. Vendar se niso odzvali tako kot prej, bili so bolj subtilni, po sistemu *ne diraj govno, da ne smrdi*. Opozorili so me, da se po zakonu društvo ne sme ukvarjati s politiko, da mora biti apolitično, a so nas vseeno registrirali. Če si večina izbrisanih ne bi želela neke uradne formacije, bi sam raje deloval brez vsakršne asociacije, brez vsakršnega uradnega pečata, ki ti ga dovoli država, saj bi brez društva lahko počeli popolnoma enake stvari

⁴ V tistem času je bilo predstavništvo Evropske komisije na Trgu republike 3/11, v stavbi T3. Zdaj je sedež Evropske komisije na Bregu 14 v Ljubljani.

kot z njim. Organizacija novega društva je sovpadla s pripravami na tožbo na Evropskem sodišču za človekove pravice, tako da se nam je pridružilo veliko povsem novih ljudi.

BB: Kako je prišlo do tega velikega preobrata? Pred odločitvijo za tožbo je CIIA sprožila nekaj akcij, ki so zunanjemu opazovalcu pustile vtis precejšnje defenzivnosti, obupnosti, brezizhodnosti...

AT: Preden je bilo naše društvo uradno registrirano, sem deloval s peščico ljudi, prijateljev, oseb, ki jim zaupam. Res je, veliko stvari, ki smo jih počeli, je bilo precej avto-destruktivnih, pa ne zato, ker radi stradamo, ampak zato, ker nismo vedeli, kako naprej. Moja filozofija je vedno vključevala načelo, da je treba kaj narediti, preden lahko vidiš, kam boš prišel. Najprej smo v okviru tedna izbrisanih februarja 2005 gladovno stavkali v avli stavbe TR3, kjer je imela svoj sedež Evropska komisija.⁴ Najprej smo hoteli podobno akcijo izvesti v pisarni Varuha človekovih pravic, da bi ga spodbudili k večji angažiranosti. Odločili smo se za produktivnejšo taktiko, saj je bila pred nami internacionalizacija problema izbrisanih. In dosegli smo pomembno zmago, saj se je pomembna institucija EU opredelila do našega problema. Tiskovna predstavnica takratnega vodje predstavništva Evropske komisije v Sloveniji Ervana Fouereja je pred mediji izjavila, da Evropska komisija podpira celovito implementacijo odločbe ustavnega sodišča, kar je bilo popolno nasprotje stališčem takratne opozicije Janeza Janše, pa tudi takratne oblasti Antona Ropa, ki se je izdajal dopolnilnih odločb izognila z izoblikovanjem dveh zakonov, ki nista preživela referendumov. Nekaj mesecev pozneje smo gladovno stavkali na mejnem prehodu na Šentilju, stavko smo nadaljevali v Ljubljani, najprej na Metelkovi, potem na Unicefu. Tam je bilo lepo, bili so

zelo prijazni. Opozorili smo jih na veliko število izbrisanih otrok, na nemožnost njihovega šolanja itd. Od tam smo šli na sedež UNHCR, kjer smo doživeli pravo polomijo, saj visoki predstavnik Gregory Garras preprosto ni hotel ali pa ni mogel ničesar razumeti. Poskušali smo mu pojasniti, da je Slovenija v času balkanskih vojn imela določeno kvoto beguncev, ki jih je morala sprejeti, hkrati pa je Slovenija svoje stalne prebivalce naredila za begunce v lastni državi.

Šlo je za še en poskus internacionalizacije, poskus doseči evropsko in širšo javnost, da se sliši o izbrisanih. Od vsega začetka si želim, da bi se vedelo za izbrisane, vse drugo je morda pretirana ambicija. Vzporedno z zadnjo gladovno stavko se je začela odpirati možnost za tožbo, vzpostavili so se stiki z italijanskimi odvetniki. Začelo se je drugačno obdobje, saj se je večina stvari začela delati za mizo in ne več na ulici. Sodelovalo je nešteto ljudi, aktivistov in aktivistk, zbirali so se dokumenti, delali intervjuji, prevajali dosjeji. Šlo je za izjemno dolg in naporen proces, trajalo je vse leto, preden je bila tožba vložena na sodišče v Strasbourgu. Prva tožba tako zdaj zajema enajst urgentnih primerov izbrisanih, ki so še vedno brez vsakršnega dokumenta. Zdaj čakamo.

BB: Čakate v gibanju, saj se je po predaji tožbe, novembra 2006, sprožila nova iniciativa, Karavana izbrisanih od Ljubljane, skozi Trst, Tržič in Pariz v Bruselj, ki je pomenila neka- kšno politično sopotnico pravnega procesa ...

AT: Čeprav smo pod karavano podpisani izbrisani, je ne bi mogli izpeljati brez naših podpornikov in podpornic, aktivistk in aktivistov iz družbenih gibanj, med katerimi so nekateri z nami od samega začetka boja. Sam sem pri karavani oddelal fizični del (smeh), poklical sem ljudi, jih animiral, koordiniral, urejal kakšne dokumente in uredil prevoz. Seveda pa smo ohranili temeljno načelo, da so bili govorci izbrisani, in to je bila naša temeljna naloga v sami karavani. Odziv Frattinija,

podpredsednika Evropske komisije in komisarja za pravosodje, ki nas je sprejel na sedežu Evropske komisije v Bruslju in ki je nekaj tednov po karavani sporočil, da je problem izbrisanih notranja zadeva Slovenije, se morda zdi negativen. Ampak že takrat, pa tudi danes sem prepričan, da je dovolj že odpreti vrata. Zame je za zdaj dovolj, da je Frattini seznanjen s problemom izbrisanih in da bo vsaj enkrat na leto ta termin uporabil v pogovorih z različnimi institucijami. Po drugi strani pa je bila reakcija slovenske oblasti silovita. Nikoli prej se niso tako zelo trudili delegitimirati katero od naših akcij. V evropskem parlamentu so sprožili celo akcijo kontradiktorne agitpropovske oziroma kontrapropagande, evroposlance so obveščali, da izbrisani ne obstajajo, po drugi strani pa so poudarjali, da v Sloveniji obstaja še eno društvo izbrisanih, ki ne podpira naše karavane, itd. Peli so staro pesem o tem, da so vsi imeli možnost pridobiti državljanstvo, kar pa nima s problemom izbrisa iz Registra stalnega bivališča dosti skupnega. Pa četudi bi to bil kriterij, bi lahko mi dokazali, da je veliko izbrisanih zaprosilo za državljanstvo, pa ga niso dobili, tudi zaradi takih banalnosti, kot je kršenje javnega reda in miru. Ta odziv je nakazoval, da smo na pravi poti in da oblasti spričo naše iniciative ni preostalo nič drugega, kot da laže. Prvič v zgodovini smo jo na evropskem parketu potisnili v defenzivo. To, kar je slovenska oblast počela v evropskem parlamentu, me spominja na konspirativno in gverilsko delovanje. Uspelo jim je, da smo ostali brez prevajalcev, tako da so me morali drugi udeleženci karavane pred različnimi komisijami in pred Frattinijem simultano prevajati iz slovenščine v angleščino. Slovenska država je samoiniciativno sabotirala slovenščino, ker je ta govorila stvari, ki ji niso bile pogodu. Bilo je kot v vojni, ko na podlagi reakcije nasprotnika izoblikuješ lastno strategijo. Ne bi mogli reči, da je bila oblast prestrašena, ampak videlo in čutilo se je, da ji je zelo neprijetno in da je morda prvič v položaju, ko ni več napadalec, ampak da sama sedi na zatožni klopi.

S kot sedimenti

BB: *Boj seveda še ni končan, a vseeno se je v petnajstih letih obstoja izbrisal in petih letih intenzivnih procesov na različnih področjih in na različnih ravneh, tako na nacionalni, nadnacionalni in transnacionalni, pri protagonistih in protagonistkah vašega boja nakopičila kar zajetna vrsta enkratnih, dobrih in slabih izkušenj, pa tudi takih, ki so nujna sopotnica vseh podobnih bojev v zgodovini človeštva. Katere izmed teh izkušenj bi sam navedel in česa se iz boja izbranih lahko naučijo vsi, ki so na podobni poti ali pa se nanjo odpravljajo?*

AT: Ne glede na takšne ali drugačne rezultate je bilo najpomembnejše to, da se ljudje skozi boj učlovečijo. Kajti mi smo bili popolnoma razčlovečeni, ne samo na uradni ravni, tudi kot osebe v zasebnem življenju, v odnosih s prijatelji, sorodniki. Zdi se mi, da ravno ta boj, to izpostavljanje, javno deklariranje izbranih, to kljubovanje večinskim stereotipom, ravno to prinaša neko učlovečenje. Druga stvar, ki je v kontekstu naše zgodbe, torej morij, ki so se dogajale po vsej nekdanji Jugoslaviji v imenu nekih nacionalnosti, zelo pomembna, je, da nam je v obeh družtvih uspelo premagati te delitve. Seveda se temu nismo mogli povsem izogniti, žal moram priznati, da je bilo največ poudarjanja nacionalnosti ravno med Srbi. To si lahko razložimo na več načinov. Morda je šlo zato, da so bili Srbi od leta 1991 v Sloveniji najbolj osovraženi od vseh narodnosti. Morda je bil problem v tem, da sem jaz Srb in so se mi Srbi laže odprli, kot če bi bil Hrvat ali Makedonec. Morda bi, če bi bil Hrvat ali Musliman, to isto trdil za Hrvate ali Muslimane. Morda pa preprosto drži, da so Srbi večji nacionalisti. Ne vem.

To se mi zdi velik dosežek, saj je po moji oceni tudi med izbranimi zelo malo ljudi, ki imajo pozitivno stališče do drugačnosti, ali

nacionalne ali kakršnekoli druge. Kot kaže, ljudje potrebujejo čas, da dojamajo, da je kršenje pravic enega kršenje pravic vseh. Med izbranimi se to kaže tako, da zelo težko razmišljajo o krivicah, ki se dogajajo drugim, saj so sami neznansko veliko pretrpeli. Po drugi strani pa mislim, da je med izbranimi procentualno več ljudi občutljivih za vprašanja diskriminacije kot med preostalo populacijo. Pozitivne težnje vsekakor obstajajo in na njih je treba delati. Sam si resnično želim, da bi to dosegli v večjem številu, saj smo aktivisti in potrebujemo ljudi, potrebujemo telesa. Sam nisem človek, ki meni, da je treba ljudi spreminjati. Ljudi je treba sprejeti takšne, kakršni so, in morda samo potencirati tleče kvalitete. In prvi občutek, ki ti ga vtisne neki človek, se ponavadi jutri ali pojutrišnjem izkaže za resničnega. Zame je nepojmljivo, da bi za zakonskega partnerja vzel osebo, ki jo bom skozi življenje spreminjal. Ne, vzamem jo takšno, kakršna je. Čeprav dostikrat govorim o manipulaciji, verjamem, da se z ljudmi ne da manipulirati, čeprav je recimo meni izbris močno spremenil življenje. Iz nekega Ptujca, iz neke province, sem začel prav posebno zgodbo. Da je ta zgodba postala zgodba o uspehu (smeh), je bilo najpomembnejše to, kar se je dogajalo tukaj [v družinskem stanovanju na Ptujcu, op. BB], ker tu je bilo neverjetno veliko, največ podpore, ne samo moralne, tudi materialne. Če te podpore ne bi bilo, bi bilo vse drugače. Glede prihodnosti boja izbranih in delovanja države menim, da je najprej treba stvari verificirati, nato jih sanirati. Verifikacije v moralnem pogledu še nismo dočakali. Vsak alkoholik mora najprej priznati, da je alkoholik, šele nato se lahko začne zdravljenje. Država Slovenija mora najprej priznati svojo napako, šele nato se lahko začne terapija. Ampak moj moto je bil in vedno bo ponarodelo geslo iz Slovenije na začetku devetdesetih: *Nemogoče je mogoče!*

Ptuj, februarja 2007

Zgodba Velimirja Dabetića

V šahu mu je kos edino njegova mati Ljubica. Ona mu je vcepila to strast in Velimir kot srednješolec v Kopru ni imel pravih tekmecev.

Dabetićevi so se v šestdesetih letih preselili v Slovenijo iz Črne gore, da bi našli delo. Pristaniško mesto Koper, kjer so se v sredozemskem okolju razvijale različne oblike industrije, jih je močno privlačilo.

S prvim zaslužkom si je Velimirjev oče uredil hišico na griču, od koder se vidi ves zaliv. Bila je njegovo zatočišče, ničesar drugega ni potreboval. Velimir je po srednji šoli začel delati v neki tovarni v Vicenzi. Življenje Dabetićevih je nasploh potekalo mirno.

Težave so se začele leta 1991, s slovensko odcepitvijo od Jugoslavije. »Vojna« je razočarala slovenske nacionaliste: trajala je le dva tedna, ni bilo pravega prelivanja krvi – zgodilo se je premalo, da bi napajala mit. Znesti so se morali nad »notranjim sovražnikom«. Neki sosed je Dabetićeve prijavil policiji in jih obtožil, da skrivajo »četnike«. Policisti so prišli ponoči in prisilili Velimirjevega brata, da se je s pištolo, uperjeno v sence, dva kilometra plazil po kolenih. Po prihodu do hišice staršev so začeli streljati, uničili so zbiralnik za vodo in še marsikaj. Vdrli so noter, jih nenehno imeli na muhi in vztrajali: »Kje so četniki?« Le kdo bi jim pojasnil, da gre za čisti nesmisel: še več, Velimirjev ded je bil partizanski narodni heroj, smrtni sovražnik četnikov. Prebrskali so vse, ugotovili, da je bila pomota, in jih pustili pri miru.

Naslednje leto so Dabetićevi odkrili, da so jih izbrisali in da v Sloveniji kot državljani ne obstajajo več. Niti Velimir, ki se je rodil in odraščal v Kopru.

Izbris je tempirana bomba. Velimir je dvanajst let redno delal v Italiji po zaslugi edinega dokumenta, ki mu je še preostal: rdečega potnega lista Socialistične federativne republike Jugoslavije. Ko pa je ta naposled potekel, je izgubil dovoljenje za bivanje, bivališče in zaposlitev: podobna usoda je doletela tudi druge izbrisane.

Koprski šahist ni odnehal; povlekel je eno redkih možnih potez in postal poulični umetnik. Psiček Black, ki ga spremlja, je star štiri leta; toliko kot »novi« Velimir, rojen po »izbrisu«, ki ga je izvršila veronska policijska uprava. Prijatelja se potikata vzdolž obale, prija

jima vonj po morju. Policija ju občasno zaustavi. »Poslali te bomo v Jugoslavijo,« so dejali Velimirju na anonski policijski upravi (kjer, kot kaže, niso ravno na tekočem z geopolitičnim položajem na drugi strani Jadranskega morja). »Pošljite me v Maroko. Morda bo tam komu mar zame,« je odvrnil obupani Velimir.

Pred tremi meseci mu je policijski načelnik iz Pesara ukazal, naj »v petih dneh zapusti italijansko ozemlje z letališča Malpensa v Milanu,« v nasprotnem primeru pa bi ga čakalo »od šest mesecev do enega leta zapora«. Izgon bi ga izstrelil v medzvezdni prostor: Velimir je apatrid, njegova rodna država ga je izbrisala in ni države, ki bi ga bila pripravljena sprejeti.

Šestnajstega junija 2006 so ga v Mantovi spravili za rešetke, Blacka pa zaprli v pasji azil. Sojenje je potekalo po pospešenem postopku, toda Velimirja so pomilostili in vrnil se je na prostost. Nikoli prej se še ni zgodilo, da bi italijansko sodišče upoštevalo argumente izbrisane posameznika, vendar ministrstvu za notranje zadeve to ni zadoščalo. Velimir se še naprej ilegalno klati po trgih in se preživlja z žongliranjem, Black pa ga spremlja.

Včasih potegne na dan šahovsko desko. Želi si ostati v formi. In vendar je že dobil svojo partijo: kljub vsem kifeljcem, ki si domišljajo, da lahko kar izbrišejo človeka.

Prevedel Gašper Malej

Foto: Romano Martinis

Velimir Dabetić (levo) pred Evropskim parlamentom v Bruslju, 29. november 2006

Spomenik izbrisanim

Uvod

Ideja, da bi izbrisanim nekje v Sloveniji, denimo v Argentinskem parku pred ministrstvom za notranje zadeve v Ljubljani, postavili spomenik, je sicer lahko razumljena kot slaba šala, še sploh, če v skladu z aktualnimi trendi mislimo, da nas morajo ti združevati. A zgodba z 18.000-glavo aglomeracijo posameznikov, ki jih je združila birokracija, je na dobri poti, da jo lahko reši le še spomenik. Ne zaradi sprave ali dosega soglasja, ampak kot opomnik, ki ga postavimo zato, da ne pozabimo na krivico, ki smo jo tem ljudem storili v preteklosti. Teden izbrisanih, v katerem se nanje vsako leto spomnijo različne organizacije, od mednarodnih do kulturnih in raziskovalnih, konec koncev že prehaja v tak običaj.

Zgodovinsko priložnost, da bi problem izbrisanih odpravili, smo namreč že zamudili. Tudi zaradi potez današnje politike postaja vse bolj očitno, da je bil izbris bolj ali manj načrtno dejanje in da trenutka, ko bi problem lahko premagali, nismo zamudili leta 2003 ali leta 2006, ko naj bi se parlamentarci šele zavedali osnovnih dejstev, ampak leta 1991. Tudi če bo kdaj v prihodnosti ta ali kakšna nova vlada oreh strla, tako da bo to skladno z odločbo ustavnega sodišča in da nam mednarodne institucije ne bodo imele kaj očitati, bo spomin na ta maneuver, s katerim je politika z odvzemom vseh socialnih pravic kaznovala tiste, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo, ostal. In ko bomo v zbornikih o izbrisanih, ki šele prihajajo, iskali vzroke, se bomo morali vračati nazaj, v leto 1991, ko smo na eni strani ustanovili državo, v protest proti jugoslovanskemu režimu strahovlade, zato, da bi spoštovali posameznika in posameznico in branili njune neodtujljive pravice, predvsem svobodo političnih stališč, po drugi strani pa smo se maščevali tistim, za katere smo menili, da se z nami ne strinjajo.

Lokalna politika proti izbrisanim

Parlamentarna razprava iz tega časa je zanimiva in poučna. Kar bralca teh transkriptov, shranjenih v arhivih državnega zbora, preseneti, je odsotnost argumentov tistih delegatov, ki so glasovali »za izbris«. Pri tem je zanimivo in morda v nasprotju z današnjim dojemanjem problema, da je

bila »visoka« državna politika, ki sta jo tedaj predstavljala izvršni svet in družbenopolitični zbor v zakonodajnem telesu, še najbolj empatična in še najbližje rešitvi, čeprav na koncu vendarle nista izpolnila obljub, zapisanih v Izjavi o dobrih namenih. »Za izbris« so se namreč najodločneje potegovali predstavniki lokalnih interesov. Tedaj so bile to tiste politične sile, ki so leta 1991 imele večino v združenju občin, drugem od treh zborov tedanje zakonodajne oblasti. Danes so ti interesi predstavljeni v državnem svetu, kjer ima že tradicionalno Slovenska ljudska stranka največ predstavnikov. Malce več razumevanja za položaj tistih, ki jih danes imenujemo izbrisani, pa je bilo med interesi delavcev in delodajalcev v tretjem zboru, zboru združenega dela. To kažeta predvsem razprava in rezultat glasovanja o amandmaju k zakonu o tujcih, ki bi zapolnil pravno praznino, zato do izbrisa ne bi prišlo. »Državljanom SFRJ, ki so državljani druge republike in ne vložijo zahteve za državljanstvo Republike Slovenije, imajo pa v Republiki Sloveniji na dan uveljavitve tega zakona prijavljeno stalno prebivališče ali so v njej zaposleni, se izda dovoljenje za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji«. V vseh treh zborih sta omenjeno besedilo predlagali dve stranki, tedanja ZSMSLS (Zveza socialistične mladine Slovenije - Liberalna stranka) in ZKSSDP (Zveza komunistov Slovenije - Stranka demokratične prenove).

V zboru občin je amandma predlagal Jože Zakonjšek (ZSMSLS), a je velika večina delegatov, v vsakem od zborov jih je bilo 80, glasovala proti. Za so bili samo štirje. V zboru združenega dela je amandma vložil Dejan Murko (ZSMSLS). Štirinajst delegatov je bilo za sprejetje, 22 delegatov je glasovalo proti, 13 delegatov se je vzdržalo. V družbenopolitičnem zboru sta amandma zagovarjala dr. Lev Kreft (ZKSSDP) in Metka Mencin (ZSMSLS). Tam bi bil amandma skorajda sprejet. Kreft je na seji dejal: »Predlagamo, da se s posebnim členom opredeli začasni status državljanov SFRJ, tako da jim zagotovi, da se jim s tako odločitvijo ne bo spremenil njihov dosedanji status, kot piše v plebiscitnih obljubah, oziroma da bodo delili našo usodo, kot piše v sporazumu političnih strank in poslanskih skupin [...]«. Metka Mencin (ZSMSLS) pa: »Menimo, da bi se s tem amandmajem vsaj delno izboljšal položaj prebivalcev Republike Slovenije, ki so državljani oziroma državljanke drugih republik in ki bi bili s tem zakonom nenadoma obravnavani kot tujci. Predvsem se s tem amandmajem rešuje tiste, ki so v Sloveniji zaposleni in nimajo možnosti za pridobitev državljanstva [...]«.

V prvem glasovanju je bilo 19 delegatov za sprejem, 19 delegatov pa proti, 12 pa se jih je vzdržalo. Zato so morali glasovanje ponoviti. Pri drugem glasovanju pa amandma ni bil sprejet za en glas (20 proti, 19 za). Od tistih, ki so glasovali proti, je v zapiskih iz tega časa ostala le pripomba Andreja Štera. Bil je proti, »[...] ker (amandma) vnaša v pravni red izraziti nered in negotovost, ker uvaja kategorijo, ki je sicer ne poznamo, nekje vmes [...]«.

Čeprav amandma ni bil sprejet, pa je tedanji družbenopolitični zbor na predlog Stranke demokratične prenove izglasoval naslednji sklep k zakonu o tujcih: »Republika Slovenija si bo prizadevala, da v skladu z načelom recipročnosti zagotovi tem dosedanjim državljanom SFRJ pravice v Republiki Sloveniji, ki so jih uživali doslej in enake pravice državljanom Republike Slovenije v drugih republikah dosedanje SFRJ«. Za ta sklep je glasovalo kar 26 delegatov, proti jih je bilo 13, 10 pa se jih je vzdržalo.

Obljube na eni strani, zakoni na drugi

V zboru združenega dela je delegate predlagana ureditev zaskrbela. Muharem Bolić je tedaj dejal: »Jaz bi gospoda samo vprašal, kaj bo z delavci, ki so v samskih domovih, ki niso stal-

¹ B. J.: Tudi z osebno izkaznico k nam. Večer, 25. junij 1991, stran 14.

² Prepuščeni smo le sebi. Večer, 3. oktobra 1991, stran 5.

³ Ivačič, I.: Kako postati slovenski državljan. Večer, 4. maja 1991, stran 4.

no prijavljeni, imajo pa delo in so tukaj stalno zaposleni.« Predstavnik tedanjega notranjega ministrstva, dr. Bogomil Brvar, je odgovoril:

»Predlagatelj oziroma Republiški sekretariat za notranje zadeve kot izvajalec, upravni organ na tem področju, bo poskrbel, da se bodo v tem prehodnem obdobju oziroma v obdobju, ki ga predvideva zakon, te zadeve uredile, da bodo ne samo upravni organi imeli ustrezno inštruktažo, ampak da bodo tudi ljudje seznanjeni z zakoni. Vsak bo imel v določenem času, ki je zakonsko jasno opredeljen, možnost urediti svoje zadeve v Republiki Sloveniji [...] Zagotovo je, da bo ustavni zakon [...], s katerim bomo za vse tiste, ki v tem času ne bodo sprejeli državljanstva Republike Slovenije, uredili pravice s civilnopravnega področja, kot je pravica do dela, delovna pravica, pravica do dedovanja, socialna pravica, s področja zdravstva ipd.«

Predstavnik notranjega ministrstva je torej obljubil, da bo Slovenija v ustavnem zakonu uredila pravice za vse tiste, ki v določenem roku ne bodo dobili slovenskega državljanstva. Ko je govoril o »teh« ljudeh, ni mislil le na več kot 18.000 tistih, ki jih danes imenujemo izbrisani, ampak na približno 100.000 tistih z republiškim državljanstvom drugih republik SFRJ, ki so tedaj v Sloveniji le začasno prebivali, ali pa so imeli zgolj stalno delo brez kakršnegakoli statusa. Kot se je kmalu izkazalo, so bile to le prazne obljube. Ko je naslednje leto vlada predlagala zakon o zaposlovanju tujcev, je v prvem osnutku določila, da lahko tujec relativno preprosto pride do dovoljenja za delo šele potem, ko je imel v Sloveniji pet let stalno prebivališče. V navadi pa je, da države omogočajo pridobitev osebnega delovnega dovoljenja takoj po pridobitvi dovoljenja za stalno prebivanje tujca, kar velja tudi za sedanjo slovensko zakonodajo.

Če ob tem pogledamo v arhiv člankov, ki so bili objavljeni v letih 1991 in 1992 o sprejemanju zakona o tujcih, lahko vidimo, da je bilo vprašanje, kaj se bo zgodilo s stalnimi prebivalci Slovenije, ki imajo državljanstvo druge republike in ki za slovensko državljanstvo ne bodo zaprosili, javnosti neznan. Večer je denimo v teh letih le nekajkrat natančneje omenil določbe zakona o tujcih. Enkrat, ko je pisal o dolžnosti sobodajalcev, da v 12 urah prijavijo tujca.¹ Drugič je bil zakon natančneje omenjen, ko ga je oktobra 1991 predstavil tedanji notranji minister Igor Bavčar, ki je dejal, da so »vnesli in razčistili državljanstvo Republike Slovenije v centralni računalniški evidenci za 1.860.000 prebivalcev, ostalo pa je še približno 200.000 neresenih evidenc.«² Minister je dodal, da bodo teh 200.000 oseb obravnavali kot tujce. Ali tretjič, ko je Nada Končina, tedanja načelnica oddelka za osebna stanja na notranjem ministrstvu, v intervjuju o tem, kako postati slovenski državljan, dejala, da bo po prehodnem obdobju moral vsak tujec, »tudi sedanji državljan druge republike, ki bo hotel živeti v Sloveniji, dokazati materialno podlago za življenje in tudi kje bo prebival.«³

Na seznamu drugih zakonov, s katerimi je država dobila osnovo, je bil večje medijske pozornosti deležen zakon o državljanstvu. Res je namreč, da bi bile razsežnosti izbrisa danes veliko večje, če bi skupščina tedaj sprejela nekatere predloge, s katerimi so določeni delegati želeli omejiti pridobivanje slovenskega državljanstva. Na koncu je skupščina sprejela rešitev, da so lahko državljanstvo na podlagi zahteve dobili vsi tisti državljani iz drugih republik, ki so imeli na dan plebiscita urejeno stalno prebivališče. V času sprejemanja zakona pa so delegati razpravljali celo o možnosti, da bi preverjali zdravstveno stanje prosilcev, njihovo poznavanje slovenskega

jezika ali pa da bi pridobitev državljanstva pogojevali s petletnim bivanjem. Slednje je bil denimo predlog Socialdemokratske stranke Slovenije. Čeprav lahko preberemo, da se je France Tomšič, ki danes velja za očeta SDS, zavzel za liberalnejšo opcijo. Ko je Darja Lavtižar Bebler povedala, da se »osebno nagiba k restriktivnejšim pogojem za pridobivanje državljanstva, k čemur jo spodbujajo vesti o četnikih na naših tleh,« ji je Tomšič odgovoril, da če želimo, da bo razdružitev potekala mirno, »ne bi smeli stvari zakomplificirati na tej podlagi«⁴.

Prvi primer: Kafkowska nočna mora

Učinke te neme politike, ki svojih motivov ni nikjer jasno artikulirala, smo lahko potem videli na terenu. Svoj primer je natančno popisala neka visoko izobražena bančna uslužbenka iz Maribora, imenujmo jo Mira H. Pisalo se je leto 1992, medtem se je Slovenija osamosvojila, prišel je maj in Mira H., ki je tudi glasovala za osamosvojitev, se je z možem odpravila na mariborsko upravno enoto, da bi si uredila nove osebne dokumente. V Maribor se je iz Šibenika preselila leta 1976, ko je bila stara le 19 let, in bila je prepričana, da je slovenska državljanka s stalnim prebivališčem. Nikoli ji ni bila vročena kakšna odločba o spremenjenem pravnem statusu, zato jo je presenetilo, ko ji je referentka dejala, da njenih podatkov ni niti v registru slovenskih državljanov niti v registru slovenskih prebivalcev. Tedaj se ji je še zdelo, da gre morda za eno tistih birokratskih zmešnjav, ki človeku vzamejo dodatno uro časa. V uradu za tujce jo je namreč uradnica končno le našla v registru. A ob vnosu njenega imena v računalnik se je odprla stran, na kateri je bila pripomba: »Brisana po zakonu«. To pripombo je uradnica glasno prebrala in ji razložila, da se mora v Sloveniji prijaviti kot tujka, nato pa ji je skoraj nasilno hotela odvzeti jugoslovanski potni list, izdan v Sloveniji.

Čeprav je potem komaj zbrala moči, da je odšla domov, se je, navajena papirologije, že čez dva tedna vrnila z novimi dokumenti, se spominja Mira. Tokrat z namenom, da zaprosi za dovoljenje za začasno bivanje. Izpolnila je obrazec s prošnjo in plačala takso. Uradnica jo je povabila nazaj v pisarno in ji razložila, da se kot tujec lahko prijavi samo oseba, ki ima tuji potni list. Mira ga ni imela, imela je slovenskega. »Kaj pa naj potem naredim? Se lahko kje pritožim?« je vprašala. »Edina možnost, da ostanete v Sloveniji, je, da si priskrbite tuji potni list in da se nato ponovno prijavite kot tujka z začasnim prebivališčem«, je odgovorila referentka, ki jo je nato opozorila še na formalnost: »V tujem potnem listu nikakor ne sme biti naveden 'ta naslov' v Mariboru oziroma Sloveniji«.

Minilo je poletje in prišla je jesen. Septembra je Mira ponovno šla na upravno enoto, tokrat z novim, hrvaškim potnim listom. In v njem kot naslov stalnega prebivališča ni bilo navedeno njeno stanovanje v Mariboru, ampak naslov v Švici. Na podlagi hrvaške »domovnice«, ki so ji jo sorodniki poslali po pošti, je pridobila hrvaški potni list na hrvaškem veleposlaništvu v Bernu, v Švici. In ker je bila od leta 1976 na Hrvaškem odjavljena in prijavljena v Mariboru, so ji v potni list vpisali švicarski naslov, na katerem je bila prijavljena začasno. Sledil pa je nov problem. V hrvaškem potnem listu je bilo njeno ime zapisano brez moževega priimka. Uradnica se ni dala. Mira bi morala prinesti še potrdilo o spremembi imena. To pa ni bilo mogoče, saj je bil potni list izdan na Konzularnem predstavništvu Hrvaške v Švici, na podlagi dovoljenja za začasno bivanje v Švici, v tem dovoljenju pa je bilo njeno ime vpisano brez moževega priimka. Zato njena prošnja ni bila sprejeta kot nepopolna, ampak jo je uradnica odslovila. »Tako sem bila dokončno zavrnjena«, pravi.

Mira je še naprej ilegalno prebivala v Mariboru. Približno tri leta. Brez urejenega pravnega statusa je bilo težko, zato je leta 1995 ponovno, z istimi dokumenti kot septembra 1992 in brez potrdila o spremembi imena, zaprosila za dovoljenje za začasno bivanje. Na upravni enoti so tokrat zahtevali še premoženjsko stanje njenega moža, najemno pogodbo za stanovanje, potrdilo o nekaznovanju, prevedene hrvaške dokumente, ne pa tudi potrdila o spremembi imena. Tako ji je končno uspelo dobiti dovoljenje za začasno bivanje.

Nato pa je sledilo pridobivanje dovoljenja za stalno prebivanje. »Moje prošnje za stalno prebivanje so bile deset let zavrnjene. Redno sem morala prositi za podaljšanje dovoljenja za začasno bivanje. Moja vloga za stalno prebivanje, ki sem jo vložila 21. decembra 1999 in je bila utemeljena celo z odločbo ustavnega sodišča, je bila prvič obravnavana komaj maja leta 2002 in skorajda zavrnjena«. Ko je maja 2002 od MNZ iz Ljubljane dobila dopis, da je njena vloga iz leta 1999 nepopolna, je njen mož osebno šel na notranje ministrstvo, kjer jih je prosil, naj upoštevajo dejstvo, da je njegova zakonita žena, s katero je poročen in skupaj živi že 27 let. Rečeno mu je bilo, da to ni mogoče, lahko pa navede priče, ki bi lahko v Mariboru bile zaslišane in ki bi potrdile, da Mira živi v Mariboru. »Mož je navedel dve osebi. Pozneje smo izvedeli, da sta ti dve osebi bili zaslišani, ampak na mariborski upravni enoti njuni izjavi nista bili upoštevani, ker smo te priče sami navedli. Zato so na mariborsko upravno enoto povabili še dve priči, ki bi naj bili naključno izbrani«, pravi. Priči sta bili soseda, takrat stara 78 let, in še nekdo. »V vsej sosesčini se je govorilo, da so ljudje povabljeni na zaslišanje zaradi mene. Soseda, ki me ni osebno poznala, je celo v trgovini – trgovke in stranke – spraševala, ali kaj vedo o meni, ker bo ona morala iti na zaslišanje. Kamor koli sem se obrnila, v kraju kjer živim, so bile vse oči uprte vame«.

Postopek za izdajo dovoljenja za stalno bivanje se je na notranjem ministrstvu nazadnje le končal julija 2002.

»To je tako absurdno, da se sploh ne da razumno razložiti! Kdo bi verjel, če ne bi doživel. Prepričana sem, da so državni organi že pred leti ugotovili, da sem bila nezakonito in protiustavno izbrisana. Namesto da bi se potrudili to nezakonitost čim prej popraviti in mi omogočiti normalno človeško življenje, so se me očitno na vsak način hoteli znebiti. To dokazuje dejstvo, da so vztrajno, ob vsaki ponovni vlogi za začasno bivanje, kakor tudi ob vlogi za stalno bivanje, od mene zahtevali tudi dokumente, ki jih ni bilo mogoče pridobiti, kot so na primer: tuji potni list (za pridobitev le-tega sem uporabila iznajdljivost); najemno pogodbo za stanovanje (živela sva z možem v najini lastni hiši v Mariboru); potrdilo o zdravstvenem zavarovanju (brez dovoljenja za bivanje se nisem mogla zavarovati); potrdilo o prihodkih (brez dokumentov se sploh nisem mogla zaposliti) itd. Vse moje ustne pritožbe (za pisne nisem imela pravne podlage) so povzročale samo še hujše šikaniranje. Ko sem to vprašanje 'zakaj' enkrat v obupu postavila uradnici na mariborski upravni enoti in jo še vprašala, kaj bi z mano naredili, če recimo ne bi, po njihovih, vsakokrat drugačnih željah in navodilih, dopolnila moje vloge – ali me bodo morda izgnali iz Slovenije, je odgovorila zelo odločno: 'Ja, če bo treba!'«

Drugi primer: Iznajdljivo z zakoni

Sekretarji in podsekretarji, pa tudi referenti na upravnih enotah, ki smo jih v zadnjih letih spraševali, zakaj je prišlo do izbrisa, so večinoma odgovarjali, da so samo spoštovali zakon. Toda

v nekaterih primerih so državne institucije s podobnim ciljem, ki smo ga lahko zasledili že v prvih parlamentarnih razpravah, znale zakon tudi arbitrarno interpretirati.

Pred kratkim je družina iz Celja po več kot desetletni rekonstrukciji izvedela, kako je umrl Dragomir Petronjić. V nedeljo, 2. septembra 1992, je Dragomir Petronjić prišel domov z dela v Avstriji. Potekel mu je potni list, ki si ga je nameraval urediti v ponedeljek. V sredo se je peljal k svoji prijateljici Mariji v Šentjur in vmes ga je ustavila policijska kontrola. Odvzeli so mu vozniško dovoljenje in osebno izkaznico ter ga pustili, da gre naprej. V četrtek je moral počakati policiste v stanovanju, da mu prinesejo dokumente. Dva policista sta prišla okrog 12. ure. Družini sta rekla, da mora z njimi. Nadeli so mu lisice in ga napotili k sodniku za prekrške, ki ga je zaradi neurejenih dokumentov kaznoval s 1.500 tolarji in še s 1.000 tolarji povprečnine. Petronjić je kazen plačal takoj. Sodnik za prekrške mu ni izrekel »varstvenega ukrepa« odstranitve tujca iz države na Hrvaško, kjer je tedaj vela domovinska vojna. »Prisilna odstranitev ali vrnitev tujca v državo, kjer bi bilo njegovo življenje ali svoboda ogrožena zaradi njegove rase, vere, narodnosti, pripadnosti posebni družbeni skupini ali političnega prepričanja, ali v državo, v kateri bi bil lahko izpostavljen mučenju ali nečloveškemu in poniževalnemu ravnanju ali kazni«, je namreč po zakonu prepovedana.

Toda policisti so tedaj dobili navodilo, da lahko tujce brez papirjev privedejo do državne meje in jih napotijo čez »brez kakršnekoli odločbe upravnega organa«. Dragomira tako niso »prisilno odstranili« na Hrvaško, če smo natančni, ampak so ga tja »napotili«. Šel je »prosto-voljno«. Dan pozneje, 5. septembra, naj bi Petronjića na Hrvaškem kot »delovno in vojno sposobnega begunca iz Bosne in Hercegovine«, hrvaški organi vrnil v matično državo. Tja nikoli ni prišel, ker je bil kot Srb na Hrvaškem čez nekaj dni na grozovit način v Splitu ubit (za podrobnejši prikaz primera glej tudi članek Svetlane Vasović v tej številki Časopisa za kritiko znanosti).

Podobnih primerov, tudi aktualnih, je še več. Teza, ki sta jo predsednik vlade Janez Janša in njegov notranji minister Dragutin Mate še v tem letu večkrat ponovila, da danes izbrisanih ni več, ker so si status že uredili, še vedno ne drži. Še danes, po petnajstih letih, nas lahko presene-ti, koliko je izbrisanih z neurejenim statusom, ki jih zdravijo tako v mariborski kot v ljubljanski ambulanti za ljudi brez zdravstvenega zavarovanja. V ljubljanski enoti jih je po oceni tam delu-jočih zdravnikov kakšnih 80, v mariborski enoti pa približno 30. Septembra lani so denimo iz ljubljanske ambulante na dermatološko kliniko napotili izbrisane, pri katerem se je pojavila huda oblika luskavice, leto prej jih je obiskal izbrisani, ki je imel gangreno v že zelo poznem stadiju in so mu morali odrezati nogo.⁵

Odgovornost Nikogar?

V tistem tednu, ko so časopisi v črnih kronikah poročali o sojenju proti predsedniku društva izbrisanih Aleksandru Todoroviću, ki je nekdanjemu notranjemu ministru Andreju Šteru, nekda-njemu sekretarju za notranje zadeve Slavku Debelaku in nekdanji podsekretarki na notranjem ministrstvu Alenki Mesojedec Pervinšek zabrusil, da so »fašisti«, ki so za »v Haag« in ki niso za »v civilizacijo«, smo praznovali tudi stoto obletnico rojstva politične filozofinje Hannah Arendt, ki je ponudila eno najbolj provokativnih in polemičnih razlag tega fenomena. Njena študija je pravzaprav študija odgovornosti za največje zločine, ki jih je sposobna moderna doba.

⁶ Arendt, H. (1994): Eichmann in Jerusalem; A Report on the Banality of Evil. New York, Penguin books.

Javnost je s svojo razlago razburila, ko je za ameriški časopis *The New Yorker* poročala o procesu proti Adolfu Eichmannu.⁶

Eichmann je bil višji uradnik v nacistični Nemčiji, bil je odgovoren za transport Judov v koncentracijska taborišča in za pogajanja z judovskimi organizacijami, tako, da je ves proces tekel brez zapletov. Po drugi svetovni vojni je zbežal v Argentino in tam ga je čez petnajst let zajela izraelska tajna policija. Prepeljali so ga v Jeruzalem, kjer so mu javno sodili zaradi holokavsta, na enem najbolj spektakularnih procesov. Toda na sojenju je postalo tudi Arendtovi očitno, da Eichmann ni sovražil Židov in da mu bo težko dokazati krivdo za zločin, kot je razvidna v običajnih kazenskih procesih. Eichmann je bi namreč normalen človek, ljubeč mož in oče, marljiv, precej ambiciozen in – on sam, s svojimi rokami ni nikoli ubil človeka. V nacistični birokratski mašineriji ni hotel presojati posledic svojih dejanj; to je, da je s prekladanjem papirjev in izvrševanjem ukazov odločno pripomogel k enemu največjih in še danes nedoumljivih zločinov človeštva. Seveda ne sam, treba je bilo mnogo malih Eichmannov, brezbriznih in častihlepnih, uspešnih na svojih ozkih strokovnih področjih mimo vseh etičnih dilem in norm. Vsi so premikali ročice velikega stroja, tako da je bil na koncu potreben le pritisk na gumb in proces se je odvil skorajda sam od sebe. To banalno zlo ni bilo posledica želje po nasilju ali ubijanju, ampak posledica nemišljenja in popolne odsotnosti refleksije lastnega početja.

Pri izbrisu lahko sklenemo, da je šlo za predstavo države kot skupnosti Slovencev in Slovenk, ki so jo promovirali nekateri politiki. Čeprav v prvih letih osamosvajanja pogosto naletimo na jasno izražene nacionalistične motive, bi lahko morda vseeno sprejeli tezo, da je šlo za nekažno zakonsko napako. A vendar je presenetljivo, da nekaj tisoč uradnikov, celo sodnikov, ki so z izbrisanimi vsak dan prihajali v stik celo desetletje, ni posumilo in opozorilo nadrejenih, da je z ureditvijo nekaj fundamentalno narobe.

Dvojni izbris Alija Berishe¹

Policist je premetaval potni list po rokah in se posmehljivo zarežal: »Kaj je pa zdaj to? Rdeči potni listi ne veljajo več«.

Bilo je 23. maja 1993. Ali Berisha se je vračal z obiska pri sorodnikih v Nemčiji. Rojen na Kosovu, je prišel v Slovenijo kot deček. Pri šestnajstih se je zaposlil v mariborskem podjetju, zatem je v Sloveniji služil vojaški rok, njegov brat pa je pred kratkim dobil slovensko državljanstvo. Skratka, Ali ni dvomil o tem, kje je doma. Policista je opozoril, da potnemu listu, ki je bil izdan v Sloveniji, veljavnost poteče šele čez štiri leta.

Policist je povzdignil glas: »Srbi, Albanci, Cigani in Hrvati ne smejo več živeti tukaj. Samo Slovenci imajo to pravico«. Odvzeli so mu potni list in ga odpeljali v ljubljanski Prehodni dom za tujce. Naslednji dan se je znašel na letalu, namenjenemu v državo, kjer še nikoli ni bil.

Na letališču v Tirani so obmejni policisti presenečeno opazovali mladeniča brez dokumentov, ki je priletel iz Ljubljane. Kmalu jim je postalo jasno, da ni albanski državljan, temveč Rom iz Jugoslavije – ki govori albansko.

Po kratkotrajnih pogajanjih, ki so Alija stala vse prihranke in zlat prstan, so ga vkrcali na letalo, s katerim se je pripeljal, in ga poslali nazaj. V Ljubljani so mu nataknili lisice in ga spet spravili v Prehodni dom za tujce: »Če te Albanci nočejo, te bomo poslali na Slovaško«.

Aliju je vse to začelo presedati. Človeka s tehničnim znanjem že ne preplaši nekaj ključavnic in okenskih rešetk; v nekaj dneh je organiziral skupinski pobeg.

Med skokom skozi okno si je ranil koleno. Rana je bila huda. Ne bi se zacelila brez pomoči znanke, starejše Slovenke, ki ji je Ali prirasel k srcu. Nekaj dni ga je skrivala pri sebi; doseglja je celo, da se je pod lažnim imenom zdravil v bolnišnici. Takoj po okrevanju ga je brat odpeljal v Nemčijo.

¹ Članek je bil objavljen v italijanskem časopisu La Liberazione, v posebni številki edicije Queer, ki jo je pripravila slovensko-italijanska skupina Karaula MiR, 24. junija 2007, str. 5.

Nemci niso hoteli nič slišati o izbrisanih. *Duldung*, »humanitarno zaščito«, si je Ali lahko pridobil le na en način: z zgodbo o pobegu z vojnega območja. A tudi glede tega so dvomili; moral je biti prepričljiv.

Ko Ali pripoveduje o teh rečeh, kar se zgodi zelo poredko, se sramežljivo nasmehne: »Priskrbel sem si pravo kalašnikovko, takšno, kot jih izdelujejo v Kragujevcu, in si oblekel gasilski anorak. Pred sodnikom sem razprl anorak in mu pokazal orožje, rekoč: Niti sanja se vam ne, kaj sem doživel, bolj sem navajen rafalov kot jutranje kave. Kakšen škandal! Rekli so, da bom obsojen na pet let zapora, ker sem pritihotapil brzostrelko v sodno poslopje. Ampak nazadnje sem dobil *duldung*«.

Ali je kot »begunec s Kosova« v Nemčiji preživel dvanajst let. Delal je in si ustvaril družino. Leta 2005 so nenadoma sklenili, da je na Kosovu zavladal mir, in ga izgnali. Ali se je dogovoril, kako bo potekala »vrnitev«: odpravili so se z avtom, vozili se bodo čez Slovenijo ...

Ja, Slovenijo. Ali je imel v mislih še eno učinkovito potezo. Takoj po prečkanju meje je z ženo in otroki zaprosil za politični azil: izbrisana oseba kot prosilec za azil v državi, ki ga je izbrisala!

Po vrnitvi v domovino Ali ni izgubljal časa in je v nekaj mesecih postal vidna osebnost antirasističnega gibanja v Sloveniji. Ko je lani slovenski parlament sprejel zakon, ki krši človekove pravice, saj daje policiji pravico do presoje o tem, kdo lahko zaprosi za azil in kdo ne, ga je Ustavno sodišče v tej točki zavrnilo. Prvi podpisnik pritožbe je bil Ali Berisha: dober poznavalec tega področja.

Slovenska vlada je, se razume, poskušala storiti vse, da bi Alija poslala nazaj v Nemčijo; to ni bila ravno preprosta operacija, saj je Ustavno sodišče leta 1999 izrecno prepovedalo izgon izbrisanih. Opirajoč se na ta argument je hitra mednarodna mobilizacija, ki sta jo v Bruslju podprla evropska parlamentarca italijanske Stranke komunistične prenove (*Partito di Rifondazione Comunista*) Giusto Catania in Roberto Musacchio, dvakrat preprečila deportacijo družine Berisha. Novembra 2006 je Giusto Catania prihitel v postojnski Center za tujce, kjer je bila zaprta družina Berisha (z najmlajšim sinom Valonom, ki je bil star komaj štiri mesece), in presenetil funkcionarje slovenskega ministrstva za notranje zadeve. Direktor centra, Jože Konec, je besnel, toda družino so nazadnje izpustili.

Slovensko vlado je medtem podprl podpredsednik Evropske komisije in komisar za svobodo, varnost in pravosodje Franco Frattini: na njegovi internetni strani je kot prioriteta zapisana skrb za »temeljne pravice in državljanstvo«. In vendar je v odgovoru na tozadevno evroposlansko vprašanje razglasil svojo nepristojnost v primeru Berisha, kajti »Pogodba o Evropski Uniji in pogodba, ki ustanavlja Evropsko skupnost, Komisiji ne pripisujeta splošne kompetence na področju temeljnih pravic [...]«. Posledično naj bi bil položaj Alija Berishe in drugih izbrisanih interna zadeva slovenske države.

Po tistem, ko ji je Frattini pustil proste roke, je slovenska policija spremenila taktiko. Ob zori 1. februarja 2007 so naložili Alija, njegovo ženo ter njunih pet otrok v dva kombija brez policijskih oznak. Kot blisk so prevozili Avstrijo in Nemčijo, ustavili pa so se šele v Münchnu: čudovit primer mednarodnega sodelovanja, ki je omogočil nelegalno deportacijo izbrisane in njegove družine iz Slovenije.

Družina Berisha je trenutno v Nemčiji, grozi ji izgon na Kosovo. Zgodba pa še ni končana. Pred letom dni je Ali s še desetimi izbrisanimi, ki jih podpira *Karaula MiR*, skupina antirasistično usmerjenih posameznikov in posameznic iz Slovenije ter Italije, vložil tožbo proti državi Sloveniji na Evropskem sodišču za človekove pravice v Strasbourgu; zastopa jih odvetniška pisarna Anton Giulia Lane iz Rima. V zadnjem času se je izvedelo, da bo tožba

obravnavana; ne glede na to, kaj si misli Franco Frattini, bo morala slovenska vlada odgovarjati za kršitve temeljnih pravic izbrisanih. Slovenija – država, ki bo čez pol leta prevzela predsedovanje Evropski uniji – se bo tako znašla v dokaj neprijetnem položaju.

Prevedel Gašper Malej

Foto: Borut Krajnc

Gladovna stavka izbrisanih na mejnem prehodu Šentilj v podporo Aliju Berishi, 2. 7. 2005

Poleg tega invalidska komisija pogosto še pripiše, da priporoča »dietno prehrano in sprehode«; naj jim torej razlagam, da se ta oseba že več let »sprehaja«, ker je brezdomec? Da je njen jedilnik vedno dieten, ker nima na krožniku ničesar?

Odlomek iz intervjuja z zdravnikom Aleksandrom Dopliharjem

metastáza -e ž [gr. *metástasis* premestitev]

1. prenos bolezenskega procesa iz primarnega mesta v druge dele telesa, zasevek; no-vo žarišče, ki tako nastane MED. 2. v govorništvu nagel prehod od enega predmeta k drugemu

metastazíránje -a s [gl. metastaza] širjenje, prenašanje bolezenskega procesa po različnih poteh MED.

Metastaze izbrisa

Predstavljajmo si štiri osebe, ki so bile leta 1992 izbrisane iz Registra stalnega prebivalstva Slovenije. Imenujmo jih Marjan, Ljubo, Vera in Ismet. Predstavljajmo si, da se z njimi seznanimo pred letom in pol, od takrat pa se z vsakim posebej pogosto pogovarjamo: na dolgih popoldanskih »kavah«, po telefonu, med čakanjem v vrsti, ko jih spremljamo na upravne enote ali v zdravstvene domove in bolnišnice.

Vsi štirje živijo na slovenski obali: Marjan je v Portorož prišel v zgodnjem otroštvu, s šestimi leti, ko je to območje pripadalo »Coni B«. Ljubo in Vera sta se v Slovenijo preselila kot mladoletna, pri sedemnajstih in štirinajstih letih, ter se pozneje nastanila v Piranu. Ismet pa se je kot uveljavljen obrtnik pri tridesetih odločil živeti blizu morja in si izbral Koper.

Čeprav se te štiri osebe niso nikoli srečale in bi njihova življenja bila verjetno povsem različna, so si zaradi enega samega dejstva – izbrisa – v številnih vidikih podobna. Izbris oziroma posledice izbrisa so ključno zaznamovale njihovo identiteto, postale so element, ki je v celoti transformiral njihovo eksistenco, njihov čustveno-mentalni stroj ter – kot bo jasno iz nadaljevanja –, tudi njihova telesa. Ali, kot je rekla Vera: »Od takrat si čisto drug človek. Nič več nima zveze s tem, kar je bilo prej«.

Vendar za nikogar od njih izbris ni element, na katerega bi lahko gledali z distanco, kot dogodek iz lastne preteklosti, saj so za vse štiri posledice izbrisa še vedno očitno navzoče, ali še več, z leti postajajo čedalje bolj izrazite. Izbris zanje tako ni enkraten akt, temveč kontinuirana serija dogodkov¹ oziroma stanje, v katerem se nahajajo že več kot 15 let. V času, ko sem jih spoznala, v začetku leta 2006, so vsi štirje še vedno bili »popolni izbrisani« – brez vsakršnega legalnega statusa v Republiki Sloveniji, dva od njiju pa sta še danes brez vsakega dokumenta.²

¹ Za to sugestijo se zahvaljujem Andreu Saccucciju.

² Njihova prisotnost v Sloveniji kot tudi prisotnost številnih drugih »popolnih izbrisanih« je v nasprotju z izjavo sedanjega premiera Janeza Janše, ki je 27. novembra 2006 v oddaji Odmevi na RTV Slovenija izjavil, da v Sloveniji ni več izbrisanih, ali, kot se v celoti glasi njegov komentar na karavano izbrisanih, ki je odšla v Evropski parlament: »Gre za izkrivljeno podobo. V Evropi mislijo na podlagi izkrivljenih informacij in tega poročanja, da gre za ljudi, ki danes nimajo nikakršnega statusa. Ne vedo, da gre za problem iz leta 1992 in da večina teh ljudi zahteva status za nazaj, za tisto obdobje od leta 1992, ko si niso uredili stalnega bivališča oziroma državljanstva, in časom, ko so si to uredili. V tem trenutku pa v Sloveniji ni prebivalcev brez statusa. Gre za vprašanje, kako rešiti tisto vmesno obdobje.«

³ Sciavo ali Ščavo je pejorativen izraz za Slovane in v izgovorjavi spominja na schiavo – suženj.

Predstavljamo si torej, da nam ti štirje ljudje pripovedujejo o svojih življenjih – tam, kjer se konča zgodba enega, se časovno začne zgodba drugega. Medtem ko pripovedujejo, poudarjajo predvsem temne strani svojega življenja, a kljub temu nobeden od njih ne želi nastopati kot žrtev, ravno nasprotno.

Marjan

Marjan govori počasi, opotekajoče. Vsaka beseda je težka in dlje ko jo išče, bolj je nemiren. Nenadoma krč na obrazu popusti in njegov glas postane mehkejši: Marjanov oče je bil rojen v Cerknem nad Idrijo, njegova mama pa v Vipavi. Pred drugo svetovno vojno sta se preselila v južni del hrvaške Istre, v majhno rudarsko mesto, kjer je oče dobil delo. Tik pred vojno se jima je tam rodil Marjanov brat, po njej pa še Marjan. Ko je moral Marjan v prvi razred osnovne šole, se je družina preselila v Piran. Spomni se, da je bilo v njegovem razredu samo sedem Slovencev, drugi so bili Italijani. Kmalu so vse tiste, ki so imeli slovenski priimek, preselili na eno stran učilnice, na drugo pa otroke z italijanskim priimkom. Napetost med njimi je rasla: ne le odrasli, tudi otroci so postajali čedalje bolj sovražni drug do drugega. Nekoč mu je sošolec z italijanskim priimkom med nogometom ukazal, naj gre po žogo: »Va ti, va ti, Sciavo! – Ti pojdi, ti pojdi, Ščavo.«³ Marjan mu je dal dve klofuti. Poklicali so njegovega očeta. Zvečer ga je oče vprašal, ali je res udaril sošolca. Marjan mu je razložil, kaj se je zgodilo. Oče ga je pogledal v oči in ga vprašal le, ali je naredil domačo nalogo. Nikoli prej ne pozneje ga to ni zanimalo. Ko je Marjan končal osnovno šolo, so mu Hoteli Bernardin dali štipendijo, da je lahko nadaljeval šolanje na Gostinski srednji šoli. Že takrat ga je privlačilo morje, ladje, dolga potovanja v neznanost. Takoj ko je postal kvalificiran natak, je poskušal najti možnost, da bi se vkrcal na ladjo. Leta 1968 mu je uspelo: postal je del posadke Splošne plovbe Portorož na plovbi okoli sveta, ki je trajala šest mesecev. Iz današnjega Bernardina se je posadka in dvanajst potnikov, pretežno starejših Američanov, skupaj s tovorom vkrcala na ladjo Goranko. Kmalu zatem so pluli mimo Rta dobre nade, se ustavili za en mesec v Indiji, v Madrasu in Bombaju, nato skozi Hongkong pripluli do manjših pristanišč v Kanadi ter se iz zadnjega pristanišča Longbeach v Kaliforniji vračali proti Sredozemlju. Na enem poznejših potovanj so se ustavili v Angoli, ravno tedaj, ko je bil tam državni udar. Spomni se, kako je skupaj z domačini na dolgo in široko razpravljali o rasizmu in posledicah portugalskega kolonializma v Angoli – edini med njimi ga je namreč lahko primerjal s tistim v Mozambiku in Braziliji. Pred revolucijo je v Angoli najraje opazoval, kako se v vrtcih skupaj igrajo beli in temnopolti otroci in kako imajo belci lopate v rokah, ob njih pa temnopolti vozijo bage. Poleg Afrike je zelo rad plul v Latinsko Ameriko, predvsem v Argentino in Venezuelo. Posebno mesto pa je zanj dolgo časa imela Španija, predvsem Bilbao: še vedno se spomni njenega imena, priimka in ulice. K njej je prihajal vsake tri tedne z ladjo, ki je plula med Detroitom in Bilbom, in tam vedno ostajal po več dni. Spoznal je njene starše, imela sta resne načrte in nekoč sta več kot šest mesecev čakala na vizum, da bi lahko ona za nekaj dni prišla v Trst. A razdalja je bila prevelika in počasi sta se oba utrudila čakati. Pozneje je tudi on zamenjal ladjo za službo na kopnem in ji le še kdaj poslal kakšno razglednico, voščilnico za novo leto. Čedalje več časa je spet preživel ob slovenski obali. Leta 1991 je imel tam družbeno stanovanje, dobro plačo, redno službo, že enaindvajset let delovne dobe, širok krog prijateljev in, kot sam pravi, nobenih večjih skrbi.

Ljubo

Ljubo pravi, da pozna vsak zid v Kopru, Izoli in Piranu. Kadar sva imela čas, me je s hitrimi, drobnimi koraki vodil po starih mestnih jedrih. Vedno se je sunkovito ustavil pred umetelno zgrajenimi kamnitimi zidovi in z žarečimi očmi vprašal: Veš, kdo je to zgradil? Ostala sem tiho, ker sem vedno znova rada opazovala njegov ponosni izraz, ko mi je razlagal o načinu gradnje in vrsti uporabljenih kamnov. Leta 1991 je bil star 51 let, triintrideset jih je preživel v Sloveniji. Do takrat ga ni nikoli posebno zanimala politika. Jugoslavijo je dojemal kot svojo državo, a tudi ob neodvisnosti Slovenije se je razveselil. Verjel je, da mora človek predvsem pridno delati in se malo vtikati v reči, ki jih ne razume, če hoče imeti dolgo in mirno življenje. Nekaj mesecev po razglasitvi samostojne Slovenije mu je znanec omenil, da je vložil prošnjo za slovensko državljanstvo, in mu svetoval, naj isto stori sam. Nasvet mu je zvenel smiselno, čeprav sam pri sebi ni razumel, zakaj naj bi potreboval državljanstvo. Prošnja za državljanstvo je zanj pomenila birokracijo in Ljubo je od nekdanj čutil odpor do vsega, kar ima kakršnokoli zvezo s to besedo: živčno stanje v vrsti, nerazumljivi napotki ob okencu in nepregledni kupi papirjev, ki jih je s težavo prebral. Večkrat je ponovil: »Zgradim ti deset zidov, samo ne pošiljaj me na urade!« Nekaj dni je v mislih premleval prijateljeve besede in ugotovil, da za nobeno ceno noče postavljati na kocko svojega spokojnega življenja v Piranu. Kmalu zatem je šel na upravno enoto občine Piran, da bi se pozanimal, kako naj vложи prošnjo za slovensko državljanstvo. Uslužbenko, gospo Barbaro, je vprašal, kakšne dokumente bi moral prinesiti za državljanstvo, in ji povedal, da je pripravljen ponje odpotovati v Bosno. Odgovorila mu je, da mu ni treba nikamor hoditi in ničesar prinašati, ker ima v Piranu že od leta 1963 stalno prebivališče. Ljubo ji je verjel, kot je doslej verjel še vsakemu uradniku.

Marca 1992 ga je zasebnik v Bujah hotel zaposliti pri gradnji zidov. Ko se je odpravljaj od doma, je ugotovil, da mu je potekla osebna izkaznica. Še isti dan je odšel na upravno enoto, kjer mu je neka druga uslužbenka z votlim pogledom preluknjala osebno izkaznico in rekla, naj se vrne v Bosno. Ljubo je brez besed odšel z urada in takoj poiskal odvetnika, h kateremu so ponavadi hodili njegovi znanci. Odvetnik se je čudil, ko mu je pripovedoval o dogodku na upravni enoti, in rekel, da gre gotovo za pomoto. Razložil mu je, da je zamudil rok za vložitev prošnje za slovensko državljanstvo, ter mu predlagal, da bi to takoj popravil z dodatnim pismom Ministrstvu za notranje zadeve, v katerem bi se opravičil za zamudo. Ljubo je privolil in mu na roko plačal 300 nemških mark. Od takrat se je vsak mesec izmenično oglašal na upravni enoti in pri odvetniku ter spraševal, ali je »kaj novega«. Več kot štiri leta ni dobil nikakršnega odgovora. Šele decembra 1996 je dobil prvi negativni odgovor z Ministrstva za notranje zadeve, preostali pa so se zvrstili pozneje, vse do danes.

Vera

Pred otroki Vera ni nikoli hotela govoriti o teh stvareh. V najeti garsonjeri s pogledom na cesto sem jo vedno srečala med kupi opranega perila, z likalnikom v roki. Ko so bile izmenjane že vse vljudnostne fraze, je Vera svojemu partnerju in obema otrokoma naročila, naj gredo v trgovino. Takoj ko so za seboj zaprli vrata, je začela pripovedovati.

Da je nekaj zelo narobe, ji ni bilo težko ugotoviti: kar na lepem ni več prejemale nadomestila za porodniški dopust. Vera je bila takrat doma šele nekaj mesecev po porodu, njen sin je ravno začel oddajati prve glasove, hči pa je hodila v drugi razred osnovne šole. Nekaj dni je počakala,

potem pa se je odpravila v računovodstvo hotela, v katerem je bila že pet let redno zaposlena. Takoj ko je vstopila, je vedela, da se zadeva ne bo dobro končala, saj so jo sodelavci komaj pozdravili. Eden od njih ji je na vprašanje, zakaj so ji pred iztekom porodniškega dopusta nehali izplačevati denar, odgovoril, da tuji državljan brez veljavnih dokumentov ne more biti zaposlen v slovenskem hotelu. Z delovno knjižico v roki je sedla pred telefonski imenik in začela klicati na različne institucije. V eni od državnih institucij so se bili z njo pripravljene srečati. Potem ko je Vera na hitro navrgla vsa ključna dejstva, ji je uslužbenec v pomirjajočem tonu rekel: »Gospa, odsvetujem vam, da se obračate na odvetnike – izgubili boste le veliko časa in denarja, učinka pa ne bo nobenega. Raje se čimprej sprijaznite z dejstvom, da ste v Sloveniji izgubili delo in pravni status, ter poiščite kakšno drugo možnost«. Edina možnost, ki jo je videla, je bila, da je takoj poskrbela za oba otroke: med hčerinimi poletnimi počitnicami ju je odpeljala k staršem na Hrvaško, sama pa se je vrnila v Slovenijo. Prisegla si je, da bo v nekaj mesecih našla novo službo in življenje vrnila v stari tir. Ob vrnitvi v Slovenijo jo je čakalo novo presenečenje: vrata njenega doma so bila zaklenjena z novo ključavnico. Stanovanje je bilo resda uradno last hotela, a Vera je za več let podpisala najemno pogodbo in vanj vložila vse prihranke. Sosed, ki je opazoval njene obupane poskuse, da bi s starim ključem odprla vrata, ji je povedal, da so pred nekaj dnevi iz stanovanja odnesli vso njeno lastnino – škatle lahko najde v skladišču hotela. Od takrat naprej se je Vera selila od ene znanke k drugi in še naprej poskušala najti službo. Med eno teh selitev jo je ustavila policija. Po nekaj zmedenih odgovorih je priznala, da nima nobenega dokumenta. Policisti so jo takoj potisnili v avto in odpeljali v Center za tujce, takrat imenovan Prehodni dom za tujce. Šele ko je ponjo prišla njena sestra, ki se je uradno prijavila kot njen porok, so jo izpustili. Od takrat so se stvari le še slabšale. Vera se je borila, da ne bi obupala, a počasi se je vanjo začel naseljevati neskončen občutek nemoči, ki so ga spremljale vse bolj temne slutnje. Otrok ni videla že nekaj let, ker se je bala zapustiti Slovenijo, saj se sem ne bi mogla več vrniti. Po telefonu je izvedela, da je umrl njen oče, nato še mama in brat. V isti telefonski govorilnici je tudi izvedela, da so njena otroka dali v rejo in da njena hči noče več imeti stikov z njo. Ko je hči dopolnila osemnajst let, je namesto Vere njena mama tudi uradno postala neka druga ženska, ki jo je Vera le bežno poznala. Vse to je bilo zanjo preveč: sesedla se je sama vase in otrpnila. Sestavljati se je začela šele dolgo potem, v Portorožu, kjer je srečala prijaznega moškega, ki ji je bil pripravljen pomagati. Rodila sta se jima dva otroka. S prvim sinom pa se še vedno pogosto pogovarja, po telefonu.

Ismet

Ko ga človek vidi sedeti tako spokojnega, vedno v isti ulici, vedno na istem vhodnem pragu, s cigareto med prsti, je tako očiten, da je obenem neviden – stopljen z vsem, kar ga obdaja, podoben elementu inventarja nekega mesta. Ismetov moto je negibnost, čakanje v negibnosti. Od malega je verjel, da vse pride – inšallah – samo od sebe, da je treba le počakati, zaupati. Tako je zmeraj zaupal tudi v državo, najprej v Jugoslavijo, potem v Slovenijo. Tudi pozneje, ko so mu na koprski upravni enoti rekli, da ne more dobiti novih dokumentov, ker je tujec v tej državi, je zaupal, da bo kljub temu kmalu dobil slovensko državljanstvo. V istem obdobju mu je družbeno stanovanje, v katerem je živel, zajel požar, v katerem so zgoreli skoraj vsi njegovi jugoslovanski dokumenti. Nekaj let pozneje ga je iz tega stanovanja večkrat poskušala deložirati mestna inšpekcija, ker ni plačeval najemnine. A kako naj bi jo? Obrtna delavnica, v kateri je več desetletij komaj dohajal naročila, je bila le še beden spomin na stare čase. Kmalu so tudi v delavnico po pošti začela

prihajati pisma z oznako zaupno, ki si jih ni upal odpirati. Že v stanovanju jih je imel veliko, puščal jih je na omarah, na mizi in na kavču, iz vseh kotov so ga te bele kuverte opozarjale, da ni plačal najemnine, elektrike, vode, ogrevanja. Vsota se je z vsakim mesecem večala, obresti so rasle. Ko je njegovo stanovanje postalo redna postaja mestne inšpekcije, so izterjevalci prišli tudi v delavnico. Povedali so mu, da imajo odločbo o rubežu. Ismet ni razumel te besede in jim je na široko odprl vrata delavnice. Po nekaj minutah so nezadovoljni zapustili delavnico, saj ni imel ničesar vrednega, kar bi lahko odnesli. Ismet je sedel na prag, prižgal Filter 57 in čakal. Mimo je prišel lastnik sosednjega lokala in mu ponudil »biznis«: odpove naj se dvema tretjinama delavnice, pa bo njegov dolg odplačan. Ismet je v tem videl znak usode in takoj privolil. Šele čez leta mu je prijatelj razložil, da je bil njegov dolg smešno majhen v primerjavi z vrednostjo prostora. A Ismet, ki je v lokalu od takrat lahko zastoj pil kavo, je bil z zamenjavo vseeno zadovoljen – za nekaj let si je kupil mir. Vendar je vedel, da je njegov mir omejen: ne le časovno, ampak tudi prostorsko. Kadarkoli je prestopil meje mesta, je bil v nevarnosti. Ko si je privoščil kratek izlet v sosednjo Izolo, ga je ustavila policija in od njega zahtevala dokumente. Nekaj časa se je obotavljal, potem pa je policistom razložil, da jih nima. Dlje ko jim je razlagal, manj razumevajoči so bili njihovi pogledi. Nazadnje so ga izpustili, z ostro grožnjo: »Zapomni si: če si takoj ne urediš slovenskih dokumentov, te s prvim letalom pošljemo v Sarajevo«! Ismet si je zapomnil in od takrat je še bolj trdno prikovan v koprsko okrožje. Kljub temu še zmeraj zaupa, da se bo kaj spremenilo: vedno znova zbira dokumente za dovoljenje za stalno bivanje in za državljanstvo. A odgovori, ki prihajajo z Ministrstva za notranje zadeve, ne kažejo nič dobrega in Ismet se počuti starega, njegovo telo govori o hudi bolezni, ki mu odmerja še malo časa, zato se zaupanje čedalje bolj spreminja v besno nestrpnost, ko sprašuje: Bom še kdaj videl Sarajevo?

Morfologija izbrisa

Sociokulturna epidemiologija je veja epidemiologije, ki raziskuje razširjenost posameznih boleznih med določeno populacijo in pri tem analizira družbeno-socialne in kulturne dejavnike, zaradi katerih te bolezni nastajajo. Bolj kot biološko-fiziološki vzroki, na katere je pozorna uradna medicina ali biomedicina, jo torej zanima široka paleta drugih vplivov, ki se skozi posredovanje skupnosti vpisujejo v telo posameznika in povzročajo bolezni. Obenem pa opazuje, na kakšen način skupnosti – in posamezniki v njih – razumejo etiologijo ali vzroke bolezni, kako jih kategorizirajo in katere oblike zdravljenja poiščejo zanje. Številni vidnejši sociokulturni epidemiologi, ki delujejo na stičišču med biomedicinskimi in medicinskoantropološkimi raziskavami, so se v zadnjem času uveljavili v Latinski Ameriki. Mnogi izmed njih pri svojih interpretativnih modelih izhajajo iz znanja tradicionalnih medicin med ameriškimi staroselci, ki poudarjajo, da je bolezen odgovor telesa na neravnovesje, ki nastane na makroravni oziroma v skupnosti (naj gre za družinsko, vaško ali mestno skupnost, regijo ali za narodno, nacionalno skupnost ipd.), in se nato zrcali na mikroravni oziroma v vseh aspektih posameznikovega življenja. V svojih raziskavah sociokulturni epidemiologi tako analizirajo različne vrste dejavnikov, ki na mikro, in makroravni varujejo ali ogrožajo zdravje skupnosti in posameznikov (Massé, 1995, Gonzales Mendoza, Z., Ibacache Burgos, A. Leighton Naranjo 2004).

Če izhajamo iz tega interpretativnega modela, lahko na eni strani, na makroravni, izbris dojemamo kot bolezen slovenske družbe, obenem pa v izbrisu vidimo vzrok oziroma metavzrok bolezni izbrisanih. Na drugi strani pa lahko med populacijo izbrisanih ugotavljamo, kateri dejavniki

⁴ Ambulanto, ki deluje v okviru Zdravstvenega doma Ljubljana Bežigrad, so leta 2002 soustanovili Zdravstveni dom Ljubljana, Mestna občina Ljubljana, Slovenska filantropija in Župnijska Karitas Štepanja vas. Namenjena je vsem občanom Ljubljane, ki so brez osnovnega zdravstvenega zavarovanja (www.pro-bono.ordinacija.net).

⁵ Letno poročilo socialne službe za 2003, Letno poročilo za 2004 (www.pro-bono.ordinacija.net), Socialna služba – poročilo, statistični podatki 2006 (interni dokument).

⁶ V štirih letih, od leta 2002 do 2006, je bilo v ambulanti registriranih 1296 oseb različnih etničnih pripadnosti ter družbeno-socialnega položaja (Socialna služba – poročilo, statistični podatki leta 2006 – interni dokument).

⁷ Podobne prakse so prisotne v sosednji Furlaniji Julijski krajini in v Avstriji. Dolgoletno tradicijo pa imajo tovrstne ustanove tudi v Latinski Ameriki, kjer so zdravstvene institucije za marginalizirano populacijo staroselcev pogosto vir pomembnih družbeno-političnih inovacij (npr. v Čilu Hospital Makewe-Pelale, Centro de Salud Boroa Filulawen, Centro de Salud Kompu Chiloé ali v Argentini Hospital Aluminé).

⁸ Izraz holistično pogosto uporabljajo zdravilci oziroma terapevti t.i. komplementarnih ali nekonvencionalnih medicin, ki s tem izrazom poudarjajo svojo orientacijo k psihični in duhovni dimenziji pri zdravljenju posameznika, ki naj bi bila po njihovem mnenju pri uradni medicini pomanjkljiva ali odsotna (Dei 1994, Lipovec-Čebren 2003). Sama ta izraz v tem kontekstu uporabljam deloma ironično, in sicer z namenom, da bi poudarila zelo šibek interes komplementarnih medicin do socialno-družbenih in političnih dejavnikov, ki vplivajo na zdravje posameznika.

⁹ Denimo, v Latinski Ameriki so na območjih, kjer živijo staroselci Mapuche, zdravstvene institucije postale ključne referenčne točke družbeno-političnih gibanj, pri čemer zdravniki, ki so se pogosto šolali na Kubi, spodbujajo mreže solidarnosti in nove oblike odpora neoliberalizmu.

bistveno pripomorejo k nastanku bolezni in za katere bolezni gre, ter analiziramo, kako svoje bolezni razumejo izbrisani.

Prva in do zdaj edina institucija, ki se je ukvarjala z zdravstvenim stanjem izbrisanih, je Ambulanta in posvetovalnica za osebe brez zdravstvenega zavarovanja.⁴ Iz letnih poročil je razvidno, da je že od samega začetka njenega delovanja med uporabniki ambulante odstotek izbrisanih visok: v letih 2002 in 2003 je bilo izbrisanih okoli 22 odstotkov, dve leti pozneje 46 odstotkov, leta 2006 pa 20 odstotkov.⁵

Lahko bi rekli, da ambulanta v slovenskem zdravstvenem sistemu deluje kot »alternativni senzor«, ki detektira stanje populacije, ki ji je onemogočen dostop do javnih zdravstvenih služb. Kartoteke te ambulante tako beležijo širok⁶ sloj prebivalstva v Sloveniji, ki je za druge, zdravstvene in nezdravstvene registre neobstoječ in neviden, kot so na primer »popolni izbrisani«, ki so brez vsakršnega pravnega statusa v Sloveniji.

Kot njej sorodne ustanove⁷ se tudi ljubljanska ambulanta ne omejuje le na medicinsko pomoč, temveč deluje bolj holistično.⁸ Glede na to, da so izključenost oziroma različne oblike diskriminacije pri večini uporabnikov ambulante ključni vzrok zdravstvenih problemov, zdravniki in socialna delavka poskušajo posameznike na različne načine ponovno »rehabilitirati« v zdravstveni in družbeno-politični sistem: tako pomagajo pri urejanju pravnih statusov, invalidnin, pokojnin ipd. Ta praksa ambulante, ki svoje dimenzije širi onkraj zdravstvene pomoči, na področje pravnega zagovorništva, kaže več aspektov. Prvič, da je pri delu s populacijo, ki je izključena, smiselno medicinsko in pravno pomoč kombinirati in ne ločevati, kot se pogosto dogaja. Drugič, da so tovrstne zdravstvene institucije podobne »lakmusovemu papirju« določene družbe, saj med prvimi zaznavajo ne le zdravstvene, temveč tudi družbeno-socialne spremembe med prebivalstvom, ter tretjič, prostori teh ustanov pogosto postanejo »območja« solidarnosti, ki se zoperstavljajo neoliberalistični logiki.⁹ Slednje se v ljubljanski ambulanti med drugim kaže tudi skozi prakso »recikliranja« zdravil – širok krog oseb namesto na odpad odnese neuporabljena zdravila v ambulanto.

Iz zgoraj zapisanega je razumljivo, da statistike te ambulante kažejo povsem drugačno epidemiološko sliko, kot jo med prebivalstvom Slovenije zaznavajo druge zdravstvene institucije. Recimo, glede tuberkuloze dr. Aleksander Doplihar, zdravnik in vodja ambulante, ugotavlja: »Prvo leto, leta 2002, ko smo odprli ambulanto, je bilo bolnikov s tuberkulozo 500 krat več kot v preostali Sloveniji« (Doplihar in Ugrin Vatovec, 2007).

Podoben vzorec se kaže pri populaciji izbrisanih, ki obiskuje ambulanto. Dr. Doplihar na podlagi svoje medicinske prakse ugotavlja: »Izbrisani, ki sem jih jaz zdravil, imajo predvsem

pljučna obolenja, med njimi je tudi precej tuberkuloze. Druge pogoste bolezni so hude okvare cirkulacije – tako srca kot ožilja, pa tudi nog in preostalega telesa. Zdravil sem dva primera izbrisanih, ki so jim zaradi zoženih žil na nogah noge odrezali. Imeli smo tudi bolezni želodca in hude okvare centralnega živčnega sistema. Poleg tega ima veliko izbrisanih, ki prihajajo k nam po pomoč, psihične probleme; od različnih oblik psihoze do depresij, nekateri izmed njih pa so težki psihiatrični bolniki.« (ibid.)

Dejavnik, ki je neposredno ogrožil zdravje izbrisanih, je po dr. Aleksandru Dopliharju sam akt izbrisa¹⁰ oziroma njegove mnogotere posledice.

Na podlagi njegovih ugotovitev in prakse socialne službe, ki deluje v okviru ambulante, pa bi lahko druge dejavnike, ki ogrožajo telesa izbrisanih, razvrstili v naslednje kategorije, ki so med sabo tesno povezane:

1) Izključenost iz širše družbe, ki vodi v izključenost iz najožje okolice:

»Tak zelo negativen faktor je ksenofobija Slovencev. Ne le v Ambrusu – tudi pri izbrisanih, ki so bili dvajset, trideset let ali več v Sloveniji in pomagali ekonomsko dvigniti Slovenijo, potem pa so bili pometeni stran, spravljeni v kot. (...) Mnoge izbrisane so po izbrisu zapustile družine, najbližji, živijo asocialno, izolirano. Če pa si ti izločen, imaš za sabo propadel zakon, nimaš odnosa, stika z otroki – taka skupina izbrisanih je najbolj rizična. Bolj so izpostavljeni boleznim.« (ibid.)

2) Problematične bivanjske razmere in nezadostna prehrana:

»Izbrisani so neredko brezdomci ali pa živijo v zelo hudih, zapuščenih bivanjskih razmerah, ki si jih običajni človek niti predstavljati ne more. (...) Te osebe imajo zelo slabo prehrano, pogosto skoraj nič ne jejo.« (ibid.)

3) Psihične stiske, ki vodijo v različne oblike škodljivih navad:

»Ti ljudje zaradi svoje psihične stiske po cele dneve sedijo in kadijo, ogromno kadijo ali pa odidejo v lokal in po cele dneve visijo tam (...) Predvsem pa osebe, ki so ostale same, brez vsakih možnosti, so zelo hitro potonile: običajno so se pojavili težki psihični problemi, alkohol, kajenje, slabi življenjski pogoji – vse to jih je izredno hitro pripeljalo do hujšanja, izgube odpornosti in potem pojava bolezni.« (ibid.)

Na podlagi podatkov iz ambulante je zveza med izbrisom in boleznijo pravzaprav skoraj pravilo: »Če oseba je po 15 letih izbrisa še vedno zdrava, jo lahko samo občudujemo: da ni zbolela, zapadla v razne odvisnosti, v depresijo, da nima uničenih družinskih vezi ... mora biti zelo močna.« (ibid.)

Marginalizacija in izolacija

Če na eni strani izhajam iz teze, da je izbris metavzrok bolezni izbrisanih ter glavni dejavnik, ki ogroža njihovo zdravje in na drugi strani, da ima izbris kot fenomen za posamezne izbrisane značilnosti bolezni, moram najprej ugotoviti, da se je akt izbrisa iz makroravni – Ministrstva za notranje zadeve – tako uspešno »prevedel« v telesa posameznikov in posameznic predvsem zaradi vestnega posredovanja lokalne skupnosti, v našem primeru urbanega dela slovenske Istre.

¹¹ V tem kontekstu je, recimo, zanimiva informacija, da je nekdanji župan Kopra, Dino Pucer v svojem pozdravnem govoru obudil spomine na dogodek, ki se je zgodil 26. oktobra 1991, ko so »s tesnobo v srcu, ki je trajala nekaj mesecev, gledali za ladjo Galeb, ki je polna vojakov JLA zapuščala koprski pristan«. Ob tem je še dejal: »Navajeni sožitja, multikulturalnosti in večnacionalnosti so prebivalci čutili, da leži prav tu, v Kopru, stična točka dveh svetov in da smo pravzaprav mi sami točka, na kateri se naš svet nadaljuje«, je povedal nekdanji koprski župan. www.policija.si

¹² O tem obstajajo številna neobjavljena pričevanja izbrisanih. Med njimi je morda najbolj poveden primer Tihomirja K., ki mu je izolska uradnica ob luknjanju dokumentov rekla, da v »Sloveniji ni prostora za Bosance« ali Nataše Z., ki so ji v Kopru rekli, da »dokler ne bo znala slovensko, ne bo dobila nobenega dokumenta«.

¹³ Člani šestčlanske družine Dabetič iz Kopra, recimo, pripovedujejo, da so na koprsko upravno enoto v roku oddali svoje prošnje za državljanstvo; uradniki so prošnje sprejeli, a so jim pozneje, leta 1992, povedali, da so jih »dali v predal« – torej jih niso poslali na Ministrstvo za notranje zadeve, zato so bili vsi člani družine izbrisani.

¹⁴ Kljub temu, da so Ismet, Ljubo, Vera in Marjan na koprski in piranski upravni enoti pogosto spraševali, kako naj si uredijo status, so jih bodisi zavrnili brez odgovora bodisi so jim dajali zatiralske pripombe, kot na primer: »Glede na to, da si niste uredili državljanstva leta 1991, je bolje, da se vrnete v Bosno«, so rekli Ismetu. Ob tem je zanimivo tudi pričevanje dolgoletne osnovnošolske učiteljice Bojane G. iz Izole, ki dokazuje kompleksnost administrativnega labirinta, ki je pogojeval izbris: »Po slovenski neodvisnosti sem dobila obvestilo, da moram priti na upravno enoto zaradi državljanstva hčere. Tam sem odkrila, da jaz nimam slovenskega državljanstva. Zakaj? sem vprašala uradnico, ona pa mi je rekla, da

Kljub temu, da slovenska Istra oziroma celoten istrski polotok stoletja eksistira kot večetnično območje ter se tako tudi promovira,¹¹ so se na upravnih enotah vseh treh obalnih mest uradniki v začetku 90. let pogosto vedli odkrito rasistično¹² ter tako pripomogli k izbrisu¹³ oziroma dodatno oteževali urejanje pravnih statusov.¹⁴

Vendar bi bilo zgrešeno uradnike izvzemati iz širšega konteksta – prebivalstvo treh obalnih mest¹⁵ je s svojo bolj ali manj odkrito indiferentnostjo privolilo v izbris in s tem izbrisane someščane pravzaprav vedno znova ohranjalo v tem stanju. Tako so Koprčani, Izolčani ali Izolani in Pirančani prostovoljno in kolektivno ustvarjali t.i. kulturno anestezijo (Feldman v Dedič, Jalušič, Zorn 2003).

V tem kontekstu sta povedni tako Ismetova kot Marjanova izkušnja: oba s svojo nepremičnostjo teles, na katerih so vse bolj vidni sledovi bolezni, izzoveta marsikateri pogled mimoidočega, ki prečka mestni jedri Kopra in Pirana. Kljub njuni simptomatični izpostavljenosti in dolgoletni eksistenci v obeh mestih pa zelo redko naletita na zanimanje someščanov; a tudi ko se pri kom pokaže, pogosto izgine, ko omenita, da sta izbrisana. Marjan poskuša tovrstne reakcije opravičevati z njihovo »neinformiranostjo o resnici« izbrisa. Pri tem pogosto omeni stavek, ki mu ga je nekoč izrekel presenečen znanec: »Marjan, kako lahko rečeš, da si izbrisan: pa saj te poznam, ti si bil vedno tu!«

Če v tem kontekstu razmišljamo o dejavnikih, ki naj bi po mnenju zdravnika Dopliharja ogrožali zdravje izbrisanih, se zdi tudi v primeru vseh štirih predstavljenih oseb eden bistvenih dejavnikov izključenost iz širše družbe in z njo povezana marginalizacija v najožjem okolju. V vseh štirih primerih je stanje izolacije nastopilo kot posledica izgube dela oziroma delovnega okolja: kot natakara sta Vera in Marjan z izgubo službe izgubila tudi stik z referenčnim okoljem, ki so ga zanj pomenili sodelavci in stranke, s katerimi sta imela vsak dan stike. Tako zanj kot tudi za Ismeta in Ljuba je bila zaposlitev eno glavnih identitetnih sidrišč. Izguba zaposlitve je zanje pomenila prvi korak k identitetni krizi, ki se je pogosto kazala z depresijo. Še bolj drastično pa je nanje vplivala izguba zaslužka, ki jih je v nekaj mesecih potisnila na rob preživetja. Marjan pravi: »Iz dobro stoječega človeka, ki mu je marsikdo zavidal, sem postal klošar«. Posledično je izguba družbenega stanovanja zanje pomenila popolno odvisnost od okolice. A paradoksalno, bolj ko so jih posledice izbrisa potiskale v odvisnost od najožje okolice – Vera je iskala pomoč pri sestri in prijateljicah,

Marjan pri bratu, Ljubo in Ismet pri znancih –, bolj jih je ta začela izključevati.

Spremenjeno socialno-ekonomsko stanje se je pri vseh odražalo v spremenjeni družbeni vlogi. Marjana, Vero in Ismeta je v prvih letih po izbrisu v celoti izoliralo prejšnje referenčno okolje.¹⁶

Izjema je bil le Ljubo, ki mu je uspelo delno obdržati delo in s tem nekatere prejšnje stike. Vsi drugi pa so več let preživeli v skoraj popolni izolaciji in izključenosti. Nove stike so začeli vzpostavljati v povsem drugem družbenem okolju, kjer so bile tudi njihova vloga in družbene aspiracije transformirane: Marjan je z izgubo statusa lokalnega kozmopolita postopoma začel navezovati stike z nekaterimi redkimi posamezniki s socialnega dna, ki jih je družila podobna situacija izključenosti.¹⁷ Vera se je iz središča Ljubljane zatekla v skromno bivališče v polurbanem delu slovenske Istre, kjer si je ustvarila novo družino. Ismet je vrsto let preboleval izgubo statusa uglednega obrtnika v Kopru ter šele pred nekaj leti našel novo referenčno okolje v islamski skupnosti. Ljubo, ki se je le delno soočal s temi problemi, pa je sogovornike prepoznal predvsem v društvu izbrisanih oziroma med aktivisti in aktivistkami boja za pravice izbrisanih.

V tem smislu bi lahko v gestah solidarnosti, ki so jih tem štirim osebam pokazali določeni posamezniki oziroma skupnosti, videli dejavnike, ki so varovali njihovo zdravje. Čeprav po njihovih besedah tovrstnih izkušenj ni bilo veliko, so bile – zaradi svoje izjemnosti – zanje toliko bolj pomembne. Tako so se, v Ismetovem primeru, člani islamske skupnosti v Kopru kolektivno odločili, da bodo mesečno zbrali denar in plačali del njegovih dolgov. Podobno je Marjanu v zadnjih letih uspelo med Piranom in Lucijo vzpostaviti »postaje solidarnosti« – štiri osebe, s katerimi si izmenjava usluge oziroma od njih dobi različne oblike pomoči: »Grem k starejši ženski in ona me prosi, naj prinesem vodo za njen vrt, ker ona ne more več dvigovati tako težkih stvari. Jaz ji prinesem vodo, ona pa mi skuha kosilo. Potem igrava karte. Ko me pokliče in reče, ali pridem k njej na karte, veva, kaj to pomeni, imava dogovor. /.../ Potem je tu znanec, ki me pozna že od otroštva in reče, naj mu pomagam s trtami in potem mi vedno ponudi, naj spim v njihovi garaži, ko je ne potrebuje. Ko pridem k njemu, skupaj popijeva kak kozarec, mi da hrano in lahko prespim v njegovi baraki. Blizu sta mi še dva taka človeka: taksist, ki mu povem kakšno štorijo z morja in me pelje do Lucije, in lastnik restavracije v Piranu. Ko je izvedel, da sem izbrisan, mi je dal mineštro zastonj in zdaj vedno hodim tja – če je z mesom, plačam en evro, če je brez mesa, je zastonj.«

Radikalni obrat v njihovih individualnih usodah, ki se je zgodil v začetku devetdesetih in je zaznamoval hitro drsenje iz socialne gotovosti v popolno prekernost, je bil v sozvočju s širšo slovensko družbo, ki je v istem času, skozi proces »tranzicije«, postopoma ovrгла številne elemente socialne države in privolila v logiko strukturne negotovosti, značilno za neoliberalizem. V tem smislu so izbrisani podobni glasnikom nove ureditve, saj posledice izbriša, ki so pomenile odpravo njihovih temeljnih pravic, govorijo o postopnem kratenju pravic vseh prebivalcev Slovenije.¹⁸ Poleg tega pa se zdi, da njihove izkušnje radikalne izključenosti, pričajo tudi o hitrem upadanju solidarnostnih vezi med širšim prebivalstvom, ki se pojavlja skupaj z naraščajočo ksenofobnostjo in nacionalizmom.

moram v Mostar, v Bosno, se izpisati iz matične knjige. Nič mi ni bilo jasno, začela sem jokati, kričati. Vedela sem, da so me starši, ko smo vsi skupaj prišli nazaj v Slovenijo, vpisali v matično knjigo v Sežani. A v Izoli, kjer sem živila že več kot 40 let, niso imeli tega podatka! Potem je prišla uslužbenka, ki sem ji učila sinove, in je rekla: Ona je Slovenka, to mora biti napaka, a tista prva uslužbenka je rekla: To je po predpisih, moram delati, kot piše. Potem so se pozanimali v Sežani in so ugotovili, da sem tam registrirana. Sem dobila državljanstvo. A, če ga ne bi, če bi morala iti dol, se izpisovati, takrat ne bi hotela ne slovenskega ne bosanskega državljanstva – nobenega!«

¹⁵ Zanimivo je pri tem beležiti reakcije oseb, ki so prišle v obalna mesta iz nekdanjih jugoslovanskih republik in leta 1991 pridobile slovensko državljanstvo – njihova stališča pogosto nereflektivno povzemajo ksenofoben diskurz, po katerem izbrisani simbolizirajo notranjega sovražnika Slovenije.

¹⁶ Primer tovrstne maginalizacije in diskriminacije je bila Marjanova izkušnja v lokalni kavarni, kamor je ponavadi hodil na kavo. Kljub temu, da je bil lastnik seznanjen z njegovim položajem, mu je, ko se mu je na telesu vidno začela odražati bolezen, rekel, naj si poišče drug lokal, saj s svojim »nedostojnim videzom« vznemirja stranke.

¹⁷ Pri tem je zanimivo, da se je, kot sam pravi, »zares enakovredno« počutil šele v bolnišnici, med drugimi bolniki, »ker smo bili vsi ubogi in bolni, vsi v istih zelenih haljah«.

¹⁸ Za to misel se zahvaljujem Robertu Pignoniju.

Ali, kot je ob neki priložnosti rekel Ljubo: »Na Primorsko sem se preselil, ker se je drugače živelo. To je bilo v 60. letih. Takrat so ljudje bili nekako bolj sproščeni s tabo, nekako bolj odprti, so pomagali, če si vprašal, pa tudi če nisi, so ti kaj prinesli, dali. (...) Čuj, v Piranu smo vedno govorili srbohrvaško, naglas smo se pogovarjali in nihče te ni čudno gledal. Zdaj je drugače: ne govorim več tako sproščeno po naše, vse se je kar spremenilo in človek mora paziti.«

Brez stanovanja, brez hrane

Druga dva dejavnika, ki ogrožata zdravje izbrisanih, so problematične stanovanjske razmere in nezadostna prehrana. Na podlagi izkušenj mojih sogovornikov lahko ugotovim, da je oboje posledica pomanjkanja finančnih virov. Kot pravi socialna delavka Dragica Rihter s Centra za socialno delo Piran, ki se že vrsto let ukvarja s problemom deprivilegiranih posameznikov, med katerimi so tudi izbrisani: »Na obali še ni neklih celovitih institucionalnih odgovorov na glavne potrebe te populacije. Tu nimamo javne kuhinje ali zavetišča za brezdomce, kot imajo to v Ljubljani. Za naše občane smo v zadnjem času pridobili več kot deset sob, v katere nastanimo socialno najbolj ogrožene primere«. (Rihter, 2007)

Vendar pa je pogoj za pridobitev pravice do sobe dovoljenje za stalno prebivanje, ki ga »popolni izbrisani« nimajo. Razen Ismeta so preostale tri osebe morale proti lastni volji zapustiti družbena stanovanja, čeprav so vanje vložili veliko kapitala in čeprav so prejeli dokument s predkupno pravico. Poleg Marjana, ki je od leta 1994 živel kot brezdomec, je povedna tudi Ljubova izkušnja prisilnega dela, ki mu zagotavlja streho: »Pred petimi leti sem našel barako nad Piranom. Barako sem malo dogradil, uredil, tako, da mi ne teče dež noter. Ni ravno dobra – ni kurjave, ni elektrike, ni vode. (...) Ta zemlja je bila vedno zemlja občine Piran. Pred nekaj leti je sem prišel gospod Bernardi in mi rekel, da moram zanj delati težka dela, če ne, da bo poklical policijo. Jaz že leta tako delam in mi nikoli ni nič plačal. Sem šel v center [Center za socialno delo, op. U.L.Č] in so rekli, da mu ne morejo nič.«

Oba, tako Ljubo kot Marjan, ugotavljata, da so bile – poleg samega dejstva izbrisa – ravno slabe bivanjske razmere ključne za razvoj njunih bolezni. Kljub temu, da za Vero slednjega ne bi mogli trditi, je ob tem zanimivo omeniti izkušnjo dodelitve neprofitnega stanovanja njeni družini. Verin partner in oče njenih dveh mladoletnih otrok je pred nekaj meseci prejel pogodbo za enosobno stanovanje z neprofitno najemnino – v pogodbi je naveden kot samohranilec, med uporabniki pa sta bila našeta le on in otroka: »Na občini me poznajo že deset let. Vedo vse o meni. A so mi rekli, ena uslužbenka, Vesna Šabec je bila to, da jaz ne morem biti upoštevana, ker nimam dokumentov, ker nimam dovoljenja za stalno bivanje. Rekla je, da zato ne morem biti upoštevana niti pri kvadraturi niti pri pogodbi. Pri tem pa mi je takratna županja, Vojka Štular, ki je vedela, da sem izbrisana, obljubila, da bodo potem, ko že dobimo stanovanje in se vselimo, poskušali kaj narediti. A ona je izgubila na volitvah in zdaj ni nič.«

Ponotranjena in pozunanjena krivda

Kot je splošno znano, psihične stiske pogosto vodijo v različne oblike odvisnosti. Poleg tega pa so posledice izbrisa pri nekaterih vplivale na spremenjeno samopodobo, pri čemer se izbrisani pogosto počutijo manjvredne oziroma nevredne (glej tudi Blitz, 2006).

¹⁹ Pogosto se je dogajalo, da sta – tako kot številni drugi izbrisani – dolgo obdobje potrebovala le poslušalce, ki so bili pripravljene vedno znova poslušati njune travmatične izkušnje. S tega vidika bi lahko tovrstne skupinske pogovore uvrstili med dejavnike, ki so do določene mere pripomogli k varovanju njunega psihičnega zdravja.

Na podlagi pogovorov z omenjenimi štirimi osebami bi lahko ločili dve fazi, ki ju pogojujeta dve različni reakciji na izbris: interiorizirana ali ponotranjena krivda in eksteriorizirana ali pozunanjena krivda oziroma pripisovanje odgovornosti zunanjim dejavnikom.

V prvi fazi, ki se sklada z Blitzovo ugotovitvijo, izbrisani privolijo v razlago, da so za izbris odgovorni sami, njihova eksistenca pa ogrožena po njihovi lastni krivdi. V tej fazi so pripravljene ponotranjiti rasistični diskurz, po katerem izbrisani simbolizirajo »izdajalce« slovenske nacije. Zaradi močne stigme, ki jo vsebuje ta razlaga, pogosto reagirajo z umikom, apatijo in depresijo. Glede na to, da se želijo izogniti stigmatizaciji, imajo v tej fazi izrazit odpor do identifikacije sebe kot izbrisane. V tem smislu sta zgovorna Ismetov in Marjanov primer. Na eni strani je Ismet dejstvo, da je izbrisan, potlačil do te mere, da je začel tudi sam verjeti, da nima nobene povezave z izbrisanimi. Iz pogovorov z njim je bilo razvidno, da so se pri njem kazali tudi elementi amnezije, saj se je dogodkov v začetku devetdesetih letih le s težavo spomnil oziroma jih sploh ni mogel priklicati v spomin. Na drugi strani pa je Marjan vedel, da je izbrisan, a je to pred drugimi sistematično zanikal. Tako Ismet kot Marjan sta potrebovala veliko časa, v katerem sta bila v intenzivnem stiku z drugimi izbrisanimi oziroma njihovimi sodelavci,¹⁹ da sta se bila pripravljena javno identificirati kot izbrisana.

V drugi fazi, ki – pri Ismetu in Marjanu sledi prvi fazi, pri Veri in Ljubu pa nastopi neposredno – jo zaznamuje pozunanjenje krivde, pa izbrisani sebe dojemajo predvsem kot žrtve vladne politike, ki je v celoti odgovorna za njihove težke eksistenčne probleme. Pri tem je zanimivo dejstvo, da nihče od njih kot soodgovornih ne prepozna uradnikov na upravnih enotah in širšega prebivalstva, ki je s svojo indiferentnostjo pripomoglo k posledicam izbrisa. V tej fazi so moji sogovorniki pogosto govorili o jezi, besu in razočaranju, ki se je iz razočaranja nad vladno politiko razširjalo na vse državne institucije Slovenije, pozneje pa tudi na svetovno politiko. Ko sva ob neki priložnosti z Marjanom ugotavljala, kaj se mu je pravzaprav zgodilo leta 1992, mi je rekel: »Poglej, da bi razumel, kaj se mi je zgodilo, bi moral ... postati anarhist, ali kaj? Moral bi se čisto spremeniti, razumeš? Jaz potrebujem to prepričanje, to vero, da država vseeno misli na moje dobro«.

Ta misel se zdi ključna: dojeti izbris pomeni podvomiti o državnem ustroju, o samem bistvu države kot poroku pravic svojim državljanom. Ponotranjenje te ugotovitve je bilo za vse štiri izbrisane dolgotrajen proces, ki je zahteval spremembo njihovih življenjskih nazorov: iz prepričanja o vsemogočnosti države, ki je bila v socializmu kot porok moči in skrbi prisotna v vsaki pori posameznikove eksistence, so se bili prisiljeni soočiti z državnim aparatom, ki jih je namerano administrativno usmrtil. Sprejeti to povsem nasprotno perspektivo je bila zahtevna naloga predvsem za tri omenjene moške osebe, ki so v socializmu preživeli večino svojega življenja (vsi trije so stari od 60 do 75 let). Obenem pa je ponotranjenje te misli pomenilo vrh in hkrati konec prej omenjene druge faze, saj se je iskanje zunanjega krivca postopoma umaknilo njihovi ugotovitvi o naraščajoči prekernosti, ki je pogojena s splošno negotovostjo. Ta ugotovitev je pri vsakem od njih različno močno odzvanjala in imela drugačne izpeljave. Marjan in Ismet sta, na primer, ovrgla pogosto prepričanje izbrisanih, da so zaradi svoje izključenosti izjemni in neprimerljivi z drugimi deprivilegiranimi skupinami, ter začela iskati podobnosti med sabo in drugimi marginaliziranimi prebivalci: Ismet jih je našel v islamski skupnosti, Marjan pa med bolniki z rakom.

Kot sem že prej zapisala, je bilo vključevanje v nove referenčne skupine eden bistvenih dejavnikov varovanja zdravja, prek katerih so se soočali z izbrisom. Obenem pa ne gre prikrivati, da so za zmanjševanje psihičnih stisk pogosto uporabili mehanizme, ki so njihovo zdravje ogrožali. Nekateri med njimi so zapadali v alkoholizem.

Pri tem ostaja (večno) odprto vprašanje sovplivanja telesa in psihe ali: do katere mere so se te psihične stiske odslikale v njihovih fizičnih boleznih oziroma koliko so za njihove bolezni odgovorni drugi dejavniki, kot so neustrezna bivališča, pomanjkljiva prehrana idr.

Če upoštevamo misel, da ima izkušnja bolezni značilnosti govorce (Byron Good in Mary-Jo Del Vecchio Good 1980, 1982, 1994), ki sledi kulturno določenim shemam, bi morda lahko tudi v njihovih boleznih videli mehanizme, s katerimi – prek lastnih teles – izbrisani opozarjajo na posledice izbrisa.

Katere so bolezni štirih izbrisanih? Epidemiološke ugotovitve dr. Aleksandra Dopliharja se do določene mere skladajo z zdravstvenimi težavami oseb, ki so bile predstavljene na začetku: poleg pljučnih bolezni so prisotne tudi bolezni želodca. Pojavljajo pa se tudi rakasta obolenja.

Tako Ismet kot Ljubo sta težka pljučna bolnika. Čeprav sta zbolela že pred letom 1992, se jima je po izbrisu stanje poslabšalo. Oba sta se zdravila v Bolnišnici za zdravljenje in rehabilitacijo kroničnih pljučnih bolnikov Sežana: Ljuba so tja prvič odpeljali leta 1970, ko je zbolel za tuberkulozo, in ga tam zadržali več mesecev. Od takrat je zmogljivost njegovih pljuč omejena, pogosto ima težave z dihanjem, leta 2001 pa je bilo zaradi odpovedi desnega pljučnega krila njegovo življenje resno ogroženo.

Ismet je za hudo pljučno boleznijo zbolel leta 1991 in ostal v sežanski bolnišnici ravno v šestih mesecih, ko je imel možnost prositi za slovensko državljanstvo. Posledice te bolezni čuti še danes. V zadnjih letih Ismet zaznava simptome, ki dajejo slutiti na povečano prostato, pri čemer ni izključena možnost raka na prostati.

Vera se uvršča med osebe z želodčnimi boleznimi. Leta 1999 so jo operirali za čirom na želodcu, od takrat ima kronične bolečine v predelu želodca. Poleg tega so ji leta 2003 odkrili miom v maternici, za katerega je ginekolog predvidel, da se lahko razvije v rakasto tvorbo.

Marjan ima od leta 2000 resne težave s kolki, zato hodi le s pomočjo palice. Poleg tega se mu je med letoma 2002 in 2003 začela razvijati rakasta tvorba nad ustnicama in se postopoma razširila na večji del zgornje ustnice z ustno votlino vred.

Terapevtski labirinti

Arthur Kleinman (1980) je v svoji pionirski medicinsko-antropološki študiji *Pacienti in zdravitelci v kontekstu kulture* ugotavljal, da bi lahko zdravstven sistem ločili na tri sektorje: *ljudski sektor zdravstva*, v katerem bolnik s pomočjo skupnosti (družine, prijateljev in znancev ter širše mreže socialnih odnosov) oblikuje »laične« teorije in prakse o vrsti bolezni, njenih vzrokih in temu ustreznem zdravljenju. Drugi, *strokovni sektor* sestavljajo organizirane zdravstvene službe, pri čemer je ta sektor v večini družb sinonim za zahodno medicino. S tem sektorjem je pogosto v komplementarnem ali/in antagonističnem odnosu zadnji sektor – *sektor ljudskih zdravitelcev*, ki obsega vse specializirane oblike zdravljenja (od tradicionalnih medicin do nekonvencionalnih ali komplementarnih medicin), ki s stališča uradne medicine niso strokovne (Kleinman 1980: 51–58).

Kot kaže,²⁰ prebivalstvo Slovenije ponavadi kombinira teorije in prakse vseh treh sektorjev zdravstva in s tem ustvarja lastne terapevtske itinerarje. Ravno nasprotno pa bi lahko iz pogovorov s štirimi izbrisanimi skleपालa, da se ti itinerarji zanje sprevržejo v (neprehodne) labirinte. Vsi trije sektorji so namreč zanje bodisi nedostopni bodisi težko dostopni: ljudski sektor zdravstva zaradi okrnjene socialne mreže deluje veliko slabše kot pri drugih prebivalcih Slovenije, sektor ljudskih zdravilcev pa je zanje nedosegljiv zaradi pomanjkanja denarja. Na tem mestu se zdi ključno analizirati (ne)dostopnost strokovnega sektorja ali sektorja uradne medicine.

Institucije uradne medicine in ustanove zdravstvenega zavarovanja zvesto reproducirajo vladne politike izključevanja. Na eni strani sistem zdravstvenega zavarovanja, ki se je oblikoval po letu 1991, odslikava nacionalistične diskriminatorne prakse, ki so vzpostavljale izbris: na primer oseba, ki v Sloveniji nima dovoljenja za stalno prebivanje in nima redne zaposlitve, ne more pridobiti osnovnega zavarovanja,²¹ niti proti plačilu (Doplihar in Ugrin Vatovec, 2007). Za »popolne izbrisane« je tako vsaka možnost zdravstvenega zavarovanja tako rekoč²² izključena. Na drugi strani pa izkušnje številnih izbrisanih in drugih marginaliziranih skupin²³ kažejo, da so slovenski zdravstveni delavci pripravljene videti bolnika le v osebi, ki ima »potrjeno zdravstveno kartico«.

Kljub temu se zdi, da se tem zdravstvenim politikam izključevanja v Sloveniji zoperstavljajo trije fenomeni: predhodno predstavljena Ambulanta za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, (redke) solidarnostne geste posameznih zdravstvenih delavcev ter (pre)-malo znan 7. člen Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, ki je bil sprejet leta 2002. Slednji predvideva, da imajo osebe brez zdravstvenega zavarovanja pravico do nujne medicinske pomoči in do nujnega zdravljenja, ki obsega »ohranitev življenjsko pomembnih funkcij, zaustavljanje večjih krvavitvev oziroma preprečitev izkrvavitve; preprečitev nenadnega poslabšanja zdravstvenega stanja, ki bi lahko povzročilo trajne okvare posameznih organov ali življenjskih funkcij« idr.,²⁴ stroški njihovega zdravljenja pa se pokrijejo iz proračuna Republike Slovenije.

Če bi to določilo lahko uvrstili med t.i. dobre prakse, ki vsaj na področju nujne zdravstvene pomoči ohranjajo preteklo javno zdravstvo SFRJ, ki je bilo dostopno vsakomur,²⁵ pa konkretne izkušnje izbrisanih in migrantov kažejo, da zdravstveno osebje tega člana bodisi ne pozna²⁶ bodisi ga poskuša sistematično zaobiti.²⁷

Različne izkušnje terapevtskih labirintov svojih sogovornikov lahko uvrstim v dva sklopa, in sicer: 1) nedostopnost javnega zdravstva in 2) solidarnostne prakse zdravstvenega osebja.

²⁰ Izhajam iz ugotovitev nekaterih medicinsko-antropoloških raziskav Nevenke Židov (1996) *Alternativna medicina v Sloveniji: Etnološki vidik* (neobjavljeno doktorsko delo), neobjavljenih raziskav študentov 3. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo med letoma 2004 in 2006 ter svoje magistrske naloge (2003) *Tradicionalni zdravilci in duhovni posredniki v Istri*.

²¹ S tem se Slovenija uvršča med evropske države, ki so se odločile za bolj restriktiven dostop do zdravstvenih storitev – že v sosednji Italiji so, recimo, zdravstvene institucije veliko dostopnejše osebam brez državljanstva in stalnega prebivališča.

²² Edina možnost je t.i. komercialno zavarovanje, ki je pogojeno z visokimi stroški, a še pri sklenitvi le-tega mora oseba imeti veljaven osebni dokument. Kljub temu v nekaterih zavarovalnicah dajejo možnost, da se oseba brez dokumentov zavaruje prek sorodnika – poroka. O tem je povedna Verina izkušnja: »Sem spet zanosila in sem šla na socialno v Piran vprašat, ali mi lahko kako pomagajo, da poravnajo zdravstvene stroške za splav. So se pozanimali na občini in so rekli, da je edina možnost, da plačam zavarovanje, kot da sem turistka, 45.000 SIT za zavarovanje pri Vzajemni. To je bilo samo za en mesec! Sem plačala. A potem so mi z Vzajemne sporočili, da splava to zavarovanje sploh ne krije. Zdaj imam velik dolg.«

²³ Na primer migrantov ter, ožje, prosilcev za azil (glej Kronike iz limba: zgodbe prosilcev za azil, 2007).

²⁴ Temu sledijo še: »zdravljenje šoka; storitve pri kroničnih boleznih in stanjih, katere opustitev bi neposredno in v krajšem času povzročile invalidnost, druge trajne okvare zdravja ali smrt; zdravljenje vročinskih stanj in preprečevanje širjenja infekcije, ki bi utegnila voditi do septičnega stanja; zdravljenje oziroma preprečevanje zastropitev; zdravljenje zlomov kosti oziroma zvinov ter drugih poškodb, pri katerih je nujno posredovanje zdravnika; zdravila s pozitivne liste, ki so predpisane na recept za zdravljenje navedenih bolezni in stanj; pravica do zdravstvenega varstva žensk: kontracepcijska sredstva,

prekinitve nosečnosti, zdravstvena oskrba v nosečnosti in ob porodu.« Navodilo za izvajanje zdravstvenega varstva oseb brez urejenega zdravstvenega zavarovanja, 022-44/02 www.uradni-list.si/.

²⁵ Glej intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem, Brez zdravstvene kartice nisi nihče, v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

²⁶ Pogost argument, da tega člena ne poznajo, čeprav so bili z njim uradno seznanjeni, je verjetno oblika zavestnega odklanjanja oziroma zanikanja tega predpisa. Pri prosilcih za azil je to dejstvo še bolj očitno: različne nevladne organizacije so več let poskušale seznanjati zdravstvene delavce Kliničnega centra v Ljubljani z zdravstvenimi pravicami prosilcev za azil, a kljub temu so bili prosilci za azil, ki so se na ljubljanski urgenci identificirali z izkaznico iz Azilnega doma, pogosto odslovljeni.

²⁷ Iz intervjujev z nekaterimi zdravniki, ki so želeli ostati neimenovani, sem ugotovila, da so morali po naročilu sedanjega sekretarja na Ministrstvu za zdravje dr. Dorjana Marušiča zdravniki podpisovati dokument, v katerem je bilo rečeno, da bodo osebe brez zdravstvenega zavarovanja zdravili na lastno odgovornost, iz česar sledi, da bi morali sami nositi finančne posledice takega zdravljenja. Po podpisu tega dokumenta se, po njihovih besedah, za tako finančno tveganje odloči le še redkokateri zdravnik.

²⁸ Ismet že več let opaža simptome, ki precej nedvoumno govorijo o resni okvari prostate, a ni nikoli pozneje šel na zdravniški pregled.

²⁹ Nekateri izbrisani iz Kopa in Izole ter njihovi sodelavci so več mesecev, od marca do junija 2006, klicali številne zdravstvene delavce, ki so jih poznali, in jih prosili za pomoč – mnogi med njimi so pomoč zavrnilo z argumentom, da imajo po podpisu dokumenta državnega sekretarja Marušiča »zavezane roke«. Marjanu je pomoč dala šele julija 2006 Ambulanta za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, kjer so ga – čeprav ni prebivalec Ljubljane – pregledali in mu napisali napotnico za ljubljanski onkološki inštitut. Kljub napotnici pa ga administracija Kliničnega centra sprva ni hotela sprejeti, češ da nima dokumentov ter da ne poznajo 7. člena Zakona o zdravstvenem varstvu

1) Nedostopnost javnega zdravstva

Na podlagi slabih izkušenj z dostopom do zdravstvenih institucij in s tem povezanimi visokimi finančnimi izdatki so se vsi štirje izbrisani odločili poiskati zdravnika le tedaj, ko so presodili, da je njihovo življenje dejansko ogroženo, oziroma niso imeli druge možnosti. Obenem pa se je njihovo dožemanje lastne izključenosti reflektiralo tudi v zdravstveni sferi – tudi če so se zavedali, da imajo (vsaj) načelno pravico do zdravstvene pomoči, niso želeli tvegati nove izkušnje diskriminacije ali, kot pravi Vera: »Ma ... nisem hotela, da bi me spet spraševali in spraševali«. Ravno zato Vera pri obeh nosečnostih ni obiskala ginekologa, temveč je v bolnišnico prišla šele s popadki: »Zdravnik, ki me je pregledoval, me je pred porodom vprašal, kam sem se hodila pregledovat. Sem rekla, da v Ljubljano. Preveč sram me je bilo, da bi rekla, da nikamor (...) Tudi pri drugem porodu je bilo tako. Ko sem zanosila, nisem mogla hoditi na preglede, tako kot druge ženske. Če nimaš zavarovanja, če nimaš dokumentov, je tako. Tudi zato nisem vedela, kdaj točno bom rodila.« Podobno je Ismet, ki ga je med prečkanjem zebre s kolesom zbil tovornjak, zaradi česar je imel hudo poškodovano nogo in so ga reševalci hoteli odpeljati v bolnišnico, njihovo pomoč odklonil: »Saj veš, če bi šel, bi me spraševali in hoteli, da jim plačam. Sem šel kar domov«. Zaradi nezdravljene poškodbe noge še danes težko hodi.²⁸

Drugače pa je Marjan, ko ga je rakasto tkivo na obrazu začelo ovirati pri prehranjevanju, začel načrtno iskati zdravniško pomoč. Najprej se je obrnil na Zdravstveni dom Lucija, kjer ga je zdravstveno osebje poznalo že vrsto let. Podobno kot uradniki leta 1992 na upravni enoti so mu zdaj medicinske sestre rekle, da pri njih nima kaj iskati, ker je brez »ustreznih dokumentov«. Ko je dobesedno v »zasedi« čaka na enega od zdravnikov, ki je odhajal iz istega zdravstvenega doma, ter mu razložil svoje simptome in pokazal na dobro viden karcinom, je ta odvrnil: »Kaj jaz vem ..., namaži si to s kakšno zeliščno kremo«. Socialna delavka Dragica Rihter, ki od leta 2005 spremlja njegov primer, je podobno neuspešno reševala njegov položaj: »Glede zdravnikov je bilo takole: sama sem klicala v Zdravstveni dom Lucija, se dogovorila z zdravnikom, a ko je [Marjan] prišel tja, ga je odslovil, češ da nima dokumentov. To se je zgodilo večkrat. Kljub temu, da je bila njegova bolezen vidna, vsem na očeh, so ga odslovili« (Rihter, 2007). Temu so sledili še drugi poskusi, da bi med zdravniki v slovenski Istri našli osebo, ki bi ga bila pripravljena pregledati, a so se izjalovili.²⁹

2) Solidarnostne prakse zdravstvenega osebja

Vsem trem³⁰ izbrisanim, ki so bili deležni medicinske oskrbe, so to oskrbo dali le proti plačilu, pri čemer so bile vsote zdravljenja in bolnišnične oskrbe v vseh primerih vrtoglavo visoke.³¹ Kljub temu pa pričanja izbrisanih govori o prisotnosti posameznih solidarnostnih praks ali bolj gest zdravstvenega osebja, s katerimi zdravniki in medicinske sestre – v nekaterih primerih – izvajajo nepokorščino³² v zdravstvenem sistemu, ki je vse bolj komercialno naravnani in postavlja pravni status oseb pred njihove zdravstvene potrebe.

Tako Ljubo pripoveduje, da je leta 2001, ko mu je odpovedalo desno pljučno krilo in so ga v polzavestnem stanju z reševalnim avtom pripeljali v sežansko bolnišnico, medicinska sestra v vratarnici odklonila medicinsko pomoč, ker ni imel »kartice zdravstvenega zavarovanja in nobenih papirjev«. Reševalci so ga že nameravali odpeljati nazaj, ko je odgovornost za bolnika – kljub kljubovanju iste medicinske sestre – prevzel makedonski pulmolog, zaposlen v bolnišnici. Podobno izkušnjo je Ljubo doživel v izolski bolnišnici. Leta 2003, ko je kot pešec prečkal prehod za pešce in se je vanj s polno hitrostjo zaletel voznik avta ter mu povzročil pretres možganov in zlomil ključnico, so ga zavrnili že ob vstopu v bolnišnico. Ko je že odhajal, ga je dohitel neki drugi makedonski zdravnik, ki ga je odpeljal »skozi stranska vrata in potem me vsega oskrbel in rekel, da to zdravljenje časti on«. ³³

Zdravstveno osebje iz drugih republik nekdanje Jugoslavije je solidarnostne prakse z izbrisanimi kazalo tudi s tem, da so jim omogočili odpravo »dolga«, ki so ga imeli v bolnišnici. O tem je zgovoren Verin primer:

»To je bilo leta 1999. Pri večerji sem se nenadoma zelo slabo počutila. Morala sem iti na urgenco in takoj so me operirali zaradi čira na želodcu. So rekli, da sem bila že v kritični situaciji. Takrat sem bila 12 dni v bolnišnici. Zelo težko mi je bilo: iz mene so se delali norca in ves čas spraševali, kje imam zavarovanje, kje imam kartico ... niso me pustili ven iz bolnišnice. Potem je moj partner na hodniku srečal enega zdravnika, ne morem povedati imena, ker bi mu lahko škodila s tem, je bil iz Bosne. No, ta zdravnik je uredil, da mi ni bilo treba plačati – vsota je bila velikanska: 12 dni ležanja in operacija! Nikoli ne bi mogli tega plačati.«

Isti zdravnik je, da bi se izognil diskriminatornim birokratskim labirintom, raje vsak dan obiskoval Vero in ji previjal rano, kot da bi tvegala nove finančne zahteve bolnišnične administracije.

Zadnja izkušnja, ki jo bom navedla, pa priča, da se je zapletenim postopkom administrativnega izključevanja mogoče na isti ravni zoperstavljati le s podobno kompleksnimi strategijami solidarnosti. O tem govori Verina izkušnja poroda v izolski bolnišnici: »Čez nekaj časa je vstopil ginekolog, z brado, siv in rekel: 'Gospa, vi nam boste morali plačati: vsak dan 30.000 tolarjev za ležanje v bolnišnici, potem za kri in operacijo, za carski rez 70.000 tolarjev. Če ne boste plačali,

in zdravstvenem zavarovanju. Šele po večkratnem posredovanju Ambulante za osebe brez zdravstvenega zavarovanja in nekaterih sodelavk izbrisanih, ki so zdravstvenemu osebju večkrat razložili akt izbrisa in njegove posledice, je bil Marjan sprejet kot bolnik. Njegovo zdravljenje je bilo uspešno. Ta izkušnja kaže, da je – tako kot v vseh drugih sferah – potreba po aktivističnem delovanju kolektiva, ki se zaveda zdravstvenih pravic in je pripravljen slediti posamezniku v vseh fazah njegovega terapevtskega itinerarja, velika. Obenem pa je pokazala tudi na to, da so tovrstne prakse med slovenskimi aktivisti prej novost kot pravilo.

³⁰ Ismet je od leta 1992 ni bil nikoli deležen.

³¹ Ljubo je, recimo, po zdravljenju v sežanski bolnišnici dobil račun za 99.680 SIT, od Vere pa so po splavu v izolski bolnišnici zahtevali 120.000 SIT.

³² Lahko bi rekli, da v sistemu, ki postavlja zahteve administracije pred zdravje posameznika, vsak zdravnik, ki dosledno spoštuje Hipokratovo prisego, izvaja nepokorščino. Pri tem je paradoksalno dejstvo, da zdravstveni delavci, ki jih opisujemo kot nepokorne, pravzaprav le dosledno sledijo zdravstvenemu zakonu (njegovemu 7. členu).

³³ To »ilegalno« zdravljenje se je izkazalo za problematično zaradi pravnega varstva Ljuba kot oškodovanca v prometni nesreči. V naslednjih mesecih je namreč voznik avta, ki je bil v celoti kriv za prometno nesrečo, Ljuba tožil kot povzročitelja te nesreče. Glede na to, da Ljubo iz izolske bolnišnice ni mogel pridobiti zdravniškega poročila o poškodbah, je sodnik za prekrške obsodil Ljuba na denarno kazen.

³⁴ Glej intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem, Brez zdravstvene kartice nisi nihče v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

³⁵ Glej prispevek Sare Pistotnik, Kronologija izbrisa v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

³⁶ Glej na primer forume na www.delo.si.

vas ne bomo z otrokom pustili iz bolnišnice.' Ko pride T. (njen partner op. U.L.Č.) na obisk, ga ustavi ženska iz administracije in mu reče, naj takoj plača bolnišnici ves ta denar, če ne, da me ne bodo spustili. T. potem ne ve, kaj naj naredi, tudi jaz nisem vedela. T. gre v Lucijo, v zdravstveni dom in vse pove eni od uslužbenk, ki nas je dobro poznala. Ta ženska razmišlja, kliče neke svoje prijateljice, razmišlja, išče po vseh zakonih, predpisih in potem reče, da je edina možnost, da dobi dokument iz mojega rojstnega kraja, da

sem bila kot otrok po nekom zavarovana. Da bodo potem uporabili to osebo kot garanta. To je bil moj oče. T. potem kliče v Čakovac in rečejo, da bodo uredili. A problem je bil, da niso mogli tega poslat po faksu v Slovenijo. Jaz pa nisem mogla čez slovensko mejo, a niti ven iz bolnišnice! Potem se T. spomni, naj pošljejo faks v Umag, ki je tu blizu. Potem so ta faks nekako dobili iz Umaga in v Luciji so potrdili staro jugoslovansko zdravstveno knjižico, ki je bila do takrat neveljavna. Potrdilo so le za en mesec, tako da sem lahko odšla iz bolnišnice. Si predstavljaš?»

Pri tem je treba poudariti, da – ne glede na bolj ali manj restriktivno branje 7. člena Zakona o zdravstvenem varstvu³⁴ – navedena pričevanja kažejo na nezakonito ravnanje izolske in sežanske bolnišnice in zdravstvenega doma v Luciji. S tem ko zdravstveni delavci teh institucij Ljubu, Veri in Marjanu niso hoteli dati medicinske pomoči, čeprav so bile njihove »življenjsko pomembne funkcije« ogrožene in je prišlo do »nenadnega poslabšanja zdravstvenega stanja«, so razvidno kršili 7. člen tega zakona. Kršili pa so ga tudi s tem, da so v nekaterih primerih tem osebam izstavljali račune za zdravljenje, ki je v domeni nujne medicinske pomoči in bi ga zato moralo plačati Ministrstvo za zdravje.

Sklep

Vrnimo se k tezi, da je izbris bolezen ter da je obenem izbris metavzrok bolezni štirih izbrisanih, katerih zgodbe sem poskušala predstaviti v besedilu. Kot sem želela pokazati, je bil eden ključnih elementov »zdravljenja« izbrisanih soočenje s samim aktom izbrisa: prepoznanje kolektivnih razsežnosti tega akta in posledic, ki jih je imel za vsakega posameznika. Pri tem procesu je osrednjo vlogo imela skupnost ali bolje, skupina oseb, ki je bila pripravljena s posameznikom analizirati dogodke, ki so sledili 26. februarju 1992 ter povzročili radikalno spremembo njihove eksistence: od družbene vloge do čustveno-mentalnega in telesnega ustroja. Kljub prizadevanjem izbrisanih posameznikov in oseb, ki jim v tem procesu stojijo ob strani, pa bolezen izbris še traja. Podobna je raku – metastaze se iz enega samega žarišča nenadzorovano širijo, zato je možnost »ozdravitve« negotova; tisto, kar je zanj najprej treba narediti, je odstranitev tumorja – izbrisa.

Napori izbrisanih so verjetno v tem smislu verjetno dosegli vse, kar je mogoče doseči: na individualni ravni je bil vsak od izbrisanih izpostavljen dolgemu in zahtevnemu procesu samospraševanja lastne pozicije znotraj slovenske družbe, na kolektivni ravni pa je gibanje izbrisanih in njihovih sodelavcev z delovanjem na politični in pravni ravni, z množico javnih dogodkov in pritiskov na slovenske in evropske institucije poskušalo doseči isto – sprožiti proces kolektivne refleksije o razlogih in posledicah izbrisa.³⁵ Kljub številnim pozitivnim izidom – odločbam ustavnega sodišča, številnim pozivom svetovnih institucij slovenski vladi, naj nemudoma rešijo vprašanje izbrisanih – pa glavne rešitve še vedno ni. Izid na referendumu leta 2004 ter reakcije vlade in nekaterih prebivalcev na Karavano izbrisanih³⁶ namreč očitno kažejo, da je izbris v Sloveniji še

vedno tabuizirana tema, pri tem pa prebivalstvo Slovenije vztraja v kolektivni anesteziji in doje-manju izbrisanih kot notranjih sovražnikov Slovenije.

Vprašanja, ki se pri tem postavljajo, so: Zakaj ostaja prebivalstvo Slovenije v tem kontekstu tako neodzivno? Kaj mu preprečuje kolektivno soočenje z dejanjem izbrisa in uvid v njegove dejanske razsežnosti? Ali obsodbe slovenske vlade glede vprašanja izbrisa pri evropskih institucijah pripomorejo k skupni refleksiji tega problema?

Če so posamezni izbrisani bolezen – izbris začeli reševati skozi dolgotrajne skupinske pogovore, pričevanja o preživetih izkušnjah izolacije in izključevanj, ali bi bila podobna metoda učinkovita na ravni širše družbe? Če ne ta, kakšna bi bila torej ustrezna metoda zdravljenja tega karcinoma?

Literatura

- BLITZ, B. (2006): Statelessness and the social (de) construction of citizenship: political reconstructing and ethnic discrimination in Slovenia. *Journal of Human Rights*, 5, str. 453–479.
- DEDIČ, J., JALUŠIČ, V., ZORN, J. (2003): *The Erased. Organised Innocence and the Politics of Exclusion*. Ljubljana, Peace Institute.
- DEI, F. (1994): »Oggi si chiama negatività...«: *Pranoterapia e medicine alternative fra tradizione e modernità*. Neobjavljeno doktorsko delo. Siena, Università degli Studi di Siena.
- DEMBSKY, H. (ur.) (2007) Kronike iz limba: zgodbe prosilcev za azil. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, zbirka ef.
- DOPLIHAR, A. in UGRIN VATOVEC, A. (2007): Neobjavljen intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem in socialno delavko Alenko Ugrin Vatovec, Ambulanta za ljudi brez zdravstvenega zavarovanja v Ljubljani, 4. 6. 2007.
- GONZÁLES MENDOZA, Z.: *Hacia una epidemiología sociocultural de un grupo indígena migrante a la Ciudad de México*, <http://www.mex.opsoms.org/documentos/publicaciones/hacia/a01.pdf>
- GOOD, B. J., DELVECCHIO GOOD, M. (1980): The Meaning of Symptoms: A Cultural Hermeneutic Model for Clinical Practice. V: *The Relevance of Social Sciences for Medicine*, Eisenberg, L., Kleinman, A. (ur.) Dordrecht, Reidel Publishing Co., str. 165–196.
- GOOD, B. J., DELVECCHIO GOOD, M. (1982): Toward a Meaning-Centered Analysis of Popular Illness Categories: 'Fright Illness' and 'Hearth Distress' in Iran. V: *Cultural Conception of Mental Health and Therapy*. Marsella, A. J., White, G. M., ur. Dordrecht, Reidel Publishing Co., str. 141–166.
- GOOD, B. J., DELVECCHIO GOOD, M. (1994): In the subjunctive mode: Epilepsy narratives in Turkey. *Social Science & Medicine* 38, 6: 835–842.
- IBACACHE BURGOS, J., LEIGHTON NARANJO, A. (2004): Perfil epidemiológico de los pueblos indígenas. <http://www.ministeriodesalud.go.cr/ops/documentos/docPerfil%20Epidemiologico.pdf>
- KLEINMAN, A. (1980): *Patients and Healers in the Context of Culture*. Berkley, Los Angeles, London, University of California Press.
- MASSÉ, R. (1995): *Les apports de l'anthropologie à l'épidémiologie: le cas du rôle étiologique de l'isolement social*, Santé publique – revue Ruptures, Vol. 2, no 1.
- RIHTER, D. (2007): Intervju s socialno delavko Dragico Rihter, 21. 5. 2007, Center za socialno delo Izola.
- ZORN, J. (2004): Oris slovenskega državljanstva – od *ius sanguinis* k evropskemu apartheidu. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, Ljubljana, Mirovni inštitut, 146–167.
- ZORN, J. (2005): Ethnic Citizenship in the Slovenian State. *Citizenship Studies*, 9, 2: 135–152.
- ŽIDOV, N. (1996): *Alternativna medicina v Sloveniji: Etnološki vidik*. Neobjavljeno doktorsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

»Brez zdravstvene kartice nisi nihče«

Intervju z dr. Aleksandrom Dopliharjem, zdravnikom in ustanoviteljem Ambulante in posvetovalnice za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, ki deluje v Ljubljani in Mariboru. Med uporabniki te ambulante so tudi številni izbrisani.

U. L. Č.: Kot zdravnik v ambulanti za osebe brez zdravstvenega zavarovanja ste se verjetno pogosto srečali z izbrisanimi. Kdaj in kako ste jih prvič opazili?

A. D.: Izbrisane sem opazil že prej, zares pa sem se z njimi srečal, ko sem začel delati v ambulanti. Upokojil sem se leta 1991 in potem kot upokojeni zdravnik honorarno delal v ambulanti v Mengšu, kamor so prihajali ljudje, ki niso imeli zavarovanja. V času socializma oseb brez zdravstvenega zavarovanja tako rekoč ni bilo. Preden je slovensko zdravstvo sprejelo kapitalistično usmeritev, smo ljudi brez zavarovanja medicinsko pregledali, tako kot vse druge. Tudi napotnice, ki smo jih pisali takim ljudem, nikoli niso prišle nazaj, kot danes, z argumentom, da nimajo pokritja.

V začetku devetdesetih, z novimi pogoji dela, s kapitalistično usmeritvijo, se je takoj začelo zatikati, ko je po zdravstveno pomoč prišel kdo, ki ni imel zdravstvenega zavarovanja. Med njimi so bili tudi izbrisani. Tako sem prve izbrisane srečal že v začetku devetdesetih let: prihajali so in rekli, da niso

zavarovani in da nimajo denarja – takrat še nihče od njih ni utemeljeval, da je izbrisan. To smo ugotovili šele pozneje, ko se je začelo o tem pisati v časopisih.

U. L. Č.: Kako si danes, na podlagi izkušenj z izbrisanimi prebivalci, ki ste jih zdravili, razlagate izbris?

A. D.: Problem izbrisa je v tem, da so bili ljudje postavljeni v nemogoč položaj, naj se v šestih mesecih odločijo, ali bodo zaprosili za slovensko državljanstvo ali ne. S to zahtevo smo jih spravili v silno stisko, saj je večina izbrisanih imela kakšno lastnino v republikah nekdanje Jugoslavije. Mnogi izmed njih se niso mogli odločiti, da bi zaprosili za slovensko državljanstvo, saj je bilo v tistem času vsem jasno, da jim bodo v drugih republikah nekdanje Jugoslavije – če ne bodo sprejeli njihovega, ampak slovensko državljanstvo – to imovino odvzeli. Vedeti moramo, da so ti ljudje celo življenje investirali svoj prigran denar v to lastnino in mislili, da bodo nekoč, ko bodo upokojeni, lahko v njej uživali. Je pa tudi veliko drugih izbrisanih, ki

so prosili za slovensko državljanstvo, a so jim ga zavrnilo. Spomnim se številnih primerov. Recimo, medicinska sestra, ki je prosila za državljanstvo in je bila takrat še v višji šoli za medicinske sestre. Preostali družinski člani so zanjo podpisali, da jo bodo vzdrževali, a je na prošnjo dobila negativen odgovor. Tako so vsi člani njene družine dobili državljanstvo, le ona ne.

Silno sprenevedanje je, ko se govori, da so bili izbrisani protidržavni elementi. Morda je bil en odstotek izbrisanih zaposlen v JLA. Verjetno jih je bilo še manj naklonjenih velicosrbski ideji.

Skoraj vsi izbrisani so delavci, ki so leta in leta v Sloveniji garali, nato pa bili pahnjeni v položaj, ko je bilo zaradi izbrisa to delo izničeno. Zakaj? Zaradi slovenske ksenofobije.

U. L. Č.: Izbrisani so bili leta 1992 soočeni s številnimi birokratskimi labirinti, pri čemer so morali, če so si hoteli urediti pravni status, izpolnjevati izključujoče se in težko dosegljive pogoje. Tisti, ki so hoteli pridobiti slovensko državljanstvo, so morali med drugim opraviti zelo zahteven izpit iz slovenskega jezika. Tako so bili tudi profesorji slovenščine – posredno – med tistimi, ki so odločali, kdo bo dobil državljanstvo in kdo ne.

A. D.: Ljudje se vse premalokrat zavedajo, kako zelo je posameznika šokiral izbris: prišel je na urad, od njega so zahtevali dokumente in uradnik jih je pred njim uničil, preščipnil. Nihče pa jim ni hotel ali znal razložiti, zakaj. Veliko ljudi je bilo povsem nepoučenih. Nekateri so imeli slabo izobrazbo. V številnih primerih so opravljali najslabše kvalificirana dela – recimo čistilke, delo pri traku ipd. Znašli so se v nemogočem položaju, da niso mogli nikamor oditi, in tako so prestrašeni životarili kot v getu, poniknili so iz družbenega življenja. Kaj pa naša dejanja pred tem? Množično smo jih uvažali v Slovenijo, jih spravljali v samske domove, tam pa so imeli stik samo sami med seboj. Nenadoma,

pa od njih zahtevamo, naj povsem obvladajo slovenščino. Z mnogimi od njih ni tako rekoč nihče govoril slovensko. Mi smo od njih zahtevali znanje slovenščine, sami pa nismo ničesar naredili, da bi slovensko znali. Potem ko smo jih pustili na cesti, jih izbrisali, smo jim dali izredno visoke standarde in cene za izpite slovenščine – tem pogojem pa je redko kdo zadostil.

U. L. Č.: Kot zdravnik in vodja ambulante pogosto poskušate povrniti izbrisanim tisto, česar jim tako po pravni poti kot preko političnega boja še vedno ni uspelo pridobiti – govorim o pokojninah in invalidninah. S kakšnimi težavami se srečujete, na primer, ko invalidsko komisijo soočate s primeri izbrisanih?

A. D.: Na invalidski komisiji se pogosto norčujejo iz nas, ko jim predstavimo primere oseb, ki so bile izbrisane in imajo danes hude telesne poškodbe. Kot njihov zdravnik pogosto pošiljam prošnje za odobritev invalidnin na to komisijo, a mi potem komisija odgovarja najbolj neverjetne stvari.

Recimo, osebi, ki ima hudo tuberkulozo in uporablja le 20 odstotkov zmogljivosti pljuč, dodelijo le tretjo kategorijo invalidnosti, kar pomeni, da naj bi bila ta oseba sposobna za »ustrezno lažje delo«! Hkrati pa zapišejo, naj ta oseba nadaljuje »ustrezno zdravljenje«, pri čemer že 15 let nima dela, ker je bila izbrisana in se ves ta čas ni mogla legalno zaposliti. No, pri tem pa mi ta komisija ne pove, kako naj ga »ustrezno zdravim«, če gre za osebo brez stanovanja in hrane! Poleg tega invalidska komisija pogosto še pripiše, da priporoča »dietno prehrano in sprehode«; naj jim torej razlagam, da se ta oseba že več let »sprehaja«, ker je brezdomec? Da je njen jedilnik vedno dieten, ker nima na krožniku ničesar? Komisija pogosto tudi priporoča »nadaljevanje zdravljenja«, katerega večina sploh ni imela, saj nimajo zavarovanja!

Svinjarija invalidske komisije je v tem, da so ljudje, ki delajo tam, sicer dobri specialisti,

a so povsem pozabili na Hipokratovo prisego, da moraš človeku pomagati in ne škoditi. Če za osebo, ki je tuberkulozni bolnik in nujno potrebuje zdravljenje, zapišejo, da je sposobna za svoje delo, pomeni, da so popolnoma zgrešili poanto. Na eni strani so z izgubo dokumentov izgubili zaposlitev, na drugi pa so podjetja in tovarne, v katerih so delali, pogosto propadla, zdaj ne delujejo več, tak primer je recimo Tovil. Invalidska komisija po 15 letih presodi, da je človek sposoben za delo, ki ga je imel pred 15 leti, pri tem pa se ne zavedajo preprostih dejstev: da je bil 15 leti mlajši, da je imel možnost opravljati to delo, ker je imel redno delovno razmerje, danes pa imamo pred seboj človeka, ki je ves ta čas živel izolirano ...

Vedeti moramo tudi, da so se na področju invalidnin zgodile v kratkem času velike spremembe. V nekdanji Jugoslaviji je na primer človek s tretjo kategorijo invalidnosti, ki ni našel zaposlitve, za čas čakanja na zaposlitev dobival nadomestilo, ki je bilo 80 odstotkov njegove zadnje plače. Danes pa se to nadomestilo izračuna na podlagi višine pokojnine, ki bi jo dobil pod pogoji, ki jih ima v tem trenutku, temu znesku pa se odšteje 40 odstotkov – v večini primerov dobimo zelo mizerne vsote. K meni prihajajo ljudje, ki prejemajo mesečno 120 ali 130 evrov nadomestila. Ni mi jasno, kako lahko človek s tem preživi.

U. L. Č.: Po vaših izkušnjah invalidska komisija izbrisanim bodisi ne dodeli invalidnin bodisi dobijo le tretjo kategorijo invalidnosti. Ste seznanjeni s primeri oseb, ki so dobile prvo kategorijo invalidnosti?

A. D.: Redko, a obstajajo tudi taki primeri. Vendar tu nastanejo novi problemi, o katerih se malo govori. Recimo, ravno zdaj obravnavam primer izbrisane osebe, ki je dobil prvo kategorijo invalidnosti, a ker je sporazum med Bosno in Hercegovino in Slovenijo na tem področju že podpisan, ne pa še ratificiran, ne more dobiti finančnega nadomestila.

Šele ko bo ta sporazum pravnomočen, se bo delovna doba v Bosni lahko štela v slovensko pokojnino. Tako je prejel odločbo o priznanju prve kategorije invalidnosti, a je bilo v njej zapisano, da mu ne priznavajo denarnega nadomestila, ker nima potrebne delovne dobe. To potrebno delovno dobo pa ima, a le, če se slovenski prišteje še delovna doba v Bosni. Takih primerov je več. Tudi ko bo sporazum ratificiran, je vprašanje, ali bodo tem ljudem naknadno, za nazaj, dodeljevali finančna nadomestila. Dvomim. Pri vsem tem se vseskozi pozablja, da je bila Jugoslavija ena država in da so izbrisani desetletja plačevali prispevke tej državi!

U. L. Č.: Kako pa je s pokojninami?

A. D.: Veliko izbrisanih nima pokojnine, četudi imajo vse pogoje za to. A tudi če jo dobijo, se pogosto zaplete še drugje: človek ne dobi pokojnine, ker nima davčne številke, te pa nima, ker nima dovoljenja za stalno bivanje. Dobro se spomnim primera, ko je šel človek na davčni urad z odločbo o pokojnini, a ni dobil davčne številke, ker ni imel dovoljenja za stalno bivanje, tega pa ni dobil, ker ni imel sredstev – torej tudi če dobiš pokojnino, je v resnici ne dobiš!

U. L. Č.: Ministrstvo za zdravje se do zdaj ni opredelilo do problema izbrisanih, pri čemer slovenskih zdravstvenih delavcev tudi ni seznanilo, kako naj ravna, ko pri njih iščejo medicinsko pomoč izbrisani brez zdravstvenega zavarovanja. V tem pogledu so bili zdravstveni delavci vseskozi prepuščeni svoji lastni presoji – kako so se, po vaših izkušnjah, obnašali do izbrisanih? Ali ste zasledili določen skupen vzorec vedenja in ali se je ta od leta 1992 spremenil?

A. D.: Mislim, da se ves čas enako obnašajo. V ambulantah v manjših krajih izbrisane pogosto pregledajo, ne da bi to zabeležili. Brezplačno. V večjih krajih pa se zatika predvsem pri administrativnih delavcih. Izbrisani namreč ne

morejo priti mimo administrativnega delavca: ko izbrisani na urgencah, v bolnišnicah ali v zdravstvenih domovih ne morejo pokazati kartice zdravstvenega zavarovanja, ker je ponavadi nimajo ali je nimajo »podaljšane«, jih takoj odklonijo. Ne glede na njihovo zdravstveno stanje. Brez zdravstvene kartice nisi nihče.

U. L. Č.: Na kateri točki svojega terapevtskega itinerarja izbrisani pridejo v vašo ambulanto – pridejo šele, ko ugotovijo, da jim druge zdravstvene ustanove ne bodo dale zdravstvene pomoči, ali pridejo že prej?

A. D.: V glavnem pridejo tisti, ki so že prej iskali pomoč drugod. Ne le izbrisani, ampak tudi drugi – migranti, brezdomci – pogosto najprej sami iščejo pomoč, pozneje se obrnejo na centre za socialno delo, nevladne organizacije in ti jih pošljejo k nam. Lahko bi rekli, da vse naše komitente vidimo kot eno skupino, ki se ji dogaja enako: če nimajo zdravstvene kartice, ne dobijo zdravstvene pomoči. Tako nimajo druge možnosti kot priti k nam. Le izjemoma jim pomaga kdo drug.

U. L. Č.: Številnim izbranim, ki so v Sloveniji brez vsakršnega pravnega statusa, ste pomagali s tem, da ste se – na napotnicah za specialistične preglede, za sprejem v bolnišnice ali v receptih za lekarne – sklicevali na 7. člen Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju. Kaj govori 7. člen oziroma kako ga vi interpretirate?

A. D.: Poglejte, 7. člen govori o tem, da imajo do nujnega zdravstvenega varstva pravico osebe brez zdravstvenega zavarovanja. Kaj pomeni nujno zdravstveno varstvo? To naj bi bili vsi ukrepi, namenjeni ohranjanju življenja, preprečitvi poslabšanja zdravstvenega stanja. Po moji interpretaciji 7. člen obsega vse ukrepe v medicini: katero zdravljenje pa ni usmerjeno v ohranjanje življenja ali preprečitev poslabšanja zdravstvenega stanja? Izjema so le kakšne

lepotne operacije, ki so presežek. Enako po mojem velja za zdravila: bolnik potrebuje neko zdravilo, da bi ohranil svoje zdravstveno stanje.

Seveda mi mnogi oporekajo. Sekretar Ministrstva za zdravje dr. Dorjan Marušič ta člen bere restriktivno. Tako, recimo, misli, da je v primeru zloma roke to, da vam dajo mavec na roko, v domeni 7. člena, če vam mavec snamejo, pa že ne spada več pod 7. člen. S takim restriktivnim razumevanjem imamo pogosto težave. Tako smo na primer nekemu težkemu sladkornemu bolniku predpisali insulin, a so nam v eni od zdravstvenih ustanov oporekali, češ da to ni v skladu s 7. členom. Enako je s cepivom za otroke, ki po njihovem mnenju ne spada pod 7. člen, po mojem mnenju pa gotovo spada.

U. L. Č.: Lahko bi rekli, da vaša ambulanta vzpostavlja nov način branja 7. člena in s tem nov model praks v zdravstvu, ki izhajajo iz takega branja.

A. D.: To poskušamo. Veliko zdravstvenih delavcev ne pozna 7. člena, tudi v lekarnah ga ponekod ne poznajo. Tako nezavarovani osebi zdravil preprosto ne dajo. To ne velja za vse lekarne; nasproti Poliklinike lahko nezavarovana oseba s posebnim receptom dobi zdravila.

Ta neinformiranost lekarn se mi zdi zelo sporna, zato sem predsedniku zdravstvenega sveta napisal pismo, s katerim sem ga prosil, naj Ministrstvo za zdravje izda navodilo lekarnam, naj na podlagi 7. člena zdravila izdajajo in potem račun pošljejo Ministrstvu za zdravje. Kajti namen vsakega zdravila, ki ga dobi pacient, je, da bi njegovo zdravstveno stanje izboljšalo ali pa vsaj obdržalo na ravni, na kateri je – to se pravi, da je v skladu s 7. členom. Če izhajamo iz tega, kar pravi sekretar na Ministrstvu za zdravje – da dajanje mavca spada v 7. člen – zakaj se potem pri zdravljenju številnih drugih bolezni ne bi mogli sklicevati na ta člen?

Vsak dan mravlje pridno delajo v mravljišču, gradijo svoje mravljišče, toda prav tako vsako jutro ponovno pride slon in pohodi, kar se mravlje vedno znova trudijo zgraditi. Nekega dne pa se mravlje ozavestijo, da jih je na milijone in da zagotovo lahko premagajo enega slona! Tako se zgodijo, da nabrusijo svoje orožje in gredo jurišat na slona; nastane strašanska zmeda, nato pa se v nekem trenutku znajde mravlja Viktor sam na slonu in pogleda dol, kjer vidi vse druge mravlje, kako kričijo: »Viktor, ugrizni ga! Viktor, ugrizni ga! Viktor, ugrizni ga!«

Fantomaska neodgovornost ali fašizem v preoblekah

Uvod

V besedilu raziskujemo emancipatorne politične prakse, ki se uspešno upirajo sodobnim fašizmom, politikam brisanja, zapiranja in ilegaliziranja ljudi. Domače boje izbrisanih ter tukajšnje politike izključevanja, ki temeljijo na schengenskih in »apartheid-skih« standardih (Balibar, 2004), bomo preišli skozi boj otrok, prijateljev in sorodnikov »izginulih« v Hondurasu in Gvatemali ter predstavili boje žensk v Chiapasu in Bosni. Primerjava s Hondurasom je zanimiva zato, ker ponuja analizo politične, zgodovinske in pravne odgovornosti. Primerjava z Gvatemalo pa odpira premisleke številnih političnih in drugih revolucionarnih praks, ki nosijo srce poguma in radost življenja urbanih mladostnic in mladostnikov. Oba primera nam bosta v oporo pri teoretski analizi in/ali opisu domačih revolucionarnih praks ter odgovor na vprašanje: »Ali in kako lahko boje nevidnih, pridržanih, zaprtih, mučenih, pobitih, izginulih in izbrisanih po svetu prepoznamo v domačem okolju?« Politično delovanje žensk, begunk iz Acteala bo pokazalo, kako lahko največja grozodejstva transformiramo v simbolno moč, kreativno moč za delovanje (potencio); združevanje žensk in mater iz Srebrenice pa, kako se dostojanstveno upirati tudi genocidu, če se simbolnega zatiranja »demokratskih institucij« ne da ustaviti.

V Sloveniji so politike »izbrisovavanja« prvič nastale 26. februarja 1992 s sistematičnim izbrisom enega odstotka populacije. Čeprav je Ustavno sodišče v dveh odločbah potrdilo protiustavnost izbrisa 18.305 prebivalcev iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije (prvič 4. februarja 1999, U-I-284/94, in drugič 3. aprila 2003, U-I-246/02), vse politične garniture (»levo-sredinska« in »desno-sredinska«) šestnajsto leto ohranjajo nevzdržen življenjski položaj izbrisane populacije in posledično tudi življenje njihovih najbližjih. Evropska unija ter vrsta drugih mednarodnih institucij za varovanje človekovih pravic, dostojanstva in integritete so izbris dodatno utrjevale in legitimirale s tem, da se niso vmešavale v notranje zadeve 'demokratske' države, ter da so zgolj 'demokratsko opozarjale na kršitve'.¹

¹ Čeprav je Slovenija z izbrisom kršila temeljna načela EU, še posebno 6. člen Pogodbe o EU, pa evropski komisar za pravosodje, svobodo in varnost Franco Frattini vztraja, da EU za izbris ni »pristojna« (Zorn, Terminal na Radiu Študent, 1. 3. 2007). Poslanca Evropske združene leve in Zelene nordijske levece Giusto Catania in Roberto Musacchio sta opozarjala na evropskost pojava izbrisanih (Delo, 29. 11. 2006), Krivic pa, da bi samo EU lahko prisilila Slovenijo k upoštevanju človekovih pravic in da tega ne bo nikoli storila (www.24ur.com, 26. 2. 2007).

² V igrano-dokumentarnem filmu *Za resnični konec vojne ali Rognroll*, Filmske alternative in Televizija Slovenija, 1991.

³ S terminom »rekuperacija« smo imeli nekaj težav. Puščamo ga v izvirnem latin-skem pomenu: *re-cuperare* – »spet zadobiti, nazaj dobiti, nazaj si pridobiti« ter tudi »zopet oprostiti, osvoboditi, rešiti«.

Prvi minister za notranje zadeve v RS – odgovoren za izbris – Igor Bavčar je leta 1991 ob vzpostavljanju državnosti zagotovil: »Izbiram take svetovalce, da se nikomur ne bo treba bati novega Roga.«² Zamolčal je, da bodo nekateri izgubili vse! Ob petnajsti obletnici državnosti je bil Bavčar spet slavnostni govorec. Skupaj z Janšo, predsednikom vlade Republike Slovenije, sta odkrila spominsko ploščo »enotnosti«. »Enotnost je največji slovenski potencial«, je strokovno

ocenil Bavčar, vendar je pozabil dodati, da smo bili zares »enotni« predvsem v pozabi in izključevanju. Fašistične politike v Sloveniji ali politike »izbrisovanja« tako že šestnajsto leto sistematično izbrisujejo, demonizirajo, zastrašujejo, trpinčijo in preganjajo prebivalke in prebivalce, ki jih je natančno določena »enotnost« vodila v popolno prekarizacijo življenja oziroma v »življenje po milosti«.

Druga fašistična politika – »izginjanje« – pa se je prvič sistematično pojavila v Argentini v sedemdesetih letih 20. stoletja z militarizacijo posebnih skupin, eskadronov ali »vodov smrti«. Te so z najbolj okrutno prisilo/nasiljem branile diktaturo (vojske ali kapitala). Na pobudo ZDA so jih zaradi dodelanih metod »odstranjevanja« uvozili tudi v Honduras (v času veleposlanika ZDA – Negroponteja), Gvatemalo (v času diktatorja Montta) in v druge latinskoameriške države. Vodi smrti so imeli nalogo, da metode »iztrebljanja« in »očiščevanja« populacije ustrezno prenašajo na nacionalne vojske in druge plačane vojake ter formirajo nove in nove vode smrti. Danes množične žrtve take genocidne politike imenujemo *desaparecidos* (izginuli).

V Gvatemali je med do danes odkritimi izginulimi več kot 90 odstotkov staroselskega, majevskega prebivalstva. V Paragvaju naj bi v času predsednika Strössnerja (1954–1989) izginilo 30.000 ljudi, 50.000 ljudi je bilo ubitih, za 400.000 pa še danes ne vedo natančno, kako so bili »odstranjeni«. V Argentini je za »izginjanje« v največji meri poskrbel predsednik Videla (1976–1981) in statistike navajajo okrog 30.000 izginulih. Za El Salvador se ocenjuje, da je v 12-letni državljanski vojni (1980–1991) umrlo in izginilo 75.000 ljudi. Število izginulih se vseskozi dopolnjuje tudi za Gvatemalo, kjer prevladuje ocena, da je bilo v 36-letnem razrednem boju ubitih 200.000 ljudi in 45.000 izginulih. Primere državnega terorizma in izginjanje določenih delov populacije v Latinski Ameriki odkrivajo še danes. Danes ne manjka raziskav in analiz, ki dokazujejo množično odstranjevanje, pobijanje, mučenje in izginjanje ljudi tudi v Čilu, Braziliji, Boliviji, Urugvaju, Mehiki, Peruju in Kolumbiji, primanjkuje pa učinkovite politike, ki bi iz nacionalno in mednarodno potrjenih in dokazanih grozodejstev zahtevala politično, zgodovinsko, pravno in moralno odgovornost morilcev.

Mesta proti pozabi in rekuperacija³ revolucionarne tradicije na primeru Hondurasa

»One human rights violation is one too many!«

John D. Negroponte, veleposlanik ZDA v Iraku

Neoliberalizem je v Latinski Ameriki poganjal korenine že v sedemdesetih. V zahodnih politikah in znanostih so procese poimenovali »demokratizacija«. Moderne politike proti človeštvu so nastajale in nastajajo izključno zaradi potreb po geostrateški prevladi in akumulaciji kapitala. V Latinski Ameriki so dokaj hitro in nasilno vzpostavile neoliberalni laboratorij, katerega

posledice se danes kažejo v hudi revščini, izključenosti, nepismenosti, umiranju za ozdravljivimi boleznimi, opustošenih naravnih danostih, pomanjkanju pitne vode itn.

Tridesetega novembra 1982 je šestnajst družin ustanovilo Svet sorodnikov pridržanih-izginulih v Hondurasu – COFADEH (*Comité de Familiares de Detenidos-Desaparecidos en Honduras*). To je obdobje, ko so se po vsej Latinski Ameriki že dodobra razplamteli državni terorizmi, ki jih injicirajo in krepijo ZDA. Z izdelanimi metodami »odstranjevanja« ali »nevidnega izginjanja« so državniki/diktatorji na dokaj prefinjen in neviden način »odstranjevali/pobijali« revolucionarje oziroma politično aktivne prebivalce. Žrtve so bili najpogosteje učitelji, študentje, okoljevarstveniki, voditelji skupnosti, pozneje, v devetdesetih in danes pa tudi novinarji, pravniki ter druge politično »nevarne« osebe. S tem so zagotovili »mehek« in »hiter« prehod od (pretežno španskega) kolonializma prek diktatur (ki so jih vodili posebni odposlanci iz ZDA ali pa ZDA naklonjeni voditelji) v vzpostavljanje turbo-neoliberalnih državnih ureditev. Zanimivo je, da je dokaj močna organizacija pravnih svetovalcev, piscev zakonov in borcev proti državnemu terorizmu ter borcev proti sistematičnemu odstranjevanju ljudi zrasla prav v Hondurasu, državi z daleč najmanjšim deležem izginulih. Strokovnjaki ocenjujejo, da je do leta 1986 »izginilo« okrog 250 civilnih žrtev.⁴

Honduras je hkrati tudi edina država v Latinski Ameriki, ki ni imela poskusa socialistične oziroma razredne revolucije, čeprav so gverilska gibanja vseskozi delovala, vendar v zelo majhnih in tajnih skupinah. Ker so v Hondurasu prevladovali gospodarski in politični interesi ZDA, ga še danes poznamo samo kot »banano republiko«. Plantažne nasade kot tudi pretežni del ekonomije vodijo transnacionalna podjetja, ki so nastale iz združevanja družinskih podjetij United Fruit Company in tej podobnih kapital-skih formacij, ki jih imenujemo tudi »države v državi«. Politiko je zadnjih 500 let vodila razmeroma majhna elita tujih (najprej družinskih, nato pa transnacionalnih) podjetij/korporacij ali tako imenovanih *bananerosov* ter vojska ZDA, ki je izvrševala in ure-sničevala geostrateško prevlado interesov ZDA v regiji.⁵

V osemdesetih letih 20. stoletja so ZDA uporabile ozemlje Hondurasa za geostrateški poligon urjenja treh vojaških entitet (»kontrasov« ali protirevolucionarjev za Nikaragvo ter urjenje nacionalnih vojska in plačancev proti gverilskim, revolucionarnim gibanjem v El Salvadorju in Gvatemali), da so vojaško in politično nadzorovale vso Srednjo Ameriko. S tem namenom so ZDA v Hondurasu postavile največja vojaška oporišča zunaj svoje države, prek katerih so regulirale nacionalne politike revnega Juga. To je obdobje, ko so ZDA svojega »motečega« veleposlanika Jacka Binnsa, ki je vseskozi opozarjal na kršitve človekovih pravic v državi, nadomestile z manj motečim in »večnim veleposlanikom« Johnom Dimitrijem Negropontejem.⁶ Ko po kubanski revoluciji po vsej

⁴ Med izginule se v vseh državah prištevajo samo civilne žrtve. Člani gverilskih gibanj se štejejo med žrtve oboroženega konflikta.

⁵ *Bananere* nastanejo v Hondurasu v času liberalnih reform (v letih 1876–1910). V tem obdobju se iz dveh velikih družinskih podjetij (ki prihajata iz ZDA) razvijeta dve korporaciji ali *bananere* (SFSC – Standard Fruit and Steamship Corporation in UFC – United Fruit Company). Država jim v upravljanje ponudi naravna bogastva (reke, zemljo, rudnike ...). *Banaderos* za vsak zgrajeni kilometer železnice dobijo 500 hektarov zemlje in pravico do njenega neomej-nega izkoriščanja. Delavci na plantažah dobivajo plačilo v obliki bonov, s katerimi lahko kupujejo izključno v trgovinah *bananeros*; potujočim trgovcem je vstop na plantaže prepovedan. Upravljanje plantažnih nasadov in delavce »varuje« zasebna policija – *comanches*. Organizirani sindikalni upori delavcev na plantažah *bananerosov* izženejo šele v petdesetih letih, *banaderos* pa se kmalu za tem neopazno vrnejo v obliki neoliberalnih konglomeratov, ki jih poznamo kot Dole, Chiquita ipd. tudi na policah domačih nakupovalnih centrov.

⁶ Njegov življenjepis navaja najokrutnejša dejanja proti človeštvu: sodeloval je pri vojaškem udaru v Čilu, vodil je Svet za nacionalno varnost med Vietnamsko vojno (v letih 1971–1973), bil je veleposlanik na Filipinih ter po vrsti »varnostnih služb« postal tudi veleposlanik pri ZN in po tem še veleposlanik ZDA v Iraku (v letih 2004–2005). Zdaj je predsednik Urada za obveščevalne dejavnosti in pogajalec za vzpostavitev miru v Darfurju! Njegov urad je pooblaščen za zbiranje podatkov o »osi zla« – za utemeljevanje novih invazij ZDA.

Latinski Ameriki vstajajo razredni boji (ponekod to imenujemo državljanska vojna, čeprav gre večinoma za boj večinskega, revnega, staroselskega in kmečkega prebivalstva proti drobni skupini elite, ki jo podpira kapital s severa), v Hondurasu načrtno pobijajo študente, mlade in izobražene.

Po 24 letih delovanja je 12. decembra 2006 v Tegucigalpi COFADEH predstavil prvo delo, ki razkriva in natančno popisuje osem »izginotij« okoljevarstvenikov v Hondurasu. Pokončni kot bori: spomin na graditev okoljevarstvene zavesti (COFADEH, 2006) je izjemno pomemben, saj je to redki poskus rekonstrukcije zgodovinskih dogodkov. COFADEH-u je namreč uspelo zbrati dovolj sodelavcev in še več poguma, da je sploh prišlo do objave. Zakaj je pomemben pogum? Kot pravi predsednica koordinacije COFADEH-a v Hondurasu Berta Oliva, je današnje življenje v državi mešanica neodgovornosti, korupcije, organiziranega kriminala in nasilja ter trgovine z mamili – zato realno politiko življenja populacije upravlja mafija. Predstavitev publikacije, ki jo poleg raziskovalcev povzemajo tudi predstavniki družin, otroci ali matere in očetje izginulih in izgnanih, je boleča in globoko čustvena. Publikacija je kot zaključeno delo dokumentarno gradivo zgodovinskega pomena in terapevtski proces vseh udeleženi v diskusiji, ki prek pripovedovanja zgodb in bolečine reflektirajo možnosti novega upiranja.

V Hondurasu kot tudi v večini drugih držav Latinske Amerike politika »izginjanja« še danes ni končana. Metod »odstranjevanja« se še naprej in brez vidnejših sankcij poslužujejo tako nekatere vodilne politične stranke kot tudi mafijske in druge kapitalsko močne združbe. Svoboda govora in boji proti neoliberalnim procesom zahtevajo življenja. Večina mrtvih, izginulih, pobitih nikdar ni pokopana v krogu sorodnikov. O njihovih usmrtitvah pričajo očitvidci, sosedi, sodelavci. Samo med junijem in decembrom 2006 je pod novo vlado Manuela Zelaya Rosalesa izginilo pet politično aktivnih moških (Jorge Ruiz, Elvis Zepeda Barrientos, Jorge Luis Villalobos Balladares, David Rodrigo Villalobos Balladares in José Camilo Miranda Rosa).

Pomen COFADEH-a je v organiziranju in kombiniranju vrste političnih delovanj za obsodbo politične, zgodovinske in pravne neodgovornosti morilcev v državi. Med njihove pomembnejše aktivnosti sodijo manifestacije, pravna in strokovna služba, urejanje dokumentacijskega centra, gradnja simbolnih mest, terapije za otroke in sorodnike izginulih, produkcija alternativne literature, ki prek raznolikih žanrov od stripa, slikanic pa do karikatur pripoveduje o izginulih. To so temeljni elementi za rekupeiranje ali obuditev zgodovine, revolucionarne dediščine in dostojanstva. COFADEH se vsak dan znova bori za izpustitev političnih zapornikov in vrnitev/izročitev vseh političnih beguncev (med drugimi morajo v ZDA pogosto emigrirati tudi vidnejši člani COFADEH-a). Z umetniškimi delavnicami slikajo portrete izginulih na transparente, plakate; pripravljajo oddaje za alternativne radijske postaje, režirajo dokumentarne filme (najbolj poznan je »The Ambassador«, ki govori o diktaturi Negroponteja)⁷ ter urejajo vrsto literature, ki prek slikovnih in drugih gradiv razkriva bolečo zgodbo diktature in preteklih kot tudi sedanjih pobojev v državi. Vsak prvi petek v mesecu že tradicionalno demonstrirajo na Plaza de la Marced v Tegucigalpi, na simbolnem mestu proti pobijanju, zapiranju, mučenju, ki je zaznamoval osemdeseta. Prek pravne in strokovne ter svetovalne službe odpirajo sodne procese in pripravljajo spremembe zakonodaje. Pri tem sodelujejo s številnimi domačimi in mednarodnimi organizacijami predvsem na področju človekovih pravic ter redno objavljajo strokovna poročila o kršitvah v državi.

Ker se je dokazno večina hudodelstev zoper človečnost in vojnih hudodelstev na območju Hondurasa zgodila po naročilu ZDA in jih je izvedla vojska ZDA, so člani COFADEH-a vrsto let iskali načine za doseg obsodbe pravno odgovornih za žrtve pobojev in izginule. Čeprav je bilo leta 2002 na podlagi Rimskega statuta ustanovljeno Mednarodno kazensko sodišče

(MKS), pa so ZDA s podpisom dvostranskih pogodb z nekaterimi državami dosegle imuniteto njihovih državljanov pred MKS.⁸ Honduras je tako le ena številnih držav Latinske Amerike, ki je podpisala vzajemni sporazum z ZDA in zato »ne sme!« preganjati državljanov ZDA ne glede na zločine, ki so jih zagrešili v Hondurasu. Prav tako ne more kazensko ovaditi zločincev, ki so svoja dejanja zagrešili pred letom 2002, pred podpisom MKS.

Ker je pravno gledano tako na nacionalni kot mednarodni ravni danes nemogoče obsoditi zločine proti človeštvu (toliko o pravnih državah in zahodni demokraciji!), COFADEH ter njemu podobna združenja najpogosteje razširjajo boj na vse vidike družbenega življenja. Od države zahtevajo simbolno mesto, ki obeležuje zgodovinska grozodejstva ter opominja tako zločince kot prihodnje generacije na najbolj boleče dogodke. COFADEH pripravlja spominski park, Lugar contra el Olvido (Mesto proti pozabi), v katerem se stika vrsta projektov: poleg naravnega parka in sajenja dreves v spomin na boj izginulih okoljevarstvenikov nastaja muzej, v katerem bo prostor za delavnice in izobraževanje, pokopališče za vse umrle ter pot spomina, ki pelje mimo zgodovinskih objektov, v katerih so mučili in pobijali politične zapornike. Od leta 2000 COFADEH vsak konec meseca pripravlja radijsko oddajo Voces Contra el Olvido (Glasovi proti pozabi), v kateri predstavljajo delo organizacije, nove publikacije ter pričevanja otrok izginulih.

Produkcija vmesnosti in širina odgovornosti

Zgodovinski pregled Hondurasa in delovanja organizacije COFADEH predstavljamo za lažjo refleksijo domačih politik, ki so dosegle »izbris« (pa tudi druge fašistične migracijske in begunske politike, diskurze in prakse v državi). Poleg nazadnjaških političnih praks državnih aparatov (na primer segregacija romskih otrok v OŠ Bršljin) so vzniknili ljudski fašizmi v obliki »državljske« ali »ljudske« nepokorščine do marginaliziranih skupin (na primer šišenska iniciativa proti prebežnikom, iniciative proti beguncem na Viču, ipd.). Med zadnjimi takimi primeri državljanske nepokorščine se je manifestiralo nasilje nad romsko družino Strojano.⁹

Tematika izbriša in izginjanja je težka. Tako pri primeru Hondurasa kot pri primeru Slovenije vseskozi govorimo o »vmesnostih«: med živimi in mrtvimi telesi, prostori in kolektivitetami. Prav tako o neobstoječih, vendar vidnih ljudeh, ki so proizvajali revolucionarne prakse, iz katerih se učijo nove generacije. O odsotnosti mrtvih teles – izginulih in prisotnosti živih teles –

⁸ Rimski statut je uvedel načelo individualne kazenske odgovornosti posameznikov, ki so zagrešili dejanje genocida, hudodelstva zoper človečnost, vojnega hudodelstva in agresije. Kazensko je odgovorna vsaka polnoletna oseba, ki je ukazala ali napeljevala k storitvi zločina in ki je pripomogla k storitvi individualnega ali skupinskega kaznivega dejanja, ter oseba, ki je ščuvala h kaznivemu delovanju. Osrednji element Rimskega statuta je 27. člen, ki predvideva, da položaj obtoženega ni olajševalna okoliščina za oprostitev kazenske odgovornosti. Vendar pa lahko MKS prevzame pobudo za preganjanje zločincev le, če katera od držav pogodbenic ne bi hotela preganjati zločincev, če bi jih preganjala po nepravem postopku oziroma če bi v državi prišlo do zloma pravnega in notranjega sistema. Namesto storilcev hudodelstev, mučenj, pobojev itn. zdaj Rimski statut postaja kulisa, po kateri se preganjajo povsem nepomembni posamezniki.

⁹ Termin »ljudska« ali »državljska nepokorščina« izjemoma uporabljamo v kontekstu fašističnih praks, da bi še natančneje poudarili namene in značilnosti ljudskega organiziranja »vaških straž«, kot so se dogajale v primeru izгона družine Strojano, mislimo pa tudi na druge iniciative proti prebežnikom, beguncem in drugim marginaliziranim skupinam iz obdobja zadnjih desetih let v Sloveniji. Pri ljudski nepokorščini proti romski družini Strojano so se pokazale naslednje značilnosti in nameni: a) odkrito protidržavno delovanje (neposredna konfrontacija s predstavniki države, vlade in proti odločitvam državnega zbora, proti policiji in posebnimi enotam policije); b) usmerjeno v en sam in transparenten cilj (izgon in segregacija romske populacije); c) ljudska nepokorščina je uresničila izolacijsko politiko vlade in policije. Državni organi kljub uporabi represivnih taktik niso mogli ustaviti nasilja, zato so iskali dodatne, kompromisne rešitve na »skritih« lokacijah. Eskalacija fašističnih politik med vaškimi iniciativami je zahtevala široko usklajevanje več ministrstev (za notranje zadeve, za okolje in prostor, za šolstvo), predsednika vlade, županov ter vrste drugih organov in institucij.

¹⁰ Tudi politiki – realizatorji sistematičnega izbrisa – so (ne)posredno odgovorni za številne smrtne žrtve med izbrisanimi. Zato je tudi razumljivo, da še danes skrivajo podatke in informacije o izbrisu, tako lahko smrtne žrtve med izbrisanimi odkrivamo samo iz osebnih zgodb tistih izbrisanih, ki se že vrsto let borijo proti tej politiki in ki so bili pripravljene svoje tragične izkušnje razkriti javnosti.

izbrisanih.¹⁰ Tako prva kot druga so hkrati prisotna in izginula. Mednje lahko poleg izginulih iz Latinske Amerike prištejemo tudi pogrešane iz Srebrenice. Prva so bila umorjena, vendar so za sabo pustila tako močno revolucionarno zarezo, da je ni mogoče zapolniti. Druga so živa in jih ni mogoče priklicati v življenje, zato so mrtva, pohabljen, razdrta in razpacana po okostju nove, suverene države, Slovenije.

Vsakršna strokovna in znanstvena razprava o izbrisu in izginulih je zahtevna. Govorimo namreč o ljudeh, ki so jim bile kršene temeljne človekove pravice v »demokratični« državi, in sicer tako, da jim je bilo odvzeto življenje ali pravica do dostojnega in humanega življenja: izginule so umorili, izbrisanim pa samovoljno odvzeli vse pravice (ne pa tudi dolžnosti). Da bi lažje pojasnili ta pojav destruktivne politike do specifičnih populacij v državi, uvajamo novo politično kategorijo – produkcija vmesnosti. S produkcijo vmesnosti razvijamo nedefinirane strukture v definiranem sistemu. To so namensko nedefinirane strukture, ki jih producirajo državni in drugi aparati, da bi zagotavljali reprodukcijo izključevanja, zatiranja ali pobijanja. V primeru izbrisanih in izginulih je ta produkcija vmesnosti proizvedla tautologijo med živim in mrtvim ter proizvedla zvezo: živo-mrtvi (izbrisani) in mrtvo-živi (izginuli).

Ker izbrisani niso mrtvi, jih ne moremo pokopati. Ker niso mrtvi, za njimi ne moremo žalovati. So živi, pa ne bi smeli obstajati, vsaj ne v »tem« prostoru. Zato postajajo neobstoječi. Kot taki so nevidni. Pa kljub vsemu »odvečni«. Motijo siceršnje »urejenost« sistema. Izstopajo, čeprav niso izstopili po lastni volji. Takšna ali podobna produkcija vmesnosti je izjemno pomembna za reprodukcijo kapitalističnih sistemov. Nacionalne različice produkcije vmesnosti, ki reproducirajo »izginjanje« in »izbrisanje« za potrebe antagonističnega obstoja kapitalizma, se definirajo glede na lokalno izpeljevanje in interpretacije, dediščino, aktualne politične ter druge geostrateške nujnosti. Kapitalistični sistemi temeljijo na antagonizmu, da bi ga preseгли. To pomeni, da se promovirajo kot uspešni sistemi, ki bodo odpravili neenakosti, razslojevanja, izbrisali revščino, omogočili »demokracijo«, zagotavljali »človekove pravice« itn. Ta antagonizem, ki naj bi ga odpravili, pa je položen v samo jedro, izhodišče kapitalističnega sistema – zato nenehno razkrajajo, drobijo in razločujejo družbeno tkivo, namesto da bi ga povezovali in utrjevali. Drobijo kolektivni družbeni tok, asimilirajo akterje ter razorožujejo revolucionarne politične potenciale subjektivitet in kolektivitet, ki so imanentni vsakršni družbenosti.

Zgodovinski pričevalci antagonističnih nujnosti, ki jih producira »trajnostni razvoj«, so postali najbolj ranljivi prebivalci v državi. Njihova življenja so bila odvisna od osebnih sposobnosti družbenega povezovanja ali solidarnosti oziroma od tega, kar v sociologiji imenujemo gradnja socialnega kapitala in solidarnostnih vezi. Boje izbrisanih je podprla le manjša skupina tistih, ki so tudi sicer politično aktivni. V nasprotju s Hondurasom, kjer se podporniki izginulih srečujejo z represijo, zapori ali novimi izginotji, je bilo delovanje v Sloveniji razmeroma preprosto. Doseči se ni dalo veliko – čeprav se je vsakič dosegalo veliko več, kot je bilo mogoče pričakovati. Vsaj na simbolni ravni. Pa vendar je bila solidarnost z izbrisanimi izjemno majhna, predvsem ob upoštevanju, da se je morala z izbrisom (in drugimi politikami izbrisanja) soočiti široka populacija. Izbrisani so nastopili kot pomemben akter političnega boja v Sloveniji: svoje biografije prenašajo iz zaprtega slovenskega okolja na mednarodne, evropske in druge institucije ter predvsem med boje, ki mrežijo izkušnje in vednosti za prihodnje upiranje kapitalističnim subverzivnostim.

Čeprav sedemdeseta in osemdeseta v Hondurasu zaznamuje imperialna/invazijska politika, lahko družbeno-politični razvoj primerjamo s Slovenijo, ki je v okviru SFRJ razvijala socialistični projekt, vendar ni bila imuna na kapitalistične politike zunaj svojih meja. Bolj kot »od znotraj« je interes za balkanizacijo jugoslovanske enotnosti in egalitarnosti prihajal »od zunaj« (bolj kot iz republik federacije je bil posredovan in delegiran iz najvplivnejših držav centra). V Hondurasu za uspešno implementacijo neoliberalizma »odstranjujejo« politične subjektivitete, ki bi lahko ogrozile »proces demokratizacije«. Tudi izbris nastane »kot nujnost« pri menjavi sistema in oblasti – namesto obreda »očiščevanja« znotraj družbe se sistematizira »politična likvidacija« specifičnega dela populacije. Izbris v Sloveniji, podobno kot izginjanje v Hondurasu, nastane pod krinko političnih motivov, v imenu »ogrožanja državne suverenosti«, osamosvojitve pa zaradi hitre implementacije tržnega gospodarstva in širokih kapitalskih interesov Zahoda.

Hkrati se je dogajalo še nekaj veliko bolj donosnega in premišljenega: ni se zgolj reduciralo državljanstvo in ni se zgolj pripetila »birokratska napaka« (izključevanje po političnih merilih ali zaradi sistemske »napake«, na kar opozarjajo organizacije za človekove pravice in nekatere raziskave), izvajala se je tudi socialna in/ali ekonomska segregacija oziroma »odstranjevanje« socialno in gospodarsko »odvečnih« ljudi. Z »izbrisom« si je država prizadevala doseči najprej primarni politični cilj, ki je v zgodovini Slovenije vseskozi dominanten in narodno konkluziven. To je bila »narodna homogenost« ali »čistost«. Odhod vseh nekdanjih državljanov Jugoslavije, ki niso želeli slovenskega državljanstva oziroma niso zaprosili zanj, je zadeval natančno določeno populacijo v Sloveniji: izbrisana je bila pretežno moška populacija, ki se je v času Jugoslavije zaposlovala kot mobilna delovna sila v težki gradbeni industriji in ki je v veliki meri zaslužna za hitro industrializacijo Slovenije. Ocenjuje se, da je izbris prizadel tudi 3.000 otrok. Ker podatki o izbrisu še danes niso javno dostopni, se lahko ugiba tudi, da ni šlo le za državljansko, pač pa tudi za razredno vprašanje. Faza industrializacije je bila tako uspešno končana in Slovenija se je pripravljala na zloglasno »tranzicijo«.

Politike za- in izbrisovanja pa so se v Sloveniji že kar dobro zakoreninile. Postale so neka nova politika za učinkovito implementacijo neoliberalizma, formula za reševanje najtežjih gospodarskih in političnih zagat (ter s tem tudi uspešne preganjalke razrednega vprašanja). Vsaka politična garnitura sanja, kako bi »čez noč« popravila, izboljšala razvojne, socialne, gospodarske kazalce v nacionalnih statistikah in se povzpela čisto na vrh lestvice najbolj razvitih, naprednih, vodilnih. Medtem ko si je Demosova vlada leta 1992 v Sloveniji »pomagala« z izbrisom enega odstotka populacije, pa je nova desno-sredinska vlada med letoma 2004 in 2007 umetno zmanjšala število registriranih brezposelnih ter tako dokazovala nepredvidljivo gospodarsko uspešnost: leta 2005 je bilo iz registra brezposelnih »zaradi kršitve obveznosti« izbrisanih 15.038 brezposelnih (skoraj 40 odstotkov teh je zaradi izbrisa iz registra brezposelnih ostalo tudi brez denarne socialne pomoči), leta 2006 pa 18.811 (brez socialne pomoči ponovno ostane skoraj 40 odstotkov teh) (Marn, 2007).¹¹ Z liberalizacijo zakona o zaposlovanju in zavarovanju v primeru brezposelnosti je vlada dosegla ustavno nesporno brisanje socialno ranljive populacije, tokrat državljanov RS in tujcev z dovoljenjem za stalno prebivanje.¹²

Politike reprodukcije vmesnosti pa segajo še veliko širše kot zgolj na brisanje pravic prebivalcev in prebivalcev RS. Kajti vsakršno »brisanje« vedno znova (re)producira odvisne populacije, ki jih

¹¹ Po zakonu o socialnem varstvu so do denarne socialne pomoči upravičene osebe, ki si zase in za svoje družinske člane sredstev v višini minimalnega dohodka ne morejo zagotoviti iz razlogov, na katere niso mogle oziroma ne morejo vplivati. Če pa takšna oseba brez utemeljenih razlogov zavrta, se izogiba ali opušča aktivnosti, ki bi lahko privedle do zaposlitve oziroma do drugega načina izboljšanja socialnega položaja zanjo in njene družinske člane, do denarne socialne pomoči ni upravičena.

¹² Na izbris brezposelnih iz evidence je opozarjalo že *Letno poročilo Varuha človekovih pravic* (2003).

¹³ O izvoru in uveljavitvi izraza »prekarizacija« glej Močnik (2006: 83–84).

¹⁴ V Nemčiji so se takojšnjega izгона lotili tudi na način, da policija vstopa v šole in na silo deportira otroke, za katere se ugotovi, da nimajo državljanstva. Učenci so se glede teh represivnih ukrepov začeli samoorganizirati.

lahko upravljajo tudi na najbolj perverzne in ponižujoče načine. V Sloveniji se z izbrisom niso zgodila zgolj dejstva, na katera opozarjajo raziskovalci, novinarji ali organizacije za človekove pravice. Umetno se je proizvedla prekarizirana populacija oziroma fleksibilna delovna sila (prekariat). Prekarnost (prekarizacija) in fleksibilnost (fleksibilizacija) sta termina, ki sta se v družboslovju ponovno uveljavila v zadnjem desetletju.¹³ Prekariat označuje tiste

populacije, ki se zaposlujejo »po milosti« in »glede na milost« delodajalcev (še zlasti marginalizirane: prebežniki, izbrisani, drugi prebivalci in prebivalke brez papirjev ali delovnih vizumov). Njihovo delo in življenje (kot tudi življenje njihovih družin) je tako skorajda absolutno odvisno od naklonjenosti, arbitarnosti, samovolje delodajalcev. Izbrisani so postali v Sloveniji najbolj izpostavljena delovno sposobna in prekarno učinkovita populacija: zato, ker niso mogli zapustiti države, sicer se ne bi mogli več vrniti; zato, ker so bili pripravljeni/prisiljeni delati »na črno«, da bi preživeli sebe in svoje družine; zato, ker so bili za svoje delo pripravljeni/prisiljeni sprejeti tudi najmanj plačana dela ne glede na stopnjo kvalifikacije; zato, ker so bili za delodajalce najcenejša delovna sila, ki ji ni bilo treba plačevati zavarovanja, pokojnin itn.; zato, ker so bili »socializirana« oziroma primerno »re-socializirana« in adaptirana delovna sila ipd. Druge »zahodne demokracije« ali postfordistični sistemi so se s kompleksnimi vprašanji, ki zadevajo fleksibilno delovno silo ter nujnost prekariata (ljudi, ki so pripravljeni delati »po milosti«), spopadli tako, da so potrebam prilagajali vedno nove restriktivne/selektivne migracijske politike, prek katerih so državljanstvo podeljevali tistim, ki so bili pripravljeni opravljati odvečno delo v njihovi »demokratični« državi ali če jim niso povzročali dodatnih stroškov.¹⁴

Vendar prekarizacija življenja izbrisanih še ni zadostila segregacijskim politikam v Sloveniji: izbrisane je dodatno kriminalizirala, stigmatizirala, viktimizirala, demonizirala in marginalizirala. Najprej jih je enačila z uslužbenci Jugoslovanske armade, agresorji, okupatorji, da je lahko utemeljevala politično razsežnost »nujnosti« izbrisa »sovražnikov«, »tujcev« ali celo »okupatorjev« slovenskega naroda. Že od samega izbrisa naprej pa so odgovorni za izbris, med katerimi so tudi ministri za notranje zadeve, predsednika vlad in države, svojo politiko opravičevali še z drugo kategorizacijo: utemeljevali so, da se izbris »ni zgodil«, da so si ga »izmislili«, da so »prebrisani«, ker hočejo le »gromozanske odškodnine«, ter da gre zgolj za »probleme posameznikov, ki niso pravočasno uredili svojega statusa«. Vse priredbe, s katerimi so politiki in mediji manipulirali življenje izbrisanih, so danes zaživele kot uveljavljena »dejstva«. Obtoževanje, da izbrisani hočejo zgolj odškodnine, se vleče, odkar so izbrisani samoorganizirani. Ves čas so se parlamentarne razprave odvijale prek odkritih rasističnih diskurzov, poniževanja in degradacij. Še več, politiki so ljudi pozivali k oboroženemu nasilju. V državnem zboru naj bi Sašo Peče (poslanec SNS in podpredsednik državnega zbora v času demonstracij izbrisanih) februarja 2005 izobesil: »Vsi izbrisani – povabljeni na ples! Igral bo Jelinčič na puško – mitraljez!!!«. Peče je to zanimal. SNS je obtožila izbrisane, aktiviste in medije, čeprav so samo slednji zares bili v parlamentu. Tovrstni diskurzi pa so v državnem zboru stalna praksa. Izbrisani so bili predvsem prek predstavljanja takratne opozicije (SNS in SDS) »izmečki«, »špekulanti«, »ubrisani«. Takratna vladna struja (LDS in SD) sicer ni spodbujala sovražnih diskurzov, pač pa je vdana neoliberalnemu izključevanju dosegla, da se v njenem mandatu izbris ni razrešil. Prav pod to vlado je bil izveden tudi protiustavni referendum o vprašanju »poprave krivic« izbrisanim.

Tako v Hondurasu kot v Sloveniji je obsodbo odgovornih za izbris in izginule preprečila imuniteta. V Sloveniji se je imuniteta vzpostavila simbolno, ne pa tudi pravno. To spet potrjuje,

¹⁵ Gašper Kralj od jeseni 2006 raziskuje v Argentini, medtem ko končuje monografijo o Gvatemali, ki bo izšla v januarju 2008 pri Založbi /*cf. Monografija nastaja iz avtorjevega doktorskega dela, ki ga je končal leta 2006. Posebej o H.I.J.O.S. pa govori tudi v Kralj (2005).

kakšna tradicija in »demokracija« gojita simbolno in politično moč v državi. Protiustavno ravnanje slovenskih politikov se doslej ni kazensko obravnavalo; odgovarjali niso niti zaradi strokovne niti zaradi politične napake ali zaradi dejanja iz pohlepa, nestrpnosti, namernega oškodovanja ali prizadejanja bolečine, žaljenja ipd.

Še vedno opravljajo svoje (stare ali nove) funkcije v političnih in gospodarskih vrhovih. V Hondurasu so potomci izginulih izsilili od države vsaj simbolno priznanje genocidne politike ter tako simbolno povrnili človekovo integriteto. Izbrisani doslej niso bili deležni niti simbolnega opravičila – še naprej jih predstavljajo kot zločince in ne kot ljudi, ki so jim »odgovorni za izbris« odvzeli pravico do dostojnega življenja. Prav opis boja proti fašističnim politikam v Hondurasu je pokazal, kako pomembne so simbolne točke ali simbolni kapital, ki ga moramo graditi vzporedno z boji. Kadar se ne da več obuditi mrtvih in kadar nam različni dejavniki (čas ali pa predpisi zakonodaje in meddržavni sporazumi in pogodbe) preprečijo, da bi z obsodbo zločincev vsaj deloma povrnili dostojanstvo izginulim, izbrisanim idr., njihovim družinam, sorodnikom in prijateljem, je treba premišljati tudi v smeri ustvarjanja simbolnih mest (materialnih, političnih idr.), ki bodo, če ne drugega, generator bojev za prihodnost; opomin protihumanim politikam sedanjim in bodočim generacijam. Čeprav se v Sloveniji politični položaj oddaljuje od nakazane, humanistične smeri, pa vendar še ni umrlo upanje v popravo krivic ter predvsem v obsodbo protiustavnih dejanj, ki so jih storili neodgovorni politiki v državi.

Obujanje individualnega in kolektivnega spomina v Gvatemali

»Mi ne pozabimo.

Mi ne odpustimo.

Mi se ne sprijaznimo.«

H.I.J.O.S. Gvatemala

»Izginuli danes kakor 'duhovi' lebdijo nad svetovi živečih« – začenja pričevanje in refleksijo o »tistih, ki so vedno nikjer« v svoji etnografski raziskavi Gašper Kralj (2005b: 114). Avtor je eden prvih v Sloveniji in v zahodnem družboslovju, ki je razgrnil družbeno-politični pregled državnega totalitarizma v Gvatemali. Totalitarizem je v začetku osemdesetih let v Gvatemali zahteval 45.000 civilnih življenj, političnih bork in borcev proti nazadnjaškim neoliberalnim in genocidnim politikam. Prek sodelovanja s kolektivom H.I.J.O.S. (Hijos y hijas por la identidad y la justicia contra el olvido y el silencio – Sinovi in hčere za identiteto in pravičnost, proti pozabi in tišini)¹⁵ je Kralj ponudil ogrodja novih epistemologij. To so teorije in raziskovanja, ki producirajo nova politična delovanja – za analiziranje in še bolj za ustvarjanje novih političnih praks. V nadaljevanju razvijamo Kraljeve zapise in lastno delovanje med H.I.J.O.S. v Gvatemali (november 2006 – januar 2007).

Prvi kolektiv H.I.J.O.S. je nastal v Argentini (leta 1994), sledili so mu istoimenski kolektivi po številnih državah – v Čilu, El Salvadorju, Mehiki, Italiji ... V Gvatemali ga leta 1999 začne pet sinov in hčera izginulih staroselk. Najprej hči izginule upornice naključno odkrije predstavnico argentinskega kolektiva nekje v Kanadi ter idejo prenese v Gvatemalo. Vsi so potomci izginulih revolucionarjev s svojimi raznolikimi izkušnjami in soočeni s politiko izginjanja.

¹⁶ Pobudi so se pridružile najvidnejše in najmočnejše avtonomne organizacije (kot na primer kmečko združenje CUC, ki združuje 235 skupnosti) ter tudi najbolj radikalne, politične, revolucionarne urbane skupine. To je prvi širši poskus ustvarjanja leve v Gvatemali po 36-letni razredni vojni in desetletju »miru«. Hkrati je to tudi poskus, ko je prvič zares mogoče misliti levo v geopolitičnem kontekstu (pohod socializmov Juga, predvsem v Ekvadorju, Boliviji, Venezueli idr. ter nedavna zmaga sandinistov v Nikaragvi).

¹⁷ Na nevarnost Monttove ponovne diktature se je odzvala vrsta gibanj – tudi zato je pomembna UNACHODI. Med drugim pa se za predsednico poteguje tudi staroselka Rigoberta Menchú Tum, ki je leta 1992 prejela Nobelovo nagrado za mir ter je poznana po biografijah in avtobiografijah o izginulih.

¹⁸ To je nekdanja plačana vojska (*patrulla de autodefensa civil* – patrolje ljudske samoobrambe), ki jo je v svoji operaciji »izravnana zemlja« (*tierra arrasada*) uvedel med letoma 1981 in 1983. Sestavljajo jo prisilno rekrutirani moški med 15. in 65. letom. S tem je kot diktator uresničil svoj politični projekt – postavitve »modelnih vasi«.

¹⁹ V sedemdesetih so v Gvatemali delovala štiri večja gverilska gibanja (EGP – Gverilska vojska revnih, ORPA – Organizacija oboroženih ljudstev, FAR – Uporne oborožene sile, PGT – Delavska stranka). V času Monttove diktature so se povezale v gverilsko zvezo – Gvatemalsko nacionalno revolucionarno zvezo (URNG), iz katere je nastala istoimenska politična stranka. Podobno kot v drugih državah Latinske Amerike pa je neinstitucionalizirana gverila s podpisom Mirovne pogodbe izgubila resnejše možnosti za politično zmago ali povrnitev krivic.

Dva brata sta sinova izginule upornice, staroselke, ki jo vojska muči in odpelje. Otroštvo preživljata pod lažnimi nacionalnimi identitetami zunaj lastne države. Obiskujeta vojaške šole, da ne bi zbudila suma. Ker ju preganja diktatorska oblast, se morata z očetom pogosto seliti. Oče je vseskozi politično aktiven tako v domovini kot v izgnanstvih: sodeluje pri vzpostavljanju avtonomnih zapatističnih skupnosti v Chiapasu in vrsti drugih avtonomnih gibanj med D. F. in skrajnim jugom federacije; bori se za izgnance, ki so pred diktaturo pobegnili v Bolivijo. Po vrnitvi v domovino konec leta 2006 izbere gibanje široke levece – MAIZ (*Movimiento Amplio de Izquierda*). V začetku leta 2007 vzpodbudi konstituiranje nove levece – UNACHODI (*La Union Nacional de Comunidades por los Derechos Humanos Integrales*),¹⁶ ki integrira boje skupnosti.

Boj kolektiva H.I.J.O.S. v Gvatemali je neprecenljivega pomena za elaboracijo revolucionarnih praks. To je eno redkih gibanj, ki poudarja »nujnost osvobajanja individualnega in kolektivnega spomina na izginule« (Kralj, 2005b: 115). Temeljne vzvode sodobnega fašizma, imperializma in neoliberalizma v državi razpirajo z radikalno politiko. Potenciale in moč revolucionarnega delovanja napajajo v teoretskih spoznanjih in razstiranju nevrvalgičnih točk zgodovinskih bojev v Gvatemali in širši regiji. Še danes se soočajo z diktaturo. Ponovni kandidat za predsednika Gvatemale, ki bo sodeloval na volitvah septembra 2007, je Rios Montt, največji diktator v zgodovini Gvatemale, ki ga varuje amnestija, sprejeta po Mirovni pogodbi.¹⁷ Čeprav je v Gvatemali kandidatura nekdanjih predsednikov protiustavna, jo je Montt izsilil tako, da je v glavno mesto napotil lastno vojsko.¹⁸

Prva simbolna rekuperacija zgodovine: obujanje spomina na izginule z rekuperiranjem revolucionarnih praks odzvanja v celotno družbeno telo in regijo, kjer so se uveljavile politike izginjanja. »Odsotnost« se vrača v »prisotnosti«. Na dan vojaške parade ob praznovanju dneva vojske leta 1999 je H.I.J.O.S. vstopil na prireditev na glavnem trgu v prestolnici Gvatemale ter s prisotnostjo in kriki proti krivicam in genocidu prekinil vojaško slavlje. Odtlej se dan vojske v Gvatemali ne praznuje več. Prisotni so bili kot »pričevalci nasilja odsotnosti« in parade niso prekinili zaradi svojega aktivizma, pač pa zato, ker so znali strniti, definirati in oživiti »boj svojih starih«. Bolj kot izginule so priklicali

njihove boje ter zlasti tisto, kar je umanjalo v družbi: upanje. Otroci izginulih so ena prvih generacij, ki uresničuje zgodovinsko zavržene in poteptane sanje ter hkrati prek zgodovinskih bojev uresničuje politične zahteve pretekle generacije. Je generacija mladih, ki črpa iz najbolj krvave, zanikane, zamolčane, pa vendar bogate revolucionarne dediščine. Izginuli so se proti Monttovi diktaturi in genocidu borili z orožjem. H.I.J.O.S. so začeli »oboroževati upanje« (Kralj, 2005b). Pacifističnih metod si gvatemalska gverila v osemdesetih ni mogla privoščiti.¹⁹

Ljudstvo so namreč napadali »vodi smrti« in druge paramilitarne, plačane ali prisilno rekrutirane vojske. To je obdobje oboroženih vstaj po vsej Latinski Ameriki proti agresorjem (oligarhiji, diktaturi in invaziji ZDA).

Druga simbolna rekuperacija zgodovine: v Gvatemali so z nacionalno varnostno doktrino leta 1980 samoorganizirane delavce v sindikatih razglasili za sovražnike ljudstva. 21. junija in 24. avgusta 1980 sta policija in vojska ubili 43 voditeljev sindikatov, članov Univerze San Carlos (USAC) in Šole za usmerjanje sindikatov delavcev. S posegom v temeljne človekove pravice in svobodo ter nazadnje še z odstranitvijo so poskušali totalitarni voditelji zlomiti upor ljudstva. Sedemindvajset let po pobojih, 21. junija 2007, so H.I.J.O.S. s široko ljudsko podporo dosegli, da je bil 21. junij razglašen za nacionalni dan prisilnih izginotij. Na glavnem trgu pred nacionalno palačo so H.I.J.O.S. pripravili razstavo silhuet, fotografij, transparentov, obrisov izginulih. Trg so napolnile podobe 45.000 izginulih. H.I.J.O.S. ne žaluje, H.I.J.O.S. na novo obuja in kliče v življenje zamolčano, neizrečeno ter nasilno pozabljeno. »Mi se ne sprijaznimo!« Z radikalnimi praksami rekuperirajo dostojanstvo tistih, ki so jim ga morilci najbolj nasilno odvzeli. V svojem devetletnem delovanju so zasedali zapuščena zgodovinska mesta sindikalnih bojev, krepili boje proti Svetovni trgovinski organizaciji, Sporazumu o prosti trgovini za Srednjo Ameriko, Planu Puebla-Panama, Mednarodnemu denarnemu skladu ter drugim neoliberalnim planom za Srednjo Ameriko. Podobno kot zapatisti 1. januarja 1994 H.I.J.O.S. dokazujejo, da ne potrebujejo orožja za dosego političnih zahtev in da so sami protagonisti dostojanstva in integritete svojega življenja in življenja širše skupnosti. Dokazujejo, kako neustavljivi so lahko subjekti in/ali dediči zgodovinsko »nasilne odsotnosti«, če sistemsko deprimiranje in zatiranje subvertirajo v politične, kolektivne boje za drugačno družbo. To so pravzaprav zgodovinski boji, ki jih je zgodovina že izbojevala, čeprav so jih neoliberalizem ter drugi fašizoidni sistemi predstavljali kot pogubo. Poleg H.I.J.O.S. in zapatistov lahko najdemo še vrsto drugih podobnih skupin. Med take sodi tudi simbolni kapital žensk iz Acteala.

Tretja simbolna rekuperacija zgodovine: pokol v Actealu v Mehiki je poznan kot genocid nad 45 ljudmi, begunci, ki so se pred paramilitarnim nasiljem zatekli v cerkev v Actealu v Chiapasu ter iskali pomoč in zavetje pred nasiljem. Paramilitarne skupine so genocid izvedle 22. decembra 1997 pred cerkvijo med molitvijo. Naročila ga je vladajoča politična stranka v Mehiki (PRI),²⁰ vendar je bil izveden neuradno. Pobiti begunci so bili člani pacifistične skupine Las Abejas (Čebele), ki je združevala 48 staroselskih vasi v Chiapasu. Med umrlimi so bile večinoma ženske, veliko je bilo tudi nosečnic in otrok. Las Abejas so simpatizirali z zapatističnimi cilji, kar je bil tudi povod za genocid nad brezdomnimi prebivalci. Vojska iz vojaškega oporišča v soseski se na genocid ni odzvala, saj ga je, kot so pozneje pokazale preiskave, sama izvajala.

Svojci žrtev v Actealu so iz genocida manifestirali najodmevnejšo politično moč. Ženske iz Acteala prihajajo bose iz chiapaskega pragozda in vstopajo na »prepovedana mesta« ter simbolno uničujejo državno represijo. Novembra 2006 so vstopila v Oaxaco, kjer je že pol leta prej ljudstvo zasedlo državne ustanove. Podprle so ljudsko skupščino APPO (Ljudsko skupščino ljudstev Oaxace) in predale tri tone hrane, vode in zdravstvene pomoči.²¹ Ženske iz Acteala so bose vstopile v glavno mesto v jedro boja, na glavni trg v Oaxaci, ki ga straži 4.000 pripadnikov

²⁰ PRI – *Partido Revolucionario Institucional*/Institucionalna Revolucionarna Stranka – je institucionalizirala revolucijo z začetka 20. stoletja ter enainosedemdeset let vladala v federaciji.

²¹ V 3,5-milijonski zvezni državi od junija 2006 vlada izredno stanje. Vlada »mir« vzpostavlja s preventivno zvezno policijo, ki zaseda glavni trg prestolnice ter z vojsko regulira vstopo in izstopo iz mesta. Več o tem sva med 21. oktobrom in 29. novembrom 2006 raziskovala in poročala z Matejem Zonto (http://www.dostje.org/Aguas/Novice/nabukadnezar_spodaj.htm, 22. 6. 2007). Glej tudi Vaneigem (2006).

²² Ko je enajst izbranih 21. februarja 2005 za pet dni z gladovno stavko zasedlo TR3, jih je varnostna služba Sintal s petnajstimi varnostniki nasilno odstranila iz stavbe. To so naredili potem, ko so se gibanja in mediji po zagotovitvi policije, upravitelja stavbe in vodje varnostne službe umaknili iz stavbe. Nasilje nad izbranimi se je zgodilo 15 minut po odhodu gibanj in medijev, ko so izbrisani ostali sami (ob 23.30). Zaradi nasilja so morali izbrisani poiskati zdravniško pomoč. Ta akcija, kot številne druge, je ponovno dokazala, da za izbrisane sploh ni javnega mesta, kjer bi lahko artikulirali svoje politične zahteve.

preventivne zvezne policije, ki je bil zaprt za oaxaško ljudstvo že dobrega pol leta. Ženske iz Acteala so prve in brez nasilja vstopile in simbolno premagale utrdbo fašistične vlade Ulisesa Ruiza v Oaxaci. Ker poosebljajo genocid nad najrevnejšimi in preganjanimi med revnimi in zatiranimi, postajajo politično in simbolno nedotakljive subjektivitete. Policija brez diskusije razpira obroč in karavana žensk vstopa na trge in v utrdbe, ki branijo fašizem. Ta lahkotnost upora, ki jo vsebujejo simbolni boji, je zrasla iz dostojanstvenih bojev upornic in upornikov, ki kljub soočenju z najhujšo življenjsko izgubo ter kljub videnju pokola svojih dragih niso opustili bojev za drugačno, človeka vredno družbo.

Ker doslej še nismo rekuperirali lastnih bojev, naj nam bodo H.I.J.O.S. in ženske iz Acteala v opomin, kako močno politično orodje je lahko kolektivni in individualni zgodovinski spomin, če ga znamo uporabiti za rekuperacijo zgodovinskih bojev in spreminjanje družbenosti.

Silhuete izginulih in izbranih

*»Tukaj, kjer matere še vedno pričakujejo svoje otroke,
kjer čas ni sposoben pokopati joka,*

živim jaz, na ruševinah.«

Indira Flamenco Vallecillo, honduraška pesnica

V Sloveniji se niso zgodila grozodejstva v obliki fizične odstranitve ali poboja, so se pa dogajali nasilni »individualni« odzemi temeljnih človekovih pravic in možnosti, ki izhajajo iz tega, ter psihično nasilje, šikaniranje, trpinčenje, »novodobno zaslužnje« (prekarizacija), nasilno izseljevanje iz države, nasilno ločevanje družinskih članov, zapiranje ipd. Izbrisani so bili z nasiljem odstranjeni tudi med političnimi akcijami.²² Kako izbrisani doživljajo svoj status v svojem okolju? Kako jim je takrat, ko »odgovorni za izbris« po radijskih in televizijskih sprejemnikih govorijo o »demokraciji«, »človekovih vrednotah«, »gospodarskem napredku«? Neoliberalizem je empatijo, doživljanje sočloveka, prepovedal – tako v znanosti kot v življenju. Tako se dogaja, da v vsakdanjem življenju nimamo solidarnosti za tiste, ki trpijo in ki se jim godi krivica, in da smo osamljeni, ko krivica udari po nas.

H.I.J.O.S. v Gvatemali, Argentini, El Salvadorju, Braziliji, Čilu; COFADEH v Hondurasu, ženske iz Acteala v Mehiki, FAMDEGUA iz Gvatemale, *Asociación de Madres de Plaza de Mayo* v Argentini, mučeniki in mučenice iz zapatistične vstaje v Chiapasu v Mehiki ter vrsta drugih pričevalcev in očitvecev prebujajo zamolčano »nasilje odsotnosti«. Dediči državne represije kot tudi revolucionarnih politik svojih najdražjih reafirmirajo revolucionarno dediščino v aktualnih bojih proti neoliberalnim izolacijskim, segregacijskim politikam. Za revitaliziranje dediščine uporabljajo ikonografije, silhuete, portrete, muralese (stenske posli-

kave), grafite, publikacije, liriko, zloženke, pamflete, plakate, organizirajo ulične akcije, demonstracije, sestavljajo izjave, peticije, prispevke, sodelujejo v intervjujih in pripovedujejo življenjske zgodbe, pripravljajo kazenske ovadbe, poskušajo spreminjati nacionalno zakonodajo, ustavo, postavljajo spominška obeležja, gradijo parke spomina, razglašajo državni praznik za opomin politik izginjanja, zasedajo in vdirajo v poslopja, kjer so se dogajali nasilni poboji, pripravljajo natečaje na temo izginulih za mlade, ki nimajo neposredne izkušnje temne preteklosti, v šolske programe in zgodovino svojih držav zapisujejo zamolčano dediščino. Tudi izbrisani so po ustanovitvi Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije (2002) in pozneje še Civilne iniciative izbrisanih aktivistov – CIIA (2005) začeli silovit in širok boj, niso pa se oprli na revolucionarno dediščino, kot gibanja v Latinski Ameriki. Otroci socializma se borijo kot nova identiteta, kot izbrisani in ne kot dediči revolucionarne tradicije – saj je bila le-ta po osamosvojitvi zatrta, zanikana, izbrisana in je danes v procesu revidiranja.²³ Zdi se celo, da bolj ko zanikajo revolucionarno dediščino, bliže so ljudem. Niso predstavljeni kot jugoslovanski delavci, očetje, matere, pač pa kot jugoslovanska vojska, agresorji. Obujanje individualnega in kolektivnega spomina na izginule, izbrisane, umorjene, zatrte je pomembno tako za zatirane, svojce kot širšo družbo in regijo. Zavračanje teh politik in zahtevanje pravice je le del boja.

H.I.J.O.S. in drugi otroci izginulih se vsak dan na delovnem mestu, na ulici ... srečujejo z odgovornimi za izginotja in storilci/izvrševalci teh grozodejstev. Gvatemalo še danes vodijo totalitarna oligarhija, vojska in policija – izvrševalci genocidov in izginjanja. Četrtega septembra 2000 so oboroženi moški vlomili na sedež organizacije H.I.J.O.S., na katerem je delovalo tudi združenje FAMDEGUA.²⁴ Vlomilci so uničili dokumente, pobrali računalnike in drugo pisarniško opremo, denar, politično in drugo gradivo, namenjeno delavnicam, demonstracijam in akcijam.²⁵ Ob tem dogodku so H.I.J.O.S. morali poklicati policijo. V stavbo so vkorakali morilci njihovih mater in očetov, ki so še vedno »varuhi reda in miru«. Tako grotesken je vsak dan za dediče izginulih: kadar vstopajo v državne urade, ko iščejo zaposlitev, ko jih legitimira policija na ulici, ko srečajo soseda, ko se udeležijo sestanka četrtne skupnosti, ali ko jih ogovori vodja vaških skupnosti itn.

Matere in ženske iz Srebrenice, mesta najhujših zločinov po drugi svetovni vojni v Evropi, so ob 12. obletnici genocida nad 8.000 muslimani (12. julij 2007) sporočile, da ne pozabljajo in ne odpuščajo, niti Srbom niti Evropi. Kljub protestu in jasno izraženi želji, da naj glavna tožilka Mednarodnega kazenskega sodišča za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije ne obišče Srebrenice v času obletnice, so Del Pontejeva, predstavniki OZN, EU in drugi nezazeleni brezobzirno poteptali njihove spomine, želje in simbolni obred. Izrabili so ga za lastno prireditvev in ne za matere in žene iz Srebrenice, očividke in pričevalke nasilja in genocidov. Matere so protestirale tudi proti razsodbi Meddržavnega sodišča v Haagu (26. 2. 2007), da Srbija ni odgovorna za genocid. Torej pokol 8.000 beguncev ni bil dovolj. EU, OZN in drugi »demokratski organi« bodo poskrbeli tudi za »pravo« interpretacijo zgodovine ter določili

²³ Več o sodobnih mehanizmih revidiranja glej na primer Debenjak (2007), Močnik (2007), Trampuš (2005). Za utemeljitev izginjanja in izbrisa revolucionarne dediščine pa v Sloveniji še nimamo primerne znanstvene ali strokovne literature. Prav to je bila tudi spodbuda, da smo se samoiniciativno lotili široke analize revolucionarne dediščine ter kritike polpretekle zgodovine na Slovenskem. Obljubljamo, da bomo to naporno pionirsko delo poskušali bralkam in bralcem ponuditi v najkrajšem času.

²⁴ FAMDEGUA je združenje družin pridržanih in izginulih v Gvatemali – *Asociación de Familiares de Detenidos y Desaparecidos de Guatemala*, ki je po svojem delovanju podobno že opisani organizaciji COFADEH v Hondurasu.

²⁵ Za natančen opis nasilja, ki se je ta dan dogajalo na sedežu H.I.J.O.S., glej poročilo Amnesty international na: <http://web.amnesty.org/library/Index/en.gAMR340422000?OpenDocument&of=COUNTRIES%5CGUATEMALA>.

načine, po katerih bodo morala ljudstva BiH »primerno« integrirati svojo bolečino. To je eno najbolj grobih poseganj v človekovo integriteto. Ta se namreč ne meri po državljanski ali narodni pripadnosti, čeprav nas sodobni sistemi kapitalističnega zatiranja vsak dan znova prepričujejo o tem. Ženske bodo prej ali slej institucionalno prisiljene zatrei lastno bolečino, izgubo ter simbolno očiščevati »pogubo« lastnega naroda. Le upamo lahko, da bodo zbrale politični pogum in moč ter se osamljene borile še naprej, tako kot so to počele v času umika modrih čelad in ko je ves svet pozabil na njihovo realnost, ki jo danes še primerno interpretira in definira. Izbrisani so le korak stran od teh grozodejstev. Ker so še živi in ne mrtvi, politična odgovornost ni manjša – temveč večja, saj se krivice lahko še odpravijo –, vendar ne zaradi EU (kot je pred kratkim »demokračično« opozoril Pahor), pač pa zaradi življenja izbrisanih ter tudi zaradi vseh drugih družbenih skupin – za nas –, ki smo postali oportunisti, kot nas je naučila slovenska tiha dediščina, ki se danes manifestira s fašističnimi in drugimi nazadnjaškimi cilji. Krivice in zločine v Sloveniji moramo popraviti ne le simbolno, pač pa materialno in politično.

Kako priklicati neobstoječe, odsotno, izginulo, zatrto, pohabljeno in umorjeno? Kako naslikati nasmeh radostnega uporništva, dostojanstva svojih očetov in mater, ki so pretrpeli nepredstavljivo nasilje? H.I.J.O.S. upodablja silhete in obraze svojih staršev, zbirajo fotografije in jih preslikavajo na transparente in stene. Iz kartonastih papirjev izrisujejo telesa, na prazne stene ulic in pločnike, med vsakdanje življenje ljudi. Portreti izginulih na majicah, zastavah, transparentih in drugih predmetih jih oživljajo v vsakdanje življenje. Podobe prebujajo in oživljajo odsotno. Naslikano se vrača v družbeno življenje. Tovrstne umetniške delavnice so poimenovali *teraparte* – umetniške in pedagoške prakse, prek katerih otroci poleg kolektivne terapije odsotnosti najdražjih črpajo novo revolucionarno moč v družbi in za družbo. Zato je *teraparte* poleg terapije predvsem nova politična praksa, ki združuje politiko, umetnost in pedagogiko. Tudi izbrisani in gibanja v Sloveniji so doslej v svoje boje vključili vrsto omenjenih metod in izraznosti, kot jih ustvarjajo in uporabljajo drugi zatirani in izbrisani po svetu. Nikdar ni bil omenjen izbrisani, Miran Bilek, umetnik, ki je že ob ustanovitvi društva izdelal mozaik obrazov. Mozaična barvita plaketa je izbrisane spremljala na vse akcije in diskusije, vsaj prva leta. To je bila prva in edina neposredna reprezentacijska praksa množine portretov in njihovih izraznosti. Sledila je še vrsta transparentov in drugih upodobitev, predvsem pa akcij, ki so ostale neopazene in predvsem nikdar vsebinsko in politično reflektirane. Še vedno pa smo v Sloveniji daleč od nekaterih praks, ki jih iznajdljivo pričarajo uporniki iz držav ultraneoliberalizma, čeprav smo tudi sami potisnjeni v prav podoben politični in družbeni položaj: »monokulturno psevdopolitiko upravljalvskega establišmenta – enoumje sodobne države« (Močnik, 2006: 70).

Otroci izginulih premorejo dovolj rahločutnosti in razsodnosti, da lahko pogledajo prek tega zacementiranega okvira in pričarajo »fantomski odnos z izginulimi« (Kralj, 2005b: 115). S tem ko prebudijo zgodovinsko zavest upornega ljudstva, obudijo revolucionarno politiko. Tako lahko dosegajo nemogoče – odpravljajo sramotilne državne praznike in si postavljajo svoje. Vstopajo v prepovedana mesta zgodovinskih pobojev in si jih podredijo. Postajajo nedotakljivi, vse dotlej, ko nosijo revolucijo v rokah, na transparentih, v ikonografiji, v besedi in obliki, predvsem pa v svojem vzajemnem delovanju in medčloveških razmerjih. Tu, pred nami se gibljejo izbrisani, ki so živi. Vendar fantomskih odnosov ne znamo vzpostaviti!? Dokler so živi ali vsaj »živo-mrtvi«, imamo čas, da jih spoznamo, začutimo, objamemo in popeljemo v dostojanstvene boje. Do tja pa je še trnova pot. Veliko smo jih na poti že izgubili.

Prepovedano pozabiti!

*»Escrachar je postaviti na plan, javno razkriti,
prikazati obraz človeka, ki želi biti neopažen.«*

H.I.J.O.S. Argentina

²⁶ Debelak je bil v času neustavnega izbrisa državni sekretar in direktor Uprave za upravnopravne zadeve na MNZ ter podpisnik depeše št. 0016/4-14968, za katere izvajanje je skrbel tudi gospa Mesojedec. Šter je bil minister za notranje zadeve v letu 1994, ko je dr. Ljubo Bavcon prvič seznanil predsednika vlade z grozljivimi posledicami izbrisa.

Izbrisanega Aleksandra Todorovića, predsednika CIIA, so leta 2003 kazensko ovadili trije odgovorni za izbris. Tožba je posledica pogovora, ki naj bi se zgodil po soočenju v eni od televizijskih oddaj, ki so konceptualno zasnovane tako, da spodbujajo rasistične in fašistične diskurze (oddaja Trenja na komercialni televiziji POP-TV). Po tej oddaji naj bi Todorović v poslopju POP-TV užalil Slavka Debelaka in Andreja Štera ter posredno še Alenko Mesojedec Pervinšek.²⁶ Todorović naj bi jih poimenoval »fašisti«, ti pa so takoj najeli odvetnika in vložili zasebno tožbo. Zanimivo je, da je doslej že veliko strokovnih in znanstvenih delavcev kot tudi ljudi iz gibanja izreklo »fašisti« odgovornim za izbris, pa se na to niso odzvali. Todorović se zaradi te domnevne užalitve »odgovornih za izbris« že četrto leto sam brani pred sodiščem.

Z natančnim vpogledom v znanstveno terminologijo družboslovja lahko kaj hitro ugotovimo, da Todorović, četudi bi izrekel domnevno izjavo, na sodišču ne bi smel imeti težavne naloge. Tako ugotovitev potrjuje temeljni priročnik za družboslovje, s katerim razpolaga slovenska znanost. Nastal je v času Jugoslavije in sklepamo lahko, da je najbolj dosleden do pojmovanja, ki je bilo v znanstveni in splošni rabi. Ker je Todorović otrok socializma, sklepamo, da je njegova terminologija vezana na čas in okolje, v katerem je živel in aktivno deloval. Leksikon Cankarjeve založbe za družboslovje (1979: 92–93) ponudi več opredelitev fašizma. Med drugim pravi, da:

»fašizem predstavlja posebno obliko velikega kapitala, ki ima namen s skrajnimi sredstvi zavarovati svojo družbeno-ekonomsko, tj. kapitalistično ureditev. Po metodi je fašizem najbolj agresivna in surova oblika boja za oblast in njene ohranitve. Tako se poslužuje vseh vrst nasilja in terorja. Skupno zanj je teptanje temeljnih človekovih pravic in državljana ter negacija demokratične politične ureditve. Nadalje je skupen temelj v socialni demagogiji, s katero skuša svoje gibanje prikazati kot 'delavsko' ... Kot politični sistem se fašizem pojavlja v posebni institucionalizirani avtokratični politični ureditvi, ki temelji na voditeljskem principu in vladavini ene stranke. Za vsako ceno skuša ohraniti navzven videz legitimnosti.«

Pravkar navedena definicija fašizma zadosti vsem znanstvenim kriterijem, da lahko odgovor-ne za izbris legitimno in brez slabe vesti poimenujemo fašisti! Tudi samo dejanje – sistematični izbris – je bilo fašistično dejanje.

Tako je treba priznati, da ima Todorovićeva – za zdaj samo domnevna – izjava znanstveno razsežnost za politično, strokovno, moralno in individualno odgovornost za vse politike, ki že šestnajsto leto ohranjajo brezizhodnost sistematičnega izbrisa za vrsto posameznikov. Ves ta čas so z najranljivejšo populacijo v državi še manipulirali in jo načrtno zatirali, vključno z njihovimi najbližjimi. Zato si moramo zapomniti imena in vodilne politike, ki so vzdrževali fašizem, ter zahtevati kaznovanje njihove neodgovornosti – tako pravno, politično, strokovno, moralno kot individualno. V tem besedilu jih, v skladu z družboslovnimi opredelitvami fašizma, imenujemo

fašiste. Mednje sodijo: Lojze Peterle, Igor Bavčar, Slavko Debelak, Alenka Mesojevec Pervinšek, Ivan Bizjak, Janez Drnovšek, Milan Kučan, Andrej Šter, Mirko Bandelj, Borut Šuklje, Darja Lavtižar Bebler, Janez Janša, Anton Rop, Rado Bohinc, Peter Jambrek, Dragutin Mate, Dimitrij Rupel ... pa celotna garnitura treh vladavin Demosove, LDS in SDS (tisto vmesno Bajukovo lahko tudi zanemarimo, saj je že vključena v preostalih treh).

Prepovedano je pozabiti, zamolčati ali prikriti izbrisane in izginule, ki smo jih javno razkrili desetletje/ja po zločinu. Nič več ni skrito, razen priznanja in prevzema odgovornosti. Krivice in grozodejstva je treba zadostiti, odpraviti trpljenje živih, če je to sploh mogoče, in omogočati človeka dostojno življenje vsem, ne zgolj nekaterim, v deželah, kjer živimo. To je naša družbena zaveza, ali pa bomo pasivni opazovalci izključevalnih in segregacijskih politik. Pasivno opazovanje je lagodno, če smo lahko imuni na življenje okrog nas in če nihče radikalno ne poseže v naša življenja. Naša družbena (torej politična) dolžnost je, da vsakršen teror, genocid, zatiranje, zaničevanje in poniževanje vsakič znova preženemo iz državnih aparatov in ljudskih institucij ter iniciativ. Ko teh politik ne bo moč z lahkoto misliti, ko jih naženemo med nedopustne in ko jih primerno kaznujemo, se bodo tudi le težko ponovile. Kar so doživeli izginuli in njihovi bližnji ter izbrisani in njihovi najdražji, je dovolj velik opomin, koliko in kako cenijo človeka državni aparati in koliko in kako se cenimo sami. Trendi kažejo klavno podobo. V Latinski Ameriki in zdaj tudi že v Evropi se politike izginjanja nadaljujejo in/ali obujajo. Za Slovenijo smo pokazali, kako se je politika izbrisovanja uglasila v vseh političnih strujah ter se uveljavila tudi kot sestavni del družbenega življenja in tudi, kako se uspešno producirajo vmesnosti, arbitrarne samovoljnosti brez vsakršne odgovornosti. V Sloveniji in Evropi pa se poleg naraščajočih destruktivnih, izolacijskih in selektivnih upravljavskih politik v državi krepijo tudi odkrite ljudske politike, ki nastajajo in ukrepajo proti ranljivim populacijam – tudi takrat, ko od svojega delovanja ne iztržijo nobene druge koristi kot imaginarne revanšizme.

Šestnajsto leto trajajoč zločin »izobčenja« enega odstotka prebivalstva je mogoč zgolj zato, ker ga gojijo in ohranjajo prav vsi nosilci političnih strank ne glede na mesto v vladni garnituri, ki ga zasedejo. Pri tem si pomagajo s fašističnim podpihovanjem homogenosti in čistosti ljudstva, s čimer hkrati krepijo neoliberalno agendo – kajti ne gre le za izbrisane, gre tudi za begunce, pa za prebežnike ter vrsto drugih delov populacije, ki za konservativno in fašistično vladanje niso sprejemljivi. Mednje sodijo tudi delavke in delavci, ki imajo že zdaj »preveč zaščiten delovna mesta« in »previsoke plače« ter bi se končno morali žrtvovati kot »mobilna delovna sila« za konkurenčno gospodarstvo. Tako pravijo strateški sveti vlade, medtem ko mi molčimo.

Prav vse družbene skupine so pred enakim izzivom: da poiščemo odgovorne za zatiranje in da odgovorni za svoja dejanja prevzamejo pravne, strokovne, moralne in politične posledice. Ne gre za linč, gre za obsodbo in popravo krivic. Ne gre za tiralice, saj so odgovorni v parlamentu in njihova nova »demokratična« dejanja vsak dan spremljamo prek medijev. Niti ne gre za odstiranje zločinov. Vse to smo v Sloveniji že dosegli. Začnimo samo še ukrepati – pravno, politično, strokovno, moralno in družbeno – do zločinov in zločincev, ki namesto priznanja krivic lastno neodgovornost valijo na izbrisane. Svoje napake – izbris – pa že šestnajsto leto predstavljajo kot ireverzibilen akt (do neke mere imajo sicer prav – mrtvih izbranih ni moč vrniti v življenje; bolnim je tudi težko povrniti zdravje). A vendar ireverzibilne so vlade, ki pridejo in gredo, ko jih (od)pokličemo, lahko pa postanejo tudi naša življenja, če bomo to dopustili.

Literatura

- BALIBAR, É. (2004): *We the people of Europe? Reflections on transnational citizenship*. Oxford, Princeton University Press.
- BOURDIEU, P. (1983): *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. V: KRECKEL, R. (ur.): *Soziale Ungleichheiten*. Goettingen: Otto Schartz & Co., 183–98.
- COFADEH (2006): *Erguidos como pinos: Memoria sobre la construcción de la conciencia ambientalista*. [Pokončni kot bori: spomin na izgradnjo okoljevarstvene zavesti] Tegucigalpa, Guaymuras, (original dostopen tudi na: http://www.lwfcamerica.org/admin/archivos/170_Erguidos%20como%20pinos_BN_Ok.pdf 22. 6. 2007)
- Colectivo situaciones/MTD de Solano. (2001): *Contrapoder: una introduccion*. Buenos Aires, De Mano en Mano.
- Colectivo situaciones/MTD de Solano. (2002): *Hipotesis 891. Mas alla de los piquets*. Buenos Aires, De Mano en Mano.
- Colectivo situaciones (2005): *Something More on Research Militancy: Footnotes on Procedures and (In)Decisions*. V: © ephemera 5 (4), 602–14.
- DEDIĆ, J., JALUŠIČ, V., ZORN, J. (2003): *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- FREIRE, P. (2000): *Pedagogy of the Oppressed*. London, The Continuum International Publishing Group Inc.
- GREGORČIČ, M. (2005a): *Alerta roja: teorije in prakse onkraj neoliberalizma*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, @Politikon.
- GREGORČIČ, M. (2005b): *Enotnost skozi različnost*. Poročilo za spremljanje nestrpnosti 04. Ljubljana, Mirovni inštitut, 186–201.
- KRALJ, G. (2005a): *Komisija za resnico in pričevanje Rigoberte Menchú Tum v antropološki presoji*. Družboslovne razprave, XXI, 49/50: 85–99.
- KRALJ, G. (2005b): *Politično življenje izginulih: naracije upora v Guatemali*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, 33 (222), 107–122.
- KRALJ, G. (2006): *Imaginariji nasilja in upori v Guatemali: doktorska disertacija*. Ljubljana.
- KRALJ, G. (2007): *Tovarna brez šefov*. Dnevnik (5. 5. 2007).
- Leksikon Cankarjeve založbe (1979): *Družboslovje*. JERMAN, F. (ur.). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- MARN, U. (2007): *Krivičen izbris*. Mladina (2. 6. 2007).
- MOČNIK, R. (2003b): *Zidovi tulijo*. Radio Študent, 4. 12. 2003, na <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=2772> (22. 6. 2007).
- MOČNIK, R. (2006): *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana, Založba /cf*.
- PAJNIK, M., LESJAK-TUŠEK, P., GREGORČIČ, M. (2001): *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana, Mirovni inštitut, zbirka Politike.
- TRAMPUŠ, J. (2005): *Revidiranje zgodovine NOB*. Mladina (30. april 2005).
- VANEIGEM, R. (2006): *Llamado de un partisano de la autonomía individual y colectiva*. <http://www.jornada.unam.mx/2006/11/11/index.php?section=opinion&article=014a1pol>, 11. 11. 2006.
- ZIBECHI, R. (2003): *Genealogia de la Revuelta. Argentina: La Sociedad en Movimiento*. Buenos Aires, Letra Liber.
- ZORN, J. (2004): *Oris slovenskega državljanstva – od ius sanguinis k evropskemu apartheidu*. Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, Ljubljana, Mirovni inštitut, 146–67.

Iznajdba »notranjega sovražnika« po odcepitvi od Jugoslavije

Pogovor s pesnikom Borisom A. Novakom¹

¹ Objavljeno v italijanskem dnevniku *Il Manifesto*, 26. 11. 2006, str. 11.

Boris A. Novak je priznan slovenski pesnik, publicist, prevajalec in avtor več kot šestdesetih del, ki so prevedena v številne jezike. Predava primerjalno književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter je eden najbolj družbeno in politično angažiranih intelektualcev: med vojno na Balkanu je v okviru Mednarodnega PEN organiziral humanitarno pomoč za begunce iz nekdanje Jugoslavije in za prebivalce okupiranega Sarajeva. Zavzel se je za pravice izbrisanih in pravice Romov, ki so bili deportirani iz Ambrusa.

U. L. Č.: Kako bi definiral fenomen izbrisa in kakšne posledice je imel?

B. A. N.: Izbris se nanaša na vsaj 30.000 državljanov, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva le zato, ker po osamosvojitvi Slovenije niso vložili prošnje za slovensko državljanstvo. Gre za sramotno dejanje, s katerim je povezanih nešteto kršitev človekovih pravic. Večina izbrisanih ni zaprosila za slovensko državljanstvo, ker niso bili obveščeni ali pa so imeli hude težave s pridobivanjem zahtevanih dokumentov; bil je namreč čas, ko je na Hrvaškem ter v Bosni

in Hercegovini izbruhnila vojna. Poleg tega mislim, da so nekatere od teh oseb imele precejšnje težave pri odločanju, kaj storiti: tedaj je marsikdo verjel, da je ohraniti jugoslovanski potni list najmanj tvegano. Vse to je razumljivo, če pomislimo, da je večina izbrisanih imela sorodnike v drugih republikah nekdanje skupne države.

Srhljivo pa je dejstvo, da je izbris potekal skrivaj, daleč od oči javnosti. Posamezniki so za svoj izbris izvedeli povsem po naključju, ko so prišli v stik z državno administracijo, ki jim je nato vpričo njih uničila osebne dokumente.

U. L. Č.: Kateri so po tvojem mnenju vzroki za izbris?

B. A. N.: Mislim, da je v tistem času slovenska država hotela vzpostaviti popoln nadzor nad svojimi državljani, pri čemer je demonizirala »druge«. Pomenljiv je način, kako so opisovali izbrisane: izdajalci slovenskega ljudstva, saboterji slovenske države in nacionalnih interesov. Gre za strašljivo konstrukcijo »sovražnika«. Danes so ti posamezniki globoko pretreseni zaradi krivic, ki so jih doživeli, predvsem tisti, ki so najbolj ranljivi: otroci in starejši.

Razumljivo je, da ima izbris simbolni pomen, ki je vezan na odcepitev od Jugoslavije, kar je bilo čustvena podlaga za razne vladne manipulacije. Od leta 2004 pa smo priča novi, dokaj nevarni dinamiki, ki se nanaša na vstop Slovenije v Evropsko unijo. Mislim, da so Slovenci – kljub večinski podpori vstopu v EU – doživeli identitetno krizo in so zelo negotovi glede lastne prihodnosti v Uniji. Nekateri rasistični politiki so aktivirali celoten register vzorca »ogroženega ljudstva«, ki ga nosimo v kolektivnem nezavednem zaradi naše težavne preteklosti. Glede na odsotnost zunanjih groženj si je bilo treba za sprožitev tega mehanizma izmisliti notranjega sovražnika: izbrisane. Sledila je vrsta dejanj in ukrepov, ki so v nasprotju s temeljnimi civilizacijskimi normami, kot je bil na primer referendum o izbrisanih, razpisan malo pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo, na katerem se je odločalo, ali naj se izbrisanim vrnejo njihove pravice. Večina, ki odloča o usodi manjšine: načelo je sporno tako z etičnega kot s pravnega vidika. Številni slovenski državljani in državljanke so referendum bojkotirali, a velika večina glasujočih (teh je bilo za 33 odstotkov volilnega telesa) se je izrekla proti pravicam izbrisanih. In čeprav referendum ni imel pravnih posledic, je razkril navzočnost skrb zbujajoče rasistične težnje. Ta je ponovno prišla na dan v zadnjih tednih [intervju je bil posnet novembra 2006, op. U. L. Č.], ko je bila romska družina, katere člani so slovenski državljani, deportirana iz vasi Ambrus na drugi konec države, v Postojno. Deportacijo je izvedla policija v dogovoru z vlado Janeza Janše. Naj ob tem spomnim, da je sam Janša, na vrhuncu krize z izbrisanimi, aktivno sodeloval na manifestacijah proti Romom. Očitno je, da vladajoče sile v Sloveniji podpihujejo ksenofobno in rasistično politiko, čeprav pred Evropo kažejo strpen in odprt obraz ter se pretvarjajo, da so veliki humanisti.

U. L. Č.: Ali obstaja kontinuiteta med nerešenim problemom izbrisa – velikim okostnjakom v omari slovenske družbe – in naraščajočo kse-

nofobijo do Romov? Bi lahko gledali na izbris kot na plodna tla, iz katerih rastejo kršitve pravic manjšin?

B. A. N.: Vsekakor. Če bi se problem izbrisanih razrešil, danes najbrž ne bi bili priče sramotni predstavi, ki so jo priredili vaščani na Dolenjskem in Notranjskem: oborožili so se, da bi pregnali Rome. To, kar se dogaja, je nezdržljivo s pravno državo: prebivalci zapirajo ceste z gasilskimi avtomobili, stopajo pred kamere z lovskimi puškami v rokah ali z motornimi žagami grozijo romskim otrokom. Priča smo nevarnemu procesu razgradnje pravne države. Pasivnost vlade pa razkriva ambivalentne težnje političnih sil, ki jo podpirajo in si pridobivajo popularnost s ksenofobnimi vsebinami. Vseeno pa moram poudariti, da za nastali položaj ni odgovorna izključno sedanja, odkrito rasistična vlada, temveč je ta tudi rezultat inertnosti prejšnjih levosredinskih vlad. Vse politične stranke v Sloveniji so do določene mere odgovorne, ker niso reševale problema rasizma in ksenofobije.

U. L. Č.: Dejstvo, da so prebivalci Ambrusa z orožjem preganjali družino Strojjan iz njenih hiš, z njene zemlje, je simptomatično. Zdi se, da vlada poskuša »rešiti romski problem« z deportacijami. Obenem pa se je tudi prvič zgodilo, da se celotne občine mobilizirajo za preprečitev prihoda te družine na njihovo ozemlje ...

B. A. N.: Položaj je alarmanten. Oblikujejo se t. i. »vaške straže« – organizirane skupine, ki varujejo vasi. Ta izraz ima strašljive zgodovinske konotacije, saj je nastal med drugo svetovno vojno, v času italijanske okupacije Slovenije, ko je fašistični režim ustanovil Ljubljansko provinco. Vaške straže so bile oborožene »milice«, ki so se borile proti partizanom in komunistom; iz njih so nastale uradne organizacije slovenskih kolaboracionistov, soborcev fašistov in pozneje nacistov. Zaradi te očitne zgodovinske konotacije izraza »vaške straže« sem zelo zaskrbljen, ko poslušam, kako ga uporabljajo prebivalci različnih vasi, ki se mobilizirajo proti Romom.

U. L. Č.: Vrniva se k izbrisanim. Dolgo si si prizadeval za povrnitev njihovih pravic; tudi v času, ko skoraj nihče ni želel javno govoriti o njih, si poskušal organizirati podporo med kulturniki. Si imel zaradi tega kdaj težave?

B. A. N.: Resnici na ljubo, imel sem kar nekaj problemov: od grozilnih pisem in poškodovanja mojega avta do fizičnega napada. V enem od televizijskih programov so iz občinstva celo kričali, da bodo zažgali moje knjige. Obenem pa bi rad opozoril na močno podporo izbrisanim s strani nekaterih pesnikov in pesnic. Pred Prešernovim spomenikom smo organizirali branje poezije, posvečeno pravicam izbrisanih, s katerim smo želeli na simboličen način izraziti, da se ta sramota ne dogaja v imenu slovenske kulture.

U. L. Č.: Jutri bo odpotovala karavana izbrisanih. Iz Ljubljane bo skozi Trst, Tržič (Monfalcone) in Pariz prispela v evropski parlament ...

B. A. N.: Glede na to, da izbrisani v Sloveniji ne morejo uveljaviti svojih pravic, je edina pot internacionalizacija problema. V tem smislu se mi zdita zelo pozitivni in nujni tako tožba, ki je bila vložena na Evropsko sodišče za človekove pravice, kot pobuda karavane, ki bo poskušala pridobiti podporo v evropskem parlamentu. Jasno je, da vladi vse to ni všeč. Vpili bodo, da je to metanje blata na podobo Slovenije in da gre za izdajalce. Tako se obnašajo vsakič, ko si kdo zunaj slovenskega ozemlja dovoli kritično razmišljati o Sloveniji.

Foto: Leon Megušar

Zborovanje proti referendumu o tehničnem zakonu, 31. 3. 2004

Organizirana nedolžnost in izključevanje

Nacionalne države in državljanstvo po vojni in kolektivnih zločinih

Uvod¹

Ta članek je poskus analize nekaterih problematičnih »posttotalitarnih« elementov,² ki jih lahko najdemo v procesih vzpostavljanja postjugoslovanskih nacionalnih držav in ki so nastali že med vojnami in kolektivnimi zločini ter neposredno po njih. »S pomočjo« Hannah Arendt bom postavljala vprašanja o nekaterih značilnostih novih povojnih skupnosti in njihovih nacionalnih držav. Na primer, zakaj temeljijo na ideologijah ne-odgovornosti za preteklost in na nekaterih zelo neprijetnih potezah na novo ustanovljenega »državljanstva« in nacionalne identitete – s čimer povzročajo nove izključitve in izumljajo nove tehnike plemenske nacionalistične in rasistične dehumanizacije v okviru »demografskih politik« nacionalne države? Tukaj trdim, da obstaja ključna povezava med politikami teh novih nacionalno-državnih tvorb, vojno in nedavnimi kolektivnimi zločini ter nasiljem, tudi v tistih okoljih in primerih, ki niso bili neposredno vpleteni v množične zločine ali pa jih ti niso neposredno prizadevali. Te značilnosti lahko razložimo kot specifične kristalizacije in/ali transformacije nekaterih predvojnih elementov, ki so vodili k vojni in v nekaterih primerih vzpostavili pogoje za izvršitev množičnih kolektivnih zločinov, vključno s pobojem Muslimanov v Srebrenici leta 1994 kot njihovo kulminacijo. Vendar je bil takšen razplet mogoč zgolj kot bistveni del »splošnejšega« problema. To je fenomen, ki ga je Hannah Arendt v svoji analizi vzpona totalitarnih elementov označila kot (simultani vzpon in) zaton nacionalne države – s spremljajočimi problemi homogenizacije državljanstva, manjšin in brezdržavnosti (*statelessness*), ki so z njo povezane in opisane kot »konec človekovih pravic«. Gre za proces, ki nakazuje poglobitveno totalitarno grožnjo »po Auschwitzu«.

V članku ne nameravam analizirati vseh relevantnih elementov, kot denimo rasizma, povezanega s fenomenom plemenskih nacionalizmov, nastankom množičnih gibanj in vzponom

¹ Osnutek tega teksta je referat, ki sem ga imela na konferenci »Hannah Arendt. Crises de l'État-nation. Pensées alternatives«, Paris, Université X, 6-18 november 2006. Strnjena in predelana verzija izide jeseni 2007 v tematski številki revije *Tumultes*. Zahvaljujem se Barbari Bez nec za odličen prevod (in s tem seveda za trud razumeti, kar sem napisala).

² »Posttotalitaren« se nanaša na celoten čas po izkušnjah s totalitarnimi režimi 20. stoletja in problemi, ki so sledili, in ne na čas po razpadu socialističnih režimov leta 1989.

³ Skupina je bila, kot so pokazali dokumenti pozneje, dejansko povezana s srbskim notranjim ministrstvom.

⁴ Leta 2005 je Posebno vojaško sodišče za vojne zločine v Beogradu obtožilo šest osumljenцев za vojni zločin proti civilnemu prebivalstvu. Proces se je končal spomladi 2007 z relativno nizkimi obsodbami.

⁵ Poročilo o tem je bilo predstavljeno v Beogradu na Konferenci o resnici in spravi leta 2001.

totalitarnih voditeljev. Svojo pozornost namenjam fenomenu, ki ga opisujem kot »sindrom organizirane nedolžnosti« (s čimer aludiram na Arendtinin prikaz nemške »organizirane krivde« pod nacističnim režimom, in razvijam njeno razumevanje odgovornosti), tej problematični »identitetni« podlagi rojevajoče se države, njenega državljanstva in političnih institucij na splošno. Da bi fenomen organizirane nedolžnosti ilustrirala kot *pogojujočo skupno značilnost vseh novonastalih držav*, se bom posebej posvetila povojnemu primeru izbrisanih ljudi (stalnih prebivalcev iz nekdanje Jugoslavije) v Sloveniji.

Ta primer bom osvetlila na podlagi dogodkov v drugih delih nekdanje Jugoslavije po vojni (molčanje o preteklosti, pojav novih izključevanj in upiranje sprejetju kolektivne odgovornosti in individualne krivde), obdobja priprave na vojno (kakršna je množična/kolektivna Miloševićeva mobilizacija prebivalstva in vzpostavljeni elementi terorja) in dogodkov med vojno (množičnih zločinov, kakršen je genocid v Srebrenici, sedanji Republiki Srbski v Bosni in Hercegovini).

Blažilci odgovornosti v primeru Jugoslavije

»Ni nikakršne kolektivne krivde ali kolektivne nedolžnosti; krivda in nedolžnost sta smiselni samo, če zadevata posameznika.« (Arendt, 2003a: 29)

Junija 2005 je Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije prikazalo videoposnetke eksekucije šestih muslimanskih civilistov v Srebrenici leta 1994, ki jo je izvedla srbska paramilitarna skupina Škorpioni.³ Ko so posnetke predvajali na srbski televiziji, je bilo med vladajočimi srbskimi političnimi krogi in v javnosti zaznati močno nelagodje, saj so se še vedno krčevito oprijemali ustaljene razlage vojne in genocida v Bosni in na Kosovu, po kateri je šlo za »defenzivno« vojno, ki ni vključevala niti srbske države in politične oblasti niti njenega prebivalstva, bodisi kot opazovalca bodisi kot izvrševalca.⁴ Le malo pred tem, v času, ko je beograjska televizija B92 prikazovala dokumentarec BBC *A Cry From the Grave*, ki se ukvarja z množičnim pobojem Muslimanov v Srebrenici, so ljudje ogorčeno klicali vodstvo televizije, ga zastraševali in trdili, da so gledali golo fabrikacijo, žaljiv, antisrbski propagandni dokument. Večina se je raje odločila za ogorčenost ali ravnodušnost kot pa za premislek o vprašanju odgovornosti. Raziskava, ki jo je leta 2001 izvedla televizija B92, je pokazala, da je bil prevladujoči način soočanja z odgovornostjo v takratni Srbiji predvsem njeno prelaganje na nekoga drugega, na primer na Nato, Hrvaško, Slovenijo ali Bosno.⁵ Za dojetje zločina v Srebrenici pa je značilno desetkratno pomanjševanje števila žrtev in neredko tudi prelaganje odgovornosti za poboje celo na nizozemski mirovniški bataljon (glej Dimitrijević, V., 2003). Na Hrvaškem so na vojna razkritja reagirali podobno. Poleti 2006 so bili odkriti videoposnetki vojnih zločinov v skupnih bosansko-hrvaških operacijah leta 1995. Ko so jih prikazali na televiziji, so o njih razpravljali kot o »domnevnih« vojnih zločinih.

O temi tranzicijske pravičnosti v postjugoslovanski situaciji in o problematiki (ne)ukvarjanja z nedavno vojno in zločinsko preteklostjo, še posebno v Srbiji, je bilo že veliko napisanega. Študije opisujejo in analizirajo tako nepripravljenost političnih institucij in sodnih oblasti, da bi se spoprijele z vprašanjem vojnih zločinov in nadaljevanjem etno-nacionalističnih politik

(glej Ramet, 2007)⁶ kot tudi neuspešnost mednarodnih institucij, še posebno institucij EU, da bi dale večji pomen domačim naporom. Opozarjajo na neprimernost Mednarodnega kazenskega sodišča pri vzdrževanju miru in pospeševanju procesa soočenja s preteklostjo. Medtem ko so bili v Srbiji storjeni nekateri koraki, da bi obsodili manjše število pripadnikov paramilitarnih enot na Posebnem sodišču za vojne zločine, so na Hrvaškem do leta 2005 sprožili zgolj en proces proti hrvaškim vojnim zločincem. Enako velja za BiH, za Republiko Srbsko, v kateri je število vojnih zločincev pod njihovo jurisdikcijo zelo visoko. V Srbiji Komisiji za resnico, ustanovljeni leta 2001, ni uspelo začeti razreševati vprašanj o dejstvih, povezanih z zločini. Poleg tega pa so bili najpomembnejši akterji, ki se ukvarjajo z vojnimi zločini in žrtvami kršitev človekovih pravic, iz nje izključeni. Ne da bi dosegla resne rezultate, je bila leta 2003 Komisija za resnico razpuščena. Na Hrvaškem vse do nedavnega vprašanje dejstev sploh ni bilo na dnevnem redu in v tem smislu ni bilo uradne raziskave vojnih zločinov. Šibkega, vendar vztrajnega prizadevanja civilnodružbenih organizacij, da bi sprožili regionalni proces soočenja s preteklostjo, dlje časa ni podprl noben izmed mednarodnih akterjev (glej Centar za humanitarno pravo, 2006, in Transitional Justice, 2006).

Vendar je nezmožnost soočanja s preteklostjo (še posebno s preteklimi zločini) zgolj eden izmed znakov, ki kažejo globlji problem. Ta problem zajema elemente, ki so pripomogli k vzpostavitvi okoliščin, v katerih je bilo mogoče zagrešiti kolektivne zločine. Ti elementi pa, čeprav je vojna že končana, še vedno obstajajo. Katere so te okoliščine? Kakor sem trdila že drugje (Jalušič, 2007) jugoslovanskih vojn in množičnih zločinov, še posebno primera Srebrenice, ne moremo razumeti s povzdigovanjem enega samega vzroka, kakršen je nacionalizem, ki naj bi bil vir vsega zla. Poleg številnih človeških dejanj je bilo namreč treba ustvariti tudi specifično klimo in mentaliteto, ki sta omogočila, da so bili ljudje pripravljeni sodelovati pri teh zločinih, jih izvajati ali pa tolerirati. Ta razširjeni proces priprave lahko opišemo kot proces vzpostavitve tega, kar imenujem »sindrom organizirane nedolžnosti«.

K nedavnim vojniam in množičnim zločinom ter njihovim posledicam v nekaterih najbolj vpletenih okoljih nekdanje Jugoslavije, kakršno je Srbija, pa tudi drugod, lahko pristopimo na tri načine. Prvi način v glavnem vključuje zanikanje in molčanje o zločinski preteklosti in poskus njene »pozabe«, njene izparitve. Drugi je poskus samoopravičevanja pod pretvezo vpliva nasilnih struktur, propagande in nemoči ter prelaganje krivde na nacionalistične politike in korumpirane elite. In tretji, najbolj problematični način, je temeljita »kontekstualizacija« zločinov in njihova apologija – včasih celo kot odkrito opravičevanje storjenega. Takšna kontekstualizacija se lahko uporabi za legitimiziranje vseh nadaljnjih izključevanj, če le ne gre za prehudo nasilje in množične poboje. Ta zadnji način odnosa do zločinske preteklosti je nekaj izrazito novega po nacističnih zločinih v drugi svetovni vojni in povojnih poskusih njihove obravnave. Njegova novost je v tem, da se prvič po Hitlerju totalna izključitev iz države ponovno razume kot nekaj neproblematičnega, če ni vključevala ali ne vključuje množičnega ubijanja, tega, kar se razume kot nasilno in necivilizirano zlo.

Ta novost spet temelji na posebnem, plemensko-nacionalističnem (narodnjaškem)⁷ razumevanju nacionalne države in njene funkcije v tej regiji po padcu socializma; razumevanju, ki se je

⁶ Prim. tudi projekte in publikacije Beograjskega kroga (Beogradski krug) o tranzicijski pravičnosti: <http://www.belgradecircle.org/eng/tjustice/index.html> (12.09.2006).

⁷ Plemenski nacionalizem oziroma narodnjaštvo je prevod termina »tribal nationalism« oziroma »völkischer Nationalismus« iz Izvorov totalitarizma. Privednik »plemenski«, ki se dandanes nanaša predvsem na družbe »tretjega sveta«, uporabljam namerno, tako kot Hannah Arendt, ki ga je uporabljala za nemški in slovanske nacionalizme – prav zato, da se zabriše imperialistično zaznamovana razlika med »evropskimi« in »drugimi« nacionalizmi, ki so bili »zapozneli«. Tezo o narodnjaštvu kot osnovi za analizo jugoslovanskih vojn je – v analogiji z arendtovskim »völkisch« nacionalizmom, vendar nekoliko drugače – razvil Tonči Kuzmanić (2004).

⁸ Tu merim na tisto, kar Nemci imenujejo »Vergangenheitsbewältigung«, torej na spoprijem s preteklostjo in njeno »premagovanje«.

začelo propagirati z vzponom srbskega plemenskega nacionalizma. Takšno razumevanje nacionalne države ponovno »opravičuje etnično čiščenje za zaščito ozemlja za svoje lastne ljudi« (Devic, 2003). Če se hočemo bolje zavedati lekcije postjugoslovanskih

razpletov – in ti so precej širši od lokalnih ali regionalnih posledic –, je ključnega pomena prav zavest o vlogi tega razumevanja nacionalne države in načinu delovanja te nove klime. Z drugimi besedami, čeprav so se ti dogodki dogajali znotraj meja regije, so postavili podobna vprašanja, kot so se odprla ob krizi evropske nacionalne države v prvi polovici dvajsetega stoletja – čeprav so odgovori nanje lahko bili tudi drugačni.

Tisti, ki pišejo o »kulturi molčanja« in zanihanju odgovornosti ter proti njima protestirajo, svarijo pred ohranitvijo takšne klime in kontekstualizacije zločinov, ki jo spremlja. Vztrajajo pri nujnosti novih korakov, ki bodo odprli razpravo o preteklosti in razčlenili zločine nekaterih postjugoslovanskih režimov. Drugače, trdijo, bodo ključne institucije in vrednote, ki so se ohranile iz zločinskih režimov, vplivale na prihodnost in preprečile želeni razvoj v liberalno demokratično graditev držav. Pod delnim vplivom koncepta odgovornosti pri Hannah Arendt prav tako trdijo, da se večina tistih, ki so hote ali nehote pripadali skupnosti zločinov, zagrešenih v njihovem imenu, ne more izogniti odgovornosti za preteklost in da »prehod od kriminalnega režima k demokraciji nikoli ne more biti zgolj v prihodnost usmerjeno politično vprašanje« (Dimitrijević, N., 2006b).

Seveda se moramo zavedati, da mora preteči nekaj časa, preden skupnosti začnejo razmišljati o svoji preteklosti in se »spoprijemati« z njo.⁸ »Kultura molčanja« ne pomeni avtomatično, da bo tisto, kar je zamolčano, tudi nujno potlačeno in da bo sčasoma izginilo (Dimitrijević, N., 2006a). Prav zato je nekaj »izjemno motečega in napačnega« (Grunenberg, 2001: 9) v zanihanju in brezbržnosti do temne zgodovine v okoljih, ki so bila vpletena v nedavne kolektivne zločine – v nekdanji Jugoslaviji in drugod.

Problem ni zgolj v tem, da nekdo preteklost in zločine, storjene v imenu nečesa, nekoga ali nekogaršnje identitete (glej Dimitrijević, 2006b), razglasi za nepomembne in da takšna »kultura molčanja«, ki jo spremlja poskus »pozabe«, ne vodi k izgubi spomina, temveč ustvarja lažno preteklost (Dimitrijević, N., 2006a: 379). Še več, ti zločini se prevedejo celo v nekaj pravičnega in se v skladu s tem normalizirajo. Takšno ravnanje mora prinesiti določene posledice in je vzporedno brezbržnosti drugih skupnosti, tistih, na katere so vojne in njihovi zločini manj vplivali, a so bile vseeno vanje tako ali drugače vpletene – med njimi tiste malo bolj distancirane postjugoslovanske države, ki svoje politike nacionalne države prav tako legitimizirajo s plemensko nacionalističnimi, narodnjaškimi argumenti. Nadalje, o teh zločinih se zgolj minimalno preišlje v mednarodni skupnosti, čeprav še zdaleč ne gre zgolj za vprašanje neposrednih storilcev, njihovih žrtev in neposredno vpletenih držav, temveč zadevajo tudi globalne pasivne opazovalce, vključno z različnimi akterji, ki jih ponavadi imenujemo »mednarodna skupnost«. Ali lahko elementi, vzorci in obnašanja, ki so v preteklosti povzročili nasilje, vojno in kolektivne zločine, preprosto izginejo s koncem režima in vojne? Nasprotno, preživijo, in – čeprav so transformirani – še vedno vplivajo na preteklost in prihodnost. Ko je Hannah Arendt razmišljala o totalitarni dominaciji v kategorijah elementov, je svarila, da tudi po porazu totalitarnega režima ostajajo elementi *totalitarnih rešitev*, ki *lahko preživijo sistem v obliki različnih skušnjav* (Arendt, 2003: 553). Čeprav nikoli ni verjela, da bodo nove oblike teh skušnjav nujno »ponovitve« z enako pojavnostjo, je vztrajala, da se lahko elementi totalitarizma bodisi »ohranjajo« ali pa se ponovno vzdignejo iz vzpostavljene demokracije in se kristalizirajo v takšni ali drugačni novi podobi.

Arendt: odgovornost, nedolžnost in nacionalna država

V elaboraciji nacionalne države, državljanstva in politične odgovornosti, o kateri piše Hannah Arendt, so še številne druge točke, ki podpirajo zgornje teze in pomagajo nadaljnjemu poskusu razumevanja postjugoslovanskega razvoja in fenomena »organizirane nedolžnosti«. Na kratko bom orisala nekatere izmed njih, pri čemer se ne bom spuščala v širše tolmačenje misli Hannah Arendt.

Arendt je odgovornost razumela dvoplastno. Medtem ko zavrača kolektivno krivdo za tisto, kar danes imenujemo »kolektivni zločin«, in vztraja pri strogi individualizaciji krivde, hkrati poudarja kolektivno (politično) odgovornost (Arendt, 2003b: 147), ki jo ločuje od osebne odgovornosti. Krivda, ki jo moramo razlikovati od kolektivne odgovornosti, sestoji iz tega, kar je neka oseba naredila, in ne iz namenov ali potencialnosti. Prav tako ne more biti kolektivna, ampak se vedno »individualizira« (na primer na sodišču).⁹

Če bi danes govorili o kolektivni krivdi, bi to po njenem mnenju tako zamaskiralo individualno krivdo kot zavrglo kolektivno odgovornost, s čimer bi lahko nastala moralna zmeda (»Če smo vsi krivi, ni kriv nihče.«) (Arendt, 2003b: 147). To pa vseeno ne izključuje možnosti »organiziranja« vseh ljudi v krivdo, pri čemer se mora biti posameznik pripravljen odreči svoji lastni odgovornosti, se podrediti kolektivu, začeti »delovati kot kolesce v stroju«.

Po drugi strani pa obstaja oblika politične in strogo kolektivne odgovornosti, ki ji je skoraj nemogoče ubežati in kateri se je nemogoče odreči, če posameznik živi v nekakšni skupnosti. Povezana je z neprostovoljno pripadnostjo in ima širše implikacije kot pravna odgovornost; ne vključuje zgolj delovanja po zakonu, temveč v nekaterih primerih – kakor bi nas lahko naučil primer totalitarizma – tudi proti zakonu, saj skladnost z zakonom lahko zahteva izvršitev zločina. Politična odgovornost tako nima nujno moralne ali pravne konotacije, temveč je tesno povezana z delovanjem; ne temelji na nekih predhodnih moralnih standardih, temveč se striktno izraža v svoji performativni naravi in morebitni »veličini« dejanj (prim. Vetlesen, 2005: 87; Herzog, 2004: 39; Honig, 1993: 87 in Villa, 1996: 52–59). Politična odgovornost tako spada k tistim vrlinam, ki se dosega v samih dejanjih in se vzpostavi samo z delovanjem (Vetlesen, 2005: 86 in Herzog, 2004: 42). Ena poglavitnih nalog tistih, ki poskušajo ohraniti politično odgovornost, je torej »ohraniti nedotakljivo kapaciteto delovanja (razsojanja, izbiranja in delovanja)« (Vetlesen, 2005: 86).

Po Hannah Arendt obstajajo zgolj redke izjeme, za katere politična (kolektivna) odgovornost ne velja več. V tem pogledu neka »nedolžnost« v političnem smislu, kot popolna odsotnost odgovornosti, skorajda ne obstaja. To ima resne posledice za vse (neprostovoljne) člane, državljanke tistih skupnosti, v imenu katerih se izvršujejo problematične politike, da tistih, v katerih so bili storjeni zločini, sploh ne omenjamo (glej Dimitrijević, 2006a).¹⁰ Ne glede na to, da je njihova pripadnost skupnosti zgolj naključna, so odgovorni zanjo: prvič, odgovorni so za tisto, česar niso storili, a je bilo narejeno v njihovem imenu; in drugič, ta odgovornost ni nekakšno posplošeno ali celo metafizično kolektivno priznanje krivde, ki vodi v zanikanje konkretne, politične in v prihodnost usmerjene svetne odgovornosti (Grunenberg, 2001: 107; Arendt in Blücher, 1968: 146).

⁹ Prenehala je soditi zla dejanja po »namenih« in volji in je svojo pozornost namenila učinkom dejanj. To je bilo ključno za njeno presojo Eichmannove krivde pri uničenju evropskih Judov. Prim. njeno knjigo *Eichmann v Jeruzalemu* (Arendt, 2007) in interpretacijo v Neiman, 2002.

¹⁰ Nenad Dimitrijević – medtem ko primerja nacistični in Miloševićev režim – pokaže, kako sega ta odgovornost »onstran vzročnosti«, ne da bi postala »metafizična« ali »kolektivna krivda«. Vendar Dimitrijević bolj kot o politični govori o kolektivni moralni odgovornosti, kar bi bilo, gledano iz perspektive H. Arendt, kontradikcija, saj je moralna odgovornost – to, kar je posameznik storil ali bo storil – osebna odgovornost na ravni posameznika. Prim. tudi Dimitrijević, 2001.

¹¹ To se seveda lahko zdi paradokсно, nekakšen začaran krog, če mislimo v kategorijah vzrok-posledica, saj je pri Arendt delovanje tisto, ki daje moč oziroma ima za učinek oblast, medtem ko je tukaj predpostavljen vsaj minimum moči, ki je povezana z oblastjo (torej moč/oblast). Ta moč/oblast (power), o kateri govori H. Arendt tukaj kot o predpostavki kolektivne, torej politične odgovornosti, je nekaj, kar je ljudem podeljeno z njihovim »mestom v svetu« (denimo z državljanstvom), ki obstaja kot dani okvir, v katerem ljudje lahko delujejo – delovanje ne prihaja od »nikoder«, ampak se vedno zgodi na nekem mestu (v angleščini: »it takes place«). Arendt nakazuje tudi, da priznanje človekove lastne nemoči in nemožnosti delovanja v takšnih situacijah lahko postane celo vir moči (strength) in privede do moči/oblasti (power) tistih, ki so v razmerah brez moči/oblasti (power), v izolaciji in organizirani osamitvi, in pri tistih, ki so v poziciji brezpravnih. Takšen je bil denimo primer opozicije v vzhodni in srednji Evropi v času komunizma. Vaclav Havel je (skupaj z Janom Patočko, ki je dobro poznal ne le Heideggro, pač pa tudi spise Hannah Arendt) artikuliral to pozicijo kot »moč nemočnih«, *power of powerless*. Glede same redefinicije pojma oblast/moč (power, Macht) pri Hannah Arendt in njeno razločevanje teh pojmov od nasilja glej Arendt, 1970; Arendt, 1987, ter Arendt, 1996a, sicer pa tudi moje tekste: Jalušič, 1996, 1996a: XXVIII-XXXIX in 1996b ter opombo prevajalke v Arendt, 1996a: 210–211.

¹² V izvorniku »stateless person«, kar pomeni tako osebo brez državljanstva kot tudi dobesedno osebo »brez države«. H. Arendt ni poudarjala svoje viktimizacije, nasprotno. V intervjuju z Gausom je glede svoje kratke aretacije leta 1933 trdila, da je »... vsaj nekaj storila! Vsaj nedolžna nisem. Tega mi ne more nihče očitati!« (Arendt, 1996: 14). Nekatere je potem zelo motilo njeno zavračanje kolektivne krivde Nemcev in zavračanje, da bi obravnavala Jude kot apriori »nedolžne«, torej desubjektivizirane žrtve.

Ko govori o izjemnih situacijah, kjer ne moremo več govoriti o kolektivni, torej politični odgovornosti, Arendt omenja predvsem skrajne brezoblastne situacije, v katerih »odgovornost za svet, ki je predvsem političen, ne more biti prevzeta, saj politična (kolektivna) odgovornost vedno predvideva vsaj minimalno politično moč/oblast« (Arendt, 2003a: 45).¹¹ Samo tisti, ki so povsem brez pravic in torej brez razmerja do oblasti, lahko veljajo za »nedolžne« v političnem smislu, ta nedolžnost pa je dejansko »garancija njihove izgube političnega statusa« (Arendt, 2003: 375), v smislu izgube pogojev, ki jih nekdo potrebuje, da lahko začne govoriti in da je slišan v javnosti. Ta nedolžnost je povezana z odsotnostjo pogojev za odgovorno ukrepanje in ni znak ne-krivde.

Arendt se z vprašanjem takšne (nečloveške, kot ji pravi) »nedolžnosti« spopade na več mestih: naj bo v zvezi z žrtvami modernega terorja ali pa v odnosu do njene lastne pozicije begunke in apatridinje.¹² Ta razmišljanja zrcalijo nekatere osnovne probleme z razumevanjem in prakticiranjem moči/oblasti ter delovanjem v sistemu modernih nacionalnih držav. V svoji knjigi o vzponu totalitarnega gospostva Arendt pokaže, kako se v procesu propadanja funkcij nacionalne države kot poglavitnega varuha človekovih pravic in institucionalnega poroka politične in pravne enakosti korak za korakom in celo v skladu z zakonom odpirajo vrata takšni dehumanizaciji nekaterih skupin ljudi, ki nato postanejo nečloveško »nedolžni«. Po drugi strani pa ta izraz – nedolžnost – uporablja tudi v zvezi s samimi zločinci, še posebno če poskušajo – kakor na primer Eichmann – opravičiti svojo dejavnost in zanikati odgovornost pri množičnem izvajanju zla. Kaj potemtakem pomeni opažanje te očitno problematične nedolžnosti (na obeh straneh – na strani žrtve in zločinca), povezane s pogoji in zagatami »modernega terorja«? Kaj nam pove o človeštvu, človeškem delovanju in moderni nacionalni državi? In kako je povezana z vprašanjem državljanstva in odgovornosti?

Prvič, vidna postane povezava med izgubo politične odgovornosti in modernim terorjem. Za Hannah Arendt je eden največjih problemov modernega terorja dejstvo, da je uničil osnovne pogoje za delovanje in s tem politiko. Proizvedel je tako »nečloveško nedolžne« žrtve kot tudi »banalne« in nemisleče zločince, kar dejansko pokaže, da so tako žrtve kot zločinci oropani svojega potenciala delovanja (in mišljenja). V tem smislu so oboji dehumanizirani, oziroma, kakor pravi A. J. Vetelsen, na delu je »dvojna dehumanizacija«, ki pa se vseeno ne zgodi avtomatično. Storilci množičnih zločinov niso samo dejansko vključeni v dehumanizacijo (potencialnih) žrtev, hkrati aktivno sodelujejo tudi pri svoji lastni dehumanizaciji. Obema vidikoma te dehumanizacije je skupna izguba tiste človeške pogojenosti, ki osebi omogoča, da postane delujoče in odgovorno bitje.

Drugič, koncept nedolžnosti razkriva protislovja nacionalne države, ki se jih je Arendt dobro zavedala. Zgodba o zatonu nacionalne države – institucije, ki je tako zelo pomembna za zagotavljanje pravne in politične enakosti in s tem varovanja vseh pravic, vključno z osnovno: »pravico imeti pravice« – je eden ključnih elementov v njeni razlagi vzpona totalitarnega gospostva. Paradoksi, ki prežijo v samem srcu teritorialno zasnovanega suverenega sistema držav (Benhabib, 2004: 49) – izvirajoč, med drugim, iz tradicionalno instrumentalnega razumevanja oblasti in političnih institucij kot predvsem bolj ali manj nasilnih fabrikacij ter razumevanja države kot bolj ali manj homogenega in nasilnega »izdelka plastične umetnosti«¹³ (in ne kot rezultata in pogoja političnega delovanja) – so odprli prostor za privilegiranje naroda pred državo.¹⁴ Z vzponom nacionalizma je temeljna napetost med človekovimi pravicami in nacionalno suverenostjo, vključno z nacionalnimi interesi, postala transparentna. Instrumentalizacija države s strani naroda (predvsem v imperialistične namene) se je končala v totalitarnih oblikah nacionalizma (plemenskih nacionalizmih oziroma narodnjaštvih) dvajsetega stoletja, kjer so začeli institucije in pravo – včasih do skrajnosti – postajati sredstvo maksime »delati dobro za narod« (Arendt, 1994c: 208).¹⁵ Ta homogenizacija je postala usodna za manjšine, za nepriladnike naroda nacionalne države in za tiste milijone, ki so med obema velikima vojnoma 20. stoletja, pa tudi pozneje, ostali brez države. Brezdržavnost (*statelessness*) – izguba državljanstva – je tako postala podlaga popolni izgubi vseh pravic, odvzem državljanstva pa je postal eden ključnih instrumentov totalitarnih politik.

Novost tega procesa je nastanek skupin ljudi – nedržavljanov, ljudi brez države, in manjšin – ki so bile »nedolžne« v zgoraj opisanem pomenu, ki so padle iz političnega in pravnega reda in so bile potencialno ali dejansko odvečne ter povsem brez pravic. Spremenjeni v nekaj, kar je bilo zgolj človeško bitje, predstavljajoč »golo existenco«, so za Hannah Arendt utelešali smrtno nevarnost javni sferi oziroma zakonu enakosti (Arendt, 2003: 381ff), na katerem temelji javna sfera, kakor tudi konceptu skupne človeškosti, ki je bil tako obetaven od začetka razsvetljenstva (Arendt, 1994b: 236). Veliko pred začetkom govorjenja o biooblasti je Arendt pokazala na dejstvo, da v homogenizirajočih »demografskih politikah« modernih imperialističnih nacionalnih držav – ki so eden ključnih elementov totalitarizma – pretita silovita nevarnost in potencialno zlo. Ne samo, da sprožijo izgubo državljanstva in brezdržavnost ter s tem propad pravno zaščitne oblasti državnih institucij; ljudi naredijo za odvečne, s čimer jih izpostavijo uničenju.

Ti fenomeni niso zgolj podobni antičnemu zaslužnjevanju ali srednjeveškemu pregnanstvu tako imenovanega *homo sacer*, temveč so hujši in nevarnejši: so podlaga za potencialno uničenje pluralnosti, kar privede do fenomena odvečnosti in izginotja človeških političnih potencialov. Zato lahko Arendt brez posebnih zadržkov trdi, da se »iztrebljenje zgodi človeškim bitjem, ki so v vseh praktičnih pogledih že 'mrtva'« in natanko v tem obravnava totalitarni dogodek kot »radikalno« novost. Ravno ta možnost biti mrtev pred smrtjo, ta izkušnja »politične smrti«, smrti potenciala delovanja pred fizično smrtjo ali uničenjem, ji je dala misliti o potencialu posttotalitarne dobe, dobe, ki bo »naciste prikazala kot surove predhodnike bodočih politič-

¹³ Ta je ustvarjena kot nekakšen hobbesovski suveren, stvaritev enega človeka in ne kot politični prostor, ki nastane, ko pluralni ljudje delujejo skupaj.

¹⁴ Kot Arendt povzema v svoji recenziji Daloseve knjige *The Nation*: takšna država ima vgrajene potenciale, ki ne služijo »resničnim funkcijam države«, ti pa so »vzpostavitev pravne enakosti«, »pravnege reda, ki varuje vse pravice« ne glede na »število nacionalnosti, ki so zaščitene v okviru njegovih pravnih institucij«. Brez te pravne enakosti, ki je izvirno nadomestila starejše zakone in redove fevdalne družbe, se nacija raztopi v anarhično množico privilegiranih in deprivilegiranih posameznikov (Arendt, 1994c: 210).

¹⁵ Arendt je poudarila, da se je to zgodilo že veliko prej, kot je »Hitler izrekel besede, da je 'pravo tisto, kar je dobro za nemško ljudstvo'«.

¹⁶ Post-totalitarna skušnjava, ki preti po Auschwitzu, je, kot je dejal Dana Villa, uničenje človeške zmogljivosti delovanja »z miroljubnimi sredstvi« (Villa 1996: 207).

¹⁷ Zato predvideva upor proti rasizmu in izključevanju. V tem smislu vsaka drugačna pozicija podpira rasizem, tudi če nima nič skupnega s sovraštvom do drugih, njihovo drugačnostjo, drugačno barvo in podobno in prav v tem je zagata prepoznavanja modernih »rasizmov brez rase«, ali, kot ta fenomen označi Hannah Arendt v Izvorih totalitarizma, »rasizem pred raso«, saj se »rasa« s tem šele ustvarja.

nih metod« (Arendt, 1994a: 131). V skladu s tem se lahko zgodi, da se nove, posttotalitarne zagate, s katerimi smo morda soočeni, ne kažejo nujno kot najokrutnejše, vsaj ne na prvi pogled, vendar imajo lahko najokrutnejše posledice v prihodnosti.¹⁶

Ta razvoj je seveda imel uničujoče posledice za razumevanje in prakso državljanstva in politične odgovornosti, kolikor sta ti dve kategoriji povezani z okvirom nacionalne države. In vendar, kakor je bilo že nakazano, opisana dehumanizacija in pojavnost odvečnosti nista fenomena, ki bi vključevala zgolj žrtve, ampak sta sestavni del »dvojne dehumanizacije«, ki se odvija v totalitarnih razmerah in vpliva na potencial človekovega delovanja kot tak. Niso torej dehumanizirane zgolj žrtve modernega totalitarizma (ki se jih naredi za »zgolj ljudi«, nemočne in oropane možnosti za politično delovanje), temveč tudi storilci; vendar se

ti dehumanizirajo prostovoljno, s tem, ko se vnaprej odpovedo svojemu potencialu delujočih in razsojajočih ljudi. Namesto da bi bili moralno in politično odgovorni akterji, se začnejo obnašati, *kot da* bi bili kolesce v stroju, kot goli izvrševalci domnevno brezsubjektne strukture (Vetlesen, 2005: 84ff).

Arendt večkrat opozori, da je ključna vsebina birokracije kot nove oblike vladanja njen potencial dehumanizacije posameznikov do točke, kjer se lahko *obnašajo in »delujejo« zgolj kot kolesce* v birokratski mašineriji. Groza zločina, ki ga podpira ta mašinerija in ki ga Arendt imenuje »administrativni pokol« – ki je moral zaposliti »tisoče ljudi, ne zgolj množice tisočerihi izbranih morilcev, temveč vse ljudstvo (Arendt, 1994a: 126) –, je v dejstvu, da storilcem omogoča ne samo *zanikanje namere o povzročitvi škode* svojim žrtvam, temveč tudi možnost trditve, da *niso naredili ničesar (narobe)* in se zaradi tega *lahko počutijo povsem nedolžne glede posledic* svojih ravnanj. Način, kako je Eichmann poskušal odpisati/izbrisati svojo lastno kapaciteto delovanja in sodelovanje v holokavstu, je bilo prav vztrajanje pri teoriji kolesca, pri trditvi, da je bil zgolj »nedolžni instrument« neizogibnega toka dogodkov v procesu Führerjeve »višje volje«. Pogosto napačno razumljena trditev Hannah Arendt o »logiki« vladavine birokracije kot o »kolescih v stroju« pa ne pomeni, da so bili zanj birokratski storilci dejansko kolesca v stroju, temveč – kakor je poudaril Robert Fine in pozneje Arne J. Vetlesen –, da so ti storilci seveda še vedno človeška bitja, ki pa se obnašajo, *kot da* so zgolj kolesca stroja. Tako dejansko postanejo nosilci tega, kar Arendt v *Vita activa* – medtem, ko ga poskuša razločiti od delovanja (action, Handeln) – imenuje »vedenje« (behaviour, Verhalten). Začeli so se obnašati, *kot da so neodgovorna* bitja, kot da so izbrisali svojo politično odgovornost, ki v smislu Hannah Arendt sestoji iz kapacitete delovanja in politične skrbi za svet. Ta skrb je predvsem skrb za ohranitev skupnega političnega prostora kot *prostora enakosti* in ne kakšna moralna drža ali kakršen koli družbeni ali celo humanitarni angažma. Državljeni, tisti, ki so apriori člani in imajo pravico do pravic, so torej odgovorni za ohranjanje temeljne enakosti vseh ljudi, tudi tistih, ki niso državljani.¹⁷

Proces v Jeruzalemu in obramba Eichmanna nakazujeta, kako tako moderna struktura oblasti (birokracija) kot njeni številni interpreti (vključno s sodobnimi družbenimi vedami in njihovimi strukturnimi interpretacijami ter ločevanjem človekovega delovanja od akumuliranih mehanizmov oblasti in posledičnim izenačevanjem oblasti z nasiljem) pomagajo pri ustvarjanju ideologije, ki je nujna zato, da se človekovo delovanje (ali oblast kot njegov rezultat) razglasi za nepotrebno, posameznike za nemočne in prakticiranje razsojanja za nekaj očitno

odvečnega.¹⁸ In ravno to je mesto, s katerega je Arendt zastavila tudi vprašanje o vpletenosti celotne zahodne tradicije političnega mišljenja v pripravo terena za totalitarne podvige.¹⁹

Če upoštevamo vse to, ugotovimo, da je nekaj izjemno tvegane v prepričanju, da so glavni razlogi za nastanek množične mobilizacije –, kakršna je bil nacistični totalitarizem, Miloševićev režim ali pa primeri nedavnih kolektivnih zločinov v Ruandi ali Srebrenici – »zloraba« oblasti, manipulacija in vsakokratno »zlo oblasti« in mogočnih elit ter politikov; medtem ko naj bi bilo »ljudstvo« (ali »množice«) »nedolžno«, dobro po naravi in/ali zgolj preprosto zavedeno.²⁰ Ali to prepričanje ne razkriva, kako močna in prepričljiva sila utrjuje stališče o popolni nemoči posameznikov v razmerah moderne oblasti? Ta ideologija je v veliki meri pripomogla k logiki samoizpolnjujoče prerokbe glede jugoslovanskih vojn in k povojni vzpostavitvi novih skupnosti in držav, ki temeljijo na ideologiji ne-odgovornosti za preteklost, politikah sedanjega in bodočega izključevanja iz okvira enakosti ter na novo izumljenih tehnikah izključevanja. Ni nam treba verjeti v »kolektivno krivdo«, da bi videli, da takšno gledanje na svet in takšna pojasnila omogočajo širjenje in nadaljnje prakticiranje ideje o množicah in etničnih skupinah kot »nedolžnih žrtvah«, kar je tudi ena najbolj problematičnih potez pred in pokonfliktne situacije v regiji nakdanje Jugoslavije in drugod. Proizvaja »dve vrsti« ljudi: tiste, ki jim je bil bolj ali manj nasilno odvzet politični potencial, in druge, ki so se temu potencialu preprosto vnaprej, na svojo lastno željo, odrekli. In vendar, če ju združimo, imata ta dva obraza dehumanizacije isti uničujoč učinek na pomen in vlogo delovanja, moči/oblasti in države.

Sindrom organizirane nedolžnosti in posttotalitarne zagate v nekdanji Jugoslaviji

»Koncesije, ki so jih na račun svojih ljudi naredili številni srbski voditelji, ne bi zgodovinsko ali etnično sprejel noben narod na svetu, še posebej zato, ker Srbi niso nikoli v svoji celotni zgodovini zavojevali ali izkoriščali drugih. Njihova nacionalna in zgodovinska bit je bila skozi celotno zgodovino in v obeh svetovnih vojnah osvobodilna in takšna je tudi danes ...« (odlomek iz Miloševićevega govora na Kosovu, 1989)²¹

Kakor je bilo že nakazano, frazo »organizirana nedolžnost« uporabljam upoštevajoč »dvojno dehumanizacijo«, ki se kaže pri konstruiranju odnosa »nedolžnost« – odgovornost v procesu vzpona totalitarnega gospostva, hkrati pa aludiram na koncept »organizirana krivda« pri Hannah Arendt. Kar ona imenuje »organizirana krivda«, je dejansko eden od rezultatov takšnega ideološkega uokvirjanja, proces, ki pomaga tako voditeljem kot sodelujočim množicam, da ubežijo odgovornosti. Zato je Milošević lahko na haaškem sodišču trdil, da se ne sodi njemu, temveč celotnemu

¹⁸ »Res je, da sta nas moderna psihologija in sociologija, da ne govorimo o moderni birokraciji, navadili, da odgovornost storilcev za dejanja opravičujemo s to ali ono vrsto determinizma« (prim. Arendt, 2007: 332). Tukaj sem slovenski prevod spremenila, saj je napačen. Izraz »explain away«, ki ga uporabi H. Arendt v izvorniku, je namreč preveden kot »razložimo« namesto »opravičujemo«. Prim. Arendt, 1963: 289–290. V prevodu je žal več napak, ki napotujejo na napačno razumevanje kategorij, ki so odločilne za razumevanje konceptov Hannah Arendt, med drugim je v naslovu celo izpuščen (ključni) podnaslov originala – Poročilo o banalnosti zla.

¹⁹ Tradicija seveda ni bila videna kot »neposredno« odgovorna, temveč je šlo za odgovornost v smislu »sodelovanja«. Kljub temu pa je bila odgovorna za to, ker je krepila predsodke proti politiki, ter odgovorna za to, da je ohranjala vpliv »vprašljivega inventarja«, ki ni mogel pojasniti novih dogodkov, saj je ignoriral pluralnost in nepredvidljivi moment delovanja. Prim. Arendt, 2005: 93–204, prim. tudi Jalušič, 2006.

²⁰ Obstajale so številne tovrstne domneve. Prim. kritiko takšnih domnev na primeru ruandskega genocida v Mamdani, 2001.

²¹ Cit. po Wilmer, 2002: 136.

srbskemu narodu. Še več, vpletanje celotnega prebivalstva kot sostorilca pri zločinu bi lahko razumeli kot poskus zameglitve meje, tako med akterji in opazovalci kot med storilci in žrtvami. To je ustvarilo že omenjeno na videz paradokso situacijo: ustvarjanje absolutnih in nečloveško nedolžnih žrtev na eni strani ter omogočanje, da se te iste (zdaj povsem nedolžne) žrtve okrivi za vse zlo na drugi strani.

Kaj bi lahko v skladu s tem implicirala sintagma »organizirana nedolžnost«? Na kratko, kaže na proces ideološke priprave za podvig organizirane krivde. Proizvede inverzijo človeških vrednot, kjer nepredstavljive stvari postanejo predstavljive in kjer se ljudje lahko zlahka odrečejo svoji osebni in kolektivni odgovornosti. Nekateri avtorji trdijo, da je osnovna težava v zvezi z zanikanjem odgovornosti pri kolektivnih zločinih v nerefektiranju preteklosti in v moralnih problemih, ki izhajajo iz tega. Nadalje trdijo, da je posledica moralne inverzije režima, »ki pravico delati krivice vpisuje v same temelje svojega obstoja«, zmanjšana sposobnost ljudi, da razlikujejo med tem, kaj je dobro in kaj slabo (glej Dimitrijević, N., 2006a: 374). Eden ključnih elementov sindroma organizirane nedolžnosti je torej organizirano laganje o zločinih nacionalnega kolektiva in njihovo zanikanje, ki pa po sami vojni in zločinih ne prenehata. To pa še ni ves problem. Organizirana nedolžnost ni preprosto zanikanje dejstev preteklosti (glej Cohen, 2001). Je apriorni konstrukt, ki omogoča vnaprejšnji ideološki ščit pred odgovornostjo in poskusi zaobseči prihodnost in bodoča dejanja kolektiva; ni zgolj marginalni fenomen, temveč prežema celotno družbo, tako množice kot intelektualno elito (ki je velikokrat glavni fabrikator tovrstnega ščita). Je partikularni in precej konsistentni okvir percepcije samega sebe, interpretacije posameznikove in kolektivne sposobnosti za delovanje, presojo in vpliv na potek dogodkov. Prav tako zaobjema partikularen (ponavadi imperialističen) svetovni nazor glede pozicije lastne nacionalne skupnosti, relevantnosti političnih institucij in funkcij nacionalne države v razmerah globalizacije. Ima dvojno funkcijo: po eni strani omogoča nemišljenje, saj ljudem pomaga, da se odrečejo lastni sposobnosti presoje, po drugi strani pa jim omogoča, da se odrečejo svoji kapaciteti delovanja, s čimer uničuje tako osebno kot kolektivno (politično) odgovornost. Med vojno v nekdanji Jugoslaviji in spremljajočimi zločini je tako elitam kot množicam pomagala, da so se lahko vedli, »kot da ni bil storjen prav noben zločin« (glej Dimitrijević N., 2006a: 380). In ker je bila razlika med lažmi in resnico zabrisana, se je lahko to nadaljevalo tudi v povojnem obdobju. Ta okvir je bil postavljen v času priprav na vojno in je pomagal pri kolektivni mobilizaciji. Med vojno je »pomagal« za privajanje na množične zločine in hudodelstvo. Po vojni se je ohranil kot osnovni vzorec mentalitete.

Študije o genocidu in množičnih zločinih (Appadurai, 2002: 286–303; Campbell, 1998; Mamdani, 2001; Mertus, 1999; Waller, 2002; Weitz, 2003, in Vetlesen, 2005) dokazujejo, da je za pripravo na kolektivne zločine in njihovo dejansko uresničitev potrebna dolgotrajna dehumanizacija žrtve skozi diferenciran proces identitetne konstrukcije (glej Semelin, 2003). Najbolj pronicljive med njimi prav tako trdijo, da genocidi niso zgolj preproste manifestacije nebrzdanih izbruhov starega sovraštva. Genocidi so se izvajali pod okriljem režimov, ki so sledili utopičnim mitom in vizijam, ki so zahtevali drastične »demografske politike«, drastične modifikacije prebivalstva. Naj to povemo v terminih, ki jih uporablja Arendt: čeprav so te politike usmerjene proti specifični skupini, so vseeno »sestavni del vseobsegajoče demografske politike« (Arendt, 1994c: 213, poudarek dodan), ki jo lahko podpirajo moderne tehnike oblasti –, kar se dandanes, ponavadi s Foucaultom, imenuje biooblast: upravljanje življenja prebivalstev, držav in družb (Gilroy, 2000: 6–7). To zahteva kolektivno mobilizacijo velikega števila ljudi, da opravijo bolj ali manj umazane naloge (glej Bringa, 2002 in Mamdani, 2001). Vendar ta

kolektivna mobilizacija, fenomen v ozadju procesa, ki ga lahko po arendtovski konceptualiziramo kot »kolektivizacija krivde«, ne vključuje zgolj identifikacije, konstrukcije in definicije ciljne žrtve in njenega »preoblikovanja« v izmuzljivega sovražnika (Bartov, 1998) (Drugega), ki menda pomeni smirno grožnjo skupnosti (nam), *temveč tudi drugo stran procesa, ki ni nič manj pomembna*: priprava celotne skupnosti na to, *da sprejme nasilje in množični zločin ter se zanj mobilizira*. Ta druga stran v resnici sestoji iz ideološkega procesa samoviktimizacije nacije in stvaritve nekakšne »performativne« žrtvene identitete (MacDonald, 2002: 54) kot podlage za nasilno delovanje, s čimer ustvari potrebni »skupen ontološki temelj« (Fearon in Laitin, 2000: 876) za kolektivno mobilizacijo.

Pri nekdanji Jugoslaviji, predvsem med srbskim prebivalstvom, je takšen skupni temelj izhajal iz seksualizacije, pospoljenja (genderizacije) in (re)konstrukcije nacionalnega sebe skozi Drugega, iz ustvarjanja nacionalnih mitov, mitičnih (re)interpretacij nacionalne zgodovine in časa ter iz naraščajočega verovanja v ustvarjalnost nasilja in nemoči miroljubnih dejanj pri razreševanju konfliktov. Tukaj je odigral ključno vlogo pri ustvarjanju pogojev za množični zločin prav rasizem brez rase v najširšem pomenu – kot zanikanje skupnega človeškega temelja. Upravičevanje etničnega čiščenja in genocidne ideologije je sledilo iz regeneracije zgodovinske mitologije in ponovne oživitve navideznih ali dejanskih eksistencialnih strahov. Prejšnji genocidi, vključno s holokavstom, so tukaj odigrali »zgodovinsko« vlogo. Ne samo množični zločini, kakršen se je zgodil v Srebrenici, temveč celotno podjetje »novih vojn« (glej Kaldor, 1999), se je odvijalo na način, da so jih preprosti ljudje, prebivalstvo na splošno, bodisi podpirali ali pa pri njih neposredno sodelovali, s čimer so se organizirali v krivdo v arendtovskem pomenu. Ideološki proces priprave na to pa ni izviral v neki vnaprejšnji identitetni podobi, uporabljeni zgolj za ideološko indoktrinacijo, temveč je bil sestavljen iz arzenala elementov »mitov« in »resnic« (glej Mertus, 1999), ki so začeli krožiti in so jih reproducirali in manipulirali sami akterji v času razkroja nekdanje (socialistične) državljanske identitete in federalne države. To je pomagalo ustvariti položaj, v katerem so postopoma nastale okoliščine, podobne tistim, ki jih je Arendt opisala na primeru Nemčije pod nacistično vladavino: nastala je »inverzija reda«. Reči, ki so bile prej nepredstavljive, so postale predstavljive in »negativni identitetni miti« (MacDonald, 2002: 26) so začeli služiti kot koristna orodja za množično homogenizacijo, mobilizacijo ter apriori upravičevanje in »dovoljevanje« nasilja in pobijanja – sočasno s kreacijo samoprevarne kot mogočnega štita proti realnosti (glej Jalušič, 2007).

Srbska intelektualna elita je bila prva, ki je ponovno izumila to znamko srbskega plemenskega nacionalizma (narodnjaštva), ključnega za razvoj specifične »nacionalne revolucije«, in ki ga je leta 1987 politično prevzel Milošević. Rezultat zmesi krščanskega kolektivizma, panslavizma, mesijanizma in ideje o izbranem srbskem ljudstvu (Kristusovem nesmrtnem ljudstvu, z besedami pravoslavnih duhovnikov) je bil rasizem posebne vrste, ki se je najprej, v osemdesetih letih, nanašal na Albance, pozneje pa na druge skupine in skupnosti. Kot »obrambni« nacionalizem je legitimiziral posebne demografske politike in izključevanje kot »manjše zlo«, s čimer je tlakoval pot etničnemu čiščenju in uničenju določenih skupin. To stanje »invertiranega reda« je nastalo s pomočjo ponovne oživitve ideje iz tridesetih let dvajsetega stoletja, po kateri sta »preselitev prebivalstev« in etnično čiščenje legitimna. Prav v teh okoliščinah, ko bi naj šlo za obstoj in za »bojevanje za usodo« srbskega naroda, si je bilo množične zločine in genocide sprva mogoče predstavljati, nato pa zlahka tudi načrtovati.

Da ne bo pomote, totalitarni elementi, kakršno je oživiljanje plemenskih nacionalizmov (narodnjaštva), vključno z rasističnimi elementi, niso obstajali samo v Srbiji ali med Srbi.

²² Niso pa si le jugoslovanski narodi delili te zelo utrjene, diferencirane podobe balkanskih populacij.

²³ In seveda drugod. Glej Jalušič, 2007, in Fearon and Laitin, 2000.

²⁴ Obstajale so seveda razlike, saj je slovenska graditev države nastala iz dolgotrajnega civilnodružbenega gibanja v osemdesetih, ki se je homogeniziralo šele po prihodu Miloševića na oblast leta 1987. Tudi vojna v Sloveniji je trajala le deset dni. Glej Jalušič, 1994.

Hierarhične podobe »nas« in »njih« ter miti o skupnem izvoru in nacionalnem poslanstvu so se oblikovali v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini in Makedoniji.²² V tem pogledu ni bil nihče »nedolžen«. V nekdanji Jugoslaviji so se ti procesi začeli odvijati že po Titovi smrti leta 1980, ko je vsaka etnična skupina začela verjeti, in še verjame, kot pravi Žarko Puhovski, »da je bila največja žrtev komunističnega sistema in da je bila rivalska skupina njegov dobitnik« (Puhovski, 2000: 42). *Tako so se podobni procesi kot v Srbiji razvijali na primer na Hrvaškem, nasilne rešitve pa bi pod določenimi pogoji bile mogoče tudi pri kateri koli drugi jugoslovanski naciji.*²³ Toda čeprav so bili

elementi plemenskega nacionalizma (narodnjaštva) in nasilnih »rešitev« prisotni vsepovsod, to še ni nujno pomenilo, da se bodo izkristalizirali v enake morilske dogodke.

Iz tega se lahko naučimo pomembne lekcije, lekcije, ki potrjuje arendtovsky elaboracijo nacionalizma in nacionalne države: ob razpadu zvezne države se je proces ustvarjanja nacionalnih držav, ki je temeljil na bolj ali manj močnem plemenskem, narodnjaškem (völkisch) sentimentu, zgodil z relativno nasilnimi sredstvi.²⁴ To pomeni, da so bile ustvarjene razmere za izgubo »pravice imeti pravice«. Čeprav je ta transgresija, kakor pokaže tudi Arendt, vsebovana v elementih suverene strukture same nacionalne države, pa to ni imelo ključne vloge, *dokler* je bila ta struktura *politično omejena* in *na tistih mestih, kjer* je bila politično omejena. In ker Arendt ni verjela v »trende«, se ne bi nikoli strinjala z Agambenovo trditvijo, da ustvarjanje suverenih struktur nacionalne države avtomatično deluje v smeri rasističnega in plemenskega izključevanja. Ali se bodo in v kolikšni meri se bodo ti elementi razvili in kulminirali v genocidnih dogodkih, ni odvisno od nikakršnega avtomatizma, niti od »narave« nacionalizma – ali je ta »dober« ali »slab«, »agresiven« ali »defenziven«, slovenski, srbski ali albanski –, temveč od *omejitve teh elementov s strani države kot politične oblasti in institucije*, vladavine prava in ustavne vladavine, *še posebno pa s strani državljanov, njihovih dejanj in presoje*. Dodatno se lahko rast takšnih elementov zameji z mednarodnimi institucijami, vendar je to spet odvisno od dejanj in presoje mednarodnih akterjev. Ravno zato je vprašanje obstoja ali neobstoja kolektivne (politične) odgovornosti v takšnih primerih tako usodno.

Razpad stare, socialistične zvezne države je torej odprl prostor za razvoj plemenskih nacionalizmov in žrtvenih identitet, s čimer je ogrozil temeljno človeško enakost. Takoj ko izstopimo iz okvira države kot političnega okvira in temelja državljanske enakosti, lahko pričakujemo smrtonosni spoj rasizma in nacionalizma. V primeru Jugoslavije je država, čeprav avtoritarna, nehala obstajati. S širitvijo sindroma organizirane nedolžnosti kot štita pred odgovornostjo je izginila tudi podlaga za politično mišljenje in presojo. Toda brez pripravljenosti ljudi, da se odrečejo lastnemu političnemu potencialu, takšnega štita pred realnostjo ne bi bilo mogoče zgraditi. Zdelo se je, da v procesu priključevanja h kolektivnemu nacionalnemu (in ne državnemu) telesu v mističnem pomenu posamezniku ni bilo treba prevzeti osebne (moralne) in kolektivne (politične) odgovornosti. Lahko si se spojil/a v organizem večje skupnosti in ostal/a »nedolžen/na« v svojem početu. Samó ta akt dehumanizacije, kjer se je vsak začel obnašati kot nedolžna žrtev neizogibnih procesov, razvrstitev »višjih struktur« ali, končno, nevarnih drugih-sosedov, je spodbudil elemente plemenskega nacionalizma ter ustvaril razmere za nasilne rešitve in njihovo kristalizacijo v radikalnem izključevanju in nasilju. To je imelo smrtonosne posledice vsepovsod, kjer ni bilo mogoče (hitro) ponovno vzpostaviti države ali kakšne njene imitacije, kakor na primer v Bosni, kjer države

v tistem času ni bilo mogoče nadomestiti niti z mednarodno skupnostjo, še manj pa z varstvom Združenih narodov.

Po drugi strani pa je država povsod drugod, kjer se je, čeprav šibka, nekako re-konstruirala, privzela bolj ali manj plemensko-nacionalistični (narodnjaški) mentalni okvir. Razumljena je bila kot sredstvo za »služenje« interesom specifične (nove večinske) nacionalne skupine. Izoblikovati so se začele obrambne in zaščitniško/varnostne ideologije, s katerimi so se utemeljevale nove prakse, temelječe na homogeni identiteti in izključevalnem državljanstvu. To je bila neposredna povojna praksa. Za vse tiste države, ki niso imele ali niso ustvarile homogenega vira oziroma podlage nacionalne suverenosti – kakor denimo Bosna in Hercegovina po Daytonu –, se je zdelo, da so nevladljive oziroma da potrebujejo mednarodno administracijo. Nezadostna homogenost je političnim protagonistom zbujala občutek, da bodo težko zgradili učinkovite politične in državljanske modele.

Posledično so vse pravne ureditve v državah nekdanje Jugoslavije (z izjemo postdaytonske Bosne)²⁵ – po odcepitvah in po (ponekod) procesih etničnega čiščenja – vključevale diskriminatorne postopke v podeljevanju državljanstva tistim državljanom nekdanje skupne države, ki niso sodili v kategorijo do državljanstva upravičenih v skladu z načelom *ius sanguinis*. Načelo *ius soli* je bilo uveljavljeno zgolj delno. Pogosto se je izključevanje, kljub grozovitim posledicam, kazalo s povsem »nedolžnimi«, birokratskimi »ukrepi«, ki so bili nujni v času po obsežnih strategijah etničnega čiščenja in uporabe terorja v velikem delu nekdanje države. Vedno jih je spremljal isti diskurz samoviktimizacije pregovorno nedolžnih in iskrenih narodov. Od Makedonije do Črne gore, od Slovenije do Srbije: vsepovsod, čeprav v različnih oblikah in v različni meri, se je govoril isti jezik.²⁶

Primer izbrisa v Sloveniji, ki se dojema kot najbolj »civilizirana« in uspešna tranzicijska država v celotni srednji in vzhodni Evropi, obravnavam kot sestavni del tega procesa. Čeprav bi lahko primer izbrisa razumeli kot »manjše zlo« v primerjavi z naracijami o množičnih zločinih in kršitvah človekovih pravic na območju nekdanje Jugoslavije, bom trdila, da je dejansko simptomatični primer zavračanja kolektivne odgovornosti in hkrati razkriva, da je sindrom organizirane nedolžnosti fenomen, ki se je razvil in ohranjal v vseh okoljih nekdanje Jugoslavije, tako pred in med vojno kot po njej – tudi v Sloveniji.

Izbrisani²⁷

»V vsaki družbi so izmečki. Žal. Praviloma vse družbe težijo k temu, da zmanjšajo kvote le-teh. S tem zakonom boste to kvoto teh izmečkov povečali. In ravno grozljivo je, da bo slovenska država nagradila te osebe prek povišanih davčnih stopenj. Če je to odločitev slovenske države oziroma slovenske politike, je nikakor ne bomo podprli v Slovenski nacionalni stranki. V Slovenski nacionalni stranki imamo za te osebe seveda drugačno rešitev.« (Sašo Peče, poslanec Slovenske nacionalne stranke in trenutno podpredsednik slovenskega parlamenta)²⁸

²⁵ Pri tem pa Republika Srbska v Bosni spet deluje drugače.

²⁶ Vzemimo citat hrvaškega politika: »Hrvati niso agresiven narod. So na splošno podjetni, pošteni, marljivi ljudje, ki jih povezujejo močna čustva do njihove domovine.« Cit. po Buden, 2000: 56.

²⁷ Razširjena verzija tega dela članka, ki sva jo skupaj napisali Vlasta Jalušič in Jasminka Dedić, bo objavljena kot samostojna publikacija v *Human Rights Review* jeseni 2007, tako da del uvidov tega dela dolgujem njej. Sicer pa besedilo temelji na rezultatih raziskovalnega projekta, ki sem ga vodila na Mirovnem inštitutu – Sodobno državljanstvo: politike vključevanja in izključevanja ter na študijah v Dedić, Jalušič in Zorn, 2003.

²⁸ Cit. po Mekina, 2004: 58.

²⁹ S poznejšim izgovorom, da je šlo za »izbiro« pri zaprosanju za državljanstvo, oblasti niso obvestile prizadetih prebivalcev o morebitnih »posledicah« nezaprošanja za državljanstvo. Nihče ni mogel vedeti, da »svobodno« izbira med pridobitvijo polnega državljanstva in izgubo stalnega bivališča in vseh pravic.

³⁰ Desetletja so različni viri dajali različne ocene o številu izbranih, ki je segalo od 62.000 do 130.000 oseb. Številko 62.816 izbranih oseb je dalo slovenskemu Helsinškemu monitorju Ministrstvo za notranje zadeve v letu 2000 (v času ko je še vedno zanikalo, da se je izbris zgodil), druga pogosto citirana ocena pa je bila 83.000 izbranih oseb in je bila vzeta iz dokumenta ministrstva iz leta 1996, ki se je nanašal na tujske zadeve. Najvišjo oceno, 130.000 izbranih oseb, je promoviral Helsinški monitor, vendar pa je ta najbrž vključevala ne le tiste, ki so izgubili bivališče, temveč tudi vse druge prebivalce nekdanje Jugoslavije, ki so živeli v Sloveniji pred neodvisnostjo. Junija 2002 je Ministrstvo za notranje zadeve priznalo izbris 18.305 oseb, to pa je številka, ki jo je sprejelo tudi Ustavno sodišče v svoji odločitvi 2003 (št. U-I-246/02, 3 april 2003).

³¹ Kljub temu je bilo nekaj etničnih Slovencev, ki so bili žrtve izbrisa, predvsem zato, ker niso bili registrirani v slovenskem registru republiških državljanov, kar je bil predpogoj za avtomatično pridobitev državljanstva. Tudi krivda zato pripade slovenskih oblastem, ki niso informirali vseh rezidentov v Sloveniji o tem, kdo bo avtomatično dobil državljanstvo in kdo mora zanj zaprositi. O tem prim. Dedič, Jalušič, Zorn, 2003.

Zanjo (slovensko oblast) se je svet začel leta 1991; ne priznava nobenih prejšnjih zakonov. Ničesar se ne spominja. Pijana je od državnosti. Lahko me sovraži, kolikor hoče – vendar, to bi naj bila pravna država. (Odlomek iz intervjuja z eno izmed oseb, izbranih iz Registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije.)

V preostalem besedilu bom zarisala grobo skico fenomena izbranih kot paradigmatnega primera, povezanega s klimo organizirane nedolžnosti; kot primera, ki razkriva nekatere alarmantne lastnosti povojnega izključevanja iz skupnosti.

Februarja 1992, le malo pred razplamtitvijo vojne v Bosni in Hercegovini, se je v novi državi Sloveniji skoraj povsem neopazno zgodil »izbris« velikega števila (18.305) njenih stalnih prebivalcev, ki so bili državljani nekdanje Jugoslavije. Glede na število prizadetih oseb je bil izbris – dobesedno odstranitev podatkov o bivanju iz registra stalnih prebivalcev in s tem popolna izguba pravnega statusa – kot rezultat koordiniranega delovanja izvršnih, zakonodajnih in sodnih oblasti ter policije in birokracije, podlaga za množično in sistematično kršenje človekovih pravic.

Zgodba o izbrisu in izbranih se je začela 25. junija 1991, na dan razglasitve Slovenije kot neodvisne države. Na podlagi nove državnosti in sledečega Zakona o državljanstvu Republike Slovenije so približno 171.000 (približno 18 odstotkov) stalnim prebivalcem, ki so izvirali iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, podelili slovensko državljanstvo, 2400 njihovih prošelj pa je bilo zavrnjenih. Državljan preostalih republik razpadle Socialistične federativne republike Jugoslavije, ki niso zaprosili za državljanstvo ali pa je bila njihova prošnja zavrnjena, pa so 26. februarja 1992 postali tako imenovani »novi« tujci, s čimer so bili prestavljeni pod jurisdikcijo Zakona o tujcih iz leta 1991, katerega največja pomanjkljivost je bila v tem, da ni omogočal ne tranzitnega statusa za nekdanje jugoslovanske državljane ne avtomatične pridobitve statusa tujca.²⁹ Administrativna telesa so to pravno luknjo »rešila« s *prenosom* njihovih podatkov iz registra stalnih prebivalcev v register tujcev.

Prizadetih je bilo 18.305 ljudi, število, ki ustreza prebivalstvu povprečnega slovenskega mesta.³⁰ To administrativno dejanje, ki je postalo znano kot *izbris*, je koordiniralo Ministrstvo za notranje zadeve. Izvedeno je bilo v tajnosti, brez vsakršnega obvestila prizadetim osebam. »Novi« tujci niso izgubili zgolj državljskih pravic, temveč tudi svoj status stalnega prebivalca, s čimer so postali *tujci*, ki na ozemlju Slovenije *bivajo nelegalno*. S tem so postali objekt prisilne odstranitve iz države ali pa so bili prisiljeni, da si na novo uredijo status tujca. Tako so bili dobesedno posrkani v vrtnice birokratskih postopkov, zahtev in pristojbin, ki jih lahko najboljše razumemo s prispodobno kafkovskega procesa.

Nekateri izbrani so v Sloveniji živeli več kot trideset let, nekateri so bili tu rojeni in sploh niso vedeli, da nimajo »pravega« statusa. Skupina je etnično gledano *skoraj* izključno neslovenskega rodu (Albanci, Bošnjaki, Hrvati, Makedonci, Črnogorci, Srbi in Romi), z izjemo nekaj etničnih Slovencev, ki jim je bilo prav tako odvzeto stalno prebivališče.³¹ Niso jim bile kršene zgolj socialne

in ekonomske pravice, kot na primer pravica do dela, socialnega in zdravstvenega zavarovanja, pokojnine in bivališča, temveč tudi druge temeljne pravice, kot so pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja, svobode gibanja, osebne svobode in varnosti, zaščite pred mučenjem in ponižujočim ravnanjem ali kaznovanjem, do nedotakljivosti človeškega dostojanstva itd. Številni izbrisani so izgubili bivalno pravico in zaposlitev, saj se kot tujci brez urejenega legalnega statusa niso mogli zaposlovati. To je pomenilo avtomatično izgubo prispevkov za pokojnine, včasih tudi pravico do pokojnine. V nekaterih primerih je izbris povzročil hude posledice za zdravje izbrisanih ali celo smrt. Otroci so izgubili pravico do srednje in višješolskega izobraževanja: nekateri so izgubili leta izobraževanja ali pa so pri njegovem zaključevanju resno zaostajali. Obstajali so primeri mučenja in deportacij (Dedić, Jalušič, in Zorn, 2003: 147–148).³² Iz pripovedovanj izbrisanih je očitno, da so zaradi popolne izolacije in družbene izključenosti, ki ju je povzročil izbris, pretrpeli hude psihološke in osebne težave (Dedić, 2003a). Številnim prizadetim je nekako uspelo, da so si priborili nov status, drugi so zapustili državo. Tisoči so še vedno brez vsakršnega statusa ali pa še vedno trpijo zaradi različnih posledic izbrisa.³³

V štirinajstih letih slovenska država ni naredila nikakršnih konkretnih korakov pri vprašanju razreševanja teh krivic, čeprav so bile najvišje politične oblasti Republike Slovenije s tem problemom seznanjene že v letih 1993–1994, in kljub večim (čeprav poznim) zaporednim odločitvam Ustavnega sodišča od leta 1999 naprej, ki zahtevajo popravilo krivic, povzročenih z izbrisom. Prav tako se »nobena državna oblast ni opravičila izbrisanim za krivice, ki so jih pretrpeli, in noben posameznik ni bil pozvan k sprejetju odgovornosti za odločitve o izbrisu in njeno implementacijo« (Dedić, 2003a). Ravno nasprotno: kljub ustanovitvi Društva izbrisanih prebivalcev leta 2002, intervencijam in bitkam njegovega pravnega zastopnika, aktivnostim nevladnih akterjev, številnim objavljenim člankom in knjigi o izbrisanih, opozorilom Varuha človekovih pravic v Sloveniji, Evropskega komisarja za človekove pravice in drugih institucij, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami, ostajata tako vprašanje priznanja krivic, povzročenih z izbrisom, kot regularizacija statusa izbrisanih še vedno odprta. Nekateri mednarodni opazovalci dogajanja so prepričani, da je vprašanje izbrisa širši problem človekove varnosti (human security problem) (glej Sokoloff, 2005). Celo institucije Evropske unije – čeprav razrešitev tega vprašanja ni bila pogoj za sprejem Slovenije v EU – so na slovenske oblasti izvajale pritisk, »da se problem oseb brez regularnega statusa reši« (The European Commission, 1998: 11) še pred vstopom. Izkazalo se je, da je za slovenske oblasti mnenje Evropske unije edini učinkoviti argument.³⁴ A ko je v letih 2003 in 2004 vstop Slovenije v EU postajal realnost, političnega konsenza o resnični popravilu krivic, ki jih je povzročilo to sramotno dejanje nove države in njenih funkcionarjev, ni bilo več mogoče doseči; namesto tega so vprašanje izbrisa začele zlorabljati vse skrajno desne in nacionalistične stranke. Desničarski politiki so trdili, da bi povrnitev statusa izbrisanim pomenilo nagrajevanje »agresorjev« in »prevarantov«, ki bi nato zahtevali astronomske odškodnine.

³² O posledicah izbrisa za Rome prim. Dedić (2003).

³³ Ni zanesljivih podatkov o tem, koliko oseb brez pravnega statusa še vedno živi v Sloveniji in koliko jih je »prostovoljno« zapustilo državo. To nezanesljivost podatkov so ustvarile predvsem slovenske oblasti, še posebno notranje ministrstvo, ki je policijo pooblastilo za izgon izbrisanih oseb brez kakršne koli formalne odločitve (prim. Večer, 25. februar 2004, str. 3). Podatki kažejo, da je ambulantno za zdravstveno pomoč ljudem brez zdravstvenega zavarovanja *Pro Bono* v Ljubljani leta 2003 obiskalo več kot 8.000 pacientov, 102 odstotka več kot leta 2002, ko je bila ustanovljena, kar kaže na visoko število tistih, ki so bili prisiljeni iskati zdravniško pomoč zunaj splošnega zdravstvenega sistema (med njimi najbrž veliko izbrisanih, kajti večina javnih zdravstvenih institucij je zanje postala nedostopna). Glej tudi Zorn, 2007.

³⁴ Slovenske oblasti so začele hitreje obravnavati vprašanje izbrisanih leta 1999, ko bi bilo treba implementirati prvo sodbo Ustavnega sodišča, čeprav tega dejansko niso storile. Leta 1999 so sprejele zakon, ki je omogočal pridobitev stalnega bivališča za prizadete, vendar ne tudi za nazaj – od datuma izbrisa. Ustavno sodišče je sprejelo svojo drugo razsodbo o izbrisanih leta 2003, ko je odločilo, da mora država vzpostaviti njihovo stalno bivališče retroaktivno in zato razglasilo prejšnji zakon za neustaven.

³⁵ Namen ustavnega zakona bi bila sprememba 13. člena Ustavnega zakona, ki implementira Temeljno ustavno listino o neodvisnosti in suverenosti Republike Slovenije.

³⁶ S tem so mišljena območja, ki zajemajo Hrvaško, Bosno in Hercegovino ter Kosovo, izgon številnih Nesrbov iz Vojvodine in tudi represivni ukrepi v srbskem Sandžaku na začetku devetdesetih.

Tukaj ni prostora za podrobnejše opisovanje kompleksnosti tega vprašanja. Vendar je treba omeniti, da je nova desna oblast, ki je nastopila decembra 2004 in ki vključuje številne protagoniste izbrisa, kot edino sprejemljivo rešitev vprašanja izbrisa zahtevala sprejetje ustavnega zakona, ki je dejansko usmerjen k individualni reviziji že izdanih dopolnilnih odločb. Takšen zakon bi izbrisu zgolj dal legitimnost, saj bi odgovorne oblasti in vladne uslužbenke odvezal odgovornosti, hkrati pa bi preprečil kakršnokoli možnost za zahteve po odškodnini. Namen take »rešitve« je zamajati eno

temeljnih načel, na katerih je bila leta 1991 zgrajena samostojna Slovenija: načelo varovanja pravic vseh prebivalcev, ki živijo na ozemlju Slovenije, ne glede na to, da se je samo suvereno načelo v ustavi utemeljevalo na pravici do neodvisnosti slovenskega naroda.³⁵

Odgovor na vprašanje, kako se je lahko kaj takega sploh zgodilo in zakaj se pravice po tolikem času še niso popravile, ni preprost. Pomembnih je več elementov, predvsem povezava izbrisa s temelji nove države, z definicijo državljanstva in prebivalcev kot procesom vključevanja in izključevanja ter z vprašanjem diskriminacije na podlagi rase in etnične pripadnosti. In vendar, izbris se ne bi mogel zgoditi brez zgoraj omenjenega ideološkega uokvirjanja, fenomena »organizirane nedolžnosti«, ki je povezan s problemom kolektivne, torej politične in individualne moralne odgovornosti v že opisanem smislu za vse prebivalce na teritoriju Slovenije in torej za izbris pri nastajanju nove države. Ta zadnja točka se nanaša na politične oblasti, ki so izbris ukazale, na vlogo birokracije, ki je večinoma neusmiljeno izvajala ta ukaz, ter na vlogo »družbe«, torej večine slovenskih državljanov, ki so igrali vlogo večno nedolžnih in zvečine ignorirali vse, kar se je dogajalo, pozneje pa za to obdolžili same izbrisane.

Primer izbrisanih prebivalcev Slovenije je ena najhujših administrativnih etnično/rasnih diskriminacij in kršitev človekovih pravic v postkomunistični vzhodni in srednji Evropi zunaj območja vojnih konfliktov.³⁶ Čeprav nekatere sledi nakazujejo, da je izbris negativni stranski produkt razpada nekdanje SFRJ, pa ta ni bil njegov vzrok. Izbris ni bil zgolj sestavni del različnih oblik diskriminacije, povezanih z odcepitvijo držav in kasnejšimi procesi pridobivanja slovenskega državljanstva. Primer izbrisanih kaže elemente sistematičnega dejanja in elementov, usmerjenih proti skupini etničnih Neslovencev, ki se jo je v procesu graditve nove države dalo identificirati kljub njeni nehomogenosti. Zato vsebuje elemente etničnega čiščenja, ki se je izvajalo z administrativnimi postopki brez pravne podlage in zaradi česar ga nekateri avtorji označujejo kot »administrativno etnično čiščenje« (Dedić, 2003). Za izbrisane je to dejanje pomenilo izgubo njihovega življenjskega prostora v svetu, njihovo »civilno smrt«. Po izginotju iz registra in po izgubi pravnega statusa so številni izbrisani tudi izginili iz Slovenije.

Posledice izbrisa so širše od zgolj neposredne prizadetosti skupine ljudi, ki se jo da identificirati; ko je to vprašanje postalo javno, se je izkazalo, da se na njegovi podlagi spodbujajo dejanja rasne in etnične diskriminacije, rasizma, sovražnega govora in nestrpnosti. Pri tem niso sodelovale zgolj marginalne rasistične skupine, temveč tudi nekatere vodilne stranke in vodilni politiki. Tako škoda, ki je nastala z izbrisom, ne prizadeva zgolj izbrisanih posameznikov, ampak sega onstran njih, na povojno nacionalno državo, in ima uničujoče učinke na pravni sistem, javne institucije in nastalo mentaliteto obravnavanja dejanj in odgovornosti zanje. »Uči« nas, da se lahko »institucije uporabijo« za škodovanje določenim skupinam ljudi, ne da bi to bilo opaženo, in celo z odobritvijo visokih političnih krogov (primer oficirjev Jugoslovanske ljudske armade). V tem smislu izbris pomeni zgoraj opisani premik k »invertiranemu človeškemu redu«, na katerega

je opozorila Hannah Arendt v knjigi Eichmann v Jeruzalemu. Gre za konstruiran svet samoprevare, v katerem nekatere sicer nesprejemljive stvari postanejo normalizirane. Tak primer je bil mogoč zgolj v okoljih, kjer so ljudje pripravljeni obnašati se, *kot da so nedolžni in pripravljeni sprejeti politike*, ki so bile predstavljene kot »manjše zlo« (Dubiel in Motzkin, 2004).

Sklep

»Naša zgodovina je častna in čista [...]

Zmogli smo, ker je bila naša vera trdna

in ker ni bilo zle misli v naših dejanjih.«

Milan Kučan v govoru ob razglasitvi neodvisnosti
Republike Slovenije, 26. 6. 1991

Kakor v primerih množičnih zločinov v drugih delih nekdanje Jugoslavije, je tudi v primeru izbrisa zanikanje odgovornosti in samega dejstva izbrisa ena dominantnih reakcij na kritiko tistih, ki so na oblasti, ter tistih, ki so bili odgovorni za sam izbris. V dejstvu, da so instrumentalizirali novo državo za odstranitev tistih, ki »niso hoteli slovenskega državljanstva«, oblastniki niso videli nič spornega. Zato so izbrisane dojemali kot osebe, ki so izključno same odgovorne za vse, kar se jim je zgodilo. Zagovorniki te interpretacije so bili tudi prej najostrejši nasprotniki odločitve, ki je državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik s stalnim prebivališčem v Sloveniji omogočila pridobitev slovenskega državljanstva. To razkriva »demografsko politiko« v arendtovskem smislu, ki se skriva v ozadju izbrisa: željo, da se nova država očisti vsaj tistih, ki niso uživali zaščite državljanskega statusa.³⁷ Drugi pa so v obrambo spet trdili, da je bil izbris posledica pravnega vakuuma in strukturno administrativne »napake«, hkrati pa tistih, ki so jo povzročili, ne štejejo za odgovorne. Tako je ustvarjena iluzija, da je v ozadju izbrisa neki »objektivni zakon« osamosvojitve ali celo avtomatičen »zgodovinski« proces, ne pa dejanje, torej odločitev, ki jo je sprejelo takratno vodstvo notranjega ministrstva.

Na prvi pogled se zdi neverjetno, kako zlahka ljudje v nekdanji Jugoslaviji sprejemajo preproste in prevladujoče razlage krivic, nasilja, vojn in zločinov, ki so se zgodili v regiji. Ti naj bi bili posledica neizogibnih, skoraj »naravnih« procesov: širjenja »smrtonosnega virusa nacionalizma«, učinkov odtujenih državnih in partijskih struktur ter oblasti skorajda nečloveško vplivnih in/ali zlih voditeljev. Od tod do fatalistične samorazglasitve za »nedolžni instrument« teh procesov in učinkov ali objektov teh struktur in voditeljev, ki se jim ne da upreti, je zgolj korak. Po tej interpretaciji posameznik bodisi ni vedel ali pa ni videl, kar se dogaja, ali pa je deloval zgolj kot poslušni del stroja, programiranega za neizogibni rezultat. Vendar pa je to le del problema. Ne samo preprosti ljudje, temveč družboslovci in številni intelektualci na splošno, pogosto padejo v past napačnega razumevanja grozljivih izkupičkov vojne kot avtomatičnih posledic nacionalizma – nekakšne biološke, plemenske ali naravne sile, ki je kot nekakšen vedno prisoten virus ali nalezljiva bolezen »napadla« ljudi nekdanje Jugoslavije³⁸ in postala pglaviten vzrok za vojno, pomore in genocid, ali pa vsaj pglavitna mobilizacijska sila za njimi. Hannah Arendt nas je opozorila na dejstvo, »da

³⁷ Konservativne in nacionalistične politične stranke so večkrat zahtevale revizijo in odvzete državljanstev, ki so bila podeljena po 40. členu Zakona o državljanstvu – v letih 1993, 1994 in 1995. Njihove zahteve so kulminirale v referendumski iniciativi, ki jo je blokirala sodba Ustavnega sodišča (št. U-I-266/95, 20. november 1995). Glej tudi Dedić, Jalušič, Zorn, 2003.

³⁸ Tone Bringa je pokazala, kako so nekatere psevdointelektualne trditve utrdile določeno razumevanje same vojne in vplivale na neaktivnost Zahoda v poteku genocida v Bosni. Citira Radovana Karadžića, ki pravi: »Ne moremo živeti skupaj z Muslimani in Hrvati, ker obstaja preveč sovraštva, stoletja sovraštva. Ne morejo živeti skupaj. Zaradi genocida, ki je bil izveden proti njim (Srbom), se morajo braniti.« Te besede, pravi, so razširili zahodni mediji in »starodavno sovražstvo« je postalo mantra, njene posledice pa usodno pojmovanje, da te vojne ni mogoče ustaviti. Glej Bringa, 2002: 197, 202.

je preteklo stoletje proizvedlo izobilje ideologij, ki se pretvarjajo, da so ključ zgodovine, v resnici pa niso nič drugega kakor obupani poskusi, kako ubežati pred odgovornostjo« (Arendt, 2003: 51). Mednje sodita rasizem in plemenski nacionalizem/narodnjaštvo, ki sta najpomembnejši ščit pred potencialnim bremenom skupne človeške odgovornosti. Tudi sodobne družbene vede, ki vztrajajo pri determinizmu, pomagajo pri utrjevanju te ne-odgovornosti. Sama bi dejala, da sodelujejo tako, da ustvarjajo bodisi popolnoma strukturne bodisi popolnoma intencionalne razlage virov in motivov človeških dejanj in tako oblikujejo enodimenzionalne interpretacije kot udejanjene »trende zgodovine«.

Dejali bi lahko, da so elementi »sindroma« organizirane nedolžnosti nastali že precej pred nedavnimi jugoslovanskimi vojnami, in sicer med pripravami nanje. Postali so nujni pogoj za množične mobilizacije, zločine in množične poboje, saj so ustvarili določeno »mentaliteto«, ki ni bila nikoli resno izpodbijana, zato se je lahko ohranila in pozneje uporabila za upravičevanje problematične preteklosti in s tem za legitimiziranje bodočih izključevanj, za ustvarjanje izključujočih skupnosti in povojnih kršitev človekovih pravic. Ta fenomen je bil prisoten – čeprav v različnem obsegu, vendar skoraj brez izjem – v vseh novih postjugoslovanskih skupnostih in nastajajočih državah. Hkrati je treba poudariti, da je bil nastanek »sindroma organizirane nedolžnosti« mogoč zgolj v okoliščinah posebnega odnosa do države, oblasti, politike in njihovih temeljev. Ta drža je bila povezana z rasističnimi in plemensko-nacionalističnimi/narodnjaškimi dogodki ter narodnjaško zaščitniško in ekspanzionistično interpretacijo vloge države – najprej v Srbiji in pozneje, kot posledica vojne, v celotni regiji. Zato je bilo mogoče korak za korakom sprejemati »rešitve« in dejanja, ki so vodila k etničnemu čiščenju, posilstvom in množičnim pobojem, ter sprejeti razlago, da so posledica bodisi nenadzorovanega ekscesa neciviliziranega dela Evrope bodisi dokaz, da je takšna homogenizacija nujna za vzpostavitev prostora za nove plemenske, narodnjaške »politične« enote. Prav to je ključna dediščina preteklih kolektivnih zločinov: skozi svoje opravičevanje omogočijo zagovarjanje »etničnega čiščenja« (čeprav z miroljubnimi sredstvi). Zato se pri razmišljanju o preteklih zločinih in odgovornosti celotnih skupnosti v nekdanji Jugoslaviji ter pri presojanju le-te ne bi smeli vrteti zgolj okoli vprašanj izjemnega nasilja in števila mrtvih. Problem je tudi v sami metodi ponovne graditve, oblikovanja ali »menedžiranja« nacionalnih držav po vojni in kolektivnih zločinih, ki se dogajajo bodisi z »ustvarjanjem« demokracije bodisi z njihovo vzpostavitvijo kot etničnih (plemenskih) držav. Nastali rezultat nasprotuje razumevanju politične odgovornosti, za katero si je prizadevala Arendt – v kateri so lahko posamezniki in skupine odgovorni za svoja individualna in kolektivna dejanja – in ki v novih okoliščinah vidi delovanje in mišljenje kot edini »stabilizacijski« ali »uporniški strategiji« proti ponovitvam totalitarne realnosti.

Poskus razumevanja primera izbrisanih v Sloveniji napotuje na vsaj dva arendtvska sklepa o bodočih grožnjah totalitarizma –, ki jih vidimo kot posttotalitarne elemente, ki se lahko prej ali slej razvijejo v problematične »rešitve«. Primer razgalja nevarnosti posttotalitarnih elementov, ki ne prežijo zgolj »po Auschwitzu«, temveč tudi »po Srebrenici«. Po eni strani dokazuje, da so »dokončne rešitve«, »najhitrejše rešitve problema odvečnega prebivalstva, gospodarsko odvečnih in družbeno izkoreninjenih človeških množic, tako mamljive kot opozarjajoče« (Arendt, 2003: 459). Po drugi strani pa kaže na potencial uničenja človeške kapacitete delovanja in razsojanja »s sredstvi, ki niso teror – torej z miroljubnimi sredstvi« (Villa, 1996: 207).

Prevedla Barbara Bezec

Literatura

- APPADURAI, A. (2002): *Dead Certainty: Ethnic Violence in the Era of Globalization*. V: HINTON, A. L. (ur.): *Genocide: An Anthropological Reader*. Malden, MA, Oxford, Blackwell.
- ARENDT, H. (1963): *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil*. London, New York, Penguin Books.
- ARENDT, H. in BLÜCHER, H. (1968): *Briefe 1936 –1968*. München – Zürich, Piper.
- ARENDT, H. (1970): *On Violence*. London, Harvest.
- ARENDT, H. (1987): *Macht und Gewalt*. München – Zürich, Piper.
- ARENDT, H. (1994a): *Organized Guilt and Universal Responsibility*. V: ARENDT, *Essays in Understanding*. New York: Harcourt Brace & Company (uredil J. KOHN).
- ARENDT, H. (1994b): *Social Science and Concentration Camps*. V: ARENDT *Essays in Understanding*. New York: Harcourt Brace & Company (uredil J. KOHN).
- ARENDT, H. (1994c): *The Nation*. V: ARENDT *Essays in Understanding*, New York: Harcourt Brace & Company (uredil J. KOHN).
- ARENDT, H. (1996): *Kaj ostane? Ostane materni jezik*. V: *Časopis za kritiko znanosti*, XXIII, 179. Ljubljana, Študentska založba.
- ARENDT, H. (1996a): *Vita activa*. Krtina, Ljubljana.
- ARENDT, H. (2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana, Študentska založba.
- ARENDT, H. (2003a): *Personal Responsibility under Dictatorship*. V: ARENDT, *Responsibility and Judgement*. New York, Schocken Books (uredil J. KOHN).
- ARENDT, H. (2003b): *Collective Responsibility*. V: ARENDT: *Responsibility and Judgment*. New York, Schocken Books (uredil J. KOHN).
- ARENDT, H. (2005): *The Promise of Politics*. New York, Schocken Books (uredil J. KOHN).
- ARENDT, H. (2007): *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana, Študentska založba
- BARTOV, O. (1998): *Defining Enemies, Making Victims: Germans, Jews, and the Holocaust*. *American Historical Review*, Vol. 10, no. 3.
- BENHABIB, S: (2004): *The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BRINGA, T. (2002): *Averted Gaze: Genocide in Bosnia and Herzegovina*. V: HINTON, A. L. (ur.): *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*. Berkeley, Los Angeles, London University of California Press.
- BUDEN, B. (2000): *Europe is a Whore*. V: SKOPLJANAC BRUNNER, N. et al. (ur.): *Media & War*. Zagreb, Centre for transition and civil society research.
- CAMPBELL, D. (1998): *National Deconstruction: Violence, Identity, and Justice in Bosnia*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- CENTER ZA HUMANITARNO PRAVO (2005): *Izveštaj. Regionalni pristup u suočavanju sa prošlošću*. Beograd, .
http://www.hlc.org.yu/srpski/Suocavanje_sa_prosloscu/Debate/index.php?file=1136.html (12.09.2006).
- COHEN, S. (2001): *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*. Cambridge, Polity Press.
- DEDIĆ, J. (2003): *The Erasure: Administrative Ethnic Cleansing*. V: *Roma Rights Quarterly*, No. 3.
- DEDIĆ, J. (2003a): *The Erasure: Eleven Years After*. Javno predavanje, organiziralo Društvo izbrisanih. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo, 27. februar 2003.
- DEDIĆ, J., JALUŠIČ, V. in ZORN, J. (2003): *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- DEVIC, A. (2003): *War Guilt and Responsibility: The Case of Serbia*. I. Diverging Attempts at Facing the Recent Past. *GSC Quarterly*. http://www.ssrc.org/programs/gsc/gsc_quarterly/newsletter8/ (12. 9. 2006).
- DIMITRIJEVIĆ, N. (2001): *Slučaj Jugoslavija. Socializam, nacionalizam, posledice*. Beograd, Samizdat B92.
- DIMITRIJEVIĆ, N. (2006a): *Justice Beyond Blame*. *Journal of Conflict Resolution* (Yale), Vol. 3, No. 50.

- DIMITRIJEVIĆ, N. (2006b): Moral Responsibility for Collective Crime. *Transitional Justice in Former Yugoslavia.V: Belgrade Circle Journal*, 1.4/2006, Special Issue: Community of Memory. <http://www.eurozine.com/articles/2006-07-05-dimitrijevic-en.html> (12. 9. 2006).
- DIMITRIJEVIĆ, V. (2003): *War Guilt and Responsibility: the Case of Serbia. III. Two Assumptions of the Rejection of Responsibility: Denial of the Act and Denial of the Rule*. http://www.ssrc.org/programs/gsc/gsc_quarterly/newsletter8/content/devic3.page (12. 9. 2006).
- DUBIEL, H. in MOTZKIN, G. (ur.), (2004): *The Lesser Evil. Moral Approaches to Genocide*. London, Routledge.
- THE EUROPEAN COMMISSION (1998), *Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress towards Accession*, November 1998.http://ec.europa.eu/comm/enlargement/report_11_98/pdf/en/slovenia_en.pdf (12.09.2006).
- FEARON, J. D. in LAITIN, D. D. (2000): Violence and the Social Construction of Ethnic Identity. *International Organization*, 54, no. 4.
- FUSSEL, J. (2004): *Izbrisani (Erased Residents) Issue in Slovenia*. <http://www.preventgenocide.org/europe/slovenia/> (12. 9.2006).
- GILROY, P. (2000): *Against Race: Imagining Political Culture beyond the Colour Line*. Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard University Press.
- GRUNENBERG, A. (2001): *Die Lust and der Schuld. Von der Macht der Vergangenheit über die Gegenwart*. Berlin, Rowohlt.
- HERZOG, A. (2004): Hannah Arendt's Concept of Responsibility. *Studies in Social and Political Thought*, 10.
- HONIG, B. (1993): *Political Theory and Displacement of Politics*. Ithaca in London, Cornell University Press.
- JALUŠIČ, V. (1994): Troubles with Democracy. V: Benderly, J. in Kraft, E. (ur.): *Independent Slovenia. Origins, Movements, Prospects*. New York, St. Martin's Press.
- JALUŠIČ, V. (1996): *Die Gewalt und das Politische bei Hannah Arendt*. Doktorska disertacija. Dunaj, Dunajska univerza.
- JALUŠIČ, V. (1996a): Zmešnjava v vprašanju nasilja: oblast in nasilje pri Hannah Arendt. V: *Časopis za kritiko znanosti*, XXIII, 179. Ljubljana, Študentska založba.
- JALUŠIČ, V. (1996b): Hannah Arendt: Politika kot možnost. V: Arendt, H.: *Vita activa*. Spremnna beseda. Ljubljana, Krtina, str. XXVIII–XXXIX.
- JALUŠIČ, V. (2006): Vaditi v političnem mišljenju v posttotalitarnih časih. V: ARENDT, H.: *Med preteklostjo in prihodnostjo. Šest vaj v političnem mišljenju*. Spremnna beseda. Ljubljana, Krtina.
- JALUŠIČ, V. (2007): Post-Totalitarian Elements and Eichmann's Mentality in the Yugoslav Wars and Mass Killings. V: Stone, D. in King, R. H. (ur.): *Hannah Arendt and the Uses of History. Imperialism, Nation, Race, and Genocide*. New York, Berghan Books.
- KALDOR, M. (1999): *New and Old Wars: Organized Violence in the Global Era*. Cambridge, Polity Press.
- KUZMANIĆ, T. (2004): Raspad SFR Jugoslavije i nasljedstvo: narodnjaštvo – a ne nacionalizam. V: Hadžić M. (ur.): *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika i posledice*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- KUČAN, M. (1992): Govor ob razglasitvi neodvisnosti Republike Slovenije, 26. 6. 1991 http://www2.gov.si/up-rs/uprs_slo.nsf/4f0e6b3d16bb4c8dc125678c003a80ab/c3adefdd6851a1adc12567970034022a?OpenDocument
dostop 12. septembra 2006
- MACDONALD, D. B. (2002): *Balkan Holocausts: Serbian and Croatian Victim Centered Propaganda and the War in Yugoslavia*. Manchester, New York, Manchester University Press.
- MAMDANI, M. (2001): *When Victims Become Killers. Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton, N. J. in New York, Princeton University Press.
- MEKINA, B. (2004): Izbrisani, prvi polčas: Odločna zmaga desnice. V: TRPLAN, T., AUTOR, S. in KUCHAR, R.: *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 3*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- MERTUS, J. A. (1999): *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*. Berkeley, Los Angeles in London, University of California Press.
- MILOSAVLJEVIĆ, O. (2002): *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o »nama« i »drugima«*. Beograd, Helsinki Comitee for Human Rights in Serbia.
- NEIMAN, S. (2002): Theodicy in Jerusalem. V: ASCHEIM, S. E. (ur.): *Hannah Arendt in Jerusalem*. Berkeley, CA, California University Press.
- PUHOVSKI, Ž. (2000): Hate Silence. V: SKOPLJANAC BRUNNER, N. et al. (ur.): *Media e War*. Zagreb, Centre for transition and civil society research.
- RAMET, S. P. (2007): The Denial Syndrome and Its Consequences: Serbian Political Culture since 2000. V: *Communist and Post-Communist Studies*. March 2007.
- SEMELIN, J. (2003): Toward a Vocabulary of Massacre and Genocide. *Journal of Genocide Research No 5* (Vol. 2).
- SOKOLOFF, C. (2005): *Denial of Citizenship: A Challenge to Human Security*. http://dev.justiceinitiative.org/db/resource2/fs/?file_id=17068 (12. 9.2006).
- TRANSITIONAL JUSTICE: EU WAR CRIMES POLICY IN THE WESTERN BALKANS (2006). *HLC Newsletter*, No. 20, 2006. <http://www.hlc.org.yu> (12. 9.2006).
- VETLESEN, A. J. (2005): *Evil and Human Agency*. Cambridge, Cambridge University Press.
- VILLA, D. (1996): *Arendt and Heidegger. The Fate of the Political*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- WALLER, J. (2002): *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*. Oxford, Oxford University Press.
- WEITZ, E. D. (2003): *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- WILMER, F. (2002): *The Social Cosntruction of Man, The State and War. Identity, Conflict and Violence in Former Yugoslavia*. New York in London, Routledge.
- ZORN, J. (2007): Borders, Exclusion and Resistance: The Case of Slovenia. V: Lavalette, Michael in Ferguson (ur.): *International Social Work and the Radical Tradition*. Birmingham, Venture Press.

Izbrisani gredo v nebesa

¹ Elio Petri je film *Delavski razred gre v nebesa* posnel leta 1971. Zanj je dobil *Grand prix du festival* (Zlato palmo) na filmskem festivalu v Cannesu.

² Oblike in vsebine taylorizma sta določala »dva izhodiščna motiva: znižanje stroškov za 'faktor delo' in nadzor nad samoo-mejevanjem delovne storilnosti« (Bock, 1987: 23). Tayloristično prestrukturiranje proizvodnje je slonelo na »sistematičnem raziskovanju dimenzije časa v delovnem procesu, izračunavanju in reduciranju uporabljenega delovnega časa in skrbi za to, da delo poteka brez prekinitev, ter – s tem najtesneje povezanih – novih sistemih določanja mezd na podlagi 'znanstvenega' ovrednotenja delovnega mesta ...« (ibid.: 23–24).

Podobna racionalizacijska ofenziva, ki jo lahko imenujemo neo-tayloristična se nadaljuje po drugi svetovni vojni. Množični delavec na koncu izumi učinkovite oblike upiranja racionalizacijski ofenzivi. Petrijevi film prikazuje obdobje vrhunca spopadov glede racionalizacije proizvodnje v tem obdobju.

V izjemnem filmskem zapisu radikalne politične misli, Delavski razred gre v nebesa, je Elio Petri¹ na filmski trak ujel prelomnost nekega časa, ki prinaša napoved mutacije v politični praksi in uveljavitev nove paradigme teoretskega in praktičnega delovanja. Glavni junak zgodbe je Lulu, tragični heroj neo-taylorističnih reform proizvodnje² ter z njo povezane razredne in politične rekonstrukcije v Italiji in drugih industrijsko razvitih državah v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Institucijo tayloristične in fordistične tovarne oblikujejo sile neo-taylorističnega menedžmenta, mainstream sindikat in revolucionarni sindikalizem študentsko-delavske naveze. Luluja, odtujenega in zato prizadevnega delavca, uporabljajo za opredelitev produkcijskih norm oziroma akordov. Lulu oziroma The tool pa se zaradi krize v sferi družbene reprodukcije (potrošništvo in fiksiranje patriarhalne nuklearne družinske oblike) in v sferi tovarniške produkcije (konfliktnost zaradi zaostrovanja produkcijskih ritmov) kmalu zlomi. Sedaj ni več norma, ampak postane odklon. Prej prizadeven delavec postane največji agitator proti pospeševanju produkcijskih ritmov, za manj dela in višje plače, in s tem tm v peti tako menedžmentu kot mainstream sindikatu, ki skuša neotayloristične reforme speljati skozi korporativne institucije socialnega dialoga. Njegova nova odločnost se kuje tudi v prijateljevanju z gojencem psihiatrične bolnišnice, ki sanjari, da bodo podrli zidove te disciplinarne

institucije. Pajdašenje z revolucionarnimi in avtonomističnimi sindikalnimi aktivisti spravi Luluja ob delo. Življenje zunaj dela, zunaj totalnosti fordistične, tayloristične in keynesianske družbe, pa se za Luluja izkaže za neznosno. Delavsko gibanje je projiciralo delavska nebesa v institucije industrijskega kapitalizma, zato je za njega govor o življenju, ki obstaja zunaj tovarne, popolnoma nerazumljiv. Lulu noče biti pionir novih oblik življenja³ onstran industrijske družbe in njej navkljub. Iz brezupa ga potegne mainstream sindikat, ki uspe v svojih prizadevanjih, da postane soupravljalca neo-taylorističnih reform. Del pakta je tudi ponovna zaposlitev Luluja. Zadnji prizor v filmu se dogaja za tekočim trakom, ko skušajo Lulu in tovariši preglasiti hrup strojev in se zaplesti v pogovor. Naš junak poroča, da je sanjal, da so skupaj podrli zidove tovarne in vstopili v delavska nebesa. Na nestrpna vprašanja tovarišev, kaj je videl na oni strani zidu, kaj je videl v delavskih nebesih, pravi: »Meglo«.

Zakaj skušam v refleksijo o subjektivnih, etično-političnih vidikih izbrisa vstopiti skozi stranska vrata Petrijevega filma? Razlogov je več. V prvi vrsti je Petri na zelo plastičen način opisal prelom in potencialen nov začetek v politični praksi in s tem nastanek nove paradigme. Zdi se, da se je Petri v svojem filmu dotikal prihodnosti, ki je naša sedanost. Nadalje, Lulujeva usoda lahko predstavlja trajektorij nove antagonistične subjektivitete, ki išče oblike samorealizacije, tako na ravni aktivizma kot na ravni novih institucij državljanstva. In nenazadnje, Petri prek filmskega medija izredno prodorno analizira družbo kot mrežo institucij, v katerih deluje za neko obdobje specifičen diagram oblasti.⁴ V času, ko so šli delavci v nebesa, je bil ta diagram, kot je zatrjeval Foucault in nato še dodatno razčlenil Deleuze (1990), diagram discipline. Ko govorimo o izbrisanih v smislu družbenega gibanja oseb, ki so bile leta 1992 izbrisane iz registra stalnega bivališča, njihovih ti. podpornikov in slučajnih srečanj, ki jih je ta boj omogočil, lahko prav tako opišemo prelom in potencialen nov začetek. Subjektiviteta izbrisanih je ravno tako tragična, kot je bil tragičen Lulu, izbris je prav tako institucija, ki je partikularna oblika občega diagrama oblasti, ki v družbi kot mreži institucij določa obliko podrejanja, osvobodilnega boja, tipe reprezentacije, možnosti izjavljanja ipd. Obstaja pa tudi točka divergence med delavskim pohodom na nebesa, kot ga predstavi Petri, in med pohodom na nebesa izbrisanih. Pri prvem orisu se ne moremo otresti občutka pesimizma, ki izhaja iz tega, da so bile nove sile šibke in razdeljene, da je bilo malo pionirjev, ki bi iz megle delali smiselne oblike oziroma ki bi onstran industrijske družbe in njej navkljub formirali nove oblike življenja. Izbrisani so s kolektivnim bojem začeli v času teoretične in praktične konjunktore gibanj za globalno osvoboditev. Zato je

³ Pojem oblika življenja vpeljuje biopolitično paradigmo, v kateri skušam razmišljati tudi o izbrisu in gibanju izbrisanih. Za Giorgia Agambena izraz oblika življenja pomeni »življenje, ki ne more biti nikoli ločeno od svoje oblike, življenje, v katerem ni nikoli mogoče izolirati nekaj takšnega, kot je golo življenje«. Izraz oblika življenja »opredeljuje človeško življenje, v katerem posamezni načini, dejanja in procesi življenja niso nikoli zgolj dejstva, ampak vedno in predvsem zmožnosti življenja (*potenza*). Nobenega vednja in nobene oblike človeškega življenja nikoli ne predpisuje specifično biološko nagnjenje, niti ga ne določa kakršnakoli nujnost; nasprotno, ne glede na njegovo običajnost, ponavljanje in družbeno prisiljenost, vedno vsebuje značilnost zmožnosti ...« (Agamben, 1996: 151, 152).

Antonio Negri v delu *Konstituirajoča oblast* pravi, da je »subjekt predvsem moč, proizvodnja. Seveda lahko subjekt zreduciramo na čisti privid, ostanek celote represivnih sistemov: toda tudi v tem primeru, na tem reduciranem horizontu, v notranjosti teh mehanizmov – kakšna je še vedno njegova produktivnost! Na tej mejni točki se subjekt vrne sam vase, da bi tam ponovno našel svoj življenjski princip. Subjekt pa ni zgolj moč, je tudi akcija, čas akcije in svobode, odprta 'ureditev', saj ga ne pogojuje ali nakazuje nobena teleologija« (Negri, 1997: 41).

Zdi se mi, da so ta malo daljša navedanja potrebna, saj omogočajo razumeti biopolitično paradigmo. S tem se tudi izognem možnim nerazumevanjem, ki bi se dotikala izjemnosti izbrisa in izbrisanih. Slednjo jim lahko da zgolj protagonizem.

⁴ V svoji knjigi *Biopolitika: Novi družbeni boji na horizontu* sem zapisal naslednjo opredelitev diagrama: »Diagram je nerazslojen, naseljujejo ga sile, ki delujejo druga na drugo in katerih rezultanta so afekti. Plastičnosti diagrama ne določa dialektična teleologija. Določa jo met kocke, popolna slučajnost in spremenljivost, Nietzschejevo postajanje, ki je protičasovno in onstran vzročno posledične zveze. Oblike, ki dajejo diagramu stabilnost, so odvisne od slučajnosti in spremenljivosti odnosov sil, ki ga naseljujejo. Spremenljivost je delež singularitet upora.« (Kurnik, 2005: 81)

⁵ Na tem mestu se nanašam na sodelovanje izbrisanih na Evropskem socialnem forumu v Londonu na Middlesex univerzi, v avtonomnem prostoru, kjer so aktivnosti potekale pod geslom *Life despite capitalism*. Tam je nastala prva deklaracija evropskih prekercev, ki je sprožila organizacijo vsakoletnih Euro Mayday parad. Nadalje se nanašam na demonstracijo z naslovom Nevidni globalne Evrope, ki je potekala na dan slavnosti ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Ob tem je krožila peticija, naslovljena na takratnega predsednika Evropske komisije Romana Prodiya z zahtevo, da v času svojega obiska Nove Gorice in Gorice sprejme delegacijo izbrisanih. Peticija je izbrisane omenjala kot prve državljane nove Evrope. Podpisali so jo tudi številni poslanci v italijanskem parlamentu. To je bil prvi poskus interpeliranja evropskih političnih institucij in prvi javni poskus opredelitve problema izbrisanih kot problema državljanstva v Evropi oziroma nasploh državljanstva v globalizaciji. Ti poskusi so postali konkretni z vložitvijo tožbe na Evropsko sodišče za človekove pravice in s karavano izbrisanih v Evropski parlament. Ti poskusi so izjemno pomembni, saj jih lahko razumemo kot prispevek k definiranju državljanstva v Evropi (rečeno po Balibarju) ali k definiranju globalnega evropskega državljanstva.

⁶ Tukaj si pomagam z Agambenovo ponovno povezavo biopolitike in suverenosti. Foucault je namreč trdil, da nima zanimanje oblasti za populacijo in telesa (discipliniranje teles in izboljševanje vrste) nič skupnega s suvereno oblastjo. Agamben pa skuša najti »natančno to skrito križišče med juridično-institucionalnim in biopolitičnim modelom oblasti«, saj »vpletenost golega življenja v politično sfero konstituira izvorno – čeprav prikrito – jedro suverene oblasti. Lahko bi celo rekli, da je suverena oblast biopolitičnega telesa izvorni učinek suverene oblasti. Biopolitika je v tem smislu stara vsaj toliko kot suverena izjema« (Agamben, 2004: 14). Toda pozor, ko govorimo o tem, da je za osvobodilno politiko ključna destrukcija suverenosti, moramo upoštevati dve stvari. Najprej, v moderni politiki vključitev golega življenja v polis ni več na robu ureditve, ampak se prostor golega življenja postopoma prekriva s političnim prostorom. Meje izrednega stanja se zabrišejo in proliferirajo. In zato

meglo pogosto razkadi gromki pripev osvobodilne želje globalne multitudine, pa tudi poskusi postnacionalnih političnih institucij, da bi zgradile svojo legitimnost.⁵

Prelom in nov začetek

Izbris, zločinsko dejanje države, ki je leta 1992 iz registra stalnega bivališča izbrisala po uradnih podatkih 18.305 oseb, je dogodek, ki po eni strani tiči daleč v preteklosti, po drugi strani pa nam govori o zelo aktualnih dilemah in bojih ter tudi o prihodnosti osvobodilnih bojev in postnacionalnih političnih konstrukcij. Po eni strani nas šokira arhaizem definiranja državljanstva skozi proces množičnega izključevanja. Tako so nastajale moderne nacije, pri katerih je šlo za vzpostavitev teritorialno zamejene nacionalne suverenosti. Notranjo homogenizacijo so dosegle skozi dialektično definiranje drugosti, ki je bila izključena, dehumanizirana in oropana vseh pravic. Izbrisani so bili konstituirani kot *homo sacer*, kot golo življenje, nad katerim se je suverena oblast izvajala neposredno v izjemnem stanju. Ta mehanizem vzpostavitve cone suspenza je konstitutiven za suverenost. Suverenosti brez *homo sacra* ni, zato je za osvobodilno politiko destrukcija suverenosti ključna.⁶

Danes nam je jasno, da globalizacija ne pomeni konca suverenosti, ampak zgolj njen prenos na Imperij,⁷ ki je globalni režim biopolitične eksploatacije. Arhaičnost izbrisa zato ni v tem, da predstavlja konstitutivni moment vzpostavitve suverene oblasti, ampak v tem, da se ga predstavlja kot konstitutivni moment vzpostavitve nacionalne suverenosti. Razmerje med vzpostavitvijo nacionalne suverenosti in imperialne suverenosti na primeru Slovenije še ni popolnoma pojasnjeno, saj je bilo analizirano le posredno. Denimo v primeru Centrov za tujce in v poskusih mreženja bojev izbrisanih z globalnimi družbenimi gibanji. Tisti, ki se ukvarjajo s Centri za tujce, vedo, da so tovrstne institucije po osamosvojitvi Slovenije najprej služile izključevalnemu konstituiranju državljanstva. Mnogi, ki so bili izključeni iz opredelitve državljanstva, so bili pridržani v Centrih za tujce in nato deportirani iz države. Zato se je dogajalo, da so raziskovalke in raziskovalci, ki se ukvarjajo z vprašanjem migracij in Centrov za tujce, naleteli na izbrisane, medtem ko so se ukvarjali s proučevanjem evropske migracijske politike, katere del so prakse pridržanja in deportacij. In še dolgo potem, ko so bili Centri za tujce reformirani in normalizirani v okviru procesov integracije v EU, so se dogajali primeri pridržanja in deportacij izbrisanih. Spomnimo se primera družine Berisha, ki je družina izbrisanega, deportirana pa je bila kot družina proslavec za azil, ki jim je bil zavrnjen. Slovenija je zločinskost izbrisa

(tako mu lahko rečemo tudi zaradi odločb slovenskega Ustavnega sodišča Republike Slovenije) normalizirala s sprejetjem evropske migracijske in azilne politike. Evropska unija pa je zločinskost svoje migracijske politike (tako ji lahko rečemo zaradi prave vojne proti migrantom, ki jo povzroča)⁸ v Sloveniji normalizirala z integracijo avtohtonih oblik izključevanja, zanikanja temeljnih pravic določenim populacijam in normalizacijskega čiščenja.

Razmerje med vzpostavitvijo nacionalne suverenosti in vzpostavljanjem imperialne suverenosti se torej kaže kot vzajemna normalizacija in integracija izključevalnih praks. Zato je ves čas še kako pomembno mrežiti boj izbrisanih z boji proti konstituiranju imperialne suverenosti, ne glede na izjemnost in partikularnost problematike izbrisanih, ki je bila vse prevečkrat poudarjana. Vztrajanje na izjemnosti in partikularnosti izbriša krepki diskurz in prakse hierarhičnega vključevanja, ki proizvajajo državljane več redov. V primeru takšnega vztrajanja bi bili izbrisani red višje od ilegaliziranih migrantov, kar bi naj kompenziralo njihovo inferiornost glede na red državljanov, ki uživajo polne državljanske pravice. Njihova reintegracija v nacionalno in s tem evropsko družbo je zaželjena zgolj v kolikor poudari in utrdi hierarhični sistem vključevanja. Slednji je bistven za imperialno suverenost, ki je – v nasprotju z nacionalno suverenostjo, ki se izvaja nad zamejenim teritorijem in se projicira na področja zunaj teritorija nacionalne države – oblika biopolitične kontrole nad globalnimi tokovi denarja, blaga in ljudi kot delovne sile. Hierarhično vključevanje določa stopnje izkoriščanja, dostop do pravic, pa tudi teritorialno razmejitev bogastva in revščine, ki pa ni več določena izključno z mejo med nacionalnimi državami ali molarno mejo med Severom in Jugom, ampak je projicirana v urbana in metropolitanska središča oziroma v notranjost nacionalnih držav nasploh. Vprašanje izbrisanih je bilo zato vedno v prvi vrsti vprašanje razredne in politične rekonpozicije. Zato je prišlo v gibanju za pravice izbrisanih do neizogibnih soočenj med različnimi diskurzi in strategijami – do spopadov, ki so bili prav tako politični, zanimivi in produktivni, kot spopadi z državo in nasprotniki. Vsekakor bi ta soočenja zaslužila posebno obravnavo. Zgodovina boja za pravice izbrisanih je namreč tudi zgodovina razcepov. V teh razcepih pa so se artikulirale politične alternative, ki zadevajo že omenjeno recipročnost izključevanja nacionalne suverenosti in hierarhičnega vključevanja imperialne suverenosti.

Subjektiviteta izbrisanih

Boj izbrisanih označuje izjemen protagonizem izbrisanih samih.⁹ Ta protagonizem je izzval razmerje med civilno družbo in državo, kakršno se je vzpostavilo v drugi polovici osemdesetih in v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. To razmerje, ki se je vzpostavilo po spopadu alternativ v osemdesetih letih, lahko na kratko označim kot heglovsko. Institucije civilne družbe so postale prostori dresure družbenih partikularnosti v smeri ideje države ali občega interesa, ki je bil definiran kot integracija v

nadalje postane golo življenje povsod »hkrati subjekt in objekt političnega reda in njegovih konfliktov, edino mesto organizacije državne oblasti in emancipacije od nje«. Povsod se uveljavlja in osvobaja golo življenje, ki se skuša nenehno spremeniti v življenjsko obliko (glej Agamben, 2004: 17–18). Destrukcija suverenosti je zato proces osvobajanja.

⁷ Tezo prehoda suverenosti od nacionalnih držav k Imperiju smo v diskusijo predlagali pri Časopisu za kritiko znanosti, ko smo v sodelovanju s Političnim laboratorijem izdali slovenski prevod Imperija in nato še Multitude (Hardt in Negri, 2003 in 2005).

⁸ Manifestacije te vojne bi lahko nizali na dolgo in široko. Zagotovo dobiva najbolj brutalne izraze na zunanjih mejah, v neposredni sosesčini Evropske unije. Eksteralizacija politike zavračanja in prebiranja migrantov z zbirnimi centri za tujce in t.i. buffer zones izmika migracijsko politiko vsakršni kontroli javnosti, ki je senzibilna za vprašanja človekovih pravic.

⁹ Pri tem lahko govorimo o organiziranem protagonizmu, ki se začne z ustanovitvijo prvega društva izbrisanih DIPS leta 2002 in nato z oblikovanjem Civilne iniciative izbrisanih aktivistov. Neorganiziran protagonizem, v obliki individualne in kolektivne drže, ponos izbrisanih torej, je prav tako pomemben. Je pa še vedno premalo analiziran.

¹⁰ Katoliška cerkev je sicer dolgo vzdrževala navidezno nasprotovanje državi, kar pa seveda ne pomeni, da ni imela ključne vloge v uresničevanju občega interesa integracije družbe v globalni kapitalistični sistem. Nasprotno, z zahtevami po denacionalizaciji je bila njegov poglavitni ideološki utemeljevalec.

¹¹ Izraz konstitucija državljanstva (politeia) uporablja Balibar v svoji knjigi *Nous, citoyens d'Europe?* (Balibar, 2001). Namen knjige in vpeljave izraza konstitucije državljanstva je utemeljitev državljanstva, ki bi preseglo aporije današnjega nacionalno-socialnega državljanstva, ki vodijo v konstrukcijo globalnega apartheida v Evropi. Izraz konstitucija državljanstva omogoča razmislek v smeri širjenja meja današnjega državljanstva. To širjenje pa sloni na Aristotlovi definiciji državljanstva, po kateri je v slehernem polisu toliko državljanstva, kolikor je demokracije ali oblasti ljudstva. Temu lahko dodam, da mora sloneti tudi na biopolitičnem značaju današnjih družb. Kar pomeni, da je za konstitucijo državljanstva v globalizaciji določujoča moč multitudine. Ljudstvo je navznoter homogeno in navzven zaprto, multituda pa je navznoter heterogena in navzven odprta.

¹² Že v demonstraciji solidarnosti z migranti leta 2001 je prišlo do dveh različnih diskurzov. NVO diskurz je videl vsebino demonstracije v branjenju države pred ksenofobijo državljanov, aktivističen pa jo je razumel (takrat še na precej utopičen način) kot zahtevo po odprtih mejah.

¹³ Balibar v *Mi, državljani Evrope?* Rancièreovo maksimo povzame tako: »Kolikor je politično državljanstvo izraz gibanja za kolektivno emancipacijo, je njegov kriterij prav sposobnost 'cité', da se otrese oblik distribucije in redistribucije ('računovodskosti'). Njegov cilj ni 'ravnotežje med dobički in izgubami' med tistimi, ki že imajo delež skupnega dobrega, pa četudi je to zgolj 'simboličen delež', ampak konstitucija 'ljudstva' (ali demosa), ki najprej ne obstaja zaradi izključevanja nekaterih posameznikov, ki ne veljajo za vredne statusa državljana (v različnih obdobjih in različnih okoliščinah so bili to: sužnji ali tlačani, reveži ali delavci, ženske, tujci ...). Zato še zdaleč ne gre za to, da

globalni kapitalistični sistem, uvedba tržne ekonomije, privatizacija, približevanje t.i. evro-atlantskim integracijam. Impulzi za družbeno transformacijo so torej prihajali od zgoraj, kar lahko potrdimo z dejstvom, da je bila takorekoč vsa civilna družba vsrkana v državo.¹⁰ Na pogorišču civilne družbe iz osemdesetih nastanejo nevladne organizacije, ki predstavljajo šibki substitut civilne družbe. Usmerjene predvsem v vprašanja človekovih pravic kot manjšinskih pravic tako diskurzivno kot praktično podpirajo strogo ločnico med človekovimi in državljanskimi pravicami. Takšna drža nevladnih organizacij ima še posebej negativen učinek pri vprašanju migracij, saj blokira tiste migracije zadevajoče diskurze in prakse, ki problematizirajo obstoj meja in s tem obstoj meja politike in državljanstva. Konflikti, ki zadevajo migracijo, praviloma zato niso vodili k preizpraševanju konstitucije državljanstva (politeia),¹¹ ampak k utrjevanju ločevanja med človekovimi in državljanskimi pravicami, pri čemer je bil cilj praktičnega delovanja nevladnih organizacij varovanje človekovih pravic v odsotnosti državljanskih pravic. Tako so se razvile prakse nadzorništva in legitimiranja ravnanja s pridržanimi v centru za tujce ali v azilnem domu in s tem prakse utrjevanja in legitimizacije države v smislu državnega monopola nad ksenofobnim nasiljem.¹²

S takšno politično pokrajino se sooči gibanje izbrisanih. Svoj protagonizem uveljavlja glede na tradicijo civilne družbe, ki se vzpostavi v času ekonomske, socialne, politične in državne tranzicije. Njena značilnost je, poleg že zgoraj opisanih, predstavništvo. Utrjevanje ločitve na človekove in državljanske pravice ima za posledico to, da se tistim, ki nimajo državljanstva, odrekuje pravice do političnega delovanja oziroma do prakticanja državljanstva. Prakticiranje državljanstva namreč izzove meje političnega in državljanstva. Razmerje med civilno družbo in državo, ki se utrdi v času tranzicije, pa še zdaleč ni gramscijsko, če verjamemo, da gre pri njegovi hegemoniji za družbeno transformacijo in emancipacijo, ki se hrani iz neukrotljivosti dela in potreb. Vloga tranzicijske civilne družbe ni izzivanje ali premikanje meja državljanstva, saj ne teži k rekonstituciji univerzalnega skupnosti, tako da tisti brez deleža postanejo del,¹³ niti ne odpira institucij za samonikla družbena gibanja. Zato nevladne organizacije ne definirajo novih pravic, ampak pravice, ki jih je oktoirala oblast, uresničujejo v civilni družbi. Rezultat tega je blokiranje protagonizma samih zadevnih družbenih skupin, paternalizem in s tem reprodukcija odnosov gospostva.

S subjektivnega gledišča, iz gledišča produkcije novih subjektivitet in delujočnosti, je zagotovo ključna poteza gibanja izbrisanih vztrajanje na protagonizmu. Slednji jim je bil pogosto dobronamerno ali zlonamerno oporekan. Pogosto so napadali konfliktnost izbrisanih aktivistov, češ da je neproduktivna, celo nasilna. Ali to

pomeni, da je protagonizem izbrisanih uspel odpreti vprašanje meja in konstitucije državljanstva? Je njihovo prakticanje državljanstva začelo premikati meje? Na ravni prakse zagotovo. Kratka zgodovina gibanja izbrisanih je zgodovina novih načinov participacije in delanja politike. Zagotovo so odločilno prispevali k odprtju novega javnega prostora, ki je transverzalna povezava med točkami upora.¹⁴ Ni pa mu uspelo destabilizirati institucije državljanstva in s tem začeti proces njene redefinicije. Za to je v veliki meri odgovorna že analizirana tukajšnja politična pokrajina. Ta je z diskurzi in praksami, ki so bili vzpostavljeni v tranziciji, z heglovskim razmerjem med civilno družbo in državo onemogočila, da bi problem izbrisa postal problem konstitucije državljanstva, in to v pogojih postnacionalnosti – državljanstva v globalni Evropi.¹⁵ Diskurzi, prakse in instrumenti, ki so se nahajali v skladišču z orodjem za družbene boje, so bili siromašni, neustrezni, pogosto celo ovirajoči. Iz singularnosti izbrisa se je pogosto naredila partikularnost, katere rezultat je legitimacija mehanizma hierarhičnega vključevanja, ki je konstitutiven za imperialno suverenost. To je praktično pomenilo, da se je okrog izbrisanih pogosto naredil javni diskurz, katerega smoter je interes države.¹⁶

Na tem mestu je zagotovo potrebno neko pojasnilo glede zgornjih trditev. Namreč, gibanje izbrisanih je od samega začetka skušalo postaviti jasno ločnico med stalnim prebivališčem, ki jim je bilo nezakonito in protiustavno odvzeto leta 1992, in državljanstvom. Celotna pravna in politična argumentacija je bila zgrajena na specifičnosti odnosa med stalnim prebivališčem in državljanstvom, pri čemer izhajajo iz prvega vse socialne in ekonomske pravice, iz drugega pa zgolj politične. Razlog za takšno argumentacijo je bil seveda popolnoma razumljiv. Država Slovenija je nedopustno posegla v že pridobljene pravice iz statusa stalnega bivanja. Na ta način je prebivalce s stalnim prebivališčem, državljane bivše SFRJ, ki niso postali slovenski državljani, postavila v neenakopraven položaj s prebivalci s stalnim prebivališčem, ki so bili državljani drugih držav. Nepridobitev državljanstva nove države ne bi smela pomeniti odvzema statusa stalnega prebivališča. Taktično vztrajanje na tej slovenski posebnosti, ki je bila podedovana od SFRJ, pa ni bilo nikoli popolnoma nedvoumno. In to vztrajanje je bilo vsaj do pritožbe na evropskem sodišču za človekove pravice premalo problematizirano.

Namreč, moderno državljanstvo – kot se v veliki meri definira v deklaracijah o pravicah človeka in državljanstva med francosko revolucijo – vsebuje dva pomembna odklona od načel univerzalnosti, inkluzivnosti in demokratičnosti. Prvi odklon je razlikovanje med pasivnim in aktivnim državljanstvom oziroma prirojenimi enakimi in neodtujljivimi pravicami na eni strani ter participacijo

bi jim v dani družbeni ureditvi po načelu korektivne pravičnosti podelili status žrtev ali podarili nadomestne pravice; gre za rekonstitucijo univerzalnega skupnosti, tako da tisti 'brez deleža postanejo del' ali tako, da dobijo neomejeno pravico do diskurza enakosti, katerega zgodovinski nosilci so.« (Balibar, 2001: 120)

¹⁴ V svoji *Biopolitiki: Novi družbeni boji na horizontu* sem s pomočjo Foucaulta definiral transverzalno kodifikacijo točk upora proti molarni integraciji oblasti. Definiral sem jo kot rekompozicijo javnega prostora in rekonstitucijo univerzalnega skupnosti.

¹⁵ Balibar se na primer izogiba geografski opredelitvi državljanstva, npr. »evropsko« državljanstvo, in raje govori o državljanstvu v Evropi, pri čemer omenja postnacionalne pogoje. Takšna zadržanost je zagotovo na mestu iz več razlogov. Te lahko najdemo v neobstoju evropskega ljudstva, ki lahko postaja zgolj kot rekonstitucija univerzalnega skupnosti. Prav tako lahko geografski pridevnik državljanstva napeljuje bodisi na preslikavo nacionalnega državljanstva na postnacionalno skupnost ali pa na identiteto nove skupnosti, ki bo definirala državljanstvo. Hardt in Negri v Imperiju sta drznejša in definirata zahtevo po globalnem državljanstvu. Tega pa seveda nikakor ne smemo razumeti kot državljanstvo svetovne države. Omenjenima je jasno, da je rast liberalnih institucij na globalni ravni nemogoča, zato ni nobene analogije med nacionalno državo in Imperijem. Globalno državljanstvo je najprej konkretna »zahteva po reformi pravnega statusa prebivalstva, ki bo ustrezala resničnim ekonomskim spremembam zadnjih let« (Hardt in Negri, 2003: 319). Pravnemu pokritju multitudine, ki jo narekuje kapitalistična akumulacija, pa sledi radikalnejše pojmovanje globalnega državljanstva, ki upošteva avtonomijo multitudine glede na kapitalistično akumulacijo in se definira kot »splošna pravica do kontrole nad svojim gibanjem« (ibid.).

¹⁶ Tak diskurz je znal voditi tudi k discipliniranju protagonizma izbrisanih. Najsrmatnejši primer je embargo na javno delovanje izbrisanih v obdobju pred parlamentarnimi volitvami leta 2004. Embargo je pripeljal do razkola v Društvu izbrisanih prebivalcev Slovenije. Na njegovem pogorišču nastane društvo Civilna

iniciativa izbranih, ki doživi poskus razvrednotenja protagonizma in s tem razkol čez tri leta. Tokrat se konservativen del društva odpove iskanju resnice o izbrisu in projektu rekonstitucije državljanstva, tako da se oprime partikularnosti izbriša, obsodi javno delovanje samih izbranih in napove samoredukcijo na zahtevanje odškodnin. To ne zaustavi protagonizma aktivističnega dela izbranih.

¹⁷ Ko govorimo o apartheidu v Evropi, govorimo o institucionalnem rasizmu v Evropi, ki se razvija zaradi izključenosti priseljencev iz držav nečlanic Evropske unije iz konstrukcije evropskega državljanstva. Balibar zagovarja uporabo izraza apartheid, saj gre v EU za »proces konstituiranja inferiorizirane populacije (manjvredne po pravicah, se pravi tudi po dostojanstvu), ki je lahko izpostavljena nasilnim oblikam varnostnega nadzora, ki mora ves čas živeti 'na meji', ne povsem znotraj ne zares zunaj, saj so priseljenci z Vzhoda in Juga za seboj pustili nekaj nekdanjim južnoafriškimi homelands podobnega (le da se tja občasno še vračajo ali pa pošiljajo sredstva, potrebna za 'ločeni razvoj', ali pa tam poskušajo preživljati svoje družine)« (Balibar, 2001: 309).

¹⁸ Nedavni problemi v Civilni iniciativi izbranih, v kateri je prišlo do pravega coup d'état konservativnih sil, so zagotovo odraz teh procesov in pričajo o blokadi subjektivitete izbranih.

pri odločanju o načinih in oblikah njihovega uresničevanja na drugi. Drugi odklon je vezanost pravic na nacionalnost oziroma na državljanstvo po rojstvu. Zato prihod tujca ali begunca razblini podobo nacionalne države kot tiste, ki je sposobna zagotavljati človekove in državljanske pravice. Dejanske ali domnevne matične države izbranih, ki jih je s svojim tajnim, protizakonskim in protiustavnim aktom pravzaprav določila kar država Slovenija, niso mogle zagotavljati človekovih in državljskih pravic na ta način »prištetih« novih državljanov. Izredno trpljenje izbranih oseb, ki jim je bilo odvzeto dostojanstvo in pogosto celo življenje, nazorno priča o nujni povezavi med človekovimi in državljskimi pravicami. S tem pa o nujnosti, da prenehamo vprašanje človekovih pravic jemati kot vprašanje posebnih statusov ali zaščitenih kategorij, ampak kot vprašanje enakosti različnosti v definiranju skupnega, v konstituciji državljanstva. Taktični razlogi, povezani z zgoraj definirano politično pokrajino, so v boju izbranih blokirali praktično kritiko koncepta nacionalnega državljanstva v novo nastali državi in kritiko integracije tega koncepta v Evropsko unijo, ki ni sposobna definirati državljanstva v globalni Evropi, zaradi česar vzpostavlja režim evropskega apartheida.¹⁷ Paradoksalno je boj izbranih pogosto prispeval h konsolidaciji in normalizaciji koncepta nacionalnega državljanstva v Sloveniji na eni strani – z vztrajanjem na partikularnosti izbriša in na izbrisu kot pravni zmoti – in k legitimaciji hierarhičnega vključevanja, ki je značilno za imperialno suverenost.¹⁸

Tako kot je v Petrijevem filmu delavsko gibanje delavska nebesa projiciralo v institucije industrijskega kapitalizma, tako so v primeru izbranih civilna družba oziroma nasploh javni diskurzi nebesa izbranih pogosto projicirali v institucije nacionalne države.

Podobna je tudi tragičnost obeh subjektivitet, ki izhaja iz nemogoče nujnosti. Tako kot se Luluju za nemogočo nujnost kaže rušenje zidov disciplinarnih institucij industrijske družbe, tako se izbranim za nemogočo nujnost kaže definiranje njihovega boja kot boja za državljanstvo. Seveda ne boja za slovensko državljanstvo, ampak boja za tisto, čemur pravi Balibar *droit de cité* (pravice do državljskih pravic). *Droit de cité* omogoča ločevanje formalnega državljanstva od državljskih praks. Hkrati omogoča inkluzivnost in ekspanzivnost državljanstva kot kolektivne emancipacije. Je neke vrste gonilo, ki odpira in premika meje obstoječih institucij državljanstva. Moč Balibarjeve zastavitve na osnovi *droit de cité* je, da nam omogoča izogniti se sklicevanju na abstrakten kozmopolitizem in abstraktno globalno državljanstvo. Projekt odpiranja meja prej poteka kot bazična participacija tistih, ki se sklicujejo na *droit de cité*, čeprav formalno niso državljsani določene nacionalne države ali pa so kritični do meja državljanstva tako v formalnem smislu kriterijev za vključitev v državljanstvo kot v vsebinskem smislu, ki zadeva aktivno državljanstvo v smislu skupnega definiranja oblik in načinov uresničevanja in definiranja temeljnih pravic. Takšna strategija odpiranja meja in boja za globalno državljanstvo se mora nujno prevajati v taktike – v politične zahteve in v angažma okoli jurisprudenc v obstoječih institucionalnih okvirih. Pri tem pa je vselej prisotna nevarnost, da začnejo taktični momenti definirati strateške. Edina zaščita pred takšnim obratom,

ki vodi k temu, da začnejo boji izključenih reproducirati sistem izključevanja, je v protagonizmu samih izključenih. Vztrajanje na protagonizmu tistih, ki so izključeni iz državljanstva, zato ni ideološka gesta, ampak izraz edine možne osvobodilne strategije v obdobju nepovratne krize nacionalnih držav in vzpostavljanja imperialne suverenosti. Drugače se nam lahko zgodi, da bomo v imenu boja proti staremu barbarstvu zaklinjali novega in obratno.

Izbris kot institucija

Da bi odgovoril na vprašanje njihovega protagonizma in subjektivitete, sem boj izbrisanih postavil v analitični okvir z dvojnostjo civilna družba in država. Med njima obstaja dialektični odnos, zgodovinsko pomembna alternativa pa se definira glede na smer determinacije – bodisi da se ideja države uresničuje v civilnodružbenih institucijah kot discipliniranje, normalizacija ali domestikacija, bodisi da subverzivni procesi človeške in družbene transformacije v civilni družbi vodijo k destruktiji države. Poudarjanje zgodovinsko pomembne alternative¹⁹ je še posebno pomembno zato, ker nepovratna kriza nacionalne države, ki je kriza forme-nacije,²⁰ ne pomeni, da se danes ne nahajamo v središču procesov definiranja analogne strukture součinkovanja ekonomije (s hierarhično delitvijo dela) in ideologije (s hegemonsko normalizacijo). Kolosalna mašina biopolitičnega izkoriščanja, globaliziran aparat zavzetja na postancionalni ravni prav tako ustvarja dvojne pripadnosti skozi normalizacijo in izključevanje na način definiranja konstitutivnih dihotomij, ki grupirajo in hierarhizirajo znamenja in izraze oblik življenja v skadu z unilateralizmom kapitalističnega ovrednotenja. Nacionalna pripadnost morda izgublja vlogo podstati za vse normalizacijske in izključevalne dihotomije, kar seveda ne pomeni, da ni več pomembna. Vse bolj pa se zdi, da se na konflikten način definira nova molarna dihotomija. Nekateri ji pravijo civilizacijska,²¹ pri čemer gre pravzaprav za kapitalistično civilizacijo.

Ravno v luči strukture vzajemnega delovanja med ekonomijo in ideologijo, z reorganizacijo globalne delitve dela na eni strani in hegemonsko normalizacijo na drugi, se nam kaže subverzivnost subjektivitete izbrisanih. Izbrisani so pravzaprav multituda v negativni definiciji, kot odpadek od konsenza, kot tisto, ker je bilo v procesih normalizacije konstruirano kot patološko in nenormalno. Tako lahko pojasnimo razmerje med državljani drugih republik z državljanstvom bivše SFRJ s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki so pridobili slovensko državljanstvo in tistimi, ki iz različnih razlogov državljanstva niso pridobili in so bili nato izbrisani. Po drugi strani pa so multituda v pozitivni definiciji, kot singulariteta, ki se ne pusti predelati v partikulariteto, in se s tem ne pusti subsumirati pod obče. Singulariteta išče odnos s skupnim in ne z občim. Za odnos med singularnim in skupnim pa je značilno, da je v nasprotju z razmerjem med partikularnim in

¹⁹ Če govorim o zgodovinsko pomembni alternativi, potem moram omeniti tudi zgodovinsko nepomembno, ki je bila alternativa med buržoazno heglovski dialektiko civilne družbe in države ter marksistično-leninistično koncepcijo prevzema oblasti. Izvorno v Heglovi filozofiji moč civilne družbe utemeljuje državo. Če je civilna družba temelj dialektike, potem je permanentna revolucija tista, ki dialektično postavlja potrebo po državi in s tem njeno legitimnost. V poznih delih pa se revolucionarna dialektika spremeni v resnično teodicejo. Revolucija z utemeljitvijo države ponovno vzpostavi red. Revolucionarno legitimacijo države na koncu nadomesti metafizična legitimacija. Kot ugotavlja Negri, pa ortodoksno marksistično-leninistično »pojmovanje prevzema oblasti in vertikalna organizacija odločilnega mehanizma kapitalistične dihotomije družbe v razmerju do države predstavlja resnično restavracijo Heglovske dialektike ... Marksizem je bil tako preoblikovan v staro umetnost legitimacije države« (Negri, 1989: 169–171).

²⁰ Formo-nacijo opredeli Balibar in sicer tudi na naslednji način: »To ni individualnost, ampak vrsta 'družbene formacije', se pravi način kombiniranja ekonomskih in ideoloških struktur. Torej je to še posebej model povezovanja administrativnih funkcij in simbolnih funkcij države, ki lahko državi pripiše vlogo središča, ali – če ponovimo Luhmannove besede – 'reduktorja kompleksnosti' za skupine in sile, ki delujejo v družbi« (Balibar, 2001: 39).

²¹ Pri tem ne mislim samo na teorije spopada civilizacij, ampak tudi na diskurz, okrog katerega se reartikulira tudi evropski neokonservativizem.

²² Maurizio Lazzarato definira koncept nematerialnega dela kot delo, ki proizvaja informacijsko in kulturno vsebino blaga (Lazzarato, 1996: 133). V zadnjih letih so v slovenščini izšla nekatera temeljna dela, ki govorijo o nematerialnem delu v kontekstu krize delovne teorije vrednosti in torej krize režima kapitalistične akumulacije, kot ga je analizirala klasična politična ekonomija, med njimi Hardt in Negri (2003 in 2005) ter Virno (2003). Izkoriščanje se po teh teorijah ne definira več kot razmerje med nujnim in presežnim delom, ampak kot ekspropriacija skupnega. Izključenost (delo kot ne-kapital, tisto, kar se ne izmenja s kapitalom) tako ni več razumljena kot eksistenca, ki je izključena iz bogastva, ampak kot živi vir vrednosti, kot univerzalna možnost bogastva. Boj proti izključevanju je torej vedno tudi boj za samoovrednotenje. Ti premisleki so zanimivi tudi na terenu statusnega izključevanja, ki očitno ni več povezano zgolj z organizacijo globalne družbene delitve dela (hierarhije v statusu podpirajo hierarhije na trgu dela), ampak je povezano tudi s poskusi kapitala, da vzpostavi režim izkoriščanja kot ekspropriacijo skupnega. S tem postanejo biopolitične kategorije (upravljanje s prebivalstvom prek definiranja rasnih, etničnih in kulturnih identitet, ki imajo pravne učinke) kategorije politične ekonomije.

²³ Ob tem pravi: »The unspoken, unexamined, and unacceptable assumption of the 'integration' being preached was that nothing of value or permanence could be created by black people in association with ourselves« (Carmichael, 2003: 531).

²⁴ Lep primer, kako se separacijska strategija izteče v komunitarizem, je Nation of Islam v ZDA.

občim vedno dinamičen in zato redefinira pojem univerzalnega – v tem odnosu smo priča nenehnemu gibanju med singularnim, ki se univerzalizira, in med skupnim, ki se singularizira. Zdi se, da je potencial izbranih, ki izhaja iz nezmožnosti normalizacije izbrisa, čeprav je bila to vseskozi strategija države (spomnimo se samo manevrov s tehničnim in sistemskim zakonom, pa vztrajanje, da se izbisane individualizira in se jih obravnava od primera do primera), v tem, da nujno zaklinjajo horizont drugačne politične in državljanske skupnosti, ki je multituda.

Zato je tako pomembno, da boj izbranih in njihovo subjektiviteto vpišemo v konflikte in protislovja glede konstitucionalizacije evropskega političnega prostora in globalnega državljanstva v Evropi. Ta proces vsebuje nujno alternativo, ki se vzpostavlja na osnovi nasprotovanja hegemoniki normalizaciji oziroma na osnovi nasprotovanja strukturi, v kateri se vzajemno podpirata hierarhična kapitalistična organizacija družbene delitve dela in ideologija integracije. Boj proti normalizaciji v današnji družbi biopolitične proizvodnje postaja odločilen. V obdobju nematerialnega dela in nematerialne proizvodnje²² se namreč nasprotovanje normalizaciji dotika same proizvodnje družbenega bogastva. Izključevanje kot je izbris, je zavržno zato, ker nas siromaši, boji proti izključevanju in normalizaciji pa so nove sfere svobodne produktivnosti in proizvodnje družbenega bogastva. Lahko bi rekli, da so izključevanja *new enclosures*, boji proti izključevanju pa so *new frontiers*. To spoznanje bo treba vključiti v naše razprave o državljanstvu v globalizaciji. Inkluzivnost in ekspanzivnost državljanstva neposredno zadevata vprašanje proizvodnje družbenega bogastva, dosežeta pa se s prakticiranjem državljanstva ne glede na meje, ki jih definira formalno državljanstvo (pa naj gre za status ali za zapovedane načine participacije pri skupnih zadevah). Od obstoječih in nastajajočih postnacionalnih institucij na evropski ravni (od političnih do pravnih) pa je odvisno, ali bomo napredovali na način gibanjske vojne ali pa bomo imeli revolucijo.

Zdi se, kot da smo te alternative že preigrali v obdobju gibanja za državljanske pravice v Združenih državah. Tam so jih artikulirali predvsem v povezavi z dilemo integracija ali separacija. Integracijska strategija je naletela na ovire, predočene s hegemoniko normalizacijo, ki je podpirala neenako in hierarhično organizacijo družbene delitve dela. Stokely Carmichael, ki je definiral in populariziral koncept *black power*, tako ugotavlja, da pomeni integracija kulturcid.²³ Alternativna strategija separacije pa se je iztekla v obliko rasnega in religioznega komunitarizma.²⁴ Tisti, ki so se zavedali pasti takšne zastavitve alternative na konceptualni in strateški ravni, so (kot že omenjeni Carmichael) poiskali izhod v narodnoosvobodilni revoluciji in antikolonialnem nacionalizmu. Zagotovo je šlo za dvoumen izhod, ki ga je seveda narekovala takrat še nedotaknjena hegemonija svetovnega sistema nacionalnih držav. In morda lahko še le danes, v času krize nacionalnih držav in forme-nacije, najdemo pravi izhod iz dileme, ki

se je zastavila takratnim borcem za državljanske pravice. Pregrade nacionalnih držav so padle, država in kapital učinkovito sovpadata, na svetovni ravni so se stekli in prekrili kapitalistično ovrednotenje in politični procesi komande (glej Hardt in Negri, 2003). Izhod je konstitucija multitudine, v kateri se človekove in državljanske pravice definirajo kot enakost različnosti v sodelovanju pri skupnem, pri čemer so singularnosti investirane v opredelitev skupnega.

V to analizo pa je treba vpeljati še političnoekonomski razmislek. V času omenjenega gibanja za državljanske pravice, ki izpostavi problematičnost alternative integracija-separacija, je bila industrijska paradigma še vedno nesporna. V globalizaciji, ki jo definira podvrženje vseh aspektov življenja režimu kapitalistične akumulacije, pa je industrijska paradigma omajana. Sfere družbenega življenja (ideologija, tradicija, kultura, religija, običaji, življenjski stili), ki so bile v industrijski paradigmi označene za neproduktivne in so jih potisnili v sfero družbene reprodukcije, zaradi česar so bile podvržene konservativizmu, so sedaj produktivne. Kar pomeni, da so vprežene v režim kapitalistične akumulacije oziroma v režim biopolitičnega izkoriščanja. S tem dobiva samo državljanstvo novo razsežnost, ki je participacija pri življenjski ureditvi in ne več zgolj pri politični ureditvi. Obenem pa postajata normalizacija in izključevanje funkciji unilateralizma kapitalističnega ovrednotenja.

Tako sem zaključil dramaturški lok, zastavljen na osnovi Petrijevega filma »Delavski razred gre v nebesa«. S kritiko politične ekonomije, ki jo zahteva globalizacija, se lahko lotimo analize izbrisa kot institucije in na njeni osnovi lahko opredelimo skupni diagram oblasti v vseh današnjih družbenih institucijah. Tukaj se srečajo izbris, ilegalizirana migracija, centri za tujce, prekernost. Na osnovi takšne analize lahko zapopademo obči proces normalizacije, ki ga narekuje integracija celotne družbe v režim biopolitičnega izkoriščanja. Razkrije se nam povezava in vedno večje prekrivanje med procesi racionalizacije v sferi družbene produkcije in normalizacije v sferi družbene reprodukcije. S tem pa se nam na novo zastavi tudi vprašanje solidarnosti. Pri njej ne gre več za solidarnost z manjšinami ali med njimi, ampak za skupno delovanje proti gigantski mašini podrejanja, izkoriščanja in normalizacije, s katero se soočamo kot singularnosti.

Literatura

- AGAMBEN, G. (1996): *Form-of-Life*. V: *Radical Thought in Italy*, str. 151–156. Minnesota, University of Minnesota Press.
- AGAMBEN, G. (2004): *Homo sacer*. Ljubljana, Koda.
- BALIBAR, E. (2001): *Nous, citoyens d'Europe?* Paris, Édition la découverte.
- BOCK, G. (1987): »*Drugo*« *delavsko gibanje v ZDA*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- CARMICHAEL, S. (2003): *Ready for revolution*. New York, Scribner.
- DELEUZE, G. (1990): *Pourparlers*. Paris, Les éditions de minuit.
- HARDT, M. in NEGRI, A. (2003): *Imperij*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti.
- HARDT, M. in NEGRI, A. (2005): *Multituda*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti.
- KURNIK, A. (2005): *Biopolitika: novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana, Sophia.
- LAZZARATO, M. (1996): *Immaterial Labor*, *Radical Thought in Italy*, Minnesota, University of Minnesota Press, str. 133–147.
- NEGRI, A. (1989): *The Politics of Subversion*. Cambridge, Oxford, Polity Press.
- NEGRI, A. (1997): *Le pouvoir constituant. Essai sur les alternatives de la modernité*. Paris, Presses Universitaires de France, Pratiques théoriques.

Izbrišimo taborišča, ne ljudi

Intervju
z Robertom
Pignonijem

Roberto Pignoni je profesor geometrije na univerzi *La Sapienza* v Rimu. Predaval je na več italijanskih univerzah, konec 80. let pa tudi na Univerzi Mogadiš v Somaliji. Po razpadu države je bil angažiran na področju pravic somalskih študentov in študentk, ki so jim italijanske oblasti onemogočile prihod v Italijo in s tem tudi študij na italijanskih univerzah. V tem času se je uveljavil tudi kot prevajalec in publicist; objavlja v italijanskih časopisih, kot sta *Il Manifesto* in *Liberazione*.

Zadnja leta je angažiran na področju zagovora pravic Romov (predvsem v Italiji), priseljencev/priseljenk in izbrisanih. Deluje v aktivistično-raziskovalni italijansko-slovenski skupini Karaula MiR (*Migrazioni-Resistenze* oziroma Migracije-Odpornišтво) in je sodelavec Mirovnega inštituta pri projektu, ki deluje na področju pravic izbrisanih. Robertova zasluga pri tožbi izbrisanih na Evropsko sodišče za človekove pravice je ključna, bil pa je tudi eden od organizatorjev in udeležencev Karavane izbrisanih v Evropski parlament.

J. Z.: Z izbrisanimi intenzivno sodeluješ vsaj od leta 2005 naprej. Kako se je to sodelovanje razvijalo v povezavi s tvojim aktivističnim delovanjem v Italiji?

R. P.: Vse skupaj se je začelo s partizani. Skupaj z italijanskimi in slovenskimi sodelavci/sodelavkami se že več let ukvarjamo z zbiranjem pričevanj, spominov na delovanje partizanov, na tisto razsežnost odpornišтва, ki se je razvila med drugo svetovno vojno in je še danes aktualna. V pogovorih s partizani smo ugotovili, da sta partizanstvo in migracija zelo prepleteni temi: veliko partizanov iz Furlanije je moralo po drugi svetovni vojni emigrirati, obenem pa morajo številni današnji priseljenci, če hočejo preživeti, postati nekakšni sodobni partizani. To je bila tudi vsebina tridnevnega srečanja v furlanskem Tarcentu »*O partigiano* – skupnost, izraz, govornica odpornišтва« oktobra 2004. Na tem srečanju, ki je bilo v Italiji precej odmevno, smo se spraševali o povezavah med zgodovinskim spominom in politično zavestjo. Zanimalo nas je, česa se lahko naučimo iz

preteklih izkušenj odporništvu. Udeleženci in udeleženske iz Slovenije so takrat opozorili na problem izbrisa. Tako je ta tema prišla zraven. Zbiranje pričevanj o partizanstvu nas je pripeljalo do odločitve, da se angažiramo proti napovedani ustanovitvi centra, ki zapira in deportira priseljence [CPT – *Centro di permanenza temporanea*] v Gradišču pri Soči [Gradisca d'Isonzo], to je manjši kraj pri Gorici. Šokiralo me ni le to, da so oblasti ustanovljale tak center – čeprav je že to dovolj grozljivo –, ampak tudi njegova predvidena lokacija. Ta center je bil odprt lani [2006] in se nahaja na območju, kjer je bila med drugo svetovno vojno cela vrsta koncentracijskih taborišč. Tega ne pripisujem naključju; med današnjim centrom za tujce in takratnimi koncentracijskimi taborišči vidim politične in zgodovinske analogije. Nekdanji partizan Riccardo Giacuzzo, komandant italijanske partizanske brigade *Trieste*, ki se je po drugi svetovni vojni preselil v Piran, me je nekoč opozoril na presenetljivo geografsko bližino: »Če se ozreš okoli centra za tujce v Gradišču – prav tam, zelo blizu, je bilo med vojno taborišče Zdravščina«. Zdravščina, ki so ga v italijanščini preimenovali v *Poggio Terza Armata*, je bilo eno od približno dvesto taborišč italijanskega fašističnega režima. O tem pa se v Italiji redko govori, saj se italijanska družba še vedno noče soočiti z odgovornostjo in krivdo fašističnega režima. Taborišče Zdravščina se je od bolj znanih taborišč, kot sta na primer Gonars in Visco, razlikovalo po tem, da so vanj večinoma zapirali in tudi mučili tiste Slovence in Slovenke iz Vipavske in Soške doline, ki so leta 1919 ali pozneje postali italijanski državljani in so bili antifašisti. Zdravščina ni bila le koncentracijsko taborišče, temveč tudi mučilnica.

J. Z.: Kaj ste storili s temi ugotovitvami? Gre za vprašanje, kako družbi oziroma skupnosti, kjer živimo, postaviti nekakšno ogledalo?

R. P.: Na podlagi te pretresljive geografske in simbolne povezave med nekdanjim taboriščem Zdravščina in sedanjim centrom za tujce

¹ Film na Drugi strani reke, *Dall'altra parte del fiume*, je posnela raziskovalno-aktivistična skupina Karaula MiR, 2005, trajanje: 52'.

² Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn (2003): *Izbrisani. Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.

v Gradišču smo začeli razmišljati o potrebi po dokumentiranju kontinuitete med preteklostjo in sedanostjo. Odločili smo se, da bomo posneli dokumentarni film s povednim naslovom *Na drugi strani reke*.¹ Film, ki je nastajal leta 2005 v sodelovanju med italijanskimi in slovenskimi raziskovalci in filmskimi ustvarjalci, smo potem predvajali v številnih italijanskih mestih in na nekaterih filmskih festivalih (na primer na Avstrijskem *Diagonale*), žal pa v Sloveniji ni zbudil večjega zanimanja.

V filmu smo se, med drugim, osredotočili na dve vprašanji: kdo so ljudje, ki jih zapirajo v centre za tujce, in kakšne informacije ima o tem domače prebivalstvo. V odgovor na prvo vprašanje smo intervjuvali ljudi brez državljanstva: priseljence iz različnih držav, begunce, pa tudi Rome, ki so se rodili in živijo v Italiji. Tudi njih zapirajo v centre za tujce, tako kot se je to zgodilo izbrisanim v Sloveniji. Intervjuvali smo tudi nekatere izbrisane in podrobneje spoznali, pravzaprav podoživeli, njihove življenjske zgodbe. Moram reči, da sem bil precej pretresen. Ravno takrat sem bral vašo knjigo,² ki nam je bila v pomoč za poglobitev te teme.

Odgovor na drugo vprašanje filma pa smo iskali med domačim prebivalstvom Gradišča. Ljudi, ki so po velikonočni maši prihajali iz cerkve, smo spraševali, ali vedo za kakšno taborišče v njihovi okolici. Odgovarjali so, da bodisi ne poznajo nobenega, bodisi so omenjali oddaljena nacistična taborišča. To je bil neposreden dokaz, da nekdanjih italijanskih fašističnih taborišč ne poznajo niti ljudje, ki živijo v njihovi neposredni bližini.

J. Z.: Torej je šlo sprva za raziskovanje in reflektiranje povezave med centrom za tujce, taborišči, priseljenci in izbrisanimi?

³ Evropsko sodišče za človekove pravice je 31. maja 2007 tožbo 11 izbranih proti Sloveniji sprejelo v obravnavo v delu, ki govori o povezavi izbrisa s kršitvami pravic do zasebnega in družinskega življenja ter diskriminacijo (8. in 14. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah), glej European Court for Human Rights Portal, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=1073052&skin=hudoc-en&action=request>.

R. P.: Ta povezava je bila prisotna na večini demonstracij proti centru za tujce v Gradišču. Ko smo februarja 2005 organizirali sestanek v Ljubljani, kjer smo razpravljali o mobilizaciji proti temu centru, so se ga udeležili tudi tisti izbrisani, ki se jim je zdela taka kontekstualizacija problematike izbrisa ustrezna. Demonstracij v Gradišču 22. oktobra 2005 se je udeležila skupina izbranih iz Slovenije, spomnim se, da so nosili transparent »Nevidni globalne Evrope«. Nekateri izmed njih so bili tudi govorci na manifestaciji, ki se je začela pred zidovi nekdanjega taborišča Zdravščina na robu Gradišča. Kot v filmu smo tudi na teh demonstracijah naslovili vse tri vidike istega problema: pridrževanje in deportiranje priseljencev, izbris in nekdanja fašistična taborišča. Zato je bil naš slogan »Izbršimo taborišča, ne ljudi«.

Značilnost teh fenomenov je njihova nevidnost, zakritost. Pri izbrisu, na primer, imamo na eni strani posledice izbrisa, boj izbranih za pravice in politična vprašanja, ki izhajajo iz vsega tega. Na drugi strani smo soočeni z nevidnostjo izbrisa v širšem, evropskem kontekstu. Medtem ko sem v Sloveniji intenzivno sodeloval z izbranimi, sem se v Italiji nenehno srečeval s popolnim nepoznavanjem tega problema pri različnih skupinah ljudi. Niti sindikati niti odvetniki, katerih področje so človekove pravice, niso nikoli slišali za izbris. Slovenska vlada oziroma država je več kot deset let uspešno prikrivala ta zločin, kar pa ne bi bilo mogoče brez podpore v tujini. Tuje vlade pripomorejo, da ta problem ostaja bolj ali manj zakrit. Sam sem o izbrisu prvič slišal od skupine mladih ljudi, ki verjamejo, da je ta molk nevzdržen in nedopusten.

J. Z.: Čeprav kolektivni boj za pravice izbranih obstaja vsaj od leta 2002, pa premoč interpreta-

cij vladajočih elit nad osebnimi izkušnjami izbranih ter nezmožnost širše javnosti za kritično refleksijo ohranjajo status quo. V takih razmerah vam je skupaj z izbranimi uspelo razviti in uresničiti zamisel o tožbi proti Republiki Sloveniji na Evropskem sodišču za človekove pravice v Strasbourgu. Kako je nastala ta ideja in kako je bilo tožbo dejansko mogoče napisati brez razpoložljivih sredstev, vključno z jezikovnimi in drugimi ovirami?

R. P.: Moje sodelovanje z izbranimi je postalo zares intenzivno prav v trenutku, ko sem glasno predlagal, da bi vložili tožbo na Evropsko sodišče. To sem rekel, preden sem sploh vedel, v kaj se spuščam. Tovariši in tovarišice v Sloveniji, naveličani vladne pasivnosti in neučinkovitosti mednarodnih institucij, so bili že precej obupani nad reševanjem te zadeve, kar se je izrazilo v njihovi gladovni stavki na Šentilju poleti leta 2005. Seveda sem jih želel prepričati, naj opustijo tak način stavke, saj je mnoge že sam izbris zdravstveno močno ogrozil. Ni jih bilo lahko prepričati, saj bi bila opustitev gladovne stavke lahko razumljena kot politični poraz. V takem položaju je bilo treba najti zelo prepričljiv in zares smiseln razlog, da bi si stakajoči lahko premislili. No, v resnici sem do takrat malo vedel o delovanju in pogojih za vložitev tožbe na Evropsko sodišče. Pozneje sem ugotovil, da so številna pravila tega sodišča postavljena tako, da ljudi, ki trpijo nasilje in nepravilnost, pogosto odvrtaajo od tega, da bi vložili tožbo. Eden glavnih pogojev za vložitev tožbe na Evropsko sodišče je na primer, da morajo biti najprej izčrpana vsa notranjepravna sredstva in da od vročitve odločbe, izdane na zadnji instanci v državi, ni minilo več kot šest mesecev. To pomeni, da je pri izbranih ta rok začel teči od izdaje odločbe ustavnega sodišča (torej leta 1999 oziroma 2003). Če lahko dokažeš, da to pravno sredstvo ni bilo učinkovito, potem se rok šestih mesecev šteje od takrat, ko so ljudje pretrpeli kršitve pravic oziroma odkar so za kršitev izvedeli v pravnem smislu. Na prvi pogled izbrisani ne ustrezajo temu kriteriju.³ Na srečo

takrat vseh teh zahtev nisem natančno poznal in tako se nisem ubadal s tem, na kakšne težave vse lahko naletimo. Niti italijanske odvetniške pisarne *Lana-Lagostena Bassi*, ki je sestavila tožbo, takrat nisem poznal. Vedel pa sem, da je bila na Evropskem sodišču za človekove pravice Italija obsojena zaradi kršitev človekovih pravic v primeru izgonov Romov in zaradi kolektivne deportacije beguncev iz Lampeduze. Poznal sem tudi ljudi iz teh krogov, zato sem približno vedel, kje naj iščem odvetnike in odvetnice, ki bi bili pripravljene brez plačila pripraviti tožbo v imenu izbrisanih in ki bi bili tudi dovolj usposobljeni in izkušeni za tak podvig.

J. Z.: Tožbo vidim kot pomembno prelomnico v delovanju; vednost o izbrisu in boj za pravice se širita na transnacionalno prizorišče, izbrisani pa pri tem uporabijo konvencionalni način, torej pravni jezik, ki ga države razumejo do

potankosti in so ga v primeru izbrisnih zlorabile. Izbrisani so bili zatirani s pomočjo administrativnih postopkov, ovitih v pravni jezik in pravne formulacije, zdaj pa uporabljajo ravno ta jezik in ta sredstva zase, proti državi.

R. P.: Res je, vendar je tak način boja s pomočjo transnacionalnih institucij zelo zahteven. Sredi intenzivnega procesa priprave tožbe sem se sam pri sebi vprašal, ali bi se tega sploh lotil in dal tako pobudo, če bi vnaprej poznal ozko grlo Evropskega sodišča, skozi katero lahko stečejo le redki primeri, in če bi imel dejansko predstavbo, kako bo to delo potekalo. Kot sem že rekel, je bila moja pobuda, pravzaprav obljuba, brez pravega pokritja. Takrat sem mislil, da ko bomo enkrat našli primerno odvetniško pisarno in se dogovorili, katere primere poslati na sodišče, bodo izbrisani podpisali pooblastila in stvar bo za nas bolj ali manj opravljena. Vendar ni bilo čisto tako. Najprej

Foto: Dare Čekeliš

Protest proti centru za tujce v Gradišču ob Soči, 22. 10. 2005

smo bili soočeni z množico zakonov, njihovih sprememb in amandmajev ter gorami osebnih odločb, pritožb in potrdil. Potem je bila tu še jezikovna ovira. Z Uršulo Lipovec Čebtron sva v italijanščini pojasnjevala slovenski pravni sistem pravnikom, ki so do tistega trenutka poznali le italijansko in mednarodno pravo.

V nekaj mesecih se je okoli tožbe vzpostavil močan kolektiv predanih posameznic in posameznikov z visokimi strokovnimi standardi, ki je delala na aktivističen način. Intervjuji z osebami, ki so bile izbrisane, so bili zelo poglobljeni, natančni. Odgovoriti smo morali na natančno določena vprašanja in priložiti vso dokazno dokumentacijo, temu pa je sledil prevod v angleščino in italijanščino. Zbrali smo več kot 60 izčrpnih intervjujev, podprtih z dokumentacijo. V Rimu smo celotno gradivo prediskutirali z odvetniki, ki so imeli različne interpretacije in vedno nova vprašanja. Odgovore smo iskali s pomočjo skupinskih diskusij z aktivisti in izbrisanimi. Jasminka Dedić, na primer, nam je bila v veliko pomoč. Odvetniki in odvetnice pisarne *Lana-Lagostena Bassi* so se odlično izkazali, saj so na podlagi zbranih pričevanj in zakonov ustvarili pravno filozofski okvir tožbe 11 tožnikov, pri tem pa so se držali pravil evropskega sodišča. Te primere vidim kot začetek našega pravnega dela na evropski ravni. S pomočjo projekta pri Mirovnem inštitutu bomo lahko tako delo nadaljevali.

J. Z.: Veliko ste se angažirali na področju prava, od prevodov do interpretacij zakonov in odločb, do iskanja manjkajočih podatkov in dokazov. Pri tem pa je šlo tudi za veliko čustveno investicijo, saj ste imeli ves čas opravka z živimi zgodbami konkretnih posameznikov in posameznic.

R. P.: Čeprav so izkušnje izbrisanih edinstvene, pa so glede življenjskih razmer, teptanja pravic in nedostopnosti do javnih storitev primerljive z izkušnjami priseljencev in z izkušnjami Romov. Vse te skupine doživljajo ekstremne oblike nasilja in kot soborci smo soočeni s situacijami, ko so resnično ogrožena njihova

življenja. Čez čas to občutimo kot težko breme na naših ramenih in njihove zgodbe postanejo naše osebne zgodbe. Verjamem, da pri pravem političnem angažiranju visokoleteči teoretski koncepti niso dovolj. Treba je ne le politično sodelovati, ampak tudi deliti vsakdanje izkušnje in skrbi, prakticirati solidarnost.

Denimo, Zvonkova zgodba je bila za vse nas pomembna izkušnja. Zvonko je naš mladi prijatelj iz italijanske romske skupnosti, s katerim smo šli skupaj v Evropski parlament (v okviru Karavane izbrisanih). Ob vrnitvi domov v Rim je bil tako srečen – nikoli prej v življenju ni potoval, saj je apatrid, oseba brez državljanstva. Le dva dni pozneje pa sta njegova sestra in njen fant umrli v požaru, ki je izbruhnil v romskem naselju. Za ta požar je bila kriva slaba opremljenost kontejnerjev, v katere italijanska vlada v zadnjem času naseljuje Rome. V takih trenutkih moramo stati ljudem, s katerimi sodelujemo, ob strani, kar pa ni vselej lahko. V zavzemanju za splošna načela in politične cilje ne smemo prezreti vsakdanjih potreb konkretnih posameznikov in posameznic. Tožbe na evropsko sodišče recimo ne bi mogli pripraviti, ne da bi z izbrisanimi delili številne osebne izkušnje, s čimer smo pridobili njihovo zaupanje.

J. Z.: Julija 2006 je odvetniška pisarna Lana-Lagostena Bassi vložila tožbo v imenu 11 izbrisanih na Evropsko sodišče, novembra istega leta pa smo ustvarili nov politični dogodek, Karavano izbrisanih.

R. P.: Že ko smo pripravljali tožbo, smo razvijali idejo o tem, da je treba pravni poti dati tudi politični okvir, predvsem odpreti to vprašanje v Evropskem parlamentu. Tudi ideja karavane in njena realizacija je bila kolektivno delo, seveda je vse skupaj temeljilo na pobudi izbrisanih. Italijanska poslanca v Evropskem parlamentu Roberto Musacchio in Giusto Catania sta bila navdušena nad idejo izbrisanih, da bi prišli v Evropski parlament v širši zasedbi, in tako smo dobili njuno uradno

povabilo. Izkušnja karavane je bila zelo bogata, 48 ljudi je na skupnem tridnevnem potovanju izvedlo celo vrsto srečanj, od Trsta, Tržiča (Monfalcona), pa do Pariza in Bruslja. Obiski v vseh treh parlamentih, Furlanije – Julijske krajine, Francije in Evropske unije so bili uspešni, a zdaj je treba premisliti o nadaljnjih aktivnostih in možnostih, ki jih je odprla karavana. Tega nihče ne bo storil namesto nas. Mi smo ta politični subjekt in pri tem so izbrisani ključni akterji. Izbrisani so si med seboj zelo različni, združuje jih zgolj negativna pogojevnost njihovega položaja.

J. Z.: Se ti zdi, da so ljudje združeni na podlagi negativnega vidika njihovega bivanja ali na podlagi skupnega načina delovanja?

R. P.: Verjamem, da velikanski potencial političnega boja izbrisanih še ni bil izkoriščen. Izbrisani so znanilci procesov krčenja pravic na različnih področjih in znanilci novih bojev. Za mnoge je ta povezava očitna: če branimo izbrisane, branimo tudi sebe, svoje pravice, čeprav

nismo bili izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva. Čedalje več ljudi trpi tak ali drugačen izbris svojih pravic in vse bolj so izpostavljeni socialni negotovosti. Problem, ki preprečuje povezanost med ljudmi, je produciranje grešnih kozlov, ki je strukturna potreba naših družb. Ustvarjanje grešnih kozlov je način, kako vlade obvladujejo razmere naraščajoče negotovosti, je način preusmerjanja potencialno eksplozivnih razmer. V Sloveniji jim je uspelo ustvariti izbris. Izbris oziroma boj izbrisanih pokaže in izostri, kar se dogaja povsod, to pa je prekarizacija in zmanjševanje pravic. Zato je boj izbrisanih splošen boj za pravice. Njegova glavna značilnost je nasprotovanje neoliberalni logiki, privatizaciji storitev, ki so bile nekoč javne ali bi morale biti javne. Denimo, če se Milan Makuc (izbrisani prebivalec Slovenije in prvi tožnik v tožbi na Evropskem sodišču) zavzema za možnost dostopa do kakovostnih zdravstvenih storitev, to ni le njegov individualni boj, ampak boj za pravico do zdravstvenih storitev nasploh, od česar imajo korist tudi Slovenci in Slovenke. Verjamem,

Foto: Dare Čekeliš

Irfan Beširević (desno) na sestanku z evropskim komisarjem za pravosodje, varnost in svobodo Francom Frattinijem (levo) na sedežu Evropske komisije v Bruslju, 29. 11. 2006.

⁴ V času intervjuja je bila tudi v Sloveniji objavljena podobna strategija. Minister za okolje in prostor Janez Podobnik in ljubljanski župan Zoran Jankovič sta 11. junija 2007 podpisala Sporazum o reševanju problematike naselij za posebne skupnosti na območju Mestne občine Ljubljana. Kot je pojasnil Jankovič, »gre za skupine, ki se ukvarjajo z dejavnostmi, ki so moteče in negativno vplivajo na okolje in vodovodno območje«, pri čemer so mišljeni Romi, še posebno pa romska skupnost iz Koželjeve ulice in družina Strojjan. Našli jim bodo novo bivališče, predvidoma v industrijski coni Vič, kjer »bodo svojo dejavnost lahko opravljali še naprej«. Kot kaže, gre za podoben ukrep kot v Rimu: selitev nezaželenih skupin prebivalstva (Romov) iz mesta, v nekakšno človeško »deponijo«, kar pomeni načrtno segregacijo in ustvarjanje geta (STA v: http://novice.siol.net/default.aspx?site_id=1&page_id=2&article_id=12070611182426101&cid=100&pgn).

da je gibanje izbranih eno najpomembnejših v Evropi v tem trenutku, ne zaradi števila, saj je to le peščica ljudi, ampak zaradi tem, ki jih naslavlja, in raznolikih oblik delovanja.

J. Z.: Vendar gredo težnje tudi v drugo smer, v opuščanje delovanja, kot kaže primer deportacije družine Berisha.

R. P.: Pregarjanje Alija Berisha, ki ga je izvajalo slovensko ministrstvo za notranje zadeve, je bilo eden od primerov, ki so ustvarili pogoje za tožbo, ker je primer zares aktualen in urgenten. Ali Berisha je eden od izbranih in čeprav je ustavno sodišče prepovedalo deportacije izbranih, so mu bile vročene tri odločbe o odstranitvi iz države: v letih 2005, 2006 in 2007. Prvi dve antideportacijski kampanji sta bili uspešni, zadnja pa žal ne. Družino Berisha so deportirali v Nemčijo – kar vidim kot ponovitev izbrisa. Ko se je leta 1992 zgodil izbris, večina prebivalcev Slovenije o tem ni vedela ničesar, še danes imajo mnogi precej izkrivljene predstave. V nasprotju s takratno nevidnostjo izbrisa pa je bil primer Alija Berisha zadnje leto in pol ves čas na očeh javnosti. Vsi časopisi so poročali o njegovem primeru. Tudi posamezni poslanci v Evropskem parlamentu so dvakrat vložili poslansko vprašanje Evropskemu parlamentu: novembra 2005 in novembra 2006. Vsi so vedeli, da Ali Berisha kot eden od izbranih ne sme biti deportiran. Kljub temu so dru-

žino nasilno odpeljali v Nemčijo, in to brez javnega protesta. To je slab znak. Podobno opuščanje javnega delovanja je v zadnjem času opaziti v Italiji.

J. Z.: Kaj se dogaja v Italiji, ko praviš, da gre za stagnacijo italijanskega antirasističnega gibanja?

R. P.: Mestne in državne oblasti so pred kratkim v Rimu javno razglasile, da morajo Romi zapustiti mesto. Pri tem preganjanju pa so uporabile etnični koncept: Romi so zasedli simbolno mesto Judov in temnopoltih. Načrtujejo, da bi vse romske skupnosti preselili iz mesta na obrobje, v štiri, prav zanje zgrajena segregirana naselja, podobna taboriščem.⁴ Menim, da je način, kako trenutno v Italiji ravna z Romi, še slabši od tistega, kar se je zgodilo v Ambrusu. Pri preganjanju romske družine iz Ambrusa je veliko medijev kritično poročalo, ravnanje vlade so obsodili preneka-teri intelektualci in intelektualke, predsednik Slovenije se je srečal z družino in ji izrazil podporo. Nič od tega se ne dogaja v Italiji, ko oblasti javno razglašajo sistem apartheida. Čeprav se mestne oblasti deklarirajo za politično sredinske ali leve in naklonjene kulturi človekovih pravic, pa uporabljajo jezik, ki je fašističen, in ukrepi, ki sledijo, so tudi taki. Najhujše pa je, da temu nihče ne nasprotuje. Tudi proti preganjanju romskih prebivalcev iz Rima nihče več ne protestira. Nekoč ni bilo tako. Na primer leta 2001, če nam je uspelo dobiti informacije o prisilnih selitvah Romov, ki jih je vlada takrat skrivala pred širšo javnostjo, smo se takoj, v nekaj urah mobilizirali. Občasno nam je uspelo preprečiti prisilne izselitve. V zadnjih nekaj mesecih pa je bilo gotovo 15 takih etničnih čiščenj mesta, ko so prebivalce razselili, romska naselja pa uničili. To se danes dogaja brez organiziranega javnega protesta. Še pred tremi leti to ne bi bilo mogoče. To odsotnost mobilizacije, upadanje antirasističnega gibanja, moramo razumeti kot simptom širših razsežnosti in raziskati vzroke.

Imobilizirana državljanstva

*Unija razglasa, »da temelji na vrednotah, kot so spoštovanje
človekovega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti,
pravne države in človekovih pravic, vključno s pravicami oseb,
ki pripadajo kateri od manjšin [...] v družbi, za katero so zna-
čilni pluralizem, odsotnost diskriminacije, toleranca, pravič-
nost, solidarnost in enakost med moškimi in ženskami.«¹*

1.

Eden najteže prikazljivih elementov projekta združene Evrope, ki ga doreka Unija, je ideja *državljanstva*: ne nazadnje zato, ker naj bi – če parafraziramo Platona – prav ideja/bit, edini temelj resničnosti, obstajala zunaj mišljenja, mi, Evropejci, pa naj bi bili potemtakem zgolj moški in ženske, zaprti v votlino, veliko kot vsa celina, zunaj katere obstaja resničnost. Težavnost prikazovanja je že v predpostavki, ki implicira enost. Ko govorimo o »enem«, *evropskem državljanstvu*, se namreč razkrije, da je težavno – in zato neizogibno – določiti, *koga* zajema ta besedna zveza, kar je posledica načina, *kako* je opredeljena.

Dramatično razvidno je, da ne zrcali podobe o Evropi, ki bi imela skupno kritično zavest o lastni preteklosti. Konstrukcijo simbolne dimenzije Evrope je namreč v zadnjih treh desetletjih zaznamovala postopna, neusmiljena delegitimacija zgodovinskega in deontološkega pomena odporništa med drugo svetovno vojno, posebne oblike hermenevtike obstoja-v-skupnem, ki so jo moški in ženske udejanjali kot medsebojno politično odgovornost, ne glede na nacionalno pripadnost, in tako uresničevali drugačno »človeškost« v Evropi fašizmov in kolaboracionizmov. Ker pa smo izničili to izkušnjo evropskega obstoja-v-skupnem in s tem delegitimizirali upor, si danes domišljamo, da sta odrešitev in proces samopomilostitve evropskih »družb« že končana.

Tako se lahko pri utemeljevanju in oblikovanju pojma evropskega državljanstva, iskanju identitetnega skupnega imenovalca, še zlasti po poslednji odrešitvi (padcu komunističnih režimov) učinkoviteje opremo na schmittovsko dvojnost *amicus/nemicus* (prijatelj/sovražnik) in jo apliciramo na neko geopolitično tvorbo, ki vsakič znova obstaja pred geografsko identiteto in jo tudi soustvarja. Če izhajamo iz te perspektive, postane jasno, zakaj govoriti o *enem* evropskem državljanstvu ni napaka znotraj politično-institucionalnega diskurza: enost, na katero se sklicujejo, ni v nasprotju s pravno in formalno pluralnostjo nacionalnih državljanstev, temveč

¹ Sporazum o sprejemanju Evropske ustave, člen I-2, Uradni list Evropske unije, C310, let. 47, 16. decembra 2004.

ji je komplementarna. V našem prispevku bomo poskušali na kratko orisati, kako se izraža ta komplementarnost, kar ima uničujoče posledice za življenje več tisoč ljudi.

Zgodbe o izključevanju in kršitvah pravic, v katerih kot žrtve nastopajo priseljenci, slovenski »izbrisani«, in na tisoče mladih Romov, rojenih in odraslih v Italiji, ki so jih *de facto* naredili za apatride ali jim odvzeli »pravni status«, se začenjajo z utemeljevanjem pravice do državljanstva. V povezavi s konceptom naroda državljanstvo vzpostavlja »antropološko« razliko med državljani in nedržavljeni. Element pripadnosti posameznikov in posameznic neki določeni »etnični« tvorbi, znotraj katere jezik, religija in »rasa« legitimirajo procese identifikacije in diferenciacije, je bil v diskurz o državljanstvu vpeljan v devetnajstem stoletju – v nasprotju z razsvetljsko in revolucionarno tradicijo ter vzporedno s porajanjem »nacionalnega vprašanja«. Vse, kar izhaja od tod, še zdaleč ni (zgolj) stvar naše preteklosti: nacionalno državljanstvo ostaja paradigma za razlago razmerja realne moči med državljanom in individuumom v politični skupnosti, pri čemer prvi deluje, drugi pa se upira nepriznavanju svoje človeškosti. To je razmerje, v katerem državljanska pravica oziroma državljanske pravice prekrivajo oziroma nad-določajo človekove pravice.

V tem pogledu je paradigmatska zgodba Zvonka Djordjevića, mladega Roma, ki se je rodil in odraščal v Italiji; zato jo bomo ob koncu pričujočega besedila povzeli. Prav tako kakor slovenski »izbrisani« je tudi Zvonko prisiljen živeti v položaju, kjer kršitev socialnih, državljanskih in političnih pravic izhaja iz umanjkanja pravnega statusa. Tudi njegova zgodba je *učinek* neke ideologije, ki izrablja *status civitatis* kot orožje množične selekcije, v isti sapi pa razvrednoti najgloblji smisel koncepta državljanstva: odnos.

2.

Pojem državljanstva sam po sebi izraža dva pomena. Prvi je vezan na pomen skupnosti in priključuje v zavest tisto, kar-je-skupno posameznikom in posameznicam, ki obstajajo in se gibljejo znotraj javne dimenzije. Drugi se nanaša na formo, podeljeno skupnosti, torej na institucije, ki zaobjemajo javno dimenzijo in dajejo smisel dejavnosti, ki je-v-skupnem, jo legitimirajo in imunizirajo v odnosu do tistega, kar je zunaj. Ta pomenska dvojnost spremlja vso filozofsko-politično tradicijo od Aristotela naprej, vendar jo moramo brati zgolj kot pojasnjevalno distinkcijo, kajti ravno po Aristotelu politično telo izhaja iz zveze med snovjo in obliko, je spoj, kjer so snov posamezniki, oblika pa je *politia*, najboljša vlada, s čimer se realizira prava *bíos politiké*.

Skratka, pričakovali bi, da bo pojem evropskega državljanstva potrjeval neposredno skladnost med snovjo in obliko, med skupnostjo Evropejcev in institucijami Unije, vendar pa je to uje-manje zgolj posredno: »Državljeni Unije so vse osebe z državljanstvom katere od držav članic. Državljanstvo Unije dopolnjuje in ne nadomešča nacionalnega državljanstva« (tako je zapisano v členu I 10 nastajajoče Evropske ustave). Pojem evropskega državljanstva torej vsebuje protislovje, ki je pravzaprav njegova izvorna sinteza.

Na eni strani imamo namreč pravno funkcijo nacionalnih državljanstev, ki ostaja nespremenjena, na drugi pa Unijo in njen institucionalni aparat. Étienne Balibar je Evropo opredelil kot nekakšen hibrid, »niti nacionalno niti nadnacionalno tvorbo«, ki prav skozi idejo o evropskem državljanstvu razkriva perverzen in voluntarističen mehanizem izključevanja. Kljub ideji o Evropi, ki bi se osvobodila ločnic med suverenimi nacionalnimi državami, za kar sta se zavzemala že Altiero Spinelli in Ernesto Rossi v *Ventotenskem manifestu* (1941), pred njima pa Ernest Renan (1882), se namreč zdi, da je Unija kot »politična tvorba« vase vključila oba elementa: narod in državo.

² Nekatero nekdanje notranje meje nekdanje SFRJ in Sovjetske zveze so postale zunanje meje ne le novih držav, ampak tudi Evropske unije.

Graditev Unije se udejanja skozi postopno degradacijo državnih institucij, ki je jasno razvidna skozi odsotnost evropske socialne dimenzije in evropske socialne države; namesto tega implementira dvojno funkcijo nacije – tako »ekonomsko in ideološko« kot tudi »administrativno in simbolno« (Balibar in Wallerstein, 1997).

Iz te perspektive Evropa narodov učinkuje kot stroj za antropološko *diferenciacijo* (Rigo, 2007). To postane še očitnejše, če se ozremo po novejši zgodovini narodov, ki so oživeli po razpadu Sovjetske zveze in SFRJ. Države, ki so pristopile k Uniji, so opredelile svoje novo politično telo z delovanjem na dveh različnih, a neločljivih ravneh: s prilagoditvijo institucionalnega profila in nacionalnih pravnih ureditev že začrtanim parametrom ter z določitvijo »*lastnih skupnosti državljanov*«, ki praviloma ne sovpadajo s skupnostmi, kakršne so na ozemlju nekdanjih republik prebivale poprej. Posledica procesa evropeizacije je med drugim tudi, da je to območje, kateremu so prilagojene *nove skupnosti državljanov*, izpostavljeno dvojni preobrazbi: z geopolitičnega vidika je dvočlenik notranja/zunanja meja v celoti postavljen na glavo,² s simbolnega vidika pa – skozi novo zakonodajo na področju priseljevanja in izbire državljanstva – percepcija »krajevne pripadnosti« pri vseh tistih, ki ostanejo izločeni iz nove skupnosti, doživi razvrednotenje. Z drugimi besedami: če državljanstvo kot delovanje v javnem prostoru označuje neki obligatorni odnos subjektov do ozemlja, kjer prebivajo, tako na eksistencialni kot na pravni ravni, je proces evropeizacije doslej povzročil razvrednotenje tega odnosa, kajti skladnost med pravnim in eksistencialnim nivojem ne obstaja več; natančneje, pravni nivo obligatornega odnosa določa kakovost eksistencialnega nivoja. V tem smislu so državljanske pravice postavljene pred človekove pravice.

Da bi prišli do opredelitve izvornosti pojma evropskega državljanstva, moramo tej reformulaciji obligatornega odnosa do javnega prostora in ozemlja dodati še en element, ki se je, izražen kot »pravica« in normiran s sporazumi Unije, pretvoril v sestavno kolesce stroja za antropološko diferenciacijo. V mislih imamo prav »svobodo gibanja« ali »svoboden pretok«. Izvirnost modela evropskega državljanstva je ravno v tem, da je za predmet pravosodja naredil tisto antropomorfnost kategorijo, ki je – potencirano in sublimirano s strani tehnologije – že pred časom uvedlo obdobje globalizacije: mobilnost.

S tem novim oblastnim dispozitivom, ki je apliciran dobesedno na telesa (Foucault, 1977) in je vse od svoje prvotne formulacije učinkoval tudi na medijski ravni – kot poslednja odrešitev stare celine, ki jo je razdvajala železna zavesa –, se zapira interpretativni krog evropskega državljanstva. To zapiranje lahko ponazorimo z metaforo: evropski državljan postane *mobiliziran* državljan, neevropski državljan pa je posledično *imobiliziran* (blokiran, zaustavljen, zadržan). Dokaz za to je poostreitev priselitenih politik, predvsem pa pomnožitev *konfinacijskih taborišč*. Centri za začasno bivanje, identifikacijo, pridržanje »tujcev« so *učinki* te nove evropske skupnosti, v kateri se množijo »deviacijske heterotopije« (Foucault, 1966) – torej kraji, ki jih družba, danes nič več in ne zgolj na lastnem obrobju, ureja z namenom, da bi opredelila zunanji/notranji prostor, kjer je gibanje legitimizirano ali pa onemogočeno, ustavljeno.

3.

V osemdesetih letih dvajsetega stoletja je bil v zahodnoevropskih državah sprožen proces usklajevanja imigracijskih politik, sočasno pa je tako na vzhodu kot na zahodu prihajalo do redefinicije nacionalnih zakonov o državljanstvu in merilih za naturalizacijo. Ob širitvi na

³ Poleg tega je morala italijanska vlada slediti razsodbi ustavnega sodišča (št. 30/1983), ki je uzakonila pravico do pridobitve italijanskega državljanstva tudi za vse tiste, ki so se rodili po 1. januarju 1948 in so potomci italijanske matere. Prvega januarja 1948 je začela veljati Ustava Republike Italije, ki uzakonja enakost državljskih, socialnih in političnih pravic za moške in ženske.

⁴ Ob koncu osemdesetih in skozi vsa devetdeseta leta je ekonomska in politična kriza SFRJ, ki so jo še poglobljali siloviti pritiski s strani Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke, izzvala prve premike prebivalstva, predvsem Romov, proti Italiji. Italija pa se je, kot vse zahodnoevropske države, že leta 1990 začela pripravljati na balkansko razdejanje in predviden dotok beguncev. Italijanski dnevnik La Stampa je 29. novembra 1990 v okvirčku objavil novico »Poročilo Cie: 'Jugoslavija bo razpadla leta 1992'«, ki jo je posredovala državna tiskovna agencija ANSA in so jo razširile vse zahodnoevropske tiskovne agencije. Objavljena je bila prav na državni praznik SFRJ (dan, ko je bila leta 1943 v bosenskem mestecu Jajce ustanovljena republika), šlo pa je za posledico odločitve ameriškega kongresa, ki je 5. novembra 1990 sprejel zakon št. 101/513. To je bila odločitev o neposrednem financiranju vseh novih »demokratskih« formacij, ki je posledično povzročila razpad Jugoslavije.

⁵ Leta 1986 je bil v Italiji sprejet prvi zakon, ki ureja status delovnih migrantov (zakon št. 943/86). Leta 1990 mu je sledil zakon št. 39/90, ki uveljavlja nekatere predpise za prosilce za azil in begunce ter uvaja letno načrtovanje kvot pri pridobivanju delovnih dovoljenj. Leta 1993 je bila ustanovljena »Komisija za proučevanje možnosti za celovit zakon o pravnem statusu tujcev«. Predsednik vlade Giuliano Amato, čigar mandat se je iztekal, ni spraval v nadaljnji postopek zakonskega predloga, ki ga je oblikovala ta komisija. Novi predsednik vlade, Silvio Berlusconi, je leta 1994 ustanovil medresorski odbor, ki naj bi sprejel sklop zakonskih ukrepov za regulacijo »invazije« priseljencev. Leta 1995, ob predčasnem padcu prve Berlusconijeve vlade, je parlamentarna Komisija za ustavne

vzhod lahko trdimo, da je Unija dokončno dorekla strategijo, ki vsebuje tri ravni izključevanja. Prvi zadeva širjenje njenih zunanjih meja s ciljem nadzorovanja migracijskih tokov; drugi je usmerjen v notranjost s ciljem, da nadzoruje *inferiorizirane* prebivalce, ki niso evropski državljani (Balibar, 2001), tretji pa sovпада z reformulacijo zakonov o državljanstvu: zlasti procese naturalizacije zdaj dokončno določajo ekonomsko-dohodkovna merila, obenem pa se absolutno potrjuje načelo *jus sanguinis*.

V tem pogledu sta zelo značilna slovenski in italijanski primer. Slovenski »izbris«, ki se je zgodil leta 1992, je neposredna posledica prehoda z modela državljanstva, ki je pri priznavanju *pridajočih subjektivnih pravic* (socialnih, državljskih in političnih) prednostno upošteval merilo stalnega bivališča, na model »etničnega državljanstva«. A tudi če »izbrisa« ne bi bilo – oziroma če skriti poseg slovenske vlade v škodo 18.305 oseb, ki niso zaprosile za slovensko državljanstvo ali pa so bile njihove prošnje zavrnjene, ne bi bil izpeljan do konca –, je že nacionalizacija pravice do državljanstva povzročila *inferiorizacijo* vseh prebivalcev neslovenskega etničnega izvora. Ob nastanku države je bila ta skupina prebivalcev transformirana v tujce, saj so edino kot tujci lahko zaprosili za slovensko državljanstvo. Izbris pa je mogoče razumeti kot zaključno tragično dejanje procesa *očiščenja* neke nacije.

Po ironiji usode je v Italiji ravno februarja 1992 namesto starega zakona o državljanstvu (Zakon št. 555/1912) začel veljati Zakon št. 91. Sprejetje novega zakona je postalo nujno spričo naraščajočih zahtev po priznanju italijanskega *status civitatis* s strani potomcev italijanskih izseljencev, ki so že postali državljani tradicionalnih migracijskih dežel (Severna in Južna Amerika, Avstralija).³ Vprašanju povratka italijanskih izseljencev (predvsem na jugu države so cele vasi »spet naselili« izseljenci, ki so se z družinami, ustvarjenimi v tujini, vrnili v »domovino«) lahko prištejemo še tri dejavnike, spričo katerih je bila posodobitev zakona o državljanstvu neizogibna: naraščajoči pritisk migracijskih tokov iz severne Afrike; okrepitev stranke z liberalno-rasistično podstatjo – Lombardske lige (Lega Lombarda), ki je odtlej pogosto odigrala vlogo jezička na tehtnici pri nastajanju ali ohranitvi državnih vlad; ekonomska in politična kriza SFRJ.⁴

Odsotnost okvirnega zakona,⁵ ki bi opredeljeval status tujcev v Italiji, je dopolnjevala politični položaj v trenutku, ko je italijanska vlada, ki jo je takrat vodil (sedanji notranji minister) Giuliano Amato, sprejela zakon o državljanstvu. A če naj se nazadnje vrnemo k razpravljanju o državljanstvu kot mehanizmu antropološke diferenciacije, je vendarle pomembno opozoriti na sprejetje zakona iz leta 1992, ki ureja možnosti za naturalizacijo oseb, rojenih v Italiji staršem, ki so tuji državljani.

4.

Pridobljena zavest o tem, da imigracija ni (bila) samo »sezonske« narave, temveč da, nasprotno, navzočnost priseljencev, priseljenk in njihovih družin »preoblikuje« socialno tkivo države in vsakdanje življenje, je neizogibno pripeljala do nastanka zakona in pripadajočega Pravilnika o izvedbi (*Decreto per la regolazione*, DPR, št. 572, 12. oktobra 1993), s katerima se *de iure* uvaja razlika v *kakovosti* odnosa, ki ga sleherni subjekt vzpostavlja s krajem, kjer se rodi, odrašča, živi, sanja.

Zakon⁶ določa, da tujec, ki je bil rojen v Italiji, pridobi italijansko državljanstvo, če je »na njenem ozemlju legalno prebival brez prekinitve do svoje polnoletnosti« in če v enem letu od polnoletnosti izjavi, da želi pridobiti državljanstvo. Stanje »nelegalnosti« ali prisilne apatridnosti, v katerem se je neprostoovoljno znašlo na tisoče mladih, rojenih v Italiji, je predvsem posledica formalnega kratkega stika. V zakonu št. 91/1992 je namreč močno poudarjeno »izražanje želje« po pridobitvi italijanskega državljanstva s strani posameznika, ki se je rodil v Italiji, medtem ko temu napotku nasprotujejo določbe Pravilnika o izvedbi,⁷ kajti posameznik, ki mora dokazati »legalno bivanje« na italijanskem ozemlju, to lahko stori le, če je bil tudi položaj njegovih staršev legalen, brez prekinitve in v trajanju osemnajstih let. Z drugimi besedami: če starši otroka, ki je bil rojen v Italiji, ob njegovem rojstvu niso imeli dovoljenja za bivanje, zgolj otrokov vpis v matični register še ne zadošča za pridobitev državljanstva. Šele vpis otroka v dovoljenje za bivanje enega izmed staršev zagotavlja »legalnost« bivanja.⁸

Dolga leta sta odsotnost temeljnega zakona o priseljevanju, ki bi opredeljeval status tujih državljanov v Italiji, in postopna zaostritev administrativnih postopkov, zvečine vezanih na pridobitev dela, upočasnjevali proces legalizacije za vse stalno prebivajoče priseljence in priseljenke iz prve generacije (od druge polovice sedemdesetih do druge polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja). Položaj je dramatičen za vse, ki so se odločili živeti v Italiji, obenem pa tudi za skoraj vse otroke, ki so se tu rodili ob koncu osemdesetih let, torej pred sprejetjem zakona o državljanstvu iz leta 1992. Tisoči teh otrok, zdaj mladih odraslih, so kljub dejstvu, da so obiskovali italijanske šole in vse otroštvo in mladost preživeli v Italiji, ob dopolnitvi osemnajstega leta postali priseljenci brez dokumentov oziroma apatridi. Če starši ob njihovem rojstvu niso imeli dovoljenja za bivanje ali pa so ga imeli, toda niso vpisali otroka v register stalnega prebivalstva, je ta pravna »praznina« v dovoljenju za bivanje, ki je trajala kakšen mesec ali nemara leto, pomenila zadosten razlog za zavračanje prošenj za dodelitev italijanskega državljanstva.

zadeve naložila poslancu Nespoliju (članu desničarskega in postfašističnega Nacionalnega zavezništva), da pripravi osnutek besedila novega zakona o priseljevanju. Leta 1996 je Prodijska vlada ustanovila novo medresorsko komisijo in jo pooblastila, da pripravi celovit predlog zakona, ki je bil februarja 1997 predložen parlamentu. Takojšnje sprejetje zakona o priseljevanju je postalo vladna prioriteta: šlo je namreč za nujen pogoj, da je Italija lahko vstopila v schengenski sistem. Leta 1998 je bil sprejet zakon št. 40/98, poimenovan Turco–Napolitano. Levičarska vlada je ustanovila centre za pridrževanje tujcev v Italiji. Zakon št. 40/98 je bil pozneje prenesen v Enotno besedilo zakona št. 286/98. Leta 2002 je druga Berlusconijska vlada sprejela nov zakon o priseljevanju (št. 189/02), ki je izrazito poostril predpise glede vstopanja v državo, izgonov, delovnih razmerij. Potem je 24. aprila 2007 ministrski svet po parlamentarnem dekretu sprejel predlog zakona o priseljevanju, ki reformira zakon Bossi–Fini in sta ga podpisala minister za notranje zadeve Giuliano Amato in minister za družbeno solidarnost Paolo Ferrero. Ta predlog zakona pa ne odpravlja niti centrov za pridrževanje niti »kulture varnostništva«, ki vse do današnjih dni narekuje imigracijsko politiko v Italiji. (Leta 1931 je fašistična diktatura izdala *Enotno besedilo zakonov o javni varnosti*, ki je urejalo tudi prisotnost tujcev na italijanskem ozemlju.)

⁶ Zakon št. 91/1992, člen 4, drugi odstavek 2).

⁷ DPR št. 572/1993, člen 1, drugi odstavek a).

⁸ Ta pogoj je neprimeren, kar lahko razberemo tudi iz mnenja, ki ga je podala prva sekcija Državnega sveta 6. novembra 1996: »Opustitev ali prepozna predložitev izjave o bivanju v imenu mladoletne osebe ne prejudicira odločitve [...] ob izpolnitvi treh pogojev: da je bilo rojstvo mladoletne osebe, ki se je zgodilo v Italiji, kot tako pravočasno prijavljeno na matičnem uradu; da so starši ob rojstvu legalno, torej z veljavnim dovoljenjem za bivanje in vpisani v register stalnega prebivalstva, bivali v Italiji; da je takšen položaj staršev obstajal skozi celotno obdobje oziroma vsaj dokler

otrok ni pridobil samostojnega potrdila o bivanju.« A četudi je Državni svet formalno priznal, da mladoletna oseba ni odgovorna za »neizpolnjevanje pogojev«, kot denimo za nevpis v register stalnega prebivalstva ob njenem rojstvu, dejansko spet uvaja normativno oviro, saj povezuje državljanstvo otroka z dovoljenjem za bivanje njegovih staršev. Torej je tudi po mnenju Državnega sveta stabilnost bivanja mladoletnika-tujca v Italiji pogojena z dovoljenjem za bivanje njegovih staršev.

⁹ Februarja 2007 je bilo predloženo Poenoteno besedilo (Bressa), ki delno spreminja zakon o državljanstvu št. 91/1992. Če bo sprejeto v obeh domovih parlamenta, se bo obdobje legalnega bivanja, tako za starše kot za v Italiji rojene mladoletnike, dejansko skrajšalo na pet let. Za vse mlade, ki po dopolnitvi osemnajstega leta niso mogli pridobiti italijanskega državljanstva in tudi niso zaprosili za državljanstvo enega od staršev (v izogib tveganju, da bi postali »nelegalni« tujci), doslej še ni bil predviden nikakršen poseg.

desetletno legalno bivanje, pri čemer morajo predvsem dokazati, da imajo reden dohodek. In če je že »upravičljivo«, da neka – namreč italijanska – država, ki ustavno temelji na delu, pojmuje zaposlitev z rednim dohodkom kot neizpodbiten dokaz »uspešnosti integracijskega procesa«, se zdi povsem nepojmljivo (še več, gre za očitno kršitev 15. člena Univerzalne deklaracije o človekovih pravicah in 24. člena Mednarodnega pakta o državljanstvih in političnih pravicah), da pravica mladoletnika, rojenega v Italiji, ne izhaja iz dejavnikov, ki zaznamujejo njegovo vsakdanje vzpostavljanje odnosov v kraju, kjer živi.

Kljub predlogu zakona, ki naj bi delno preoblikoval nesmiselni pravni okvir dodelitve državljanstva v Italiji rojenim otrokom tujih državljanov,⁹ se skoraj polnoletni fantje in dekleta, katerih prošnje za dodelitev državljanstva so bile zavrnjene, še vedno nahajajo v težavnem, tako rekoč dramatičnem položaju. Edina alternativa njihovi dejanski apatridnosti je dodelitev državljanstva enemu od staršev, predvsem zato, ker brez veljavnega identifikacijskega dokumenta nikakor ni mogoče pridobiti dovoljenja za bivanje, ki omogoča delo ali študij.

5.

V celotni romski populaciji na italijanskem ozemlju, ki ji po popisu pripada od 150.000 do 160.000 oseb (60 odstotkov je italijanskih državljanov), težko natančno opredelimo število mladih Romov, ki so se rodili in odrasli v Italiji, a niso imeli ali nimajo možnosti, da bi dobili italijansko državljanstvo. Tako je predvsem zato, ker je bila tema odtegnitve državljanstev Romom še pred nekaj leti dejansko tabu. Vprašanje odtegnitve državljanstev se je, resda potihem, začelo odpirati v zvezi s položajem mladih, ki so bili neustrezno poimenovani »druga ali

Kako se v tem primeru razodeva zakonodajalčeva želja po izključevanju? Bistvo se pravzaprav ne skriva v zakonu kot takem, saj ne opredeljuje fenotipskih značilnosti »*gens italica*«, a vendarle dobro pojasnjuje, da »italijanska politična skupnost«, usmerjena v evropeizirano prihodnost, potomcem priseljencev ne zagotavlja nikakršne možnosti, da bi »kontaminirali« nacijo in postali živ zgled »kulture odnosov« ter posledično ideje o »odnosnem, relacijskem državljanstvu«.

Ob presoji prošenj za dodelitev državljanstva, torej pri preverjanju »stalnosti bivališča« posameznika in posameznice, sploh ne štejejo vsi tisti dokumenti, ki dokazujejo njuno navzočnost in vsakdanje odnose znotraj socialnega tkiva. Ne štejejo na primer potrdila o cepljenjih, šolska spričevala, niti medčloveški odnosi, ki jih posameznik in posameznica nenehno ustvarjata med svojim bivanjem. Nič od tega, kar iz življenja naredi existenco, ne prodre v zakonodajalčevo logiko, ki raje govori o »integraciji« na podlagi administrativno preverljive triade delavec/dohodek/potrošnik.

Dandanes v Italiji od mladoletnikov, ki bodo kmalu polnoletni, in polnoletnih mladostnikov, ki so jim že zavrnili prošnje za dodelitev državljanstva, kot predpogoj še vedno zahtevajo legalno bivanje v trajanju osemnajst let. To je v celoti sprto s pametjo, če upoštevamo, da isti zakon za odrasle tuje državljanke zahteva

tretja generacija priseljencev«, nikoli pa se ni dotikalo položaja Romov. *Mit o nomadski romski kulturi* je namreč še vedno udarno geslo tako za zaničevalce Romov kakor tudi za številne italijanske nevladne organizacije, ki se soočajo s tistim, kar v Italiji že dvajset let označujejo kot »romsko nevarnost«. Le-ta pomensko niha med dvema skrajnostma, ki ju enako hinavsko izrabljajo institucije, mediji in vse politične sile: »romska nevarnost« spričo poraznih razmer, na kakršne so obsojeni Romi, in spričo vprašanja varnosti italijanskih državljanov, ki naj bi bili ogroženi.

Petnajste avgusta 2006 se je v Rimu zgodilo nekaj nepričakovanega. Notranji minister Giuliano Amato se je ob državnem praznovanju dneva policije odločil, da bo obiskal ulico Gordiani, kjer je eno najstarejših romskih taborišč v Rimu. Tam živi Zvonko Djordjević, čigar prošnja za državljanstvo je bila leto poprej zavrnjena, čeprav se je leta 1987 rodil v Italiji in je veskoti živel v Rimu, prav tako kakor njegovi trije bratje in tri sestre.¹⁰ Zvonkovi starši so prišli v Italijo še kot najstniki, v sedemdesetih letih. Le nekaj mesecev preden je Zvonko vložil prošnjo za državljanstvo, 21. marca 2005, je policija po bliskoviti akciji zaprla pet oseb v Center za tujce (C.P.T.) Ponte Galeria: med njimi so bili štirje mladi, rojeni in odrasli v Italiji. Ker ob polnoletnosti niso pridobili italijanskega državljanstva (ne izpolnjujejo pogojev, ki jih predvideva zakon), so morali kot še marsikdo zaprositi za srbsko državljanstvo: tako bi si lahko obetali veljavno dovoljenje za bivanje, če bi našli zaposlitev. Paradoksalna posledica te prisilne odločitve pa je bila, da so postali »tujci« – še več, »nelegalni tujci« – v državi, kjer so bili rojeni in so odrasli. Dva od teh mladih, med drugim starša zelo majhnih otrok, sta bila deportirana v Srbijo, čeprav je šlo tu za očitno kršitev 8. člena *Evropske konvencije o človekovih pravicah*; in čeprav v Srbiji, deželi njunih staršev, še nikoli nista bila, niti na počitnicah. Za Zvonka je bila ta izkušnja izгона njegovih prijateljev travmatična. V dilemi med odsotnostjo pravne identitete in tveganjem spričo njene pridobitve se je odločil, da ne bo zaprosil za srbski potni list, kar je pomenilo, da je ostajal brez pravne identitete. Ministrov obisk pa je bil enkratna priložnost. Tako je Zvonko, ki ga je pri tem spodbujal njegov dolgoletni prijatelj Roberto Pignoni,¹¹ zahteval pojasnilo za svoj položaj od samega ministra in se pred kamerami državnih televizij razglasil za »nevidnega«. Minister mu je odvrnil: »Prav imaš!« Novico so objavili vsi največji časopisi v državi. Slabih deset dni pozneje so Zvonka zaprli v center za tujce. Rimska policijska uprava mu je vročila odločbo o izgonu, v kateri je pisalo, da je Zvonko jugoslovanske nacionalnosti in da je 1. januarja 2001 »ilegalno« vstopil v Italijo. Čez nekaj dni je na obravnavi v zvezi s potrditvijo Zvonkovega pridržanja v centru za tujce sodnik ukazal, naj ga izpustijo, saj ga kot vnuka italijanske državljanke¹² ne bi smeli izgnati. Dejansko pa je Zvonka rešil ravno pogum, ki ga je pokazal nekaj dni prej, ko je neposredno nagovoril ministra: njegova zgodba, ki so jo povzeli mediji, je demantirala prav vse pisne ukrepe, ki mu jih je z lažnimi datumi vročila policijska uprava.

¹⁰ Takoj po vrnitvi iz Bruslja je Zvonko pretrpel bolečo izgubo sestre Lili in svaka Saleta. Oba sta umrla v požaru, ki je zajel bivalnik, kjer so živeli.

¹¹ Roberto Pignoni in Uršula Lipovec Čebren sta se pred tremi leti v Rimu, pa tudi v Furlaniji in Ljubljani, lotila politično-raziskovalnega projekta, po katerem se je poimenovala tudi skupina aktivistov in aktivistk, ki se v njem prepoznava: Karaula MiR – MigrazioniResistenze. Že leta 1999 pa so, po izkušnji *Koordinacije proti vojniam*, Roberto Pignoni, Silvio Cinque in Christian Picucci stopili v stik z Romi iz barakarskega naselja na ulici Gordiani; tam so srečali najstnika Zvonka in vse tovariše, s katerimi so pozneje začeli politični boj za priznanje državljan-skih pravic.

¹² Prepovedano je izgnati tujca, živečega z italijanskim državljanom, ki je njegov sorodnik do četrtega kolena (člen 19, drugi odstavek c), D.Lgs 286/98).

¹³ Povod za to srečanje je bila konferenca, na kateri sta sodelovala tako minister Amato kot tudi minister za socialno politiko Paolo Ferrero. Konferenco so sklicali italijanske nevladne organizacije in združenja, ki so idejno blizu trenutni levosredinski vladi, z namenom, da bi pospešili predložitev dveh najnujnejših zakonskih predlogov: zakona o državljanstvu in zakona o priseljevanju.

6.

Od takrat je minilo več kot eno leto. Zvonku je minister Amato, ob njunem drugem javnem srečanju, 30. januarja 2007,¹³ vnovič obljubil potno potrdilo. Brez tega potrdila, ki v Italiji velja kot identifikacijski dokument, Zvonko ne more dobiti dovoljenja za bivanje na podlagi združitve družine, za katero je zaprosil pred več kot enim letom; brez njega mu ne bodo priznali srednješolske diplome, ki jo bo dobil čez nekaj dni; brez njega se ne more vpisati v glasbeno šolo na študij harmonike ali se svobodno gibati zunaj naselja, v katerem že ves čas prebiva.

Novembra lani je Zvonko prispel v Bruselj s Karavano izbrisanih; njegova navzočnost tedaj ni pričala zgolj o neki osebni zgodbi. Veselje spričo zanj prvega in doslej edinega potovanja je povezano tudi s povabilom, ki ga na teh straneh ponavljamo in nas vrača k izhodiščni točki: politični akciji, ki jo pojmuje kot zahtevo za razveljavitev »vezi med nasiljem in pravom« (Agamben, 2003) in pri kateri ne gre drugače, kot da izhaja iz odpora-v-skupnem, h kakršnemu so danes poklicani vsi nedržavljeni Evrope. Kombinacija te ravni politične akcije in načela odpora-v-skupnem pa je razsežnost, kjer nemara lahko začnemo z drugačnim diskurzom o državljanstvu.

Prevedel Gašper Malej

Foto: Dare Čekeliš

Zvonko Đorđević, Karavana izbrisanih 29. 11. 2006

Literatura

- AGAMBEN, G. (2003): Stato di eccezione. Homo sacer. Torino, Il, I. Bollati Boringhieri.
- BALIBAR, É. (2001): Nous, citoyens d'Europe? Les frontières, l'État, le peuple. Paris, La Découverte.
- BALIBAR, É., WALLERSTEIN, I. (1997): Race, Nation, Classe. Les identités ambiguës. Paris, La Découverte.
- Dosje Karaula MiR (2007), MigrazioniResistenze per il Ministero dell'Interno: Cittadinanza italiana negata e violazione dei diritti di cittadinanza (neobjavljen tekst).
- FOUCAULT, M. (2004): Utopie Eterotopie. Cronopio, Napoli, 2004 (Izvirnik: Les hétérotopies Les corps utopique. Paris, Institut National del l'audiovisuel, 1977).
- FOUCAULT, M. (1994): Poteri e Strategie. Milano, Mimesis.
- RENAN, E. (1998): Che cos'è una nazione, 1882. Roma, Donzelli.
- RIGO, E. (2007): Europa di confine. Roma, Meltemi.
- SPINELLI, A., ROSSI, E. (2006): Il Manifesto di Ventotene. Milano, Mondadori.

Izbris: od liminalnosti do metafore

Uvod

Šestindvajsetega februarja 1992 je bil vsaj en odstotek prebivalcev Slovenije izbrisanih iz registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije, pri čemer te osebe ne prej ne pozneje o tej spremembi niso bile uradno ali javno obveščene. Uničenju osebnih dokumentov (vključno z osebnimi izkaznicami, voznškimi dovoljenji, potnimi listi) so posledično – seveda različno od primera do primera – sledili odpuščanje z delovnih mest, izguba zdravstvenega zavarovanja, pokojnin in drugih državljanskih, političnih ter socialnih pravic. In vendar ti posamezniki niso niti priseljenci niti domačini v klasičnem pomenu (nekateri izmed njih so bili v Sloveniji rojeni, kar pomeni, da so imeli pred izbrisom stalno prebivališče zgolj v Sloveniji). Poleg tega izbrisani ne izhajajo iz ene same etnične skupine (so pripadniki muslimanske, srbske, črnogorske, hrvaške, romske in slovenske etnične skupine), niti niso pripadniki ene same verske skupnosti (muslimani, pravoslavci, katoličani, ateisti itn.). Morda je ravno zato minilo celo desetletje, preden so lahko prepoznali podobne okoliščine, v katere jih je pahnil administrativni sistem nove države. Nekateri izmed njih so se združili v dveh organizacijah: v Društvu izbrisanih prebivalcev Slovenije in Civilni iniciativi izbrisanih aktivistov. V nasprotju z javnimi stereotipi (javnost jih je sprva prepoznavala kot nacionaliste iz drugih republik nekdanje Jugoslavije oziroma kot tiste, ki »niso verjeli v Slovenijo«, »četnike« in podobno) so izbrisani oblikovali izmikajočo se samo-identifikacijo, ki se ne nanaša neposredno na etnično pripadnost, temveč na pravice, ki jih v okviru politične skupnosti zagotavlja zakonsko določeno stalno prebivališče, sami pa jih niso (bili) deležni.

Ker niso prepoznani niti kot Slovenci niti kot slovenski državljani in državljanke, se v administrativnem pomenu nahajajo v ne-prostoru. So Izbrisani, ne-osebe, ki se potemtakem nahajajo onstran vsakršne meje, in ne obstajajo kot družbeni oziroma politični subjekti. Izbrisani niso ne »mešanica« različnih etničnih skupin ne »hibrid«. Sami sebe vidijo kot politično skupino, kot netipično psevdoetnično konstelacijo, ki jo v nasprotju s slovensko večino utemeljuje njihova izključenost (»ljudje z juga«). V skupnem boju proti sistemu so se odpovedali svoji etnični in verski identiteti, upajoč, da bodo tako postali (nespregljivi) subjekti sistema, proti kateremu se borijo.

Postopki in stanja, v katere je bila potisnjena ta administrativno določena kategorija ljudi, so teoretsko primerljivi z drugimi liminalnimi pojavi, kot na primer z nekaterimi stopnjami iniciacije neofita (novega člana neke skupnosti). Vidike liminalnosti, ki zajemajo pojme izključenosti, negotovosti in nečistosti, lahko obravnavamo tudi s pomočjo koncepta metafore in njenega domnevnega potenciala združitve sicer med seboj ločenih kategorij. Rezultat take kognitivne igre pa je vpogled v predpostavke stališč o izbrisanih.

Liminalnost izbrisanih

Raznotero marginalizirano skupino izbrisanih lahko opišemo s pomočjo koncepta liminalnosti, ki »izhaja iz latinskega izraza 'prag' (*limen*) in tako zaobsega vse pojavnosti vmesnosti, stanja nekje 'na pol'«, uporablja pa se kot ime ene izmed stopenj obredov prehoda (Rapport in Overing 2000: 229). Ker koncepti, kot so na primer prag (vstop ali začetna točka nečesa), medprostor (majhen ali ozek prostor med posameznimi stvarmi ali deli), biti vmes (biti v vmesni poziciji, kar pomeni niti resnično jaz sam/a niti kdo drug) in vmesna pozicija kot taka (biti ali dogajati se v sredini, med dvema stvarima, prostoroma, prizoriščema ipd.), izhajajo iz istega kategoričnega sistema, se bom v nadaljevanju članka omejila predvsem na obrede prehoda. Slednji so: »Obredi, ki so spremljali sleherno spremembo prostora, stanja, družbenega položaja in starosti.« (Rapport in Overing 2000: 229) Obredi prehoda sestojijo iz treh ločenih stopenj, ki jim lahko damo različne poudarke in jih razvrščamo glede na posamezne situacije. Antropološka teorija jih označuje kot: »obred separacije« ali ločitve, »ko se znebimo nekdanje identitete, statusa ali miselnosti«,¹ ki mu sledita »obred marginalizacije« – vmesna, posredovalna ali liminalna faza obredov prehoda, »v katerem protagonist, ki se spreminja (novinec ali neofit), ni ne eno ne drugo, temveč je nekje oziroma nekaj vmes«, zato velja tudi za *nečistega*² – in »obred ponovne vključitve« ali združitve, ko je novinec privzel novo identiteto³ (Rapport in Overing 2000: 230).

Koncept nečistosti, ki liminalnost označuje kot mejni pojav, je povezan z razliko med svetim in profanim, torej med dvema nasprotnima si dimenzijama, ki ju ne smemo združiti in katerih meja ne smemo prestopiti; sta dimenziji, ki morata ostati nedotaknjeni in nespremenjeni. Meja kot taka sicer nima dimenzij, vsebuje pa elemente obeh področij, ki ju ločuje. Zato meje zaznavamo kot nečiste, izredne, nejasne, brezčasne in jim s tem, ko jih imamo za »svete« ali za »tabu«, pripisujemo posebno vrednost (Leach 2002: 54). To pomeni, da se mora oseba, ki se

¹ »Novinec, ki doživlja spremembo statusa, mora biti najprej ločen od svoje prejšnje vloge. Ta separacija ima lahko več pojavnih oblik, hkrati pa se vse lahko zdijo kot del enega samega obrednega rituala: a) novinec lahko v procesiji hodi od točke A do točke B; b) novinec lahko sleče svojo prvo obleko; c) žrtvene živali so lahko žrtvovane, s čimer je življenje ločeno od trupa oziroma so lahko posamezni objekti čaščenja odrezani ali odlomljeni; d) navidezno 'nečistost' novinca lahko odstranimo z obrednim umivanjem, britjem itn. Gledano na splošno je namen teh začetnih obredov separacije učinek ločitve novinca od njegove ali njene vsakodneвне eksistence; s tem začasno postane izločena oseba, ki živi v ločenem, vzporednem času« (Leach 2002: 115–116).

² »Obredu separacije« sledi »interval družbenega ne-časa [...]. Splošna značilnost teh obredov marginalizacije je fizična ločitev novinca od drugih posameznikov; novinec je ali povsem odstranjen iz svojega domačega okolja ali pa je začasno nastanjen v zaprtem prostoru, iz katerega so navadni ljudje izključeni. Družbena separacija je še bolj poudarjena z izpostavljanjem novinca posebnim pravilom in prepovedim, ki se nanašajo na hrano, obleko in gibanje. Drugi ljudje imajo novinca v tej fazi za 'zaznamovanega s svetim'; s tem ko je v stanju svetosti, pa je novinec nevaren in torej tudi nečist. V skladu s to predpostavko obredi, ki novinca ponovno vrnejo v vsakdanje življenje, vključujejo tudi obredno umivanje, ki odstrani nečistost« (Leach 2002: 116).

³ V »obredu ponovne združitve« se novinec vrne v družbo in prevzame novo vlogo: »Pravi postopki obreda ponovne združitve so navadno povsem enaki postopkom iniciacijske separacije, vendar na nasprotni način – procesije potekajo v nasprotni smeri, od točke B proti točki A, posebno obleko, ki jo novinec nosi med 'marginalno stopnjo', zdaj sleče, obleče pa novo navadno obleko, ki je primerna njegovemu novemu družbenemu statusu, žrtvovanje se ponovi, prepovedi v zvezi s prehrano so odpravljene, na obratih glavah ponovno rastejo lasje itn« (Leach 2002: 116).

⁴ Temeljna ustavna listina (4. člen), Zakon o državljanstvu (40. člen) in Zakon o tujcih (81. člen), vse v Uradnem listu Republike Slovenije, št. 1, let. I, 25. junij 1991.

⁵ Številni primeri so navedeni v Dedič, Jalušič, Zorn (2003) in na primer v člankih »Tujec ne more imeti otroka«, 26. 11. 2001, »Popravljanje napak iz preteklosti«, 15. 7. 2002, »Zgodba Janka Šribarja«, 25. 8. 2003, »Zgodbe izbrisanih«, 22. 12. 2003, »Izbrisani s statusom kmeta«, 19. 4. 2004, »Izbrisani branilci TO Slovenije«, 8. 3. 2004, ki so bili objavljeni v slovenskem tedniku Mladina, <http://www.mladina.si>.

odpravlja na mesto, obravnavano kot sveto, ali pa se pripravlja na verski obred, najprej očistiti profanosti, in nasprotno. Vsaka vrsta oziroma oblika nečistosti pa je povezana z nevarnostjo. »Nečistost je stranski produkt sistematičnega urejanja in klasificiranja stvari, saj urejanje predvideva eliminiranje neustreznih elementov« (Douglas 2001: 53). Odstranitev neustreznih elementov iz sistema je pogoj za samo oblikovanje sistema: ko stvari klasificiramo s pomočjo ene same kategorije, preostale stvari, ki te kategorije nimajo, ali pa je le-ta drugačna, ne morejo biti klasificirane pod našo kategorijo, saj bi s tem uničili sistem (Šterk 1998: 87).

Ravno zato procese marginalizacije, tako kot vse liminalne pojave, »označuje nekaj antistrukturalnega, tranzicijskega in procesualnega, kreativnega, reformnega, povratnega, odpornega in upornega, skupnega in povezovalnega« (Rapport in Overing 2000: 234).

Izbrisane kot posameznike oziroma posameznice in kot kategorijo bi lahko opisali s pomočjo teorije obredov prehoda. Potem ko so bili s pomočjo izbrisa, to je s prestavitvijo iz ene administrativne kategorije v drugo, *ločeni od svoje prejšnje vloge* (statusa) polnopravnih državljanov nekdanje Jugoslavije, so izbrisani *začasno postali izločeni posamezniki, ki živijo v ločenem, vzporednem času oziroma ne-času*. Bili so *potisnjeni iz svoje vsakodnevne eksistence*, njihovo življenje pred izbrisom je bilo končano: izgubili so možnost legalne zaposlitve, niso bili upravičeni do bolnišničnega zdravljenja, volitev, izobrazbe itn. Nekateri so bili občasno postavljeni v *ograjen prostor*, Prehodni dom oziroma pozneje Center za tujce, v katerem so bili tudi fizično ločeni od drugih prebivalcev Slovenije. Prisiljeni so bili vstopiti v *interval družbenega ne-časa*, s čimer so bile prekinjene vse njihove ustaljene državljanske aktivnosti. Stigmatizacijo, ki je sledila, je mogoče pojasniti kot rezultat *nečistosti*, ki so ji zapadli izbrisani. Kljub temu pa ostaja vprašanje, ali so *nečisti* postali pred izbrisom ali po njem, ali pa morda celo med samim izbrisom, ki ga (na tem mestu) obravnavamo kot mejo, prag, začetno točko brez časovnih ali prostorskih dimenzij.

Posamezniki in posameznice, ki sodelujejo pri obredu prehoda (denimo v skupnostih, ki živijo tradicionalne običaje), so izbrani v skladu z nekaterimi skupnimi značilnostmi: starost, spol, zakonski stan ipd. Izbrisani so bili izbrani zato, ker leta 1991 niso vložili prošnje za slovensko državljanstvo, ali pa jim je bila ta zavrnjena.⁴ Toda zakaj je bil uporabljen ravno ta kriterij? Ker niso zaprosili za slovensko državljanstvo, ali pa je bila njihova prošnja zavrnjena, so jih oblasti zlahka ocenile kot neustrezen »material« za oblikovanje nove slovenske nacionalne države. Že zgoraj smo navedli, da urejanje predvideva *odstranitev neustreznih elementov*, torej odstranitev nečistosti. Če so bili prebivalci, ki so bili pozneje izbrisani, zaznani kot potencialna nečistost nacionalne države, torej kot tisti, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo, ali pa do njega niso bili upravičeni in jih je bilo zato treba odstraniti; izbris je torej deloval kot sredstvo za ureditev razmer, očiščenje. Na drugi strani pa, kot pravi tudi teorija obredov prehoda, lahko nečistost vidimo kot proizvod novega marginaliziranega ali mejnega statusa, ki so ga bili deležni izbrisani: še vedno so živeli v Sloveniji, vendar niso bili Slovenci z državljanskimi in političnimi pravicami; hkrati tudi niso bili priseljenci (ki bi prišli z območja zunaj nekdanje skupne države), begunci oziroma katera koli druga uradna družbena ali politična kategorija. Posebna pravila in prepovedi, ki so doletela izbrisane, še zlasti tista, ki se nanašajo na svobodo gibanja in dohodke (delo, pokojnino, socialne pravice), so očitna.⁵ Zopet tretja možnost pa je, da je do

nečistosti prišlo med samim postopkom izbrisa kot nedimenzionalno časovno-prostorsko mejo med statusi državljanov nekdanje Jugoslavije na eni strani in državljani Republike Slovenije na drugi.⁶ tisti, ki so ga doživeli (izbris) in se po njem niso »očistili«, so obdržali svojo nečistost, kar pomeni, da so ostali nevarnost za normalno življenje. Ker pa se nihče, ki ga je doletel izbris, le-tega ni »očistil« (še dandanes ni sistematičnega zakona, ki bi jim povrnil izgubljene pravice in jim slednjič vendarle priznal povračilo za izbris, sami izbrisani pa so še vedno stigmatizirani), lahko izbris razumemo kot prag oziroma kot označevalec nečistosti. Nečistost je obstajala pred izbrisom, vendar pa je potrebovala uradni (administrativni) označevalec, etiketo za tiste elemente, ki bi lahko prineseli onesnaženje in s tem ogrozili red.

S pomočjo teorije obredov prehoda lahko obravnavamo še eno razsežnost nečistosti: s tem ko so jih postavili v eno samo administrativno kategorijo, so različne etnične, verske, izobrazbene, poklicne in druge skupine izgubile svoje notranje raznolikosti (marginalnost ni deljiva, kot je bilo povedano že zgoraj) – izbrisani niso izbrisani člani srbske etnične skupine, ali izbrisani Muslimani, fizični delavci, temveč so preprosto izbrisani. Na primer razmejitev, ki so bile prisotne v drugih državah na območju nekdanje Jugoslavije (v Bosni in Hercegovini, Srbiji itn.) in so bile vzvod in povod za vojne, pri kategoriji izbrisanih niso obstajale – vsi so bili enako izbrisani. V skladu s to teorijo in upoštevajoč posledice pretiranih razmejitvenih dejavnikov spoznamo, da izbris s svojim učinkom združevanja pravzaprav opozarja na pojav stigmatizacije Balkana kot sinonima regije, kateri se nekritično pripisujejo zaostalost, otrplost, korupcijo, slabo vlado, nepotizem itn. (Todorova 1999: 64–72). Ali lahko ta problem obravnavamo tudi s stališča, da je Slovenija kot namišljena nosilka civilizacije, s tem ko jih je izbrisala, Balkance pravzaprav hotela civilizirati? Ali je izbris le iniciacija (kot nekakšna purgativna oziroma očiščevalna naprava) v civilizacijo? Ali to pomeni, da so slovenski politiki, ki so ustvarili razmere, ki so omogočile izbris, podpirali in verjeli v tako stališče? Je bil izbris označevalec in prag, ki je Slovence ločil od balkanizacije (vojne in razpada nekdanje Jugoslavije)? Ali to hkrati pomeni, da so tisti izbrisani, ki jim je uspelo pridobiti slovensko državljanstvo ali stalno prebivališče, uspešno prestali iniciacijo, drugi pa ne? Vse to lahko še natančneje pojasnimo s teoretsko primerjavo z iniciacijo neofita: iniciacija v obredih prehoda je proces, v katerem so na preizkušnjo postavljene neofitove sposobnosti; s tem ko sledi določenim pravilom, se pripravlja na novo vlogo. Če predpostavljamo, da je pravica do stalnega prebivališča lahko dostopna določenim kategorijam ljudi, ne pa tudi izbrisanim, lahko sam akt izbrisa obravnavamo tudi kot preizkušnjo zmožnosti izbrisanih privzeti novo vlogo (vlogo legalnih prebivalcev Slovenije). V takem primeru bi šlo za preizkus, ali izbrisani to novo vlogo lahko dosežejo s spoštovanjem pravil, ki so bila oblikovana in uveljavljena pri drugih kategorijah, to je nedvomnih, lojalnih državljanih Slovenije. Povedano drugače, če so slovenski državljani tisti, ki so »civilizirani«, so oblikovali posebna »civilizacijska« pravila (zakonske postopke), ki jih morajo »Balkanci« uspešno izpolniti, če hočejo tudi sami veljati za »civilizirane«. To stališče v svoji retoriki uporabljajo tudi izbrisani aktivisti, ki pravijo, da je izbris primerljiv z zatiranjem in celo pobijanjem ljudi v drugih republikah nekdanje Jugoslavije; razlika je v tem, da je izbris potekal na civiliziran način – s pomočjo upravnih postopkov.⁷ Iz tega je mogoče povzeti, da tako izbrisani kot njihovi desničarski nasprotniki v Sloveniji oziroma vsi tisti, ki so zakrivali izbris, pravzaprav

⁶ »Naravna« nedimenzionalnost v kontinuumu prehajanja iz enega statusa v drugega je prekinjena, tej prekinitvi pa je umetno dan pretiran pomen: v primeru izbrisanih, ko je bilo določeni populaciji onemogočeno pridobiti slovensko državljanstvo, zaradi česar je obstala neke vmes, v vmesnem prostoru, je prehod iz sestavnega dela federacije v nacionalno državo pretirano poudarjen – s tem se zdi celoten proces prehoda še zlasti težak in ne nazadnje dobi oznako posebnega dosežka. S tem ko so marginalizirani, lahko izbrisanim pripišemo vse pojavnosti liminalnega: nevarnost, nejasnost in reformnost, strukturi nasprotna antistrukturalnost v pomenu, kot ga Karmen Šterk (1998) pripisuje oblikam mane, nečistost v klasičnem antropološkem pomenu itn.

⁷ Na novinarski konferenci Društva izbranih prebivalcev Slovenije 27. februarja 2007 je eden izmed njihovih pravnih zastopnikov (M. K.) uporabil enako formulacijo. Tudi na sestankih društva Civilne iniciative izbranih aktivistov je bila enaka formulacija uporabljena več kot dvajsetkrat (v tednu izbranih leta 2007 jo je večkrat uporabil njihov predsednik A. T.). Enako mnenje je moč zaslediti v komentarjih na Mladinine članke o izbranih (<http://www.mladina.si>) in kot trditve o genocidu, zagrešenim z radirko ali tipko *delete* v računalniškem sistemu.

⁸ Na primer Sašo Peče v članku »Nagrajena nestrpnost«, Mladina, 1. 11. 2004, in v komentarjih na članke o izbranih (<http://www.mladina.si>).

uporabljajo isti kategorialni sistem: Slovenci (civilizirani) nasproti Ne-slovincem (necivilizirani).

Poleg tega omenimo še nekatere druge pripisane značilnosti, ki konceptualizirajo izbrisane: negacija izbranih oseb (trditve desničarskih politikov, da se izbris nikoli ni zgodil, torej tudi izbrisani ljudje ne obstajajo), izločitev (izbrisani so včasih imenovani izmečki),⁸ pripisovanje agresivnosti (agresorji), pripisovanje kriminalnosti (kriminalci), poudarjanje človečnosti izbranih oseb (zagovorniki univerzalnih človekovih pravic in zaznava izbranih kot žrtev), samoiniciativni, delujoči (aktivisti). Iz tega lahko razvijemo dva podsistema predstav o izbrisanem človeku: pasivni človek, v skladu s katerim so izbrisani le proizvod vnaprej danega reda (negacija izbranih in percepcija izbranih kot žrtev) ter aktivni izbrisani človek, ki soustvarja sistem in ga poskuša spremeniti – ta človek je torej agresor, kriminalec, akti-

vist. In ravno to je tisto, kar so po svoji naravi tudi liminalni pojavi: *antistrukturalni*, *tranzicijski* in *procesualni*, *kreativni* in *reformni*, *povratni*, *odporni* in *upirajoči se*, *skupni* in *povezovalni*, s čimer omogočajo združitev take množice različnih atributov v en sam pojem.

Izbris kot metafora

Na izbrisane lahko iz dveh razlogov gledamo tudi kot na metaforo. Po eni strani se namreč metafora nanaša na liminalni status izbranih, na drugi pa se lahko razširi še na druge oblike družbeno-političnega prikrajšanja. Pri upoštevanju obeh možnosti lahko metaforo ponazorimo kot eno izmed enobesednih jezikovnih figur, ki jo navadno imenujemo *trop resemblance*. Kot figura, metafora utemeljuje nadomestitev in razširitev pomena posameznih besed: njena razlaga temelji na poeto-retorični teoriji substitucije (Ricouer 1994: 1). Jezikovne figure pomenijo izražanje z uporabo besed v prenesenem pomenu; lahko pa pomenijo tudi izražanje na nenavaden način, s čimer govorjenemu ali napisanemu dodamo intenzivnost, lepoto itn. »Celotna stavba figur temelji na ideji, da sta govoric dve – dobesedna in figurirana – in da je potemtakem retorika v tistem delu, kjer govori o ubesedovanju, prikaz odmikov v govoric« (Barthes 1990: 98).

Metafora je vrsta transpozicije imena, že od antike naprej pa jo določajo termini, kot so deviacija, gibanje, nadomestitev. Po svoji naravi ima bolj značilnosti procesa kot kategorije (Ricouer 1994: 17–18). Je »primerjava, ki jo omogoča implicitna identifikacija različnih konceptov, ne pa njihova eksplicitna primerjava; torej gre za prenos na podlagi analogije« (Bugarski 1995: 152). Metafore so enobesedne jezikovne figure, tropi, pri katerih sprememba pomena zajema eno samo enoto (Barthes 1990: 95).

»Če si predstavljamo, da pomen neke besede določa množica kontekstov, v katerih je moč to določeno besedo uporabiti, lahko semantično spremembo označimo tudi kot spremembo v sklopu ustreznih kontekstov, ki se nanašajo na to besedo. Na drugi strani pa lahko semantično spremembo smatramo tudi kot spremembo v sklopu referentov za to besedo, torej kot spremembo v množici objektov, na katere se ta beseda nanaša. Ker sta kontekst in referent le druga aspekta tistega, kar imenujemo pomen, sta ti dve lastnosti semantične spremembe med seboj bolj ali manj ekvivalentni« (Stewart in Vaillette 2001: 408).

Razširitev pomena, pripisanega izbrisanim, se nanaša na dominantni vidik družbeno-političnih deprivacij ter tako homoseksualcem, hendikepiranim osebam, ultranacionalistom, neonacistom, različnim aktivističnim skupinam, brezposelnim in drugim daje možnost, da tudi sami sebe obravnavajo kot »izbrisane« iz javno-političnih sfer in virov moči. Pri tem je očiten abstraktni proces, značilen za metafore: nanaša se le na atribut družbeno-politične izločenosti, ki je ponovno prenesen s pomočjo analogije in ne dejanske primerjave. In tudi če bi v tem primeru izhajali iz poeto-retorične teorije substitucije, ki jo ponavadi uporabljamo za razlago metafor, bi si lahko zastavili vprašanje, ali bi bilo mogoče, če izbrisani ne bi bili tisti, ki so bili »izgnani« iz skupnosti, izbrati neko drugo kategorijo prikrajšanih ljudi, ki bi prevzela in z enakim morbidnim uspehom igrala vlogo *neustreznih elementov* v oblikovanju reda v novi državi?

Izraz »izbrisani« je postal popularen leta 2002, ko je bilo ustanovljeno Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije. Kot transpozicijo imena lahko ta termin, tako kot druge metafore, opredelimo kot *deviacijo, gibanje, nadomestitev*. Metafore so učinkovite zaradi spremembe konteksta izražanja – z uporabo navadnih pomenov v nenavadnih kontekstih dobimo drugačen pomen: z nenavadno izbiro iz paradigmatično-asociativnega niza in običajno kombinacijo na sintagmatski osi oblikujemo nenavadne pomene. Zato metafore presegajo in preoblikujejo vidik označevanja/poimenovanja. S tem ko jih je izbris postavil v nenavaden kontekst, se je tudi na same izbrisane začelo gledati kot na nenavadne posameznike.

Vendar tudi izbrisanih kot metafore ne moremo obravnavati in razumeti ločeno od koncepta prostorsko-časovne mejnosti, njegove nejasnosti, negotovosti, nedoločenosti, antistrukturalnosti: v liminalnem – in tukaj ga lahko enačimo z metaforičnim – so meje razširjene (niso več

Foto: Peter Medica

Protest pred Državnim zborom RS, 8. 10. 2003.

⁹ Povedano z drugimi besedami, poudarjena je razlika med tistimi, ki so bili izbrisani, in tistimi, ki niso bili.

¹⁰ Več o konceptu drugega glej Šterk, 1998.

umetno postavljene »črte«) in podaljšane (niso več umetno zarisane »točke v času«), zato je ločevanje med »pred izbrisom«/»po izbrisu« na eni strani in »ne-izbrisom« na drugi pretirano.⁹ V nasprotju z liminalnim metafore nimajo ničesar na nasprotni strani (imamo prvi pomen besede v njenem vsakdanjem kontekstu in njen drugi pomen v novem kontekstu; v skladu s kreativnostjo oblikovanja izražanja lahko besede prosto potujejo od konteksta do konteksta, vendar beseda ne pridobi nekega novega uradnega statusa, čeprav jo lahko več uporabljamo v metaforičnem kot v dobresednem pomenu; tako z oblikovanjem novega konteksta metaforični pomen postane dobreseden) in niso stopnje, temveč zaključek kognitivnega procesa, saj je učinek metafore nov vpogled oziroma nov pomen neke situacije. Tukaj lahko uporabimo isto logiko kot zgoraj pri razlagi liminalnosti: tako kot pojav liminalnosti tudi metafore združujejo sicer med seboj ločene kategorije in tako presegaajo navadne delitve. Če na izbrisane gledamo kot na metaforo, se lahko vprašamo, ali se bodo kdaj znebili svoje »nečistosti« – ali bodo posledice izbrisa sploh kdaj odstranjene oziroma ali bodo izbrisani nekoč lahko pridobili isti status (ne le legalnega, temveč tudi vsakdanjega, ali bo stigmatizacija kdaj odpravljena), kot ga imajo drugi državljani Slovenije, in ne bodo več videni kot nevarnost obstoječemu redu. Je liminalnost izbrisanih neizogibna?

Sklep

Če povzamemo, v skladu s tem, kar trdimo zgoraj, je tudi Republika Slovenija, tako kot vsak sistem, ki pri svojem oblikovanju potrebuje Drugega,¹⁰ v procesu svojega nastajanja (s)producirala izbrisane. Izbrisani so se pri tem zdeli najprimernejši: bili so tisti, ki jih je bilo mogoče označiti kot reminiscenco, kot označevalec nekdanjega statusa določene sestavne enote federacije; bili so »tisti, ki niso verjeli v Slovenijo«, »ljudje z juga«, »Srbi« ipd., torej vsi tisti, ki niso »mi«, »Slovenci«, »civilizirani«, »lojalni«. Pri tem je osupljivo dejstvo, da ta diskurz označevanja domnevno sebi nasprotnih (anti-self) nenehno priklicuje v spomin nekdanjo Jugoslavijo, kar bi lahko navsezadnje pomenilo, da so pravzaprav »Slovenci« tisti, ki se ne morejo »očistiti« tega spomina, in da jim slednje ni uspelo niti s celotnim aktom izbrisa – ravno nasprotno: zdi se, da so z njim ta spomin celo ovekovečili, zapečatili. Kot sem zapisala že na začetku članka, se izbrisani borijo proti istemu sistemu, katerega pravni subjekti poskušajo postati, z uporabo iste logike in postopkov, ki izhajajo iz samega sistema. Kaj nam torej lahko izbrisani ponudijo? Nedvomno ne novega sistema, temveč nov vpogled v stari sistem, v njegove predsodke in uveljavljene pomene. In zaradi tega so kreativni kot metafora, v svojem boju pa reformno liminalni.

Prevedla Helena Dembsky

Literatura

- BARTHES, R. (1990): *Retorika starih. Elementi semiologije*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- BUGARSKI, R. (1995): *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- DEDIĆ, J., JALUŠIĆ, V., ZORN, J. (2003): *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- DOUGLAS, M. (2001): *Čisto i opasno*. Beograd, XX vek.
- LEACH, E. (2002): *Kultura i komunikacija*. Beograd, XX vek.
- RAPPORT, N., OVERING, J. (2000): *Social and Cultural Anthropology. The Key Concepts*. London, Routledge.
- RICOUER, P. (1994): *The Rule of Metaphor, Multi Disciplinary studies of the Creation of Meaning in Language*. London, Routledge.
- STEWART, T. W., JR., VAILLETTE, N. (2001): *Language Files. Materials for an Introduction to Language and Linguistics*. The Ohio State University Press.
- ŠTERK, K. (1998): *O težavah z mano*. Ljubljana, Študentska založba.
- TODOROVA, M. (1999): *Imaginarni Balkan*. Beograd, XX vek.
- Zakon o državljanstvu, Uradni list Republike Slovenije 1/1991.
- Zakon o tujcih, Uradni list Republike Slovenije 1/1991.
- <http://www.mladina.si>.

**»Beseda, ki se poteguje za izbris je oblast,
svaka ji čast.«**

Dani Kavaš, anarhistični kantavtor,
iz cikla pesmi Delu čast in oblast, 2005.

Izbris izbrisa

Molk ni zlato

Pogost je izgovor, da za izbris in izbrisane v času, ko so se krivice dogajale, nihče ni vedel. Najodgovornejši za takšno ravnanje se pogosto branijo z argumentom, da naj bi šlo za posledico urejanja državljskih registrov in da je ime izbrisani zgolj »proizvod politične kampanje«, kot so decembra 2006 zapisali v svojem sporočilu za javnost na Ministrstvu za notranje zadeve.¹ Vendar so bili na to, kar se je dogajalo izbrisanim posameznikom in posameznicam, politiki pravočasno opozorjeni, a niso storili ničesar. Nasprotno, s podporo upravnim postopkom, ki so bili še najbolj podobni inkvizicijskim, so neposredno odgovorni za usodo izbrisanih in umazano podobo Slovenije v svetu.

¹ »Ime izbrisani je proizvod politične kampanje«, Delo, Barbara Hočevar, 8. 12. 2006.

V začetku devetdesetih, tedaj še kot novinar Mladine, sem se pogosto ukvarjal z raznimi kršitvami človekovih pravic v Sloveniji (odvzemi državljanstev in pokojnin, izgoni oficirjev JLA, ki so imeli družine v Sloveniji, in njihovo diskriminacijo pri privatizaciji stanovanj, poskusi deportacij bosanskih beguncev ipd.). V tem prispevku želim spomniti, kaj se je dogajalo pred izbrisom in po njem ter kako je postal javno znan v prvi polovici devetdesetih. Pogosto se tudi pozablja, da je izbris nastal v vzdušju, ki je bilo nenaklonjeno in sovražno do priseljencev iz nekdanje Jugoslavije.

Prve sume o izbrisu je povzročilo Ministrstvo za notranje zadeve z izjavo, da je državljanov Slovenije po osamosvojitvi precej manj kot prebivalcev s stalnim prebivališčem, ki so imeli volilno pravico leta 1991. Leta 1991 je bilo tako v Sloveniji 1.962.606 prebivalcev s stalnim prebivališčem, leto pozneje pa samo še 1.947.452 državljanov in 48.431 tujcev, skupaj torej 1.995.883 prebivalcev. Novi tujci (48.431) so »nastali« predvsem zaradi izbrisa iz registra stalnega prebivalstva. Vendar pa se izbrisani dolga leta niso zdeli tema, vredna medijske pozornosti večine slovenskega tiska. Primeri, ko so uradniki pred očmi zgroženih prebivalcev uničevali njihove osebne dokumente, so bili do potankosti opisani pred inauguracijo prvega slovenskega ombudsmana Iva Bizjaka, pred ustanovitvijo Helsinškega monitorja in še preden so očitne nezakonitosti opazila slovenska

² Glasno ji je nasprotoval le minister za okolje in prostor Miha Jazbinšek.

³ Igor Mekina, »Izgnani, deložirani, izbrisani«, Mladina, 22. 11. 1994.

sodišča, vendar zgolj v Mladini. Prvi primeri izbrisov in zavrnitev vstopa v državo so bili opisani leta 1992, leta 1994 pa je postalo jasno, da gre za posebno kategorijo, torej za izbrisane.

Že decembra 1992 je tedanji obrambni minister Janez Janša ostro kritiziral Mladino, češ da s serijo člankov zagovarja nekdanje agresorje in »napada tiste, ki so dejansko profesionalno in v skladu z odločitvami pristojnih organov ustvarili slovensko vojaško moč«. Med vojno v drugih delih nekdanje Jugoslavije se je v Sloveniji širila atmosfera strahu in občutek vsesplošnega zatiranja priseljencev iz drugih republik nekdanje SFRJ. Dokaz za to so bili številni postopki, ki so bili v nasprotju z načeli pravne države in so še najbolj spominjali na obračune z »notranjimi sovražniki« v prejšnjem sistemu. Sem spadajo postopki neutemeljenih izgonov, odvzema ali zavrnitev prošenj za državljanstvo, pokojnin in drugih pravic. Posebna kategorija so bile družine vojaških oseb, ki so bile zelo prizadete zaradi načina privatizacije vojaških stanovanj, ki je na obrambnem ministrstvu pod vodstvom ministra Janeza Janše v tem času potekalo diskriminatorno, torej v nasprotju z zakonom.²

Leta 1994 pa se je v Mladini že pojavil termin izbrisani in opisi njihovih razmer:

»Odgovor na vprašanje, ali se v Sloveniji človekove pravice kršijo zgolj v posameznih primerih ali pa 'sistematično', je za nekaj stotin tistih, ki jih je slovenska država v zadnjih treh letih izgnala, deložirala, jim odvzela pokojnine, državljanstva, stanovanja, zdravstveno in socialno zavarovanje ali jih preprosto 'izbrisala' iz registra stalnih prebivalcev, zgolj akademsko čenčanje. Njihove zgodbe, zapisane v kupih sivih dosjejev, ki se že tri leta prekladajo po prašnih predalih od Sveta za varstvo človekovih pravic in raznih parlamentarnih komisij do zdolgočasenih uradnikov Voxa, predsednika republike in vlade vse do HKS in Helsinškega monitorja ter državnega ombudsmana, očitno ne zanimajo nikogar.«³

Več let pozneje so sodbe Ustavnega sodišča potrdile veljavnost zgornje ugotovitve in razkrile dejstvo ne le o stotinah, temveč o več tisoč izbrisanih. Poudariti želimo, da so se vsaj do druge polovice devetdesetih množične kršitve človekovih pravic v Sloveniji dogajale brez glasnejših protestov slovenske javnosti (izjema so bili le nekateri pravniki in redki mediji). Redka izjema je bil Robert Botteri v vlogi odgovornega urednika Mladine. Veliko poguma in načelne drže je pokazal s tem, ko je omogočal, da novinarji sploh raziskujemo takšne teme. To ni bilo niti preprosto niti samo po sebi umevno. Čeprav je bila Mladina vedno liberalen časopis, smo se tisti, ki smo pisali o izbrisanih in izgnanih, na redakcijskih sestankih neredko srečevali z vprašanji »zakaj pa je o tem sploh treba pisati?«, »pa saj to so kljub vsemu agresorji« in »ali misliš, da nam to dviga naklado?«. Na uredništvo pa so zaradi člankov z omenjeno vsebino redno prihajala grozilna pisma.

Zgodbe o izbrisanih seveda niso bile objavljene zato, da bi »škodili slovenski demokraciji«, kot so nam pogosto očitali, pač pa preprosto zato, ker smo imeli nekateri občutek, da je to naša dolžnost, morda še prav posebno dolžnost novinarjev Mladine, časopisa, ki je s članki o »napadih na JLA« veljal za udarno pest, ki je prva načela nekdanjo armado. Prepričani smo bili, da moramo nadaljevati raziskovanje ter se postaviti za človekove pravice vseh – tudi za človekove pravice oficirjev JLA. Človekove pravice so univerzalne in zato njihova obramba ne more poznati nikakršnih meja; prav razčiščevanje teh vprašanj je nujen pogoj za vzpostavitev Slovenije ne zgolj kot suverene države, pač pa tudi kot države, v kateri veljajo načela pravne države. Namesto pohval so sledile kritike, grožnje in kazenske ovadbe. Od kolegov iz drugih, večjih medijskih hiš pa smo

slišali opozorila, da se tako ne dela novinarska kariera. Bili smo priča pomanjkanju kakršnekoli širše, tudi novinarske solidarnosti oziroma podpore pri raziskovanju teh neprijetnih tem.

Ksenofobija varuhov človekovih pravic

Izbrisa morda ne bi bilo, če bi bili – ne zgolj državni organi –, pač pa tudi nadzorniki v civilni sferi bolj pozorni na kršitve pravic. Osamosvojitvena evforija je omrtvičila številna civilnodružbena združenja in nevladne organizacije, ki naj bi bili kritični do kršitev človekovih pravic. Na primer, nacionalne podružnice Amnesty International v tem času niso želele komentirati dogajanja na področju človekovih pravic v posameznih članicah. To je bil tudi čas, ko Slovenija še ni imela institucije varuha človekovih pravic. Zaradi neaktivnosti na področju nadzora nad spoštovanjem človekovih pravic pa je bil iz Mednarodne helsinške federacije (IHF) kmalu po osamosvojitvi in ustanovitvi izključen prvi slovenski helsinški odbor. Vodil ga je Stane Stanič, nekdanji novinar, minister za informiranje v Peterletovi vladi in lastnik podjetja *Apros & Aprost*, agencije za promocijo Slovenije.⁴

Na nezakonite izbrise iz registrov prebivalstva je v tem času prva opozorila predvsem beograjska pravničnica slovenskega rodu Tanja Petovar, ki je v Sloveniji ustanovila organizacijo *Civic Link*. Petovarjeva je imela za sabo že bogato zgodovino bojev za človekove pravice v nekdanji Jugoslaviji.⁵ V Sloveniji je kmalu postala tarča zelo nizkotnih komentarjev, objavljenih v Delu, h katerim je pripomogel Stane Stanič.

Takratni slovenski helsinški komite Staneta Staniča namreč ni imel niti enega dosjeja domnevnih kršitev človekovih pravic. To seveda ni bilo nenavadno, saj je predsednik rad priznal, da je vsak dosje, v katerem so se posamezniki pritoževali zaradi ravnanja državnih organov, »takoj predal Ministrstvu za notranje zadeve ali drugim podobnim inštitucijam«. Komite za človekove pravice je tako deloval kot poštni predal za policijsko ministrstvo. Poleg tega se ni nikoli javno opredelil o kakšni zadevi.

Mednarodna helsinška federacija (IHF) je v svojem letnem poročilu za leto 1993/1994 kritizirala slovensko zakonodajo na področju državljanstva. Toda slovenski komite o tem ni zavzel nikakršnega javnega stališča. Komite prav tako ni zavzel nikakršnega javnega stališča ob grobem napadu na svojega člana Rudija Rizmana, ki je zaradi tega protestno izstopil iz organizacije.

Ni se bilo mogoče izogniti vtisu, da sta bili najpomembnejši aktivnosti slovenskega helsinškega komiteja neopazno ukvajanje s kršitvami človekovih pravic in javni poskusi diskvalifikacije domnevne »konkurence«. Stane Stanič je tako na primer opozarjal, da bi se za ustanovitvijo *Civic Linka* v Ljubljani lahko skrivali »politični interesi za obnovo jugoslovanskega prostora in ekonomski interesi norveških multinacionalk«. Še več, za to organizacijo naj bi se menda skrivala norveška vlada, vsi skupaj pa naj bi si celo »protipravno lastili sredstva«, ki naj bi pripadala slovenskemu helsinškemu komiteju. Še hujše so bile obtožbe, ki jih je Stanič v svojih pismih izrekel na račun direktorice *Civic Linka* Tanje Petovar. Predsednico norveške vlade je na primer opozoril, da ima Tanja Petovar »jugoslovansko državljanstvo« in zato potni list, ki je na ozemlju Slovenije menda neveljaven, da je »tujka« ter da prihaja »iz Beograda, kjer so se začele vse agresije«. Pismo

⁴ Igor Mekina, »Razhajanja med varuhic«, Mladina, 18. 10. 1994.

⁵ Tanja Petovar je leta 1987 skupaj z Dragom Demšarjem in Vladimirjem Šeksom ustanovila jugoslovanski helsinški komite in bila kot njegova predsednica sprejeta v IHF. Leta dolgo je delala za številne, predvsem norveške človekoljubne organizacije, sodelovala v odborih OZN, dobila nagrado Bruno Kreisky, švedsko nagrado Edita & Ira Moris, švedski kralj pa jo je odlikoval s »Polarno zvezdo«, najvišjim švedskim civilnim odlikovanjem za tujce. Pomagala je tudi Sloveniji, da je bil z njeno pomočjo slovenski helsinški komite za človekove pravice sprejet v mednarodno federacijo takoj, ne pa šele po dveletnem pripravljalnem čakanju (tako kot na primer hrvaški komite, ki ga je vodil Ivan Zvonimir Čičak).

⁶ Igor Mekina, »Razhajanja med varuhi«, Mladina, 18. 10. 1994.

⁷ Igor Mekina, Svetlana Vasović »Hotel Bristol«, Mladina, 28. 7. 1992.

⁸ Igor Mekina, Svetlana Vasović, intervju, Mladina, 28. 7. 1992.

s takšno vsebino so v Mednarodni helsinški federaciji označili kot »škandal« in »razpihovanje mednacionalnega sovraštva« ter kot nedopusten »poskus stigmatizacije organizacije in priznane aktivistke IHF«. Leta 1994 je bil slovenski Helsinški komite izključen iz Mednarodne helsinške federacije.⁶

Ko je bilo jeseni leta 1994 razkrito, kako slabo dela slovenski Helsinški komite, je njen naslednik postal bolj dejaven Helsinški monitor, ki ga je vodila Neva Miklavčič Predan. V Mladini je 15. novembra leta 1994 opozorila, da v njeni organizaciji »kot najbolj grobe kršitve« ocenjujejo »postopke izbrisa iz registra stalnih prebivalcev oseb, ki niso slovenskega rodu«.

Sistematično onemogočanje pravice do pritožbe

Že julija leta 1992 so bile v Mladini, v reportažah iz beograjskega hotela Bristol, opisane zgodbe o izgnanih stalnih prebivalcih Slovenije, ki niso mogli več v državo. Živko Mazić iz Beograda, znan kot tožilec proti »četverici«, je bil ob lastni izkušnji izгона ogorčen:

»Normalen človek vse to skorajda težko razume. Takšni postopki so bili znani samo v militarističnih državah, v katerih je upravni organ v skladu z 'načelom diskrecije' imel pravico, da odloči, koga bo pustil in koga ne bo pustil v državo. V državah z normalnimi političnimi sistemi kaj takšnega ni mogoče. 'Diskrecijska pravica' je končno tudi negacija prava, zato se vse sodobne, predvsem evropske države poskušajo takšnim postopkom izogniti. V pravnih sistemih teh držav je tudi izgon tujca iz države zmerom v okviru pristojnosti sodišč, ne pa nekakšnih upravnih in celo policijskih organov, tako kot je to v primeru Slovenije. Težko je reči, ali je to sploh v skladu z najnovjšimi slovenskimi predpisi, gotovo pa to ni v skladu z mednarodnimi pravnimi akti«, je opozarjal Živko Mazić.⁷

Toda za mnoge v Sloveniji je bilo to, kar se je dogajalo Maziću, zgolj upravičeno maščevanje, saj je bil žrtev teh postopkov človek, ki je nastopal v vlogi tožilca na procesu JBTZ na vojaškem sodišču v Ljubljani.

Julija istega leta (1992) je bil v Mladini opisan tudi primer zavrnitve vstopa v državo slovenskemu generalu Ivanu Hočevarju in nekaterim drugim prebivalcem Slovenije. Ne zgolj stalno prebivališče – celo pravica do obiska družin, je bila v tem času za določeno kategorijo ljudi suspendirana. »Pravice do obiska lastne družine meni in mojim kolegom ne sme odvzeti nihče. To so stvari, ki spadajo med temeljne državljanske in še več, med temeljne človekove pravice. Tako dolgo, dokler Slovenija krši te pravice, ne more biti pravna država«, je v Mladini opozarjal upokojeni general Milan Aksentijević.⁸

22. novembra 1994 je bila v Mladini objavljena naslovna tema o kršitvah človekovih pravic v Sloveniji. V članku z naslovom »Izgnani, deložirani, izbrisani« smo veliko pozornosti namenili prav izbrisanim kot posebnemu področju kršitev pravic:

»O izgonih smo že večkrat obširneje poročali, izbrise iz registra stalnih prebivalcev pa je treba še posebej omeniti. Jozo D. je tako na primer z novim zakonom o državljanstvu, čeprav na Hrvaškem nima več nikogar in se je že pred dvajsetimi leti skupaj z imetjem preselil v Slovenijo, postal tujec. Danes ga upravni organi po potrdilo o nekaznovanju, s katerim si želi urediti začasno prebivališče, pošiljajo v do tal požgano

Modričo. Osebno izkaznico so mu na njegovo presenečenje odvzeli, iz registra stalnega prebivalstva pa so ga izbrisali brez njegove vednosti in možnosti pritožbe.«⁹

Na nelegalnost izbrisa je takrat opozarjal tudi sekretar Bavconovega sveta Jernej Rovšek, ki se je ukvarjal z znanim primerom Boška K.¹⁰ Rovšek je v Mladini opozoril, da je »bistvena pomanjkljivost pri črtanju stalnega prebivališča v tem, da upravni organi ne izvajajo postopka v skladu z zakonom, ki določa, da ima stranka pravico do pritožbe, in s tem kršijo pravico do pritožbe kot eno temeljnih človekovih pravic«. Rovšek je tedaj ocenil, da je v Sloveniji najbolj sporno »upravno sojenje«, ker ni zagotovljene kontradiktornosti, torej pravice, da se prizadeti zagovarja pred upravnim organom: »Tako bi lahko zaradi pogojno rečeno 'nepoštenega sojenja' propadli vsi naši upravni postopki. Poznam primer rabsodb evropskega sodišča, kjer se je v neki civilni zadevi stranka pritožila, češ da v upravnem postopku ni mogla osebno predstaviti svojega pogleda in nastopiti pred sodiščem. Sodišče je to označilo kot kršitev šestega člena evropske konvencije o človekovih pravicah.«¹¹

Izbrisanim je bil njihov status odvzet ne samo brez možnosti pritožbe, temveč celo ne da bi jih o tem, kaj se je zgodilo z njihovim statusom, sploh obvestili, kot dokazujeta tudi v Mladininem članku navedena primera Joza D. in Boška K. (zadnji je opisan tudi v opombi 10). Pri tem pa kršitev pravice do pritožbe sploh ni tako nepomembna zadeva – zagrožena kazen za to kršitev je tudi do enega leta zapora. Ni nam znano, da bi kdo od tistih, ki so množično kršili to pravico izbrisanim, končal v zaporu.

Danes so izbrisani obtoženi, da si niso uredili statusa, vendar si ga mnogi preprosto niso mogli urediti, saj so jih policisti izganjali. Vsak stik z uradnimi organi je lahko pomenil vozovnico v eno smer – iz države. Momirja Kandića so na primer izgnali, čeprav je vojno preživel v zaklonišču s svojo družino. Šefketa Suljevića so brutalno pretepali in večkrat izgnali, čeprav je že prvi dan vojne prestopil v slovensko Teritorialno obrambo. General Drago Ožbolt je bil »kaznovan« z odvzemom zdravstvenega varstva in pokojnine, generalu Hočevarju pa so delavci Ministrstva za obrambo nezakonito vdrli v stanovanje (kar je javno obsodil tudi sodnik in profesor Boštjan M. Zupančič).

Politika in javni interes namesto prava

Od Momirja Kandića in Šefketa Suljevića, ki sta bila iz Slovenije nezakonito izgnana, so pripadniki slovenske vojaške obveščevalne službe zahtevali kompromitirajoča gradiva o Janezu Drnovšku in Milanu Kučanu v zameno za njuno vrnitev v Slovenijo. Ta primer je bil opisan v

⁹ Igor Mekina, »Kršitve človekovih pravic«, Mladina, 15. 11. 1992.

¹⁰ Boško K. je kot sanitetni častnik prišel v Slovenijo leta 1949 in se upokojil decembra leta 1989. V začetku leta 1990 je zaradi družinske tragedije, ko je njegova sestra naredila samomor, zapustil Slovenijo, da bi skrbel za hudo bolnega svaka. Začasno odsotnost je januarja leta 1990 marljivo prijavil na Sekretariatu za ljudsko obrambo in jo podaljšal do konca leta 1992, ker se brez potnega lista in zaradi vojne ni mogel vrniti v Slovenijo. Na slovenski meji so ga julija leta 1992 zavrnil, njegovo ženo pa je policija istega dne kot pravnega zastopnika zasliševala o njegovi odsotnosti iz Slovenije. Rezultat je bila zavrnitev prošnje za podelitev državljanstva, češ da »Boško K. dejansko ne živi v Sloveniji«. Sodišča so sklep potrdila, Boško K. pa si je nato poskusil pridobiti osebno izkaznico za tujca. Čeprav so bili vsi člani njegove družine slovenski državljani in je izpolnjeval preostale pogoje, je Ministrstvo za notranje zadeve »zaradi prekinitve bivanja« njegovo prošnjo zavrnilo. Po navodilu slovenske policije si je poskusil celo pridobiti potni list ZRJ, vendar so mu na jugoslovanskem konzulatu zato, ker je v Srbiji nazadnje živel leta 1949, izdajo potnega lista dvakrat zavrnili. Medtem ga je ljubljanski Mestni sekretariat za notranje zadeve črtal iz evidence stalnih prebivalcev Slovenije. Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje mu je zaradi tega (ker je bil pogoj za pokojnino stalno prebivališče) ustavil izplačevanje pokojnine, hkrati pa je Boško K. izgubil še zdravstveno in socialno zavarovanje. Potem ko se na njegove prošnje ni odzvala niti slovenska vlada, je v globoki depresiji storil samomor.

¹¹ Igor Mekina, »Kršitve človekovih pravic«, Mladina, 15. 11. 1992.

¹² Igor Mekina, »Krivda in greh«, Mladina, 4. 8. 1992.

¹³ Maja Megla, Igor Mekina, Svetlana Vasovič, »Pristna zveza«, Mladina, 29. 9. 1992.

Mladini. Proti avtorjem tega razkritja je tožilstvo uvedlo neuspešno preiskavo. Zaradi ocene, da je zaradi nezakonite privatizacije stanovanj v škodo prebivalcev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije »Slovenija znova postala prostor nenavadne reprize nepravnih, skorajda revolucionarnih obračunov z notranjim

sovražnikom«, pa je na zahtevo Janeza Janše javno pravobranilstvo sprožilo kazenski postopek proti Mladini oziroma meni kot avtorju prispevka. In spor izgubilo.

Manjši del izbrisanih je skupina nekdanjih oficirjev JLA (okoli 2,5 odstotka izbrisanih). Čeprav gre za manjšino izbrisanih, menim, da zbrisa ni mogoče razumeti brez povezave s to skupino. Država je izbrisane osebe, nekdanje pripadnike JLA, vsaj dokler je do leta 1994 trajala akcija »Oficir«, dosledno izganjala iz države na podlagi povsem pavšalnih ocen. Na podlagi enako pavšalnih ocen mnogi niso dobili pokojnine oziroma so jo izgubili. Pozneje so jo nekateri dobili, drugi pa ne, čeprav vsi izpolnjujejo enake pogoje. In to kljub temu, da tem oficirjem ni bilo mogoče dokazati ničesar, kar bi opravičevalo tako drastične ukrepe. Slovenski tožilci so proti štirim pripadnikom nekdanje JLA začeli dolgotrajno sojenje zaradi domnevnega kršenja pravil, ki veljajo ob spopadih, vendar niso mogli ničesar dokazati. Na primer, januarja leta 1992 je takratni predsednik vlade Lojze Peterle podpisal »Odlok o izplačevanju akontacij vojaških pokojnin«, ki je pripadnikom nekdanje JLA nezakonito odvzemal pokojnine, če so sodelovali v »agresiji«. Pojem »agresija« pa je bil v domačo zakonodajo na nesmiseln način prenesen iz mednarodnega prava in je bil tako raztegljiv, da je omogočal vrsto krivičnih odvzemov socialnih pravic. Sodna veja oblasti je te nezakonitosti vztrajno podpirala: slovensko Ustavno sodišče je leta 1992 omenjeni odlok razglasilo za skladen z Ustavo. Bavconov Odbor za varstvo človekovih pravic je Ministrstvo za obrambo istega leta opozoril, da so njihova negativna mnenja ob izplačilu pokojnin velikokrat »zelo pomanjkljivo obrazložena in prosilcem zavračajo pravico do akontacije na podlagi splošnih ocen«.

Ko je bila julija 1992 v Mladini objavljena reportaža iz beograjskega hotela Bristol o nemogočih razmerah ločenih družin, je takratni podsekretar za upravno-pravne zadeve Slavko Debelak za Delo izjavil, da ima policija sedaj »sorazmerno dober seznam vseh oseb, še zlasti tistih, ki so odšli z armado iz Slovenije ali na območja drugih držav in tem preprosto ne dovolimo več vstopiti v Slovenijo, čeprav imajo tu družine in stanovanja«. Avgusta istega leta je Slavko Debelak zatrdil, da se »oni« (oficirji) »lani niso odzvali pozivu slovenskega predsedstva po prestopu v oborožene sile RS« in da se je zato »zdaj situacija za njih diametralno spremenila«.

»Za nas so to osebe, ki zdaj živijo v tuji državi, delajo v tujem organu, ki je do nas bil in je še sovražen [...]. Takšnim ljudem Slovenija ne želi dopustiti vstopa na svoje ozemlje, pa čeprav imajo v Sloveniji svoje družine in poskušajo zaradi tega na vsak način priti v Slovenijo, ob tem pa si upajo slovenske postopke očrtni celo pri različnih mednarodnih organizacijah, ki skrbijo za človekove pravice [...]. To jim ne bo uspelo«, je zatrdil isti predstavnik Ministrstva za notranje zadeve. In dodal, da teh ljudi Slovenija ne more »sprejeti kot perspektivne državljane«. Ob tem je namerno spregledal dejstvo, da večina izgnanih sploh ni želela slovenskega državljanstva, temveč le ohranitev svojih pravic, vključno s pravico do bivanja.¹²

Na takšne ocene z vrha Ministrstva za notranje zadeve se je odzval dr. Ljubo Bavcon, ki je dejal, da je »splošna in neindividualizirana prepoved vstopa v Slovenijo, kar celi skupini ljudi, ki so bili še do nedavnega državljani SFRJ in ki jih na Slovenijo vežejo najrazličnejše vezi [...] zagotovo v nasprotju z načelom, da so človekove pravice individualne«. ¹³ Ljubo Bavcon je na prve kršitve človekovih pravic v novi državi začel opozarjati že pred osamosvojitvijo in nato med desetdnevno vojno, zato je bil tarča hudih kritik tedanjega obrambnega ministra Janeza Janše.

¹⁴ Maja Megla, Igor Mekina, Mladina, »Rod in red«, 29. 9. 1992.

¹⁵ Maja Megla, Igor Mekina, Mladina, »Rod in red«, 29. 9. 1992.

Da te odločitve niso temeljile na pravu, pač pa na »javnem mnenju«, je priznal tudi Slavko Debelak. Glede izgonov iz države, ki so bili posledica izbrisa, je dejal:

»Ministrstvo za notranje zadeve je postavljeno pred dilemo: ali upoštevati izključno pravo, pravo pa je relativno in odraz časa, ali upoštevati tudi neke vrste javni interes. Mi se odločamo po zakonu o splošnem upravnem postopku, kjer je izrecno rečeno, da naša odločitev ne sme biti v nasprotju z javnim interesom. Vi veste, kakšno je mnenje javnosti. Čez čas vam bom pokazal pisma, ki jih dobivamo. Ljudje dobesedno ovajajo, kdo je prišel. Zato smo v dilemi. Če se držimo izključno prava, ki je prilagojeno razmeram, ki so nastale po agresiji, bomo trčili v javni interes, kar bi naredilo več škode, kot če bi se striktno držali nekaterih stvari.«¹⁴

Povedano drugače: MNZ se je pri odločanju o zavrnitvah vstopa v državo – in očitno tudi glede izbrisanih nasploh – odločalo v skladu z »zahtevami ljudi«. Presojali so, tako kot nekoč njihovi predhodniki v totalitarnem sistemu tretjega rajha, »po zdravem narodnem občutku«, se ravnali po željah tistih, ki so »ovajali«, in se priklanjali pogromaškemu, ksenofobičnemu vzdušju, ki je bilo ustvarjeno ob razpadu prejšnje države. Namesto prava so na MNZ prevladali populistični kriteriji.

Na konkretno novinarsko vprašanje, zakaj sploh govoriti o javnem mnenju in politiki, »saj gre tu vendar za pravni sistem, ki se ga moramo držati vsi«, je Slavko Debelak odgovoril: »Pravni sistem je vedno proizvod politik [...]. Ravno zaradi stvari, ki sedaj niso najbolj rešene, smo mi morali vzeti razlago prava, ki je odraz okoliščin, v katerih se je Slovenija znašla«. Na koncu intervjuja si je takratni državni podsekretar še sam zastavil vprašanje o tem, ali imamo sedaj manj ali več državljanov. Na oceno, da »več«, je Slavko Debelak zmagoslavno odgovoril, da to ne drži:

»Ne. Manj. Prej je imelo prijavljeno bivališče več kot dva milijona ljudi. Sedaj imamo manj tistih, ki uživajo s strani države neke bonitete, in neprimerno več tujcev. Na plebiscitu je bilo volilnih upravičencev za 50.000 več, kot jih bo volilo lahko sedaj.«¹⁵

Debelak je torej kot uspeh navedel to, da je bilo od »državnih bonitet« odrezanih 50.000 ljudi s stalnim prebivališčem. Kaj to pomeni? To je preprosto povedano pomenilo, da je prav toliko ljudi v Sloveniji izgubilo ne samo prebivališče, pač pa čez noč tudi pokojnino, službo, socialno in zdravstveno zavarovanje ter veljavne dokumente, od osebne izkaznice do vozniškega dovoljenja. Vse te pravice so bile po oceni Slavka Debelaka – in očitno tudi njegovih nadrejenih z notranjim ministrom Igorjem Bavčarjem na čelu – le »bonitete«. Država je tako res privarčevala – toda tako, da je uničevala zdravje svojih prebivalcev, kradla njihove pokojnine, jih spravila na socialno dno in s tem mnoge tudi dejansko prisilila, da so se odselili. Ker pa so najbolj vztrajni preživeli in ostali v Sloveniji, je resnica prihajala na dan. In tako se je pokazalo, da je to Debelakovo »varčevanje« državo pravzaprav zelo veliko stalo – z zapravljenim ugledom in očrnjeno podobo Slovenije v mednarodni javnosti. Ceno te umazanije je seveda precej težje izračunati kot ceno državnega ropa zasluženih pokojnin in socialnih dodatkov, ki jih je država ukradla izbrisanim.

»Vaš mož ne živi več tukaj!«

V Mladini so bile zgodbe izbrisanih predstavljene že leta 1994.

Na primer zgodba Alenke K., ki je opisala, kako so 17. decembra leta 1992 ob hčerinem preverjanju dohodnine na ljubljanski občini želeli videti tudi osebno izkaznico njenega moža: »Delavka pri okencu je pogledala v računalnik, me prosila za moževo osebno izkaznico in jo, ko sem ji jo izročila, preluknjala in uničila. Nisem mogla verjeti svojim očem, ona pa mi je samo hladno dejala: 'Vaš mož ne prebiva več tukaj.' Začela sem jokati. Zakonov nisem poznala, vedela in čutila sem samo, da spadamo skupaj in da drugega doma nimamo.« Osemindesetletnemu in že dvajset let upokojenemu vojaškemu pilotu M. K. s stalnim prebivališčem v Sloveniji je tako slovenska država zavrnila prošnjo za državljanstvo samo zato, ker je ob nepravem času prestopil (takrat še neobstoječo) slovensko mejo in maja leta 1991, tako kot vseh dvajset let prej, z ženo odšel v Bosno po krompir in drugo zelenjavo, ki jo je prideloval na kosu zemlje v domačem kraju. Ministrstvo za notranje zadeve je namreč ugotovilo, da omenjeni gospod kljub temu, da ima v Sloveniji družino, zaradi omenjenega obiska v Bosni (ki se je zaradi vojne in pomanjkanja dokumentov zavlekel za nekaj mesecev) »dejansko ne živi v Sloveniji«.

»Po prihodu iz Bosne smo avgusta šli na policijo in zahtevali zaslišanje,« je povedala Alenka K. »Rekli so nam, da je vse v redu in naj se ne sekiramo. Nato pa so možu odvzeli državljanstvo, pokojnino in zdravstveno zavarovanje. Štirje smo živeli od plače moje hčere, babice v ljubljanski porodnišnici«. Kako so njenega moža izbrisali iz registra stalnega prebivalstva, ne bo pozabila nikoli: »Čez nekaj dni sem se vrnila in jih prosila, naj mi povedo, kdaj in kako je moj mož izgubil stalno prebivališče. Uradnica je nekam telefonirala in mi izdala potrdilo, kjer je pisalo, da se je to zgodilo devetega septembra tistega leta.«¹⁶

Ker je M. K. izgubil stalno prebivališče, ki je pogoj za izplačevanje pokojnine (ki jo je do takrat redno dobival), je izgubil pokojnino. In ker je socialno in zdravstveno zavarovanje prav tako vezano na pokojnino, je izgubil tudi to. Ostal je tudi brez dokumentov, na prošnjo za podaljšanje vizuma pa mu pristojni organi niso odgovorili. »Ko smo urejali pooblastilo za odvetnika na sodišču, nam ga niso hoteli potrditi, ker mož ni imel veljavnih dokumentov. Nato se je neka gospa vendarle spomnila, kako lahko rešimo zadevo; predlagala nam je 'identifikacijo'. Nato sva ga s hčerjo na sodišču, kakor da bi imeli opravka z umrlim, identificirali. Danes si kljub temu še ne upa sam v mesto«, je za Mladino leta 1994 opisala izkušnjo z izbrisom Alenka K.

V primeru izbrisanih je šlo za dvojno diskriminacijo. Prvič za diskriminacijo glede na vse druge državljane, drugič pa za diskriminacijo glede na druge tujce, torej »prave tujce« iz držav zunaj območja nekdanje Jugoslavije. Njim se namreč status po osamosvojitvi ni spremenil.

Izbris po metodah inkvizicije

Izbrisani so se znašli v »pravni praznini«. Ministrstvo za notranje zadeve se je pri upravnopravnih postopkih opiralo na javno mnenje in na politiko, zato se niso držali »nekaterih stvari«, kot zgoraj Slavko Debelak imenuje zakone.

Takšno ravnanje spominja na arbitrarnost kazenskih postopkov, ki so jih poznali v času inkvizicije. Do prvega velikega poslabšanja cerkvenega kazenskega postopka je tako na primer prišlo v času papeža Inocenca III., ki je zaostрил boj proti heretikom tako, da je v postopek uvedel bistveno

¹⁷ Kosta Čavoški (1989), O neprijatelju, Prosveta, Beograd, str. 37.

¹⁸ Igor Mekina, »Izgnani, deložirani, izbrisani«, Mladina, 22. 11. 1994.

novost. Dotlej je bilo mogoče nekoga obtožiti le s tožbo (*per accusationem*), dolžnost tožilca pa je bila, da na sodišču dokaže krivdo obtoženega. Inocenc III. pa je uvedel dve novosti: začetek kazenskega postopka *per denunciationem* in *per inquisitionem*. Za prvega je bila dovolj ovadba (*denunciatio*), kateri pa ni nujno sledilo dokazovanje krivde obtoženega. V drugem postopku je imel sodnik sam možnost, da sproži postopek na podlagi govoric (*publica fama, clamosa insinuat*o), ki so se širile o neki osebi. V obeh primerih je bil tožilec hkrati tudi sodnik, s čimer je kazenski postopek izgubil naravo kontradiktornega postopka, torej postopka, v katerem ima sodnik neodvisen in nepristranski položaj.¹⁷

Odločitev tistih prebivalcev Slovenije, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo, je bila tako na nek način izenačena z »agresijo« oziroma veleizdajo, kateri je sledila kazen, odvzem vseh pravic, brez možnosti pritožbe. Nekdanji častniki JLA, ki so večinoma zaprosili za državljanstvo, pa so bili, čeprav jim pred sodišči nikoli ni bila dokazana nobena kršitev vojnega prava, kaznovani z zavračanjem prošenj za državljanstvo. Tipičen je primer B. M. iz Bosne in Hercegovine, ki je bil upokojen leta 1990. Od Ministrstva za notranje zadeve je dobil odgovor na svojo prošnjo za sprejem v državljanstvo po 40. členu Zakona o državljanstvu, v katerem je pisalo, da je »skupaj s še nekaterimi osebami ter v sodelovanju z nadrejenimi v Beogradu načrtoval in pozneje tudi uresničil proces proti 'četverici'«. Ta odločba je bila povsem brez pravne podlage in je častnika JLA, ki se je upokojil že pred osamosvojitvijo Slovenije, »kaznovala« za opravljanje njegovega dela, ki pa je bilo v skladu z zakoni prejšnje države, ko nova država Slovenija sploh še ni obstajala. To seveda ne pomeni, da je bil proces proti četverici upravičen. Toda zakon o državljanstvu nima določil, ki bi omogočala takšno »lustracijo«, kot si jo je v tem primeru privoščil mag. Slavko Debelak, takratni podsekretar za upravnopravne zadeve, ki je podpisan na omenjeni negativni odločbi za državljanstvo.

Leta 1994 je prišlo do prve pravne zmage, ko je Vrhovno sodišče odločilo, da nikogar ni mogoče iz države izganjati na podlagi pavšalnih obsodb. Izgone iz države je kritiziral tudi odvetnik Dušan Jelušič, član Helsinškega monitorja, eden maloštevilnih odvetnikov, ki so v tem času zastopali najbolj očrnjeno in marginalizirano skupino ljudi: »Načelom pravne države in sodobnemu pojmovanju človekovih pravic se upira nekaj drugega, namreč to, da mora obtoženi na sodišču dokazovati svojo nedolžnost. To je tudi v nasprotju z načelom o domnevi nedolžnosti«, kajti namesto da bi »ministrstvo za obrambo kot tožnik dokazovalo svoje navedbe, mora prosilec za pokojnino dokazovati, da je nedolžen«. Jelušič je glede odločitve Ustavnega sodišča, ki je potrdilo odlok o neizplačevanju pokojnin, ocenil, da se »tudi Ustavno sodišče lahko zmoti«, ker je tudi »pravica do pokojnine pravica«, čeprav je Ustavno sodišče zatrdilo, da to ni pravica. Opozoril je tudi na na glavo obrnjeno logiko, ki se je začela uvajati v Sloveniji:

»Namesto da politiki čenčajo o tem, kakšen čist zrak bomo imeli in kakšne čiste vode bodo tekle, naj se raje posvetijo temu, da bomo država z dobrim imenom. Da bomo lahko povsod po svetu rekli, da so te stvari pri nas urejene, da smo državljani zadovoljni, da diskriminacije ni, da so manjšine zavarovane. Saj je dobro ime države končno tudi dobrina, dobrina ni samo denar.«¹⁸

Približno v tem času je postalo tudi znano, da seznam nezaželenih oseb (ki imajo družine v Sloveniji) zares obstaja ter da je bil sestavljen na zelo nenavaden način. Najprej je bil aprila leta 1995 objavljen seznam s 778, nato s 655, leta 1994 pa z 235 imeni. Ko je parlamentarni odbor za obrambo uradno zahteval predložitev tega seznama od MNZ, je ministrstvo zahtevo zavrnilo. Po besedah takratnega ministra »zaradi operativnih interesov«. MNZ je torej seznam tistih, ki jim je prepovedalo vstop v Slovenijo, skrivalo celo pred parlamentarnimi odbori. Poročilo ministrstva

za obrambo iz tistega časa je navedlo, da »je bilo večje število omejitev dokumentirano le z izjavami državljanov, ki pa jih sodišča niso upoštevala kot relevantna«. V resnici je šlo le za pavšalno navajanje ministrstva, da razpolaga z obremenilnimi izjavami prič, a brez navedbe njihovih imen, kakor tudi njihovih izjav. V istem poročilu ministrostva za obrambo je bilo tudi zapisano:

»Ministrstvu za obrambo in za notranje zadeve nimata podatkov, da bi nekdanji pripadniki JLA, ki bivajo pri nas bodisi kot tujci bodisi kot državljani Slovenije, ogrozili varnost in obrambo države, kar potrjujejo tudi vse dosedanje vojaško-politične in varnostne presoje.«

Leta 1997 se je zgodil preobrat, ko je minister za notranje zadeve Mirko Bandelj glede »tajnega seznama nezaželenih«, na podlagi katerega so zavračali ljudi na slovenskih mejah, dejal, da je bila ta prepoved v pretežni meri »predvsem politične narave, nima opore v predpisih in je z vidika pravne države in varovanja človekovih pravic nevzdržna«. Čeprav je minister že leta 1997 javno priznal popolno nezakonitost tega seznama, to na delo ministrstva za notranje zadeve v naslednjih letih ni prav dosti vplivalo. Tako je na primer državna podsekretarka istega ministrstva še leta 2003 v uradnem dopisu sodišču zatrjevala, da je bilo njihovo ravnanje preprečevanja bivanja določenih posameznikov v Sloveniji »popolnoma zakonito«.

Ksenofobni veter, ki je preglasil opozorila

Številni ugledni pravniki so ob izbrisu še dolga leta ostali tiho. Objavljene zgodbe še precej časa niso imele skoraj nikakršnih učinkov. Postopki, ob katerih je bilo tudi popolnim pravnim laikom jasno, da ne morejo biti zakoniti, so se še kar naprej dogajali, ne da bi država sprožila kakršno koli preiskavo. V državi, v kateri so za vsako figo in pasjo procesijo sestavili preiskovalno komisijo, se za resne kršitve človekovih pravic nihče ni zmenil. Prav ta skoraj popolni slovenski molk, v katerem so bili v kršitvah združeni pravniki in razumniki, novinarji in književniki, politiki in poklicni borci za človekove pravice – je ena najbolj mračnih plati vse te žalostne zgodbe.

Vrnitev Matevža Krivica –, ki je sicer s svojimi ločenimi mnenji tudi med svojim mandatom na Ustavnem sodišču vztrajal pri svojih načelnih stališčih –, iz najvišje veje oblasti med navadne državljanje, je reševanju množičnih kršitev človekovih pravic v Sloveniji dala nov zagon. Sprejetje skopega Zakona o urejanju statusa državljanov drugih republik nekdanje Jugoslavije (ZUSDDD) ni preprečilo ustanovitve Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije, katerega člani so s pomočjo Matevža Krivica zahtevali popravo svojih krivic. Krivic je večkrat opozoril, da Ministrstvo za notranje zadeve še vedno zanika, da je bil izbris, ki je »pravna sramota in civilizacijski škandal«, povsem nezakonit, čeprav je to povsem jasno zapisano v odločbi Ustavnega sodišča.

V tem trenutku ne vemo, kako bi s pomočjo kazenske zakonodaje natančneje opredelili izbris, ki je množična kršitev človekovih pravic. V mednarodnem pravu se najhujše množične kršitve človekovih pravic na podlagi barve kože, jezika, vere, nacionalne oziroma etnične pripadnosti ipd. imenujejo etnično čiščenje:

»Čiščenje populacije pokriva široko področje fenomenov, od genocida na eni strani do prikritih pritiskov v smeri emigracije na drugi. Med temi ekstremi so izgoni in transferji množic ljudi [...]. Toda – ali niso tudi bolj mile oblike odstranitve dela prebivalstva,

v obliki pritiskov, ki določeni kategoriji ljudi tako zagrenijo življenje, da se odločijo za odhod iz države, prav tako neka vrsta čiščenja»,

Foto: Dare Čekeliš

Gladovna stavka izbrisanih na sedežu Evropske komisije v Ljubljani, 22. 2. 2005

se sprašuje Andrew Bell-Fialkoff, avtor ene boljših raziskav zgodovine etničnega čiščenja.¹⁹ Neke vrste čiščenje, in sicer administrativno etnično čiščenje, je izbris zagotovo bil. Izvedli so ga na podlagi internih navodil takratnega ministra za notranje zadeve Igorja Bavčarja in v času vlade Lojzeta Peterleta. Dva objavljena dokumenta s podpisom Igorja Bavčarja in Slavka Debelaka sta tudi razkrila, od kod je ta »ksenofobni veter«, kot ga je nekoč pozneje imenoval Ljubo Bavcon, pihal. Tedanji minister Igor Bavčar je namreč junija leta 1992 Drnovškovi vladi predlagal, da je treba v primeru izbrisanih pravice kar »odmisliti«. Dokument s podpisom takratnega podsekretarja Slavka Debelaka pa je razkril, da so policisti izbrisane deportirali iz države brez kakršnihkoli pisnih odločb in brez zakonske podlage. Ministri za notranje zadeve so se menjavali (Andrej Šter, Ivo Bizjak, Mirko Bandelj, Borut Šuklje, Peter Jambreč in Rado Bohinc), politika izbrisa pa je ostajala ista. Ista sta ostala tudi predsednik vlade Janez Drnovšek (razen kratkega obdobja vladanja Andreja Bajuka) in predsednik države Milan Kučan. Vendar pa odgovornosti za izbris ni mogoče omejiti le na lik in delo posameznih politikov. V skladu s pravili mednarodnega prava so za množične kršitve človekovih pravic odgovorni tudi podrejeni, »če so zanje izvedeli in jih niso preprečili, ko bi jih morali preprečiti«.

²⁰ Igor Mekina, »Izgnani, deložirani, izbrisani«, Mladina, 22. 11. 1994.

²¹ Igor Mekina, Svetlana Vasović, »Zmagovalci in poraženci«, Mladina, 8. 9. 1992.

V Sloveniji je Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin že leta 1994 opozarjal na množične kršitve pravic. Marca leta 1994 je takratnemu predsedniku vlade Janezu Drnovšku poslal dopis, v katerem ga je opozoril, da je za počasnim in ne dobronamernim reševanjem zadev nekaterih prebivalcev Slovenije morda vendarle skrita politika, katere končni cilj je, »da bi se nekateri ljudje 'prostovoljno' izselili iz Slovenije« in da bi se tako Slovenija »znebila tako imenovanih Neslovencev«.

Predsednik omenjenega Sveta in profesor prava Ljubo Bavcon pa je v pogovoru za Mladino 22. novembra leta 1994 dejal naslednje:

»O neučinkovitosti prizadevanj Sveta za varstvo človekovih pravic in svoboščin v zadnjem letu, dveh, zgovorno priča Poročilo o kršitvah človekovih pravic, ki ga je podpisala ga. Neva Miklavčič Predan v vlogi Helsinškega monitorja. V tem poročilu navaja natanko tiste pojave, na katere je Svet nenehno javno in diskretno opozarjal pristojne državne organe, nazadnje predsednika vlade letos spomladi. Kljub zatrdilom predsednika, da se bo politika državnih organov v odnosu do Neslovencev spremenila, se v resnici ni nič spremenilo. Nič pa se ni spremenilo zato, ker se je v Slovenijo priplazil strup nacionalne in politične nestrpnosti, sovraštva in fundamentalizma. Ta strup že lep čas razpihujejo nekateri 'totalitarni demokrati' v vodstvih nekaterih političnih strank, ki jim zvesto sekundira 'četica novinarjev' in nekaj tako imenovanih razumnikov. To je ustvarilo vzdušje strahu med državnimi uradniki, ki si ne upajo izdati pozitivne, upravne ali sodne odločbe, predvsem če gre za Neslovenca ali za sumljivega Slovenca. Medtem ko je imel Svet pred prodorom nestrpnosti in sovraštva v prizadevanjih za uveljavitev človekovih pravic polno podporo vse tako imenovane civilne družbe, katoliške cerkve, razumnikov in novinarjev, smo nekateri, žal redki posamezniki, ki nam gre za človekove pravice, ne pa za oblast in za ideološko dominacijo, ostali sami in popolnoma nemočni.«²⁰

Proti množičnemu kršenju pravic sta nastopili tudi Spomenka Hribar in Mateja Kožuh Novak. Spomenka Hribar je v pogovoru za Mladino kritizirala »politiko vsesplošnega zavračanja pravice do vstopa v državo nekdanjim oficirjem, ki imajo družine v Sloveniji«:

»Mislim, da ljudem domovine ne smemo jemati. Nekako tako je zvenelo tudi pismo, ki ga je vašemu uredništvu poslala dr. Mateja Kožuh Novak, in mislim, da je s tem storila pomembno in človekoljubno dejanje. Le česa so krivi otroci, ki so na ta način ostali brez očetov? To se v Sloveniji ne bi smelo dogajati.«²¹

Noči dolgih radirk

Kako so bile tako množične kršitve človekovih pravic v Sloveniji sploh mogoče? Je tako obsežno policijsko operacijo brisanja stalnih prebivalcev iz registra res lahko izvedel le policijski in upravni aparat? Kakšen je pomen podpore tihe večine in molka večine medijev? Zakaj so se številni »razumniki« v prvih letih po osamosvojitvi odpovedali odkrivanju in analizi fenomena množičnih kršitev pravic?

Ameriški zgodovinar Daniel Goldhagen je nemško in svetovno javnost šokiral z raziskavo »Hitlerjevi prostovoljni krvniki«, v kateri je dokazal, da so bile velike množice Nemcev pomagači

in prostovoljni izvajalci nacističnih zločinov. Tudi množičen izbris stalnih prebivalcev Slovenije iz državnih registrov ne bi bil mogoč brez poslušnega birokratskega stroja, podmazanega s komaj prikritim nacionalizmom.

Leta 1934 je Herman Göring v ZDA objavil članek, v katerem je zapisal, da nacionalsocialisti »sovražnikom naroda odvzemajo pravico do zakonite obrambe« zato, ker so nacisti »zavestno proti lažni blagosti in lažnemu humanizmu« ter nimajo »nobenega razumevanja za razne odvetniške izmišljotine in pravna pleteničenja«. Kmalu zatem je sledila Noč dolgih nožev. Vrhunski nemški pravnik Carl Schmitt je brutalno ubijanje Hitlerjevih političnih nasprotnikov poskusil opravičiti v članku z naslovom »Führer ščiti pravo«. Sodni procesi proti »notranjim sovražnikom« so se preselili na Narodno in Specialno sodišče, kjer so od leta 1935 sodili na podlagi »zdravega narodovega občutka«. Nacistični pravnik Hans Frank je razglasil, da »ni nikakršne neodvisnosti zakonov proti nacionalsocializmu«, Himlerjev gestapovski pomočnik Werner Best pa je pojasnil, da »policija, vse dokler izvršuje voljo ljudstva, deluje zakonito«. Volja ljudstva pa je bila plebiscitarno potrjena.

Strahovlada se lahko začne povsem nedolžno, z velikimi besedami o demokraciji in volji ljudstva, konča pa s teptanjem temeljnih človekovih pravic. Najprej pravic osovraženih posameznikov in manjšin, nazadnje pa še vseh tistih, ki si upajo drugače misliti. V Sloveniji je bilo še posebej v tednih pred referendumom o »tehničnem zakonu« izbrisanih objavljenih več komentarjev o tem, da so primerjave dogajanja v Sloveniji s časom nacionalsocializma nadvse neutemeljene. Res je, da v Sloveniji ni nedemokratične diktature, toda vzporednice, ki kažejo na poskuse spodkopavanja pravne države, so še kako utemeljene.

Na to nas opozarja prav izjava Slavka Debelaka, da so na MNZ pač zgolj spoštovali zakon in javni interes (glej zgoraj). Ta drža ni bistveno drugačna od citirane izjave Wernerja Besta o policiji, ki deluje »zakonito«, vse dokler izvršuje »voljo vodstva«. Ta javni interes oziroma volja ljudstva se je odrazila tudi v izjavi predsednice komisije za peticije Irene Oman v odgovoru razdruženim družinam novembra 1993, ki so bile posledica izgnanih družinskih članov. Zapisala je, da se komisija »strinja s pojasnilom Ministrstva za notranje zadeve« ter zato izbrisane in izgnane iz Slovenije, ki so želeli nazaj k svojim družinam, opozarja »na še vedno obstoječo možnost skupnega bivanja družine na ozemlju druge republike«. Na podoben način je Bavčarjev naslednik, notranji minister Ivo Bizjak, v enem od dopisov zapisal, da je Slovenija pred izbrisane, ki so v Sloveniji pustili družine »na nevsiljiv način postavila možnost, da se odločijo, ali zapustijo državo in s tem družino ali ne«.

Oktober 1994 je poslansko vprašanje glede ločenih družin v Državnem zboru znova postavila tedanja poslanka in nekdanja ljubljanska županja Danica Simšič. V odgovoru, ki ga je podpisala ministrica za delo, družino in socialne zadeve Rina Klinar, je zapisano, da Zakon o nadzoru državne meje v 22. členu daje pooblastilo mejni policiji, da »sme iz razlogov javnega reda prepovedati ali zavrniti vstop tujca v državo«. Ministrica Klinar je trdila, da gre za »izvirno pravico države«, ki lahko »suvereno odloča, koga pustiti v državo in koga ne«, ter da lahko izbrisane policija na mejnih prehodih »zavrača z ustno določbo, na katero imajo možnost pritožbe«.

Po drugi odločbi Ustavnega sodišča (2003) se je v Sloveniji večje število uglednih posameznikov začelo javno in brez sramu zavzemati za kršitev človekovih pravic in diskriminacijo izbrisanih. V pisani fronti zagovornikov diskriminacije je bilo pred referendumom o »tehničnem zakonu« mogoče najti zelo različne osebe, od Andreja Štera (nekdanjega notranjega ministra), Tadeja Labernika (nekdanjega novinarja in veleposlanika v BiH), Boruta Trekmana (Ruplove desne roke na slovenskem zunanjem ministrstvu), do kulturnikov, kot sta denimo Polde Bibič

ter nekdanji član predsedstva Slovenije Matjaž Kmecl. Med zagovorniki diskriminacije je bil tudi Viktor Blažič, s čimer je dokazal, da se lahko tudi žrtev kršitev človekovih pravic presenetljivo hitro prelevi v zagovornika kršitev pravic.

Argumenti te pisane skupine so bili različni, vendar enako neutemeljeni. Izbrisani po mnenju enih menda sploh ne obstajajo, drugi so opozarjali na nujno varovanje nacionalnega interesa, tretji so poudarjali, da bo popraviljanje veliko »koštalo«. Z navidezno bolj strokovnim pedigrejem se ponašajo predvsem argumenti Slavka Debelaka, nekdanjega podsekretarja na Ministrstvu za notranje zadeve, in nekdanjega notranjega ministra Andreja Štera, ki sta oba tudi neposredno odgovorna za nastanek tega problema. Debelak je, recimo, trdil, da bi, če bi vse prebivalce Slovenije, ki si niso pridobili državljanstva, »pustili v registru stalnega prebivalstva in bi avtomatično postali tujci«, s tem avtomatično »kršili temeljno načelo, ki velja v statusnem pravu, to je načelo prostovoljnosti«. V nasprotju s tem pa so strokovnjaki Sveta Evrope na posvetih, ki so bili organizirani skupaj z Ministrstvom za notranje zadeve v času mandata Slavka Debelaka, kot najbolj liberalen model državljanskih politik navajali primer po propadu Avstro-Ogrske, ko so nova državljanstva »neprostovoljno« dobili vsi s stalnim prebivališčem, brez posebnih prošenj. Slovenija je izbrala drugačen model, zagotovo bolj restriktiven, z vsemi slabimi posledicami ter v nasprotju z Izjavo o dobrih namenih.

Tudi iz mednarodnih pravnih norm namreč izhaja, da nenadne spremembe na področju pravic posameznikov in posameznic, ki bi bile v sukcesijskem procesu izvedene brez sodelovanja prizadetih in bi onemogočile »predvidljiva in na zakonu zasnovana pravna pričakovanja in gotovosti«, niso dovoljene. Povedano drugače: že iz temeljnih načel pravne varnosti in pravne države je povsem jasno, da je vsak, ki si je v svojem življenju zakonito pridobil stalno bivanje, osebne dokumente, vozniško dovoljenje ali pa na primer lastnino v Sloveniji, tudi po osamosvojitvi Slovenije imel vso pravico pričakovati, da te njegove pravice – ne glede na to, ali si bo izbral status državljan ali tujca – ne bodo enostransko odpravljene. V Sloveniji se je, po krivdi tistih, ki niso delovali v skladu z načeli pravne države, pač pa so se prepustili valu ksenofobičnega nacionalizma in sovraštva do nekdanjih »južnih bratov«, kljub pravočasnemu opozorilu o nezakovitosti takšnega početja zgodilo prav to.

Izgon v smrt

Izbris in deportacije

Življenjske zgodbe izbrisanih so pogosto tragične. Lev Tolstoj je nekoč zapisal, da so si »vse srečne družine podobne, vsaka nesrečna pa je nesrečna na svoj način«. To še posebno velja za izbrisane Dragomirja Petronjića, Srba, rojenega v Prijedoru v Bosni in Hercegovini (v nadaljevanju BiH). Od leta 1979 je bil Dragomir stalni prebivalec Celja. Nesreča njegove družine je v tem, da ga iščejo že več kot desetletje in pol, vse od tragičnega septembra leta 1992. Slovenski policisti so Dragomirja sredi vojne na Hrvaškem in v BiH leta 1992 proti njegovi volji predali hrvaškim oblastem oziroma so ga »napotili« na Hrvaško, tam pa se je nato za njim izgubila vsakršna sled.

Slovenska policija vodi evidence o odstranjenih tujcih šele od leta 1997 naprej, zato ni znano, koliko podobnih primerov se je zgodilo v Sloveniji. Samo v Helsinškem monitorju poznajo okoli deset podobnih primerov, ki pa se na srečo niso končali enako tragično, čeprav so bili postopki policistov podobni.

Tako so, na primer, Momirja Kandića, ki je bil zaposlen v JLA, izgnali iz Brežic kar na podlagi »ustne odločbe«, Šefketa Suljevića iz Ribnice pa so na podoben način izgnali večkrat, čeprav je imel v Sloveniji družino in je takoj po osamosvojitvi prestopil v Teritorialno obrambo. Poleg tega, da so ga trikrat odstranili, so ga tudi topli in mu grozili s smrtjo. Kemal Sadik, ki v Sloveniji živi od leta 1979, je spremljal na zdravljenje v Nemčijo hudo bolnega sina Adila, po vrnitvi pa je izvedel, da so vsi dokumenti neveljavni, da je izbrisan. Načelnik oddelka za tujce v Ljubljani Marjan Kompara mu je s škarjami razrezal potni list in dejal, da naj gre v Makedonijo po nov potni list. Ko ga je Kemal vprašal, kako naj gre brez potnega lista ali kakega drugega dokumenta čez Hrvaško in Srbijo do Makedonije, mu je Kompara odgovoril, da naj si »vstavi krila in odleti v Makedonijo«. Policija ga je nato večkrat poskušala izgnati iz Slovenije, enako kot Slavka Pejića, ki je doživel tri infarkte, njegovi ženi pa so uslužbenci na uradu za tujce dobrohotno svetovali, naj se loči od moža, saj bodo vsaj njeni dohodki v tem primeru dosegli uradno določeni minimum socialne varnosti, ki je pogoj za pridobitev slovenskega državljanstva. Mirjana Učakar, Slovenka, rojena na Ptuj, si

¹ Svetlana Vasović, »Što narod neće pozlatiti«, tednik Vreme, št. 679, Beograd, 8. januarja 2004.

² Svetlana Vasović, »Slučaj Antona Debevca«, Politika, 8. oktobra 2006, ter »Nacija ABCHMS«, tednik NIN, Beograd, 5. aprila 2007.

potem, ko so ji na občini odvzeli in uničili vse dokumente, dolga leta prav zato, da ne bi bila izgnana na vojna območja, ni upala iz hiše. Rešili so jo šele dokumenti, ki jih je pridobila iz Hrvaške, s katerimi si je na podlagi kraja rojstva svojega očeta končno lahko uredila bivanje v Sloveniji. Podobna je tudi zgodba Janka Šribarja, Slovenca iz Izole, ki so mu po vmitvi z dela v Nemčiji policisti odvzeli vse dokumente in celo registrske tablice z avtomobila, ker naj bi bil Janko po njihovih podatkih državljan Hrvaške, čeprav

jim je prinesel tri potrdila, da ga Hrvaška nikoli ni imela za svojega državljana.¹ Podobna je tudi usoda Antona Debevca, Slovenca iz Kamnika, ki je prav tako po naključju izvedel, da je padel v birokratsko vrzel izbrisa, iz katere so ga rešili nekdanji sošolci iz Vršca, ki so mu poslali srsbske dokumente, na podlagi katerih je Anton pridobil slovenske dokumente.²

Postopek kot s kriminalcem

Za družino Petronjić se je tragična zgodba začela v sredo, 2. septembra 1992, ko sta policista s policijske postaje Šentjur, ki sta nadzorovala cestni promet, ustavila tudi vozilo Dragomirja Petronjića. Dragomir se je tri dni prej, v nedeljo, 30. avgusta, vrnil domov z dela v Avstriji, da bi podaljšal veljavnost svojega potnega lista.

Usodne srede se je 32-letni Dragomir peljal k prijateljici Mariji v Šentjur. Policijska patrolja, ki ga je ustavila med redno kontrolo prometa, mu je po pregledu dokumentov brez obrazložitve odvzela vozniško dovoljenje in osebno izkaznico, čeprav sta bila oba dokumenta veljavna.

»Pustili so ga, da gre dalje. Policista sta mu naročila, naj jih naslednjega dne počaka na svojem naslovu, da mu prineseta dokumente. Ni se počutil ne ogroženega ne krivega. Sploh ni vedel, v čem je problem. Dva policista sta prišla k nam 3. septembra 1992 okoli 12. ure in vprašala, ali je Dragomir doma. Moral je z njima. Da je nekaj hudo narobe, smo zaslutili, ko so mu zunaj, pred blokom kot kakšnemu kriminalcu nadeli lisice«, se spominja njegova sestra Dragojla Popović.

Tako njegova sestra kot njegova takrat mladoletna hči Ranka še naslednji dve leti (do leta 1994) nista vedeli, da je bil Dragomir že istega dne »napoten čez slovensko-hrvaško mejo«. Takšen odgovor je namreč Dragomirjeva sestra, Dragojla Popović, po številnih poizvedovanjih na policiji in sodišču v Celju dobila v Ljubljani od Marka Pogorevca, takratnega svetovalca vlade in vodje kabineta tedanjega notranjega ministra Andreja Štera. Pogorevc je Popovićevo v pismu obvestil, da je bil njen brat izgnan zato, ker naj bi v Sloveniji pet mesecev, »od 1. aprila do 2. septembra 1992 prebival nezakonito«. Domnevne »nezakonitosti bivanja« pa niso ugotovili policisti na mejnem prehodu Šentilj, ki so Petronjiću le štiri dni pred aretacijo pustili, da iz Avstrije vstopi v Slovenijo. Marko Pogorevc je Petronjićevo sestri Dragojli tudi povedal, da je bil tak policijski postopek tedaj »običajen«:

»Naši policisti vašega brata niso neposredno predali hrvaškim varnostnim organom, temveč so ga iz naše države napotili zgolj ustno oziroma zahtevali, da se iz Slovenije na Hrvaško odpelje z rednim vlakom.«

Vendar se Dragomir na vojno območje nikoli ne bi napolil prostovoljno, ampak se je to lahko zgodilo le prisilno, torej ob spremstvu policije. Policijsko spremstvo dokazuje policijska zabeležka s točnim datumom in krajem prečkanja meje: Dragomir Petronjić je odšel iz Slovenije ob 17.10 čez mejni prehod Rogatec dne 3. 9. 1992.

Pogorevčevo pismo z dne 15. marca 1994, ki je bilo naslovljeno na družino Petronjić, pravzaprav ni odkrilo nobene nove sledi o izginulem Dragomirju. Takrat je družina še upala, da je Dragomir kot Srb zaprt v kakem hrvaškem zaporu ali taborišču. Ob koncu vojne v BiH leta 1995 se je družini obudilo upanje, da se bo Dragomir vrnil, a le dokler Dragojla ni prejela odgovora iz Zagreba, pisma Nenada Peroša, tedanjega načelnika Oddelka za iskanje in okrepljeni nadzor pri Ministrstvu za notranje zadeve Hrvaške. V pismu št. 511-01-28-3811/95 MK je načelnik Peroš opisal, kako je potekal Dragomirjev »prevzem« iz Slovenije:

»Dne 5. septembra 1992 je po evidenci o primopredaji vojno in delovno sposobnih beguncev, državljanov Republike Bosne in Hercegovine, s ciljem vračanja v matično državo, na mejnem prehodu na Kamenskem oziroma Vinjanah, oblastem Republike Bosne in Hercegovine predana skupina, v kateri je bil tudi Vaš brat, gospod Petronjić Dragomir, sin očeta Rada, rojen 20. februarja 1959 v Gradini, Prijedor, Republika Bosna in Hercegovina.«

Pismo se konča s pripisom, naj se Dragojla Popović za »vse druge informacije obrne na oblasti Bosne in Hercegovine«. Damir Mašić, uslužbenec veleposlaništva BiH v Ljubljani, je izrazil dvom, da je opis Dragomirjeve poti med Slovenijo in mejnim prehodom Vinjani na hrvaško-bosanski meji točen, saj se mu ne zdi verjetno, da bi bilo kaj takega mogoče v obdobju najhujših vojnih spopadov.

Rekonstrukcija Dragomirjeve deportacije kaže, da je bil Dragomir v dveh dneh transportiran iz kontinentalne Hrvaške do nekaj sto kilometrov oddaljenega mejnega prehoda v bližini Metkovića. Po vsej verjetnosti ga je slovenska policija s pomočjo hrvaške predala organom takratne Herceg-Bosne, se pravi enotam bosanskih Hrvatov, ki so živeli v tem delu Bosne ter se vojskovali proti Srbom in oblastem v Sarajevu.

Ali je treba spomniti, da je bil Dragomir civilist, delavec, prebivalec Celja, ki ga je Slovenija deportirala v vojno in izročila tisti strani, ki je v osebi srbske nacionalnosti prepoznala nacionalnega sovražnika? Na območjih, kjer so se prav takrat dogajali množični poboji civilistov, so v njem prepoznali »vojno sposobno osebo«, ki je bila nato spremenjena v vojnega ujetnika.

Izbrisan, drugič

Dragojla se je po Peroševem nasvetu obrnila na vse mogoče naslove v Sarajevu, vendar je njeno poizvedovanje do danes ostalo brez odgovora. Šele konec devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je v Sloveniji po prvi odločbi Ustavnega sodišča odprla javna razprava o nezakonitosti izbrisa, ki ga je državna uprava tajno izvedla 26. februarja 1992, je Dragomirjevi družini postalo jasno, da je bil njihov sin, brat oziroma oče žrtev nezakonitega izbrisa iz registra stalnih prebivalcev Slovenije. Vozniško dovoljenje, ki so mu ga odvzeli, je bilo v resnici veljaven dokument, čeprav mu je ravno takrat potekel potni list.

V arhivih celjskega sodišča za prekrške smo našli dokument P2722/92 (vpogled v ta dokument je bil na voljo do leta 2004!). To je bil dokument, v katerem je sodnik za prekrške Petronjića zaradi

³ Listina, ki je opisovala dogodek, je bila sprva označena s črko »P«, listina, o kateri piše predsednik sodišča Belak, pa zdaj nosi oznako »O«, sicer je številka enaka (2722/92).

⁴ Njegov EMŠO se pravilno glasi 2002959501076.

⁵ Predsednik celjskega sodišča pa se je izognil odgovorom na naslednja pisno zastavljena vprašanja: »1) Zakaj je policija odstopila primer v obravnavo celjskemu sodniku za prekrške in ne sodniku za prekrške v Šentjurju? 2) Koliko podobnih primerov je obravnavalo vaše sodišče in ali so vsi obravnavani nato bili izgnani iz Slovenije? 3) Ali je bil kdorkoli od odgovornih za usodo Dragomirja Petronjića poklican na odgovornost oziroma ali je bil sprožen postopek zoper odgovorne v zvezi s tem?«

neurejenih dokumentov kaznoval s 1.500 tolarji in 1.000 tolarji povprečnine (sodniku za prekrške ga je prijavila policijska postaja Šentjur pri Celju). V tem dosjeju je pisalo, da je Dragomir kazen plačal takoj. Čeprav mu sodnik za prekrške ni nikoli izrekel »varstvenega ukrepa odstranitve tujca iz države«, so ga policisti nekaj ur zatem kljub temu izgnali iz države. Takrat je izginil, njegovi hči in sestra, ki še danes živita v Celju, pa sta sklenili, da se bosta borili »do konca«, vse dokler ne ugotovita resnice o Dragomirjevi smrti in dokler ne bodo kaznovani krivci za njegovo tragično usodo.

Arhivska dokumentacija priča, da so leta 1992 sodniki za prekrške v Celju izrekli štiri varstvene ukrepe odstranitve tujca iz države, med katerimi pa ni bilo Dragomirjevega primera. Določila mednarodnih konvencij, ki zavezujejo tudi Slovenijo, prepovedujejo izganjati tujce na območja, kjer poteka vojna. Policista, ki sta obravnavala Dragomirja Petronjića in ob tem srečala njegovo družino ter se na lastne oči prepričala, da je stalen in dolgoletni prebivalec Celja, kjer je končal tudi vse šole, sta ga kljub temu

samovoljno razglasila za »ilegalca iz Bosne in Hercegovine«, mu nadela lisice in ga izgnala na območje, na katerem je divjala najbolj krvava vojna v Evropi po drugi svetovni vojni. Poleg kršitve mednarodnih konvencij sta se policista postavila tudi nad sodnika za prekrške. Kot kaže, sta se za njegov izgon odločila na podlagi navodil, ki so v tem času prihajala iz vrha slovenske policije oziroma z Ministrstva za notranje zadeve (glej depešo Slavka Debelaka iz 27. februarja 1992).

Danes v arhivu Okrajnega sodišča v Celju nimajo več arhiviranega Dragomirjevega primera. Od predsednika sodišča Darka Belaka sem 7. marca 2007 v zvezi z izginotjem Dragomirja Petronjića (primer P 2722/92)³ prejela odgovor, da je bila v skrajšanem postopku izdana odločba o prekršku po 80/6 člena Zakona o tujcih:

»Obdolženemu Petronjiću, EMŠO: 2009959599176, s stalnim naslovom Kozarska 106, Prijedor, je bila s to odločbo izrečena denarna kazen v višini 1500 tolarjev in 1000 tolarjev stroškov postopka. Denarna kazen je bila plačana istega dne, kot je bil podan nalog in kot je bila izdana odločba o prekršku. Odločba je postala pravnomočna 12. septembra 1992. O zadevi je odločal sodnik za prekrške v Celju, ker je šlo za takojšnji postopek o prekršku, v katerem je odločal sodnik, ki je po vnaprej narejenem razporedu dežural in je vodil postopke o prekrških v zadevah, v katerih so predlagatelji (policija – op. avtorice) storilce privedli po 109. členu Zakona o prekrških v takojšnji postopek. Iz opisanega torej izhaja, da sodnik ni izrekel ukrepa odstranitve tujca.«

Iz pisne izjave predsednika Okrajnega sodišča v Celju izhaja, da sodnik torej dejansko ni odredil, da Petronjića odstranijo iz države. Ni pa znano, zakaj se je policistoma 3. septembra popoldne nenadoma tako mudilo, da sta Dragomirja peljala kar k dežurnemu sodniku. Enotna matična številka (EMŠO) v odločbi, ki jo je takrat izdal sodnik za prekrške in jo je prepisal sedanji predsednik sodišča, je napačna (napačno sta zapisani celo dve številki!). Dragomir je bil rojen 20. februarja leta 1959 in ne septembra, kot je napačno zapisano v odločbi obtoženemu Petronjiću.⁴

Iz Belakovega pisma izhaja pomembna ugotovitev, da je celjska policija izgnala Dragomirja na vojno območje teden dni, preden je odločba sodnika za prekrške sploh postala pravnomočna!⁵

Dragomir je že drugič postal žrtev izbrisa, prvič iz registra stalnega prebivalstva, drugič pa iz arhiva policijske postaje Šentjur. Devetega marca 2007 smo prejeli zgolj suhoparen odgovor, da »v arhivu Policijske postaje Šentjur žal ni več podatkov o zadevi, o kateri sprašujete, saj je rok za arhiviranje tovrstnih zadev pet let«. Tiskovna predstavnica je ob poizvedovanju o njegovi usodi vendarle ugotovila, da sta ime in priimek tega občana še danes na seznamu stalnih prebivalcev Celja iz leta 1979. Poraja se vprašanje, kako je potemtakem mogoče, da so policisti 3. septembra 1992 Dragomirja obravnavali kot tujca brez dokumentov, če je iz arhiva še danes razvidno, da gre za občana Celja?

Kri za Dragomirjevo DNK

Molk predsednika Okrajnega sodišča v Celju, ki se je nanašal na vprašanja o podobnih primerih in odgovornosti za izgon Dragomirja, kaže, da za sodelovanje pri njegovi deportaciji (ali za sodelovanje pri drugih nezakonitih izgonih izbrisanih) ni nihče odgovarjal. Družina pa je že od leta 1995 prepričana, da Dragomirja ni več med živimi in da je bil umorjen. Mati Stojka mi je med solzami povedala, da so kot člani družine že večkrat dali vzorce krvi predstavnikom mednarodnega Rdečega križa za preiskave DNK, da bi lahko našli vsaj njegovo truplo.

»Moj sin ni bil neiznajdljiv, bil je fant od fare, bil je najstarejši od mojih otrok in bi se še iz zemlje znal oglasiti, samo če bi bil živ,« trdi Stojka, ki ne bo nikoli razumela, zakaj

Foto: Dare Čekeliš

Dragojla Popović in Roberto Pignoni z Dragomirjevo fotografijo pred Evropskim parlamentom v Bruslju, 29. 11. 2006

je Slovenija Dragomirja razglasila za begunca, če pa je bil prebivalec Slovenije in bi ga morala obravnavati kot vse druge prebivalce Slovenije. Tega ne razume niti oče Rade, ki ga je pred štirimi leti zadela možganska kap in je že opustil upanje, da bo dostojno pokopal sina ali vsaj izvedel, v katero jamo je bil Dragomir odvržen, kdaj in kdo ga je umoril.«

Kljub temu, da je bil Dragomir civilist, je bil na Hrvaškem obravnavan kot vojni ujetnik in je najbrž končal v katerem od taborišč oziroma množičnih grobišč v BiH ali na Hrvaškem. To je potrdil očividec enega izmed pokolov, ki so jih v BiH izvajali »črnosrajčniki«. Ta je za bosanski *Extra magazin* pred tremi leti povedal, da naj bi bil med ubitimi tudi »Dragomir iz Slovenije«. Poleg Dragomirja naj bi bili v avtobusih še drugi »begunci« iz BiH, ki so jih vozili najprej v Split v zloglasno pristanišče Lora, kjer so mučili srbske civiliste in vojne ujetnike, nato pa so jih vozili na pot brez povratka proti Tomislavgradu.

Kršitev mednarodnega prava

Pred tremi leti so na generalni policijski upravi v zvezi s primerom Dragomirja Petronjića izjavili, da bi se moral sam sklicevati na to, da so razmere na območju, kamor so ga nameravali deportirati, zanj nevarne, »nato pa se ugotavlja, ali so njegove navedbe resnične«. V tem primeru bi namreč lahko zaprosil za azil v skladu z Zakonom o azilu, država Slovenija pa bi ga morala nastaniti v katerem od begunskih centrov, ki so bili v tistem času skoraj v vsaki upravni enoti na območju Slovenije.

Opisano sklicevanje policije na določbe Zakona o tujcih je zelo sporno, saj ta zakon pravi, da je »prisilna odstranitev ali vrnitev tujca v državo, kjer bi bilo njegovo življenje ali svoboda ogrožena zaradi njegove rase, vere, narodnosti, pripadnosti posebni družbeni skupini ali političnega prepričanja, ali v državo, v kateri bi lahko bil izpostavljen mučenju ali nečloveškemu in poniževalnemu ravnanju, ni dovoljena«. To določilo izhaja iz načel mednarodnega prava, zato je izgon Dragomirja Petronjića ne le kršitev domače zakonodaje (izbris), ampak tudi kršitev mednarodnega prava.

Kljub vojni na Hrvaškem in v BiH je tedanji policijski vrh 27. februarja 1992 poslal pristojnim službam navodilo o tem, da policija osebe brez dokumentov lahko privede do državne meje in izžene »brez kakršnekoli odločbe upravnega organa« (depeša Slavka Debelaka). S tem je bila izbrisanim in izgnanim kratena tudi ustavna pravica do pritožbe. Kdo je odgovoren za izginotje Dragomirja Petronjića, pa še danes nikogar ne zanima.*

* Družina Petronjić je 25. septembra 2007 prejela obvestilo državnih organov BiH, da so Dragomirjeve posmrtno ostanke našli v množični grobnici v bližini Jajca. Patolog je ugotovil, da so Dragomirja pred smrtjo, ki je nastopila po strelu v glavo (septembra 1992), tudi mučili. Imel je polomljene kosti roke, noge in več reber, ob njem pa je bila dvometerska vrv, s katero je bil pred ubojem zvezan.

Izbrisani. Predlog ustavnega zakona kot negacija pravne države

I. Uvod

Spomladi 2007 je Vlada Republike Slovenije zaradi pritiskov mednarodne javnosti in spremenjenih političnih razmer znova obudila prizadevanja za pridobitev podpore za predlog *Ustavnega zakona o dopolnitvah Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne*

*listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*¹ (v nadaljevanju: predlog ustavnega zakona), s katerim naj bi bil odpravljen problem izbrisa in izbrisanih. Predlog ustavnega zakona je bil sicer pripravljen že jeseni 2005, vendar ga je minister za notranje zadeve dne 2. decembra 2005 določil za interni dokument, kar je pomenilo, da ni bil dostopen javnosti. Na vpogled so ga prejeli le predstavniki političnih strank, in sicer zato, da bi vlada preverila, ali je v Državnem zboru Republike Slovenije mogoče zagotoviti dvotretjinsko večino, ki je potrebna za sprejetje ustavnega zakona, kot izhaja iz določbe 174. člena Ustave Republike Slovenije. Kljub temu, da je javnost vse od trenutka, ko se je ideja ustavnega zakona začela pojavljati v javnosti, zahtevala razkritje njegove vsebine, je bila z dokumenta oznaka »interno« umaknjena šele 10. aprila 2006 in še to potem, ko je Urad informacijske pooblaščenke na pritožbo novinarja Mladine Siniše Gačiča in organizacije Amnesty International Slovenije² predlog ustavnega zakona razglasil za informacijo javnega značaja. Podpore predlogu ustavnega zakona so odrekli poslanci Demokratske stranke upokojencev Slovenije, Liberalno-demokratske stranke in Socialnih demokratov (spomladi 2007 pa še poslanci člani društva Zares, ki so izstopili iz Liberalne demokracije Slovenije), zato predlagatelj predloga ustavnega zakona ne more pridobiti dvotretjinske podpore.

Čeprav predlog ustavnega zakona ni nov dokument, njegova vsebina v javnosti doslej še ni bila podrobno predstavljena, predvsem ne v luči odločb ustavnega sodišča. Iz medijev je mogoče dobiti občutek, da prav ta predlog pomeni korektno ter z ustavo in zakoni skladno pot za rešitev problema izbrisa. Namen tega prispevka je pojasniti, zakaj je vsebina predloga sporna, pripomoči k temu, da predlagatelj odstopi od navedenega predloga in stališč, vsebovanih v tem predlogu, ter ga spodbuditi, da poišče rešitev, ki bo resnično popravila storjene krivice.

¹ EVA: 2005-1711-0027, z dne 8. 12. 2005.

² www.amnesty.si.

³ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-246/02-28 z dne 3. 4. 2003.

⁴ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-284/94 z dne 4. 2. 1999.

II. Odločba ustavnega sodišča iz leta 2003

Zakaj torej predlog ustavnega zakona ni v skladu z odločbo Ustavnega sodišča iz leta 2003?³ Najprej spomnimo, da je Ustavno sodišče z navedeno odločbo razveljavilo nekatere določbe Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ (Uradni list RS, št. 61/1999 z dne 30. julija 1999, v nadaljevanju ZUSDDD). ZUSDDD je bil sprejet leta 1999, potem, ko je Ustavno sodišče z odločbo iz leta 1999⁴ ugotovilo, da je bil izbris protiustaven, ter naložilo vladi in zakonodajalcu, da se izbrisanim prizna odvzeti status za nazaj, torej od 26. februarja 1992, ko je bil izveden izbris, ter da sprejme nov zakon, na podlagi katerega si bodo izbrisani lahko uredili svoj status.

Glavne ugotovitve odločbe Ustavnega sodišča iz leta 2003, ki so relevantne za presojo ustreznosti predloga ustavnega zakona, so naslednje:

ZUSDDD je v neskladju z ustavo zato, ker izbrisanim ne priznava stalnega prebivanja od dne, ko je bil izveden izbris (torej od 26. februarja 1992).

ZUSDDD je v neskladju z ustavo zato, ker ne daje možnosti za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje tistim izbrisanim, ki so bili prisilno izgnani iz Slovenije, ker niso imeli urejenega prebivanja.

Trimesečni rok za vložitev prošnje za stalno prebivanje po ZUSDDD je prekratek.

Ugotovljene neskladnosti je zakonodajalec zavezan odpraviti v šestih mesecih od dneva objave odločbe Ustavnega sodišča (zadnji dan tega roka je bil 4. oktober 2003).

Ministrstvu za notranje zadeve je Ustavno sodišče naložilo obveznost izdati dopolnilne odločbe vsem tistim izbrisanim, ki so že pridobili dovoljenje za stalno prebivanje bodisi po ZUSDDD ali po zakonu o tujcih.

V nadaljevanju bo glede na navedene ugotovitve iz odločbe Ustavnega sodišča analiziran predlog ustavnega zakona. Podrobno bo predstavljeno, zakaj posamezni členi ustavnega zakona niso v skladu z odločbo Ustavnega sodišča in posledično tudi z ustavo.

III. Pomen izbire »ustavnega zakona« kot načina urejanja problema

Osnovni namen izbire načina urejanja problema izbrisa z ustavnim zakonom (in ne z navadnim zakonom) je poseči v ustavne temelje osamosvajanja Republike Slovenije in jih spremeniti tako, da vsi nadaljnji ukrepi, ki so privedli do izbrisa, postanejo zakoniti in ustavni. Z drugimi besedami, ustavni zakon bi legitimiral in upravičil vse zakonske in administrativne ukrepe, ki so privedli do izbrisa. Predlog ustavnega zakona tako poskuša obiti odločbe Ustavnega sodišča, ki so bile izdane v povezavi z izbrisom (trenutno jih je najmanj osem), s katerimi je Ustavno sodišče vztrajno in dosledno razveljavljalo zakonske določbe in ukrepe izvršilne veje oblasti, ki so izbris povzročili.

Izbira takšnega načina reševanja problema izbrisa najverjetneje izvira iz prepričanja, da Ustavno sodišče ni pristojno za presojanje ustavnosti ustavnih zakonov, tako kot ni pristojno za presojanje ustave (pač pa le zakonov, podzakonskih predpisov in drugih splošnih aktov, kot izhaja iz določbe 153. člena Ustave). Če bi se problema izbrisa lotili s sprejemanjem zakona, bi bil ta namreč zopet izpostavljen presoji Ustavnega sodišča, to pa bi sporne določbe v skladu s svojo dosedanjo prakso zagotovo znova razveljavilo. Glede na to, da je Ustavno sodišče o enaki materiji, kot jo ureja predlog ustavnega zakona, odločalo že najmanj osemkrat in da je večina določb iz predloga ustavnega zakona v nasprotju z njegovimi ugotovitvami, lahko sklepamo, da

je oblika ustavnega zakona izbrana izključno z namenom zlorabe instituta ustavnega zakona. V primeru zlorabe pa je tudi ustavni zakon lahko izpostavljen presoji pred Ustavnim sodiščem.

IV. Vsebina zakona – Poseganje v temelje osamosvojitve in negacija odločb Ustavnega sodišča

1. Temeljne usmeritve

Pri predlogu ustavnega zakona ni problematična le njegova oblika (ustavni in ne navadni zakon), temveč tudi njegova vsebina. Namesto da bi služila izvedbi odločbe Ustavnega sodišča ali celo širše zastavila reševanje problema izbrisa, vsebina sledi drugačnim ciljem.

Najpomembnejši vsebinski cilji predloga ustavnega zakona so namreč naslednji:

- izključiti individualno in objektivno odgovornost tistih, ki so zagrešili izbris,
- izničiti vsa dosedanja prizadevanja samih izbranih, Ustavnega sodišča in drugih akterjev za rešitev problema izbrisa,
- omogočiti obnovo postopkov in ponovni odvzem statusov (dovoljenj za stalno prebivanje), in
- izključiti možnost odškodnin za povzročeno materialno in nematerialno škodo.

2. Poseganje v temelje osamosvojitve

S sprejetjem ustavnega zakona bi se ne le formalno, pač pa tudi vsebinsko poseglo v temelje osamosvojitve Republike Slovenije, saj gre pri sprejetju ustavnega zakona dejansko za dopolnjevanje Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. 6. 1991. Ta v 13. členu določa, da so državljani drugih republik, ki so na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (23. 12. 1990) imeli prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj dejansko živijo, do pridobitve državljanstva RS po 40. členu zakona o državljanstvu RS oziroma do izteka rokov po 81. členu zakona o tujcih, izenačeni v pravicah in dolžnostih z državljani RS (razen glede pravice do lastništva nepremičnin). Za tem členom naj bi se s predlogom ustavnega zakona dodali členi od 13. a do 13. i in s tem spremenili temelji slovenske ustavnosti ter opravičili vsi nadaljnji zakonski in administrativni ukrepi, ki so povzročili ali omogočili izbris. Na Temeljni ustavni listini ter Ustavnem zakonu za izvedbo temeljne ustavne listine (oba Uradni list RS/I, št. 1-4/1991, z dne 25. 6. 1991) namreč temelji tudi Ustava Republike Slovenije ter vsa nadaljnja zakonodaja, ki jo je sprejel državni zbor. Določbe predlaganega ustavnega zakona, ki izigravajo odločbo Ustavnega sodišča (tudi to je bilo ustanovljeno prav na podlago Ustave, ta pa mu je zaupala presojo prav takšnih neustavnih in nezakonitih dejanj, kot je izbris), bi bile tako vrinjene v besedilo, na katerem smo prebivalke in prebivalci Slovenije na plebiscitu utemeljili svojo državo – državo, ki naj bi temeljila na vladavini prava in spoštovanju človekovih pravic. Ob določbah Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine bi se tako znašli izjemno problematični ukrepi, kot so popolno izničenje pravice do odškodnine, obnove postopkov, v katerih so bila izbranim prebivalcem izdana dovoljenja za stalno prebivanje, ter ukrepi, s katerimi se *a priori* izključuje vsakršna odgovornost za povzročitev izbrisa.

⁵ Osebe državljanstva niso pridobile bodisi zato, ker zanj iz različnih razlogov niso zaprosile, ali pa so zanj zaprosile, pa je bila njihova prošnja zavrnjena in so bile pozneje prav tako izbrisane.

⁶ Ustavno sodišče je tudi zapisalo, da se s pogojem dejanskega neprekinjenega bivanja iz pravice do ponovne pridobitve dovoljenja za prebivanje izključuje vse, ki so bili prisilno izgnani iz Slovenije. Za več informacij glej točko 9.

V nadaljevanju bodo podrobno predstavljeni in analizirani ukrepi, ki jih Vlada Republike Slovenije predlaga in pred mednarodno skupnostjo označuje kot ustrezno obliko reševanja problema izbrisa, ki naj bi bila v skladu z odločbami Ustavnega sodišča.

3. Individualna in ne kolektivna obravnava izbrisanih

Temeljna metoda reševanja vprašanja izbrisa iz predloga ustavnega zakona je individualna obravnava izbrisanih oseb. Namesto da bi bile pravice, ki so bile ljudem odvzete kolektivno glede na en sam kriterij (to je, da osebe iz kateregakoli razloga niso pridobile slovenskega državljanstva,⁵) vrnjene kolektivno, bi se glede na predlog ustavnega zakona vračale (če bi sploh se) individualno s presojanjem vrste pogojev, ki bodo podrobneje analizirani v nadaljevanju. Pogoji in individualne okoliščine primerov, ki za odvzem stalnega prebivališča sploh niso bile relevantne in niso bile presojane, bi tako za vrnitev le-tega postale ključnega pomena.

4. Možnost pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje

Predlog 13.a člena ustavnega zakona v prvem odstavku določa:

»(1) Oseba iz 13. člena tega ustavnega zakona, ki dejansko neprekinjeno živi v Republiki Sloveniji od 23. 12. 1990, lahko pridobi dovoljenje za stalno prebivanje na podlagi in pod pogoji iz tega ustavnega zakona.«

Ta člen je problematičen v več pogledih. Najbolj problematična je beseda *lahko*. Glede na to, da je bil status stalnega prebivališča arbitrarno, brez pravne, na zakonu ali odločbi utemeljene podlage ter brez opozorila ali obvestila posamezniku odvzet najmanj 18.305 stalnim prebivalcem Republike Slovenije, bi jim takšen status *moral* biti vrnjen. Beseda *lahko* v pravu pomeni diskrecijsko pravico, ki uradni osebi daje možnost, da kljub temu, da bi izbrisana oseba izpolnjevala vse zakonske pogoje, odloči, da ji ne vrne statusa stalnega prebivališča. Problematičen je tudi pravni standard *dejanskega neprekinjenega življenja* v Republiki Sloveniji. Že sama besedna razlaga tega pojma kaže na dva pogoja: da je oseba v Republiki Sloveniji živela dejansko (in ne morda navidezno, fiktivno, na papirju itd.) ter da je v Sloveniji živela neprekinjeno (in ne občasno, z daljšimi prekinitvami itd.). Ustavno sodišče je v svoji odločbi iz leta 2003 odločilo, da je pojem dejanskega neprekinjenega življenja nedoločen pravni standard, v zvezi s katerim mora zakonodajalec določiti podrobnejša merila, sicer ne bo mogoče presojati izpolnjevanja tega standarda, do takrat pa ga mora v konkretnih primerih napolniti upravni organ ali sodišče.⁶ V nadaljnje določbe predloga ustavnega zakona je predlagatelj sicer poskušal vnesti nekatera merila, ki naj bi pomagala upravnemu organu ali sodišču pri napolnitvi tega pravnega standarda, a takšen pristop je že v izhodišču zgrešen. Kaže namreč bodisi na nepoznavanje in nerazumevanje življenjskih situacij, v katerih so se znašli izbrisani, bodisi na načrtno neupoštevanje takšnih situacij, iz česar izhaja tudi namen ponovnega izvajanja politike izključevanja izbrisanih oseb iz možnosti ponovne pridobitve statusa. Status bi izbrisanim osebam namreč moral biti vrnjen ne glede na to, ali so neprekinjeno dejansko

živele v Republiki Sloveniji, saj je bilo takšno življenje v številnih primerih zaradi izbrisa samega nemogoče. Šele če ne bi bile izbrisane, bi te osebe lahko dejansko in neprekinjeno živele v RS, zaradi izbrisa pa mnoge tega niso bile zmožne. Sama merila za presojanje dejanskega neprekinjenega življenja bodo podrobneje analizirana v nadaljevanju.

5. Mladoletni otroci izbrisanih

Nadalje predlog 13.a člena ustavnega zakona v drugem odstavku določa:

»(2) Dovoljenje za stalno prebivanje lahko pridobi tudi mladoletni otrok osebe iz prejšnjega odstavka, ki od rojstva dejansko neprekinjeno živi v Republiki Sloveniji.«

Ta določba naj bi bila humana in naj bi spoštovala pravico do združitve z družino, določene v 8. členu Konvencije o spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ter načelo najboljše koristi otroka, določenega v 3. členu Konvencije o otrokovih pravicah. Ta določba pa je problematična zato, ker pravica izbrisane osebe pridobiti stalno prebivanje temelji na pravici njegovih staršev do stalnega prebivanja. Če otrokovi starši ne bodo mogli dokazati, da so dejansko in neprekinjeno živeli v Republiki Sloveniji, dovoljenja za stalno prebivanje tudi otroci ne bodo pridobili. Enako velja tudi za drugi odstavek 13.b člena predloga ustavnega zakona, ki prav tako omogoča pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje za otroke izbrisanih.

6. Uvajanje dodatnih pogojev za pridobitev statusa

Nadaljnji tretji odstavek predlaganega 13.a člena ustavnega zakona postavlja dodatne pogoje:

»(3) Oseba iz 13. člena tega ustavnega zakona, ki dejansko neprekinjeno živi v Republiki Sloveniji od 23. 12. 1990 dalje in je vložila prošnjo za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje v skladu z Zakonom o tujcih (Uradni list RS, št. 1/91-l in 44/97) ali Zakonom o tujcih (Uradni list RS, št. 61/99, 87/02 in 93/05), lahko na podlagi tega ustavnega zakona pridobi dovoljenje za stalno prebivanje z veljavnostjo od dne, ko je vložila prošnjo po Zakonu o tujcih:

- če je bila prošnja zavrnjena ali zavržena ali organ ni izdal dovoljenja, pa bi ga po zakonu moral, ali
- če je bila prošnja zavrnjena zaradi neizpolnitve pogojev, ki jih prosilec ni mogel izpolniti zaradi objektivnih okoliščin, ki so preprečevale pridobitev ali prenos ustrezne listine z območja nekdanje SFRJ.«

Navedena določba poleg že omenjenega pogoja dejanskega in neprekinjenega življenja uvaja še dodaten pogoj, ki je v tem, da je izbrisana oseba nekoč že vložila prošnjo za stalno prebivanje, čeprav tega sploh ni bila zavezana storiti, saj ji je bila Republika Slovenija stalno prebivališče zavezana vrniti na enak način, kot ji ga je odvzela – po uradni dolžnosti. V obrazložitvi k temu členu je v predlogu ustavnega zakona zapisano, da je pogoj predhodne vložitve prošnje podan zato, ker je to dokaz, da je imela izbrisana oseba interes za ureditev statusa v Republiki Sloveniji, s čimer

naj bi izbrisana oseba dokazala, da je imela Republiko Slovenijo za središče svojih življenjskih interesov. Vsi ti pogoji zamegljujejo dejstva o izbrisu: izbris je bil neustavno in nezakonito dejanje državnih oblasti, ki je bilo enako nezakonito in enako neustavno ne glede na to, ali so osebe po merilih oblasti izkazovale interes za življenje v Sloveniji ali ne. Če uporabimo zelo grobo analogijo, bi bilo to tako, kot če bi bila povzročitev posebno hude telesne poškodbe kaj manj kazniva ali celo opravičljiva, če se žrtev ne bi pritoževala in zahtevala pregona. Poleg tega je dejstvo, da naj bi bila vložitev vloge za stalno prebivanje tisti dokaz, ki naj bi potrjeval dejstvo, da je izbrisana oseba imela Republiko Slovenijo za središče svojih življenjskih interesov, v nasprotju z izsledki raziskav o izbrisu: v marsikateri upravni enoti po vsej Sloveniji namreč uradniki niso želeli sprejeti vloge za stalno prebivanje od oseb, ki so bile izbrisane (po tem je še posebno slaven postal »mož brez roke« na Upravni enoti Ljubljana.⁷) Za takšno ravnanje so uradniki uporabljali različne pretveze, med katerimi je bila najpogostejša ta, da vloge ni mogoče sprejeti, dokler ji niso priložene vse priloge, kar pa je v nasprotju s 65. členom Zakona o splošnem upravnem postopku (Uradni list RS, št. 80/1999 z dne 1. 10. 1999 ter nadaljnje spremembe in dopolnitve). Organ je vlogo zavezan sprejeti, vlagatelj pa lahko v dodatnem roku priskrbi dodatne listine in jih priloži vlogi. Kako bi torej oblasti po takšnem ustavnem zakonu obravnavale osebo, katere vloge uradna oseba ni hotela sprejeti, izbrisana oseba pa tega ne more dokazati?

Čeprav bi izbrisana oseba izpolnjevala vse navedene pogoje, bi imel organ ponovno diskrecijsko pravico odločiti, da dovoljenja za stalno prebivanje ne podeli, kar izbrisano osebo ponovno postavlja v povsem negotov položaj. Nadalje, čeprav bi bilo prošnji izbrisane osebe ugodeno, ji status stalnega prebivališča spet ne bi bil podeljen za nazaj, torej od dneva izbrisa naprej, temveč samo od vložitve prošnje, kar pa je v neposrednem nasprotju z odločbo Ustavnega sodišča iz leta 2003, ki je ZUSDDD razglasilo za neustavnega med drugim prav zato, ker ne omogoča podelitve statusa za nazaj od 26. 2. 1992 naprej. Vse odločbe, s katerimi se izbrisanim prebivalcem podeli dovoljenje za stalno prebivanje, so namreč po svoji naravi ugotovitvene (deklaratorne) in ne konstitutivne, zato morajo imeti učinek za nazaj, torej od dneva izbrisa naprej. Kot je v svoji odločbi iz leta 2003 zapisalo Ustavno sodišče, so izbrisani prebivalci namreč stalno prebivanje na določenem naslovu že imeli in ga od takrat niso spreminjali, temveč jim ga je nezakonito odvzela država. Na tej podlagi je Ministrstvo za notranje zadeve pod ministrom Rada Bohinca leta 2004 po nalogu Ustavnega sodišča izdalo 4093 dopolnilnih odločb, s katerimi je osebam, ki so že pridobile stalno prebivališče, vrnilo status stalnega bivanja za nazaj od dneva izbrisa 26. 2. 1992 do dneva pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje.

Ob izpolnjevanju navedenih pogojev bi torej dovoljenje za stalno prebivanje lahko pridobila:

- bodisi izbrisana oseba, katere prošnja je bila zavrnjena, zavržena ali organ ni izdal dovoljenja, pa bi ga po zakonu moral,
- bodisi oseba, ki ji je bila prošnja zavrnjena, ker zaradi vojnih razmer na območju nekdanje Jugoslavije ni mogla pridobiti zahtevanih listin.

Prva okoliščina se glede na obrazložitev tega člena nanaša na razloge na strani delovanja državne uprave. Glede na nejasnost in nedoločnost navedene formulacije je težko natančno opredeliti, kaj natančno je imel predlagatelj ustavnega zakona v mislih ob njenem oblikovanju. Vendar je glede na vsebino prve okoliščine pod i) očitno, da predlagatelj daje še eno možnost tistim izbrisanim, katerih vloge so že bile zavrnjene ali zavržene. Po vsebini te določbe gre torej za nekakšno »izredno pravno sredstvo«, s čimer predlagatelj posredno priznava, da je bil postopek, po katerem so izbrisani morali ponovno vlagati vloge za pridobitev stalnega prebivališča,

ki so ga nekoč že imeli, nepošten in v nasprotju z načelom pravne države. Poleg tega bi bila glede na obrazložitev navedenega člena pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje po ustavnem zakonu mogoča tudi v primerih, ko odločba sploh ni bila izdana, pa bi po zakonu morala biti. Ta formulacija se nanaša predvsem na vloge, ki so bile vložene po ZUSDDD, vendar niso bile nikoli rešene.

Druga okoliščina, navedena v predlaganem tretjem odstavku 13.a člena (nezmožnost prilaganja listin), pa kaže, da predlagatelj vendarle razume, v kako težki situaciji so se zaradi izbrisa znašli izbrisani prebivalci: tudi če bi izpolnjevali vse pogoje za ponovno ureditev statusa, največkrat zaradi nedelujoče infrastrukture držav v vojnih razmerah, izpolnjevanja teh pogojev niti ne bi mogli dokazati. Upravne enote so tako ljudi najprej izbrisale iz registra stalnih prebivalcev, nato pa so od njih za ureditev statusa zahtevale izpolnjevanje nemogočih pogojev, na spoštovanje katerih osebe niso imele nobenega vpliva.

7. Izdajanje dopolnilnih odločb

Naslednja problematična določba je vsebovana v tretjem odstavku 13.b člena predloga, ki določa, da:

»(3) Oseba, ki je pridobila dovoljenje za stalno prebivanje na podlagi ZUSDDD, lahko pod pogoji iz prvega odstavka tega člena pridobi dovoljenje za stalno prebivanje z veljavnostjo od dne vložitve prošnje po Zakonu o tujcih do dne pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje, izdanega na podlagi ZUSDDD.«

Ta člen ureja možnost pridobitev dopolnilne odločbe od dneva vložitve prošnje za stalno prebivanje za tiste izbrisane, ki so dovoljenje za bivanje že pridobili na podlagi ZUSDDD. Ta določba je problematična iz treh razlogov:

Vprašanje je, ali je določba potrebna, ker bi bilo dopolnilne odločbe mogoče izdati že na podlagi odločbe Ustavnega sodišča. Na enaki podlagi je Ministrstvo za notranje zadeve leta 2004 že izdalo dopolnilne odločbe 4093 upravičencem.

Za izdajo dopolnilne odločbe določba zahteva, da upravičenci izpolnjujejo pogoje, določene s predlogom ustavnega zakona, ki so drugačni od pogojev, določenih po ZUSDDD, na podlagi katerega so ponovno pridobili dovoljenje za stalno prebivanje. Poleg tega pa so ti pogoji že sami po sebi nesprejemljivi (glej obrazložitev zgoraj).

Po določbi tega člena bi upravičenci z dopolnilno odločbo pridobili dovoljenje za stalno prebivanje od vložitve prošnje za izdajo dovoljenja naprej, ne pa od dneva izbrisa (26. 2. 1992). Zato je ta določba v neposrednem nasprotju z odločbo Ustavnega sodišča iz leta 1999.

8. Slovenija kot središče življenjskih interesov

Določba prvega odstavka 13.c člena predlaganega ustavnega zakona določa merila za ugotavljanje izpolnjevanja pogojev dejanskega in neprekinjenega življenja:

»(1) Dejansko neprekinjeno življenje v Republiki Sloveniji pomeni, da ima posameznik v Republiki Sloveniji središče življenjskih interesov, ki se presoja na podlagi njegovih

osebnih, družinskih, ekonomskih, socialnih in drugih vezi, ki kažejo, da med posameznikom in Republiko Slovenijo obstajajo dejanske in trajne povezave. Upravičena odsotnost iz Republike Slovenije zaradi razlogov, opredeljenih v tem zakonu, na prekinitev dejanskega življenja v Republiki Sloveniji nima vpliva.«

Osnovni problem navedene določbe je v tem, da ne upošteva primerov, ko so si bili izbrisani zaradi okoliščin, na katere niso imeli nikakršnega vpliva, prisiljeni urediti življenje zunaj Republike Slovenije. Navedimo primer: Osemnajstletnik srbskega rodu, ki je skupaj z bratom, sestro in staršema imel stalno prebivališče v Republiki Sloveniji, je ob razpadu Jugoslavije odpuščen iz služenja vojaškega roka v Republiki Hrvaški. Preden začne iskati zaposlitev, se odloči odpraviti na počitnice in obišče bolehna stara starša na Kosovu. Ko se po počitnicah konec leta 1991 vrača proti Sloveniji, ga srbska mejna policija ne izpusti iz Srbije na Hrvaško, saj nima potrjila, da je v Srbiji odslužil vojaški rok oziroma da je služenja oproščen. Osemnajstletnik se tako ne more pravočasno vrniti v Slovenijo in zamudi rok za vložitev prošnje za državljanstvo. Pozneje se mu uspe vrniti, vendar je že prepozno, ker je že izbrisan. V položaju brez statusa nekaj časa vztraja, vendar se ne more zaposliti, šolati, se socialno, zdravstveno in pokojninsko zavarovati, zato je prisiljen raziskati druge možnosti za ureditev svojega statusa. Ugotovi, da lahko pridobi državljanstvo Srbije (takrat še Zvezne Republike Jugoslavije), se vrne v Srbijo in upa, da se bo v Slovenijo lahko vračal na zakonit način na podlagi vizumov in si tako uredil status. Vendar njegove načrte prekrizajo vojne, ki se od leta 1992 odvijajo na Balkanu, od leta 1999 pa tudi na njegovem rodnem Kosovu. Kot pripadnik kosovskih Srbov je kot begunec prisiljen zapustiti Kosovo in se naseliti v Srbiji. Po vojni se na podlagi vizuma uspe nekajkrat vrniti k staršem, sestri in bratu v Slovenijo, vendar ker v Sloveniji ne želi prebivati ilegalno, se ob poteku vizuma vsakič vrne na Kosovo (enkrat pa ga celo pred iztekom vizuma policija izžene iz Slovenije). V vmesnem času mu uspe nanizati sedem let delovne dobe in si ustvariti družino. Še danes je med tistimi izbrisanimi, ki v Republiki Sloveniji nimajo nikakršnega statusa, čeprav je že pred petimi leti, ko mu je prvič uspelo obiskati Slovenijo, zaprosil tako za državljanstvo kot za dovoljenje za stalno prebivanje na podlagi ZUSDDD. Vse to se seveda ne bi zgodilo, če ga slovenske oblasti ne bi izbrisale. Vprašanje, ki se postavlja, je, ali je ob upoštevanju navedenih okoliščin dejstvo, da je na Kosovu nekaj let delal ter da si je tam ustvaril družino, v postopku ugotavljanja upravičenosti do stalnega prebivanja v Sloveniji mogoče šteti v njegovo škodo? Mar to pomeni, da je njegova navezanost na Slovenijo manjša (glede na to, da je tu preživel osemnajst let svojega življenja) in da jo manj šteje za središče svojih življenjskih interesov? Dejstvo, da je delal in si ustvaril družino, tega ne dokazuje; dokazuje le, da mu ni vseeno, kaj stori s svojim življenjem, da ga želi aktivno preživeti, imeti družino in otroke in jih preživljati. Če ne bi bil izbrisan, bi delal in si (verjetno) ustvaril družino v Sloveniji.

Opisana zgodba dokazuje, da lahko predlagatelj ustavnega zakona še tako podrobno določi merila za dejansko neprekinjeno življenje v Republiki Sloveniji, pa bo ob raznolikosti vseh mogočih okoliščin, v katerih so se znašli izbrisani, še vedno nekaterim izmed njih storil krivico. Ne glede na to, kako si predlagatelj prizadeva, da bi z zakonskimi določbami zajel vse relevantne življenjske situacije, je to prvič nemogoče, drugič pa to tudi ni cilj zakonskih predpisov. Vsakič znova namreč lahko nastane nova situacija, ki je zakon ne zajema, zato mora biti opredelitev dovolj široka, da jo je z analogijo mogoče uporabiti tudi zanjo. Navedena opredelitev temu cilju ne sledi, saj bi očitno izpustila primere izbrisanih, ki niso hoteli oditi z namenom trajne zapustitve Slovenije (glej tudi spodnji komentar k četrtemu odstavku 13.c člena).

9. Pogoj dejanskega in neprekinjenega življenja v RS

Določbi drugega in tretjega odstavka 13.c člena predloga ustavnega zakona določata:

- »(2) Pogoj dejanskega neprekinjenega življenja v Republiki Sloveniji je izpolnjen, če je oseba zapustila Republiko Slovenijo in odsotnost v neprekinjenem trajanju ni trajala dlje kot leto dni, ne glede na razlog odsotnosti.
- (3) Če je odsotnost trajala več kot leto dni, je pogoj dejanskega neprekinjenega življenja izpolnjen tudi:
  - če je oseba zapustila Republiko Slovenijo, ker jo je poslala na delo, študij ali na zdravilne pravne osebe iz Republike Slovenije ali če je bila zaposlena na ladji z matično luko v Republiki Sloveniji;
  - če je bila oseba prisilno odstranjena iz Republike Slovenije na podlagi 28. člena Zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 1/91-I in 44/97) ali 50. člena Zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 61/99, 87/02 in 93/05), razen če je bila prisilno odstranjena zaradi izrečene stranske kazni izгона tujca iz države ali varstvenega ukrepa odstranitve tujca iz države;
  - če je bil osebi zavrnjen vstop v Republiko Slovenijo, razen, če ji je bil vstop zavrnjen zaradi izrečene stranske kazni izгона tujca iz države ali varstvenega ukrepa odstranitve tujca iz države ali zaradi razlogov iz prve, druge, pete ali sedme alineje 10. člena Zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 1/91 in 44/97) ali iz razlogov iz prve, druge ali šeste alineje prvega odstavka 9. člena Zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 61/99, 87/02 in 93/05).«

Navedeni določbi opredeljujeta primere, kdaj prekinitev dejanskega življenja v Sloveniji ne vpliva na izpolnjevanje tega pogoja. Kot je razvidno iz njune vsebine, navedeni določbi ne bi zajeli zgoraj opisane situacije izbrisane osemnajstletnika (ki je danes star nekaj več kot trideset let). V Slovenijo se prvič ni vrnil, ker so mu izstop zavrnile srbske oblasti, ponovno je odšel, ker je bilo breme ilegalnega življenja pod nenehno grožnjo prisilnega izгона pretežko, vrniti pa se ni mogel zaradi vojne. Navedene določbe prav tako ne zajemajo primera nekega drugega izbrisane, ki je zaradi ilegalnega življenja odšel v Italijo, ali pa spet tretjega, ki je odšel v Nemčijo (kot je na primer v javnosti znan Ali Berisha z družino). Te določbe navajajo nekaj situacij, zaradi katerih osebe niso bile prisotne v Sloveniji, drugih pa ne, pri čemer merila, zakaj so izbrane samo navedene situacije, druge pa ne, niso znana. Iz navedenih določb izhaja, da oblasti razen v navedenih primerih od izbranih pričakujejo petnajstletno vztrajanje v Republiki Sloveniji brez kakršnegakoli urejenega statusa, kar je nemogoč, nehuman in nerazumen pogoj. Navedene določbe ne zajemajo vseh primerov izbranih, ki Slovenije nikoli niso nameravali zapustiti, a jih je k temu prisilil izbris, poleg tega pa tudi dokazujejo, da bi šlo pri reševanju vprašanja izbranih za obravnavo posameznih primerov in njihovih okoliščin, ki pa niso niti obstajale niti se niso presojale, ko je bil izbris izveden. Prav zato bi morala biti vrnitev statusa kolektivna in ne individualna.

10. Izselitev z namenom trajne zapustitve RS

Določba četrtega odstavka 13.c člena predloga ustavnega zakona določa:

- »(4) Pogoj dejanskega neprekinjenega življenja v Republiki Sloveniji ni izpolnjen, če se je oseba izselila v tujino, pri čemer način izselitve kaže na namen trajne zapustitve Republike Slovenije.«

Glede na naravo izbrisa, brezizhodni položaj, v katerega je potisnil ljudi, ilegalnost in stalnost grožnje prisilne deportacije iz države, nezmožnost zaposlitve, šolanja, uporabe kakršnihkoli storitev na podlagi zdravstvenega, pokojninskega ali socialnega zavarovanja, za katero so izbrisani leta in leta plačevali prispevke, je nemogoče pričakovati, da posamezniki po izbrisu ne bi odhajali iz Slovenije in si življenja poskušali urediti drugod. Slovenije niso zapustili po svoji lastni izbiri, temveč zato, ker jih je v to prisilila situacija ilegalnega statusa v državi (Dedić, Jalušič, Zorn, 2003). Za tiste, ki bi Slovenijo zapustili po svoji lastni izbiri, je v takratnem (in današnjem) Zakonu o tujcih (Uradni list RS, št. 61/1999 z dne 30. 7. 1999) v šesti alineji drugega odstavka 45. člena obstajala določba, po kateri se sme osebi, ki že eno leto ne prebiva v Republiki Sloveniji, dovoljenje za stalno prebivanje odvzeti. Vprašanje je, kako bo pristojni organ ugotavljal, ali je oseba zaradi okoliščin zunaj Slovenije ostala po svoji izbiri ali zato, ker se v Slovenijo ni mogla vrniti? In še to: kako naj oseba, ki bi trdila, da je bila izgnana, glede na to, da ne obstajajo evidence o prisilnih odstranitvah, dokaže, da je resnično bila izgnana? Glede na diskrecijsko pravico upravnega organa pri izdajanju dovoljenj za stalno prebivanje in glede na to, da oblasti po takratni zakonodaji niso bile zavezane voditi evidence o prisilnih izgonih, bi upravni organ prav tako lahko podvomil o njeni izpovedbi in verjel, da je sama zapustila državo.

11. Restriktivne izključitvene klavzule

Nadalje določba 13.d člena določa:

- »(1) Izdaja dovoljenja za stalno prebivanje se zavrne osebi, ki je bila:
- pravno močno obsojena za kaznivo dejanje na zaporno kazen najmanj treh let;
  - pravno močno obsojena na več zapornih kazni, katerih skupna dolžina presega pet let;
  - po 25. 6. 1991 pravno močno obsojena za kaznivo dejanje iz petnajstega ali šestnajstega poglavja Kazenskega zakona SFRJ (Uradni list SFRJ, št. 44/76, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90 in 39/90), uperjeno zoper Republiko Slovenijo, ne glede na to, kje je bilo to dejanje storjeno;
  - po 25. 6. 1991 pravno močno obsojena za kaznivo dejanje iz triintridesetega, štiriintridesetega ali petintridesetega poglavja Kazenskega zakonika (Uradni list RS, št. 95/04 – uradno prečiščeno besedilo), ne glede na to, kje je bilo to dejanje storjeno;
  - pravno močno obsojena s strani tujega ali mednarodnega sodišča za kaznivo dejanje genocida, hudodelstva zoper človečnost ali vojnega hudodelstva;
  - v času vojne za Slovenijo pripadnik oziroma zaposlena v JLA in je sodelovala v agresiji JLA na Republiko Slovenijo.
- (2) Izdaja dovoljenja za stalno prebivanje se lahko zavrne osebi, ki je bila v času vojne za Slovenijo pripadnik oziroma zaposlena v JLA in se v roku ni odzvala pozivu predsedstva Republike Slovenije za prestop v Teritorialno obrambo Republike Slovenije. [...]
- (4) Če je uveden kazenski postopek za kaznivo dejanje, se postopek izdaje dovoljenja za stalno prebivanje prekine do pravno močne odločitve v kazenskem postopku.«

Navedeni člen opredeljuje izključitvene klavzule, v primeru katerih izbrisani nikakor ne morejo pridobiti dovoljenja za stalno prebivanje, tudi če izpolnjujejo vse druge pogoje. Prvih pet alinej

prvega odstavka 13.d člena predloga ustavnega zakona določa strožje pogoje za izbrisane kot za druge tujce in jih s tem diskriminira. Vsaka država ima pravico (in takšna je tudi praksa), da odvzame dovoljenje za stalno prebivanje osebi, ki pomeni nevarnost za njen javni red in varnost, pri čemer je pravnomočna obsodba za resno kaznivo dejanje lahko dokaz, da oseba lahko pomeni nevarnost za javni red in varnost države. Po siceršnji zakonodaji, ki ureja položaj tujcev v Republiki Sloveniji, pa odvzem dovoljenja za prebivanje tistim tujcem, ki so bili obsojeni za kaznivo dejanje, ni avtomatičen, pač pa se izvede le, če je tujcu izrečena stranska kazen izгона tujcev iz države. Možnost (in ne obveznost) izreka te kazni sodišču omogoča 40. člen Kazenskega zakonika Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 63/1994 z dne 13. 10. 1994). Zato bi bile izključitvene določbe, opredeljene v 13.d členu, za zavrnitev izdaje dovoljenja za stalno prebivanje sprejemljive le, če bi bila obsojencem ob kaznih izrečena tudi stranska kazen izгона tujca iz države (enako velja tudi za situacijo, ko bi bil z obsodilno pravnomočno sodbo končan postopek, naveden v četrtem odstavku 13.d člena). Vprašanje je, kako predlagatelj utemeljuje dejstvo, da izbrisane prebivalce ponovno postavlja v slabši položaj v primerjavi z drugimi tujci. Spomnimo, da so bili izbrisani enkrat že diskriminirani, saj drugi tujci iz držav, ki niso bile nekdanje republike SFRJ in ki niso zaprosili za državljanstvo, niso bili izbrisani.

Določbi, opredeljeni v šesti alineji prvega odstavka in v drugem odstavku 13.d člena (priпадnost oziroma zaposlitev v JLA) določata pogoja, ki sta ideološko obarvana, zamegljujeta resnost nezakonitega ukrepa izbrisa in ga poskušata opravičevati. Argumenti, da so si izbrisani prebivalci izbris zaslužili, da so zanj sami odgovorni, ker naj bi šlo za pripadnike JLA, ki so izvajali agresijo zoper Slovenijo, so argumenti, ki nimajo podlage v dejstvih. Pripadnikov JLA je bilo med izbrisanimi po nekaterih podatkih od dva do tri odstotka,⁸ vendar ta številka ni vključevala le ljudi z vojaškimi čini, temveč tudi druge zaposlene v JLA, kot so na primer medicinske sestre, kuharji idr., ki so bili prav tako izbrisani. Njih bi težko šteli za osebe, ki so izvajale agresijo nad Slovenijo in preprečevale njeno osamosvojitve. Če je kateri od njih storil katero izmed kaznivih dejanj iz 33., 34. in 35. poglavja Kazenskega zakonika (kazniva dejanja zoper varnost Republike Slovenije in njeno ustavno ureditev, kazniva dejanja zoper obrambno moč države in kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo) in mu je to dokazano s pravnomočno sodbo, ob glavni kazni pa mu je bila izrečena tudi stranska kazen izгона tujca iz države, bi bila izključitev upravičena. Vendar bi bilo tudi v takšnem primeru osebi treba priznati stalno prebivanje od izbrisa (26. 2. 1992) do dneva pravnomočnosti sodne odločbe, s katero bi mu bila takšna kazen izrečena.

12. Ponovno kratek šestmesečni rok

Določba 13.e člena predloga ustavnega zakona določa:

»(1) Vloga za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje po tem zakonu se lahko vloži v roku šestih mesecev od uveljavitve tega zakona.

[...]

(3) Če postopka ni mogoče končati brez sodelovanja stranke, se njen molk šteje za umik vloge, če kljub v opozorilu upravne enote postavljenem roku ne opravi dejanja, potrebnega za nadaljevanje ali dokončanje postopka.«

Navedeni člen ponovno določa kratek rok, v katerem je mogoče vložiti prošnjo za stalno prebivanje po tem ustavnem zakonu. Spomnimo, da je bil prav tako nekajmesečni, a pol krajši trimesečni rok določen tudi za vložitev prošnje za stalno prebivanje na podlagi ZUSDDD. Ta zakon je bil v delu, ki določa tako kratek rok za vložitev prošnje, razveljavljen. Ustavno sodišče je v odločbi U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003 glede trimesečnega roka zapisalo:

»Kljub navedenemu roku za uveljavitev ZUSDDD pa je bil rok treh mesecev za vložitev prošnje za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje izredno kratek. Zakonodajalec bi pri določanju roka, zlasti prekluzivnega roka, moral upoštevati tudi osebne in druge okoliščine, ki bi upravičencem lahko ovirale pravočasno vložitev vloge (odločba Ustavnega sodišča št. U-I-14/00 z dne 7. 12. 2000, Uradni list RS, št. 1/01 in OdlUS IX, 2). Predvsem bi moral upoštevati, da državljani drugih republik glede na dalj časa trajajoče pravno neurejeno stanje niso mogli pričakovati, da bi bil za ureditev njihovega statusa predpisan tako kratek rok, predvsem pa niso mogli predvideti, da bi zamuda tako kratkega roka pomenila izgubo pravice za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje. Povsem upravičeno so pričakovali, da bo za ureditev njihovega dalj časa trajajočega neurejenega položaja določen daljši rok. Določitev daljšega roka tudi ne bi ovirala 'hitrega' reševanje vloženi vlog, saj odprt rok ne pomeni, da ne bi bilo mogoče reševati že vloženi vlog.«

Ilustracija: Franco Juri

Glede na to, da gre za reševanje istega problema – reševanje statusa izbrisanih prebivalcev Slovenije – ter da je v predlogu ustavnega zakona v zvezi z urejanjem statusa izbrisanih oseb ponovno (že tretjič) določen izredno kratek nekajmesečni rok, navedena obrazložitev odločbe Ustavnega sodišča pokaže, da je predlagana določitev tako kratkega roka ponovno neprimerna. Razume se, da bi si državne oblasti želele predvidljivost, kar bi dosegle z razmeroma kratkim rokom, po poteku katerega izbrisani ne bi več mogli vlagati prošenj za stalno prebivanje. Vendar je treba upoštevati, da je od izbrisa minilo že več kot petnajst let, da je dolžnost države prizadetim dati na voljo dovolj dolg rok, ki bo dostojen glede na resnost prizadejanih kršitev, v katerem bi ti lahko učinkovito zahtevali vrnitev svojih odvzetih pravic. Najprimerneje bi vsekakor bilo, da roka za vlaganje prošenj ne bi bilo, če pa že mora biti, naj ne bo krajši od treh let, kar je primeren rok tudi glede na dolgotrajno čakanje prizadetih, da se to vprašanje razreši.

Tretji odstavek 13.e člena, ki zahteva aktivno udeležbo stranke, kaže na nepoznavanje (ali nerazumevanje) situacij, v katerih so se izbrisani znašli v praksi. Če vzamemo primer izbrisane- ga, ki je z osemnajstimi leti odšel na počitnice k starim staršem na Kosovo, kjer še danes prebiva, je nemogoče pričakovati, da bi se bil po vložitvi prošnje zmožen odzivati na vsak poziv upravnega organa za sodelovanje v postopku. To pomeni, da če bi upravni organ vsakih nekaj mesecev zahteval nekaj od vlagatelja, česar namesto njega ne bi mogel zagotoviti njegov pooblaščenec, bi moral vlagatelj zaprositi za vizum, da bi lahko prišel v Slovenijo; če vizuma ne bi dobil, ne bi mogel priti v Slovenijo in njegova vloga bi bila šteta za umaknjeno. Obstajajo tudi drugi primeri, kot je na primer izbrisana oseba, ki je po izbrisu in zaradi njega izgubila stanovanje in postala brezdomec ter nima naslova, na katerega bi lahko prejemal pošto. Zelo verjetno je, da ta oseba ne bi pravočasno prejela dopisa upravnega organa, naj priloži dodatne dokumente k svoji vlogi, zaradi česar bi se njegova vloga prav tako lahko štela za umaknjeno. Predlagatelj ustavnega zakona se očitno ne zaveda, da je izbris ljudi prisilil v različne ekstremne situacije, zaradi katerih se zanje ne morejo uporabljati enaka pravila, kot sicer veljajo v upravnem postopku. Predlagatelj pa bi se vsemu temu lahko izognil, če bi pravni položaj izbrisanih rešil kolektivno (na enak način, kot jim ga je odvzel) in ne v odvisnosti od primera do primera.

13. Širitev razlogov za obnovo postopkov vrnitve stalnega prebivanja

Določbe prvih treh odstavkov 13.h člena predloga ustavnega zakona določajo, da:

- »(1) Državni tožilec, državni pravobranilec, ministrstvo, pristojno za notranje zadeve, in upravna enota lahko predlaga obnovo postopka, v katerem je bilo do uveljavitve tega zakona upravičencu dovoljenje za stalno prebivanje izdano po Zakonu o tujcih (Uradni list RS, št. 1/91-I in 44/97), po Zakonu o tujcih (Uradni list RS, št. 61/99, 87/102 in 93/05) ali po Zakonu o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, št. 61/99 in 64/01).
- (2) Poleg obnovitvenih razlogov iz zakona, ki ureja splošni upravni postopek, je razlog za obnovo postopka iz prejšnjega odstavka tudi, če organ iz prejšnjega odstavka v svojih postopkih ali kako drugače zve, da oseba, ki je pridobila dovoljenje, za katerega se predlaga obnova postopka, ne izpolnjuje pogojev iz zakona, na podlagi katerega je bilo dovoljenje izdano.
- (3) Ne glede na določbe zakona, ki ureja splošni upravni postopek, se lahko predlog za obnovo postopka iz prvega odstavka tega člena vloži v šestih mesecih od dneva, ko je predlagatelj zvedel

⁹ Ni mogoče prezreti, da se ob tem odpirajo tudi vprašanja pristojnosti Ustavnega sodišča in predvsem vprašanje, ali je posamične akte mogoče izdajati neposredno na podlagi odločb Ustavnega sodišča, ali pa je treba za ta namen najprej sprejeti zakon. Analiza teh vprašanj presega namen tega članka, zato se je bo treba lotiti na drugem mestu.

za obnovitveni razlog. Absolutni rok za vložitev predloga je eno leto po uveljavitvi tega zakona, oziroma v roku, določenem v zakonu, ki ureja splošni upravni postopek, če je le-ta daljši.«

Navedene določbe uvajajo dodatne razloge za obnovo postopka, ki je izredno pravno sredstvo v splošnem upravnem postopku. Obnova postopka pomeni, da se postopek, ki je že pravnomočno zaključen, lahko obnovi, če na primer obstajajo nova dejstva in

dokazi, ki niso bili znani ali na voljo, ko je postopek tekel. Dodatni razlogi za obnovo bi veljali za katerikoli postopek, po katerem so izbrisane osebe že ponovno pridobile dovoljenje za stalno prebivanje. S tem so izbrisani prebivalci znova postavljeni v slabši položaj kot drugi tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji. Navedene določbe jih postavljajo v pravno povsem negotov položaj, saj je podaljšan tudi rok, v katerem je mogoče zahtevati obnovo postopka (splošni relativni rok za obnovo postopka po Zakonu o splošnem upravnem postopku je en mesec, absolutni pa tri leta od dokončnosti odločbe). Razširjen je tudi krog upravičencev za zahtevo obnove, saj po Zakonu o splošnem upravnem postopku to lahko zahteva samo stranka in organ, ki je izdal odločbo. Glede na navedeno je razvidno, da določbe občutno in nerazumno zaostrejujejo položaj izbranih prebivalcev in jih s tem diskriminirajo. Omogočajo situacijo, ko bi bilo dovoljenje za stalno prebivanje osebi ponovno odvzeto, če bi bilo ugotovljeno, da oseba ne izpolnjuje pogojev, opredeljenih s takratno zakonodajo. S tem bi v takšnih primerih legitimirali tako izbris kot tudi vso zakonodajo, ki jo je pozneje razveljavilo Ustavno sodišče.

14. Obnova postopkov izdajanja dopolnilnih odločb

Določba četrtega odstavka 13.h člena pa pravi:

»(4) Za odločbe, izdane na podlagi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-246/02-28 z dne 3. 4. 2003 (Uradni list RS, št. 36/03) ministrstvo, pristojno za notranje zadeve, ne glede na določbe prejšnjih odstavkov, izvede obnovo postopka v skladu z določili tega ustavnega zakona.«

Navedena določba je ne le ena bolj skrajnih v predlaganem ustavnem zakonu, temveč je tudi v neposrednem nasprotju z odločbo Ustavnega sodišča iz leta 2003. Opredeljuje namreč obvezno obnovo vseh postopkov, v katerih je Ministrstvo za notranje zadeve leta 2004 izdalo dopolnilne odločbe neposredno na podlagi odločbe Ustavnega sodišča. Glede na to, da je stališče predlagatelja ustavnega zakona takšno, da so bile omenjene dopolnilne odločbe izdane brez pravne podlage, je mogoče pričakovati, da bi bile prav vse dopolnilne odločbe odpravljene, s čimer bi bila znova kršena odločba Ustavnega sodišča iz leta 2003.⁹

15. Omejevanje pravice do odškodnine

Predlog ustavnega zakona se konča z izjemno skrajno in verjetno protiustavno določbo 13.i člena predloga ustavnega zakona, ki določa:

- »(1) Upravičenec ima pravico do povračila škode, ki mu jo je v zvezi z opravljanjem službe ali kakšne druge dejavnosti državnega organa s svojim protipravnim ravnanjem storila oseba ali organ, ki je takšno službo ali dejavnost opravljala.
- (2) Ne glede na določbe v materialnih predpisih upravičenec ne more pridobiti pravic, materialnih in drugih ugodnosti, do katerih so upravičene osebe s stalnim prebivališčem oziroma z dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, za obdobje od 26. 2. 1992 do izdaje dovoljenja za stalno prebivanje.
- (3) Opravljanje službe ali kakšne druge dejavnosti državnega organa ni bilo protipravno, če je ta ravnal v skladu z veljavnimi predpisi tudi, če je bil predpis kasneje razveljavljen ali je bila ugotovljena njegova neskladnost z ustavo.
- (4) Upravičenec nima pravice do povračila škode, če ni vložil prošnje za izdajo dovoljenja za stalno bivanje in ni izkoristil vseh pravnih sredstev v skladu s predpisi.
- (5) Upravičenec ima pravico do povračila premoženjske škode, nima pa pravice zahtevati denarne odškodnine za nepremoženjsko škodo. Odškodnina za premoženjsko škodo je omejena na največ 200.000,00 SIT.
- (6) Pravica do povračila škode zastara v zastaralnih rokih, določenih s predpisi, ki urejajo obligacijska razmerja. Šteje se, da je upravičenec zvedel za škodni dogodek najkasneje 12. 3. 1999.«

Navedeni člen izključuje odškodninsko odgovornost države in uradnih oseb, ki so pri opravljanju službe izvajale administrativne prakse s ciljem izvedbe izbrisa. Najprej je treba omeniti, da je prvi odstavek navedenega člena v popolnem nasprotju s preostalimi petimi odstavki; vse določbe tega člena razen prvega odstavka namreč pravico do odškodnine tako omejujejo, da jo tako rekoč izničujejo, s tem pa tudi izničujejo možnost, da bi izbrisane osebe dobile vsaj minimalno zadoščenje za krivice, ki so jim bile povzročene. Določba tretjega odstavka gre celo tako daleč, da kot neprotipravno, torej skladno s predpisi opredeljuje vsa ravnanja upravnih organov, četudi se je kasneje izkazalo, da so temeljila na neustavnih in kasneje razveljavljenih predpisih. Ta določba je v neskladju z odškodninskim pravom in je očitno diskriminatorna. Po tej določbi so namreč samo izbrisani prebivalci Slovenije tisti, ki se jim popolnoma omejuje in celo izničuje pravica do odškodnine, čeprav bi v slovenski družbi težko našli skupine ljudi, ki bi se jim po prizadejani škodi lahko vsaj na daleč približali. V določbi četrtega odstavka se ponovno zahteva aktivna vloga izbrisanih v cilju vrnitve statusa, ki bi jim namesto tega moral biti povrnjen po uradni dolžnosti, saj jim je bil po uradni dolžnosti tudi odvzet. Predvidene pa so še dodatne omejitve: določba petega odstavka odvzema pravico do odškodnine za nepremoženjsko škodo, čeprav je bila ta tolikšna, da je v denarju verjetno sploh ne bi bilo mogoče meriti – kako vendar v denarju izmeriti razbite družine, odvzem svobode, izgone iz države, nezmožnost šolanja, hude zdravstvene posledice, brezdomstvo, nadlegovanje, strah pred izgonom? Glede na nadaljnje besedilo določbe petega odstavka naj bi izbrisanim pripadala pravica do premoženjske škode, ki pa je omejena na nekdanjih 200.000 tolarjev (834,58 evrov). Koliko izgubljenih pokojnin, otroških dodatkov in nadomestil za brezposelnost, koliko plačanih zdravstvenih storitev, stanovanjskih najemnin in šolnin ter koliko plačanih taks bo tako ostalo nepokritih?

Še posebno skrajna pa je tudi določba šestega odstavka 13.i člena predloga ustavnega zakona. Predpisi, ki urejajo obligacijska razmerja, namreč določajo, da je relativni zastaralni rok za odškodnino tri leta, odkar je oškodovanec izvedel za škodo, absolutni zastaralni rok pa je pet let, odkar je škoda nastala. Glede na določbo šestega odstavka, glede na katero se v vsakem primeru šteje,

¹⁰ Makuc in drugi proti Republiki Sloveniji, tožba na Evropskem sodišču za človekove pravice in zahteva za začasno odredbo, 4. 7. 2006.

¹¹ Odgovornost za izbris je izjemno pomembno vprašanje, ki pa zaradi svoje obsežnosti presega namen tega prispevka in jo bo treba obravnavati ločeno. Ugotavljati jo je namreč mogoče iz nosilstva funkcij, uradnih dokumentov, transkripcij sej, na katerih so se sprejemali predpisi, ki so vodili k izbrisu, pa tudi iz izpovedi samih izbrisanih in drugih prič.

da je upravičenec za škodni dogodek oz. škodo izvedel najpozneje 19. 3. 1999 (dan objave odločbe Ustavnega sodišča iz leta 1999), je mogoče izračunati, da se bo država lahko branila, da je odškodninska terjatev za vse izbrisane zastarala 20. 3. 2002.

Medtem ko navedenih določb ni mogoče brati drugače kot izkoriščanje premoči države na račun oškodovanih posameznikov, iz njih izhaja tudi strah pred odgovornostjo, ki bi jo država morala nositi zaradi nepremišljenih in nacionalistično obarvanih ukrepov iz preteklosti. Treba je omeniti, da je trenutno pred Evropskim sodiščem za človekove pravice v obravnavi tožba enajstih izbrisanih prebivalcev,¹⁰ to sodišče pa se, če bo ugotovilo kršitve Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pri odrejanju odškodnin na našo zakonodajo ne bo oziralo.

V. Odprta vprašanja: odgovornost, pravično zadoščenje in statusi prezrtih skupin izbrisanih

Kot kaže opravljena analiza, predlog ustavnega zakona ni v skladu z odločbami Ustavnega sodišča. Omeniti pa je treba, da tudi odločbe Ustavnega sodišča ne urejajo vseh vprašanj izbrisa. S popolnim spoštovanjem in izvedbo odločb Ustavnega sodišča torej vprašanje izbrisa še ne bi bilo popolnoma razrešeno.

Tako ostajajo nerešena vprašanja, kot so odgovornost za izbris,¹¹ že omenjeno zadoščenje oziroma odškodnine (kjer se poudarja predvsem problem zastaralnih rokov) ter ureditev statusa skupin izbrisanih, ki jih navedene odločbe, še posebno tista iz leta 2003, ne zajemajo. Odločba Ustavnega sodišča iz leta 2003 se namreč nanaša samo na tiste, ki jim je bilo dovoljenje za stalno prebivanje že izdano. Kaj pa izbrisani, ki jim je bila prošnja za stalno prebivanje zavrnjena, ali tisti, ki jim odločba kljub vloženi prošnji ni bila nikoli izdana? In tisti, ki zaradi izgona niso mogli nikoli zaprositi za status? Ter tisti, ki jim je uspelo pridobiti samo dovoljenje za začasno prebivanje? Ali tisti, ki niso prejeli dopolnilne odločbe, čeprav bi jo glede na odločbo Ustavnega sodišča morali?

Težava je tudi v tem, da se Ustavno sodišče ne opredeli do vprašanja, ali je treba statuse izbrisanih rešiti kolektivno (na enak način, kot so jim bili odvzeti) – kar je stališče, ki ga zagovarjamo zagovorniki izbrisanih, ali individualno. Glede na to, da osrednji zakon, po katerem nekateri izbrisani lahko rešijo svoj status (ZUSDDD), še vedno opredeljuje pogoj dejanskega neprekinjenega bivanja v RS, se trenutno torej še vedno dejansko zahteva od izbrisane osebe, da dokaže, da je dejansko neprekinjeno bivala v RS. Ustavno sodišče z odločbo sicer relativizira ta pogoj (treba bi bilo dokazati samo dejansko bivanje, ne pa dejansko neprekinjenega bivanja) ter ga opredeli kot pravni standard, ki ga je potrebno napolniti v vsakem konkretnem primeru, hkrati pa pravi, da bi morali biti zahtevani pogoji najmanj ustrezni pogojem, ki se zahtevajo za pridobitev državljanstva. Ne glede na to, v kakšnih okoliščinah so se izbrisani po izbrisu znašli, vsem je skupno eno samo – izvorni greh izbrisa, ki je povzročil, da so se osebe sploh lahko znašle v tako različnih situacijah. Če bi ob odločanju o dodelitvi dovoljenja za stalno prebivanje upoštevali okoliščine, ki ob samem izbrisu niso obstajale, ki se niso upoštevale, ko je bil izbrisanim status odvzet, bi bilo to v nasprotju z načelom sorazmernosti, zakonitosti in pravne varnosti.

Literatura

- DEDIĆ, J., JALUŠIČ, V., ZORN, J. (2003): *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- KRIVIC, M.(2007): *Politični zločin, ne »administrativna napaka«*. Pravna praksa, št. 9/2007.
- Aleksander Todorović, pogovor za spletno klepetalnico Radiotelevizije Slovenija z dne 24. 2. 2006, http://www.rtvsllo.si/modload.php?&c_mod=rtvchat&op=chat&func=read&c_id=280
- Amnesty International Slovenije, www.amnesty.org
- Amnesty International Slovenije: AIS obžaluje vrnitev izbrisane v Nemčijo, Izjava za javnost z dne 15. 2. 2007, <http://www.amnesty.si/clanek.php?id=631>
- Kazenski zakonik Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 63/1994 z dne 13. 10. 1994 in nadaljnje spremembe in dopolnitve.
- Makuc in drugi proti Republiki Sloveniji, tožba na Evropsko sodišče za človekove pravice in zahteva za začasno odredbo, 4. 7. 2006.
- Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-284/94 z dne 4. 2. 1999.
- Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003.
- Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. Up-211/04 z dne 2. 3. 2006.
- Predlog Ustavnega zakona o dopolnitvi Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, EVA: 2005-1711-0027, z dne 8. 12. 2005.
- Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Uradni list RS/I, št. 1-4/1991, z dne 25. 6. 1991.
- Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Uradni list RS/I, št. 1-4/1991, z dne 25. 6. 1991.
- Zakon o splošnem upravnem postopku, Uradni list RS, št. 80/1999 z dne 1. 10. 1999 in nadaljnje spremembe in dopolnitve.
- Zakon o tujcih, Uradni list RS, št. 61/1999 z dne 30. 7. 1999 in nadaljnje spremembe in dopolnitve.
- Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, Uradni list RS, št. 61/1999 z dne 30. 7. 1999.

Argumentacija in retorika v primeru izbrisanih

Javna argumentacija

¹Primerjaj: http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rnews&op=section&func=read&c_menu=1&c_id=134909.

Letošnja petnajsta obletnica izbrisa je postregla z zanimivim, a hkrati tudi predvidljivim spoznanjem glede vsebine in logičnega dosega javne argumentacije v problematiki izbrisanih. Ko je 26. februarja 1992 država Slovenija zagrešila množičen politični in

humanitarni zločin proti 18.305 zakonitim prebivalcem te države in je bilo to povsem nezakonito dejanje notranjega ministrstva razkrito šele sedem let pozneje, februarja 1999, z odločbo Ustavnega sodišča Slovenije, je od takrat minilo še osem let, ne da bi bila krivica odpravljena. Ves čas je takšno možnost zavračala vlada, ki bi morala izvršiti odločitev Ustavnega sodišča. Podobno se je zgodilo z novo odločbo Ustavnega sodišča leta 2003. Kljub dvema odločbama, ki ugotavljata protizakonitost postopka in od države zahtevata povrnitev stalnega prebivališča za nazaj, in pozivom mednarodnih ustanov, vlada še vedno vztraja pri sprejetju ustavnega zakona, ki bi problematiko reševal od primera do primera. Kritike na račun ravnanja slovenskih oblasti so letos, to je leta 2007, izrazili tudi v poročilu Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI), a je vlada očitke zavrnila in se odrekla vnovičnemu priporočilu, »naj slovenski organi v celoti in brez odloga izvršijo odločbo ustavnega sodišča iz leta 2003«. Po prepričanju sedanje Janševe oblasti je prava rešitev za izbrisane sprejetje ustavnega zakona, ki ga je vlada leta 2005 poslala v usklajevanje parlamentarnim strankam, vendar proces iskanja soglasja med parlamentarnimi strankami še poteka. Ampak do zdaj dvotretjinske večine, ki je potrebna za sprejetje ustavnega zakona, ni bilo mogoče pridobiti in zelo verjetno je, da takšna »pat pozicija« ustreza predlagateljem zakona.

Javna in politična diskusija ob 15. obletnici izbrisa leta 2007, katere se bomo na kratko dotaknili, je bila ne glede na svojo vsebino in kvaliteto po svoje zelo borna in slabo odmevna. Delno je kriva medijska cenzura, ki se je v provladnih medijih temi jasno izognila, saj jo je upravičeno zaznala kot neprijetno za vlado. V imenu največje koalicijske stranke SDS se je denimo oglasil poslanec Branko Grims in zatrdil, da lahko izbrisane reši le ustavni zakon. Dejal je, da »če so bile komur koli v procesih osamosvojitve Slovenije res storjene krivice, jih je treba popraviti. Nikakor pa ne smejo imeti koristi tisti, ki so kalkulirali glede osamosvojitve.«¹

Ta sicer zelo navzoča misel, ki ima za svoj psihološki namen prepričevati ljudi, da so izbrisani koristolovci, ki nam kradejo užitek (in kraja užitka je vedno na naš račun, na račun naših denaric), je bil skupaj z njegovim nastopom eden redkih političnih odmevov, četudi je letos zaradi obletnice izbrisa in obiska delegacije izbrisanih v Bruslju na Odboru Evropskega parlamenta za peticije primer dodatno odmeval tudi v Evropi. Odbor se je celo odločil, da bo na slovensko vlado naslovil vprašanje, kako namerava rešiti vprašanje izbrisanih, in pustil peticijo odprto, kar je pravni zastopnik Matevž Krivic pojasnil kot zelo ugoden razplet. Petnajsta obletnica pa pušča za sabo veliko tesnobo. Ne le zato, ker se ustavne odločbe ne izvršujejo, temveč zaradi splošne javne obravnave primera, ki ostaja negativistična in nenaklonjena izpeljavi kakršnihkoli rešitev. Večina državljanov Slovenije je pod vtisom javnih predstavitev prepričana, da se izbrisanim ni zgodila nikakršna krivica in da se ubadamo s četico špekulantov, kar daje malo upanja za politično voljo vladajočih po rešitvi. Dosedanje razprave so se v veliki meri osredotočale na pravno ozadje zgodbe in vse analize so pretežno zasledovale njegove pravne razloge in ozadja. A medtem se je z izbrisanimi dogajalo nekaj drugega: večletna demonizacija in diskreditacija, umazana javna in zasebna razprava, ki je pokazala na vso bedo dialoga in smiselne logične argumentacije. Lahko bi rekli, da stanje običajne izmenjave stališč več strani, ki bi izmenjale svoje poglede in drugo stran prepričalo o svojih, sploh ni vzpostavljeno.

Zato si v nadaljevanju podrobneje pogledjmo nekaj partikularnih odmevov na obletnico izbrisa skozi očala logične argumentacije. Izhajali bomo iz predpostavke, da je več kot očitno, da za nesporazumom in rešitvijo problema izbrisanih ne stoji le nekakšen »pravni manko« in nespoštovanje pravnih določil, temveč je v sferi javne in predvsem politične debate prihajalo do neverjetnih demagoških logično nesmiselnih trditev, ki so, za nameček, postale splošno veljavne in sprejete. Ker je za neko demokratično okolje dobra in argumentirana razprava nujnega pomena, lahko rečemo, da se v neki meri manko politične volje in slaba javna podoba zavoljo tega zagotovo zarisujeta na podlagi prevlade slabih, ne le pravnih, temveč tudi logičnih argumentov, kar bi nas moralo skrbeti podobno, kot je zaskrbelo omenjeno ECRI: »Globoko smo zaskrbljeni nad prevladujočim tonom v slovenski javni in politični razpravi glede 'izbrisanih' od našega zadnjega poročila«, se glasi odlomek iz njihovega poročila za leto 2003. Kar sledi, je partikularna analiza argumentacije, ki se osredotoča pretežno na zgolj eno kratko besedilo in žal vsebuje veliko običajnih javnih zmotnih argumentov, kot smo jih slišali zadnja leta. Pod besedilom je podpisan mag. Branko Grims, poslanec stranke SDS, in je bilo objavljeno na spletni strani te stranke.

Analiza Grimsovega besedila

Pod naslovom »Ob 15. obletnici je čas za ustavni zakon« z datumom 26. februar 2007 se to besedilo glasi takole:

»Problematika t. i. 'izbrisanih' je neločljivo povezana z vprašanjem temeljnih vrednot naše države in še posebej osamosvojitve Slovenije. Problem, kot ga po Evropi vztrajno prikazujejo nekateri slovenski ultralevičarji, ki zavajajo s trditvami, po katerih naj bi v Sloveniji ob osamosvojitvi 18.500 ljudem odvzeli državljanstvo in so ti ostali brez njega, v resnici sploh ne obstaja. Še več, resnica je prav nasprotna. Prav vsakemu prebivalcu je bila namreč ob osamosvojitvi ponujena možnost pridobitve državljanstva in Slovenija je edina nova država

v Evropi, ki je ravnala tako demokratično! Stališče SDS je glede reševanja tega vprašanja vseskozi enako. Če so bile komurkoli v procesih osamosvojitve Slovenije res storjene krivice, jih je treba popraviti. Nikakor pa ne smejo imeti koristi tisti, ki so »kalkulirali« glede osamosvojitve. To je mogoče doseči le z individualno obravnavo vsakega primera, kar pa zaradi pomanjkljive odločbe ustavnega sodišča brez ustavnega zakona praktično ni izvedljivo. Ker bi se ob obravnavi ustavnega zakona razgalilo vse manipulacije na eni ter osvetlilo dejstva v zvezi z osamosvojitvijo Slovenije na drugi strani, del političnih strank kategorično zavrača vsako razpravo o ustavnem zakonu. Brez razprave o ustavnem zakonu pa tudi ni mogoče doseči kompromisa o njem. Tiste, ki kategorično zavračajo razpravo o ustavnem zakonu in računajo, da bodo iz tega dolgoročno imeli politični profit, nove volivce, želimo ponovno opozoriti, da s tem ravnanjem potiskajo Slovenijo v neprijeten položaj, ko moramo v tujini vedno znova pojasnjevati problematiko slovenske osamosvojitve, na katero bi vendar morali biti vsi upravičeno ponosni. Iz notranjepolitične »računice« zniževati ugled Slovenije v tujini ter preprečevati sprejem ustavnega zakona o t. i. »izbrisanih« se tem strankam ni obneslo na volitvah leta 2004 in se jim tudi na naslednjih ne bo. Ob 15. obletnici prenosa iz registra prebivalstva s stalnim prebivališčem v register brez stalnega prebivališča (kar seveda ni nikakršen »izbris državljanstva«), želimo posebej opozoriti, da se je za ureditev tega vprašanja z ustavnim zakonom izreklo na anketi javnega mnenja leta 2005 skoraj 60 % vprašanih, proti pa manj kot četrtina. Za ustavni zakon sta se med drugimi že v začetku leta 2004 izrekla tudi predsednik države dr. Janez Drnovšek in takratni predsednik državnega zbora Borut Pahor. Žal pa sta tedaj prevladali radikalni struji v SD in LDS, zato dogovor na koncu vendarle ni bil dosežen. Namesto v smeri nadaljnega dogovarjanja o individualni obravnavi vsakega primera posebej je vlada LDS–SD začela izdajati odločbe brez preverjanja podatkov, kar se je hitro spremenilo v farso, saj so jih na desetine poslali na neobstoječe naslove, celo na naslove ulic, ki sploh niso obstajale. V SDS smo trdno prepričani, da bi bilo za ugled Slovenije v svetu najbolje, če bi vse politične stranke pristale na argumentiran dialog o tej problematiki in vzpostavile dejansko pozitiven odnos do slovenske osamosvojitve tudi v dejanjih in ne le v besedah, kar pomeni, da bi se dogovorile za takojšen začetek postopka sprejemanja ustavnega zakona, katerega osnutek je Vlada Republike Slovenije pripravila že pred več meseci.«

Izjava mag. Branka Grimsa, ki je tudi uradna izjava vladajoče stranke SDS, objavljena na njihovi spletni strani ob petnajsti obletnici, vsebuje večino osnovnih argumentacijskih »prijemov« v razpravah o izbrisanih zadnjih let. Do neke mere je celo neizstopajoča in stavi na učinke *ad nauseam*, tj. samoumevnosti izrečenih neresnic, ki so se v zadnjih letih v razpravi prijela med ljudmi in začele živeti svoje življenje skozi stereotipizacije. V tem smislu avtor tudi ponavlja osnovne argumente, uporabljene v javni, medijski in politični diskusiji v zadnjih letih, zato bi lahko njegov prikaz vzeli tudi za »paradigmatskega«. Celo več, zdi se, da je to tudi značilnost Grimsove izjave, nekakšna reciklaža »že slišane«. Kar sledi, je kratek diskurzivno-analitični prikaz v njej vsebovanih argumentacijskih prevar iz zmot. V besedilu smo »brali« stavek za stavkom in tako tudi strukturirali prikaz na naslednjih straneh. Vsa logična, sicer minimizirana pojasnila glede posameznih argumentacijskih zmot bomo zaradi lažje sledljivosti besedilu dali v narekovaje; naš primarni namen ni podučevanje o posameznih zmotah, temveč njihova uporaba v nekem ilustrativnem konkretnem primeru. S številko in v kurzivi pa vsakič navajamo del Grimsovega besedila.

(1) »... *Problematika t. i. »izbrisanih«...*«

Ko Grims omenja problematiko tako imenovanih »izbrisanih«, pri čemer bi lahko tudi idiom »tako imenovani« zapisali v narekovaje, jasno poseže po argumentu *ad hominem*.² Posebnost jezika nekaterih desnih politikov in intelektualcev zadnjih let je, da poskušajo diskreditirati že z jezikovno-simbolnimi sredstvi, ki jih imamo na voljo pri pisanju ali govoru. Izbrisani niso bili diskreditirani zgolj s pomočjo vzdevkov tipa »prebrisani« ali »samoizbrisani«, včasih celo »odpisani« (zanimivo je, da se je ta lingvistični lapsus kar nekajkrat nehote zgodil različnim politikom), temveč tudi s pomočjo postavljanja v narekovaje in uporabe idioma »tako imenovani«.³ »Takoimenovanizacija«, diskreditacija s pomočjo narekovajev in s pomočjo »tako imenovani« je postala zadnje čase splošna praksa diskreditiranja političnega nasprotnika ali skupine ljudi, glede katerih želimo javnosti signalizirati, da je ne sme jemati resno. Privilegirane skupine, deležne takšne obravnave, so predvsem civilna družba, strokovnjakinje in strokovnjaki. Takoimenovanizacija je postala del kulturnega in političnega boja. Tako rekoč v stilu »kdor ni z nami, roma v narekovaje.« S tem ko izbrisane postavimo v narekovaj, jim pač želimo odvzeti vso legitimnost pri opisu njihovega »statusa«. Kot paradigmatični primer razprave navedimo naslov članka Pavla Ferluge v reviji Ampak (april 2005), ki nosi naslov »Izbrisani in »Izbrisani««. ⁴ Prenos simbolno-jezikovnega postopka diskreditacije lahko tudi podvojimo, kot je storil Grims, ko skupaj uporabimo »tako imenovani« in narekovaje.

(2) »... *problem, kot ga po Evropi vztrajno prikazujejo nekateri slovenski ultralevičarji ...*«

V tem stavku avtor znova uporabi argument *ad hominem*, ki bi ga lahko parafrazirali na tak način: »Kdor ne podpira našega mnenja o izbrisanih, je ultralevičar.« Seveda ne drži, da si za rešitev problema izbrisanih prizadevajo zgolj ultralevičarji, in še manj je res, da so to tisti, ki si za njih prizadevajo, prav to. Epitet »ultralevičar« je očitno mišljen slabšalno in ne opiše nobene politične skupnosti v Sloveniji. Pretežno ga uporablja slovenska desnica za kompromitacijo posameznikov, s katerih stališči se ne strinja. Omemba »vztrajnega prikazovanje po Evropi« ima dodatno poanto: ne tožite in ne »špecajte« nas v tujini, kajti s tem izkrivljate lepo podobo Slovenije oziroma pravo »resnico«.

(3) »... *ki zavajajo s trditvami, po katerih naj bi v Sloveniji ob osamosvojitvi 18.500 ljudem odvzeli državljanstvo in so ti ostali brez njega, v resnici sploh ne obstaja ...*«

Trditev ima obliko strašila (v angleščini »straw-man«). Bistvo te argumentacijske zmote je v tem, da nasprotniku podtakne napačno tezo, ki je sploh ne zagovarja, potem pa jo menda uspešno spodbija. Kot vemo, zagovorniki pravne rešitve problema ne trdijo, da je izbrisanim bilo odvzeto

² Zmoto proti človeku zagrešimo takrat, ko je napad namesto na sklep argumenta usmerjen proti človeku, ki ga sprejema, tj. prepričanja neke osebe skušamo ovreči tako, da spodbijamo njeno verodostojnost ali pa se sklicujemo na nedoslednost med njenimi trditvami in okoliščinami, v katerih jih brani. S tem samim po sebi ni nič narobe, postane pa zmotno takrat, ko osebnost človeka ali situacija, v kateri se nahaja, ko argumentira, niso relevantni za sklep, ki ga zagovarja. Ker lahko omejen napad na osebo izvršimo na dva načina, ima argument proti človeku dve osnovni obliki: v prvi gre za diskreditacijo človeka s pomočjo napada na njegovo osebnost (interese ali motive, značaj ali spol, raso ali narodnost ipd.), v drugem pa za diskreditacijo človeka na podlagi nedoslednosti med njegovimi trditvami in okoliščinami, v katerih jih zagovarja. V nobenem primeru ne gre za navajanje racionalnih dokazov zoper sklepe, saj niti človekov značaj niti situacija, v kateri se nahaja, nimata vpliva na njihovo resničnost. Primerjaj Walton (1987).

³ Idiom »tako imenovani« in narekovaji sta očitno sorodna: ker narekovajev ne moremo izreči v govoru (in zato v njem običajno na to dejstvo opozorimo s tem, da za poslušalca dodamo tisti »pod narekovajem« ali to celo opišemo s posebno ročno gesto, ki uprizori narekovaje), jih v njem nadomestimo s »tako imenovani«.

⁴ Primerjaj: http://www.ampak.si/clanek_prikaz.php?id=2859.

državljanstvo in tu tovrstni problem – tu se strinjamo – v resnici ne obstaja. Kot vemo, so bili nezakonito izbrisani iz registra stalnega prebivališča, ker iz različnih razlogov niso pravočasno zaprosili za pridobitev državljanstva. Mimogrede, avtor se niti ne potrudi, da bi pravilno napisal število izbranih, ki je 18.305.

(4) »... Če so bile komurkoli v procesih osamosvojitve Slovenije res storjene krivice, jih je treba popraviti. Nikakor pa ne smejo imeti koristi tisti, ki so 'kalkulirali' glede osamosvojitve ...«

Argument je vsenavzoč v razpravah in navidezno deluje milostno: treba je popraviti krivico, vendar ne vsem izbranim. Toda na kakšni podlagi se sploh uvaja ta delitev na tiste, ki so pretrpeli krivico, in druge, ki je niso? Ta neupravičena gesta delitve in zahteva po individualnem reševanju primerov ne le da je pravno nevzdržna, temveč se opira na umišljene razloge za uvedbo kriterija, ki bi razlikoval med upravičenci in neupravičenci za popravo krivic. Grims najprej stori zmoto iz nerelevance: izbris se je zgodil 26. 2. 1992, on pa ga primerja in povezuje s procesi osamosvojitve Slovenije. Proces osamosvojitve neke države imajo z nezakonitim izbrisom dela prebivalstva skupno točko zgolj v tem, da je drugi del nastal kot (hoteni ali nehoteni) učinek postopnega spreminjanja zakonodaje. Dogodka pa sta vsebinsko nepovezana in navezava ni relevantna, razen za tiste, ki želijo uvesti razloge za upravičenje izbrisa in jih povezati z ravnanjem akterjev v očitno »svetih« procesih osamosvojitve države, kjer se je domnevno izkazalo, kdo so »naši« in kdo ne. Tisti, ki niso naši, tistim se lahko po mili volji kršijo ustavne pravice! Da je mišljeno tako branje, je razvidno v drugem stavku, kjer se izbris pojasnjuje z domnevno motivacijo izbranih s skritimi računnicami glede razvoja dogodkov v Sloveniji (pri čemer ni jasno, glede česa bi izbrisani sploh lahko kalkulirali, razen prihodnjega razvoja države). Znova imamo opraviti z argumentom strašila: ni vprašanje, kdo je imel koristi, temveč nezakonito dejanje izbrisa. Tudi če je kdo imel koristi (pa jih ni), to ne izniči nezakonnosti izbrisa in zahteve po povrniti statusa po odločbi Ustavnega sodišča.

(5) »... To je mogoče doseči le z individualno obravnavo vsakega primera, kar pa zaradi pomanjkljive odločbe ustavnega sodišča brez ustavnega zakona praktično ni izvedljivo ...«

Premislek je očitno *contra legem*, protipraven, v logičnem smislu pa je argument *non sequitur* (ne sledi). V pravnem smislu (ki ga tu puščamo ob strani) verjetno ne drži, da bi sploh smeli individualno obravnavati posamezne primere. V argumentativnem smislu pa iz tega, da priznaš, da so nekomu bile storjene krivice, še ne sledi, da smeš selektivno določati, komu jih boš popravil in komu (tistim, ki so menda kalkulirali glede osamosvojitve – nedokazana generalizacija) jih ne boš. Nezakonnost velja za vse. Vprašanje, ali je odločba Ustavnega sodišča res pomanjkljiva in se je ne da uresničiti brez ustavnega zakona, puščamo ob strani, ker gre za pravniško vprašanje (glej članek Neže Kogovšek v tej publikaciji).

(6) »... Ker bi se ob obravnavi ustavnega zakona razgalilo vse manipulacije na eni ter osvetlilo dejstva v zvezi z osamosvojitvijo Slovenije na drugi strani, del političnih strank kategorično zavrta vsako razpravo o ustavnem zakonu ...«

Grimsova izpeljava je argument »*ad hominem* iz okoliščin«: opoziciji poskuša naprtiti določene razloge, zakaj počne, kar počne, in zakaj počne to tako. Pri tem jo perfidno črni: menda je mani-

pulirala in menda skriva nekatera dejstva glede osamosvojitve. Namesto da bi dopustil opoziciji njeno lastno stališče glede ustavnega zakona, ji naprti egoistične motive prikrivanja. Zavračanje razprave (če teza drži) gotovo ni bežanje od razgaljenja manipulacij in dejstev glede osamosvojitve. *Ad hominem* iz okoliščin je tip diskreditacije nasprotnika, pri katerem nekoga črnimo s tem, da navajamo njegove osebne interese in okoliščine kot razlago za njegovo ravnanje, čeprav te nimajo (nujno) vpliva na napačnost in resničnost neke trditve (v tem primeru prepričanja opozicije, zaradi katerega zavrača sprejetje ustavnega zakona).

⁵ Zmoto sklicevanja na čustva zagrešimo takrat, ko se pri zagovarjanju naših stališč namesto na racionalne dokaze sklicujemo na čustva. Strategija takšnega sklepanja je, da poskušamo z uporabo čustveno obarvanega jezika v sogovorniku zbuditi navdušenje, veselje, žalost ipd. ter ga tako prepričati v sprejetje naših sklepov. V večini primerov so premise daleč od tega, da bi bile relevantne za sklepe, so zgolj orodje za manipulacijo prepričanj poslušalcev, v nas želijo zbuditi ustrezen pozitiven ali negativen odziv, zato so takšni argumenti tipičen proizvod demagogije in propagande. Primerjaj Walton (1987).

Foto: Romano Martinis

Mirjana Učakar (levo) na novinarski konferenci pred odhodom na Karavano izbrisanih, 27. 11. 2006

(7) »...Tisti, ki kategorično zavračajo razpravo o ustavnem zakonu in računajo, da bodo iz tega dolgoročno imeli politični profit, nove volivce, želimo ponovno opozoriti, da s tem ravnanjem potiskajo Slovenijo v neprijeten položaj, ko moramo v tujini vedno znova pojasnjevati problematiko slovenske osamosvojitve, na katero bi vendar morali biti vsi upravičeno ponosni ...«

Prvi del smo že pojasnili: pripisovati dolgoročni dobiček tistim, ki zavračajo razpravo o ustavnem zakonu, je nedokazani *ad hominem* iz okoliščin, ki želi diskreditirati nasprotnika. Preostanek stavka ima formo argumenta sklicevanja na čustva.⁵ Avtor želi zbuditi negativna čustva sovraštva pri

⁶ Zmota sklicevanja na splošno mnenje nastane takrat, ko sklepe izpeljujemo iz premis, ki jih sprejema večina ljudi. Namesto da bi se pri prepričevanju sogovornika v sprejetje naših stališč sklicevali na racionalne razloge, navajamo v podporo našim sklepom razširjeno ljudsko mnenje ali splošno priljubljenost. Takšen argument je podoben zmoti sklicevanja na avtoriteto, od nje se razlikuje zgolj v tem, da tukaj naši sklepi ne temeljijo na strokovnem mnenju, ampak na prepričanju večine. Pogosta je v reklamah, kjer naročniki oglasa zato, ker neki izdelek statistično gledano uporablja največ ljudi, apelirajo, naj ga kupimo tudi mi. Primerjaj Šuster (1988).

naslovniku, češ da se Slovenija spravlja v neprijeten položaj, pri tem pa ne navaja prav prepričljivih razlogov oziroma pripisuje druge, malevolentne. Po svoj vsebini je to znova argument *ad hominem*, vendar se je Grims odločil za taktiko prepričevanja ljudi, češ: pogledjte, kako nas blatijo. S takšnim manevrom, seveda izjemno pogostim v politični retoriki, se poskuša zbuditi odpor in sovražstvo do tistega, proti kateremu pozivamo. Iztek stavka je prav tako sklicevanje na patriotska čustva: slovenska osamosvojitve je ponos naroda. Uporabljeno je isto sklicevanje, ki se skriva za prejšnjo navedbo razlogov; s tem, ko generiramo problematiko izbrisanih skozi ukvarjanje z njimi, mečemo slabo luč na našo lastno osamosvojitve. V takšnem stališču je tudi del tihega priznanja: o izbrisanih bi vendar morali molčati, ker črni našo osamosvojitve. Pa je v resnici ne, ker z njo ni povezana, kot smo pokazali zgoraj. In tudi če bi bila, zaradi tega ne bi smeli molčati.

(8) »... *Iz notranjepolitične 'računice' zniževati ugled Slovenije v tujini ter preprečevati sprejem ustavnega zakona o t. i. 'izbrisanih' se tem strankam ni obneslo na volitvah leta 2004 in se jim tudi na naslednjih ne bo ...*«

Stavek nadaljuje prej začeto: pripisuje negativne motive tistim, ki opozarjajo na problem. V argumentu *ad hominem* se zdaj pripisuje »račun« in zniževanje ugleda Sloveniji. Nekakšen komplot, ki si ga želi opozicijska politika, ali še kdo, da bi škodovali vladajočim. Grimsova zmota je znova v tem, da ni dokazal povezave tovrstnih »motivov« z resničnostjo njihovih trditev, ampak je njihovo resničnost poskušal zavreči z diskreditacijo kritikov oblasti.

(9) »... *Želimo posebej opozoriti, da se je za ureditev tega vprašanja z ustavnim zakonom izreklo na anketi javnega mnenja leta 2005 skoraj 60 % vprašanih, proti pa manj kot četrtina ...*«

Ne le, da je predlagana rešitev *contra legem* in proti odločbi Ustavnega sodišča, zdaj avtor apelira na javnomnenjsko raziskavo. Te pa so po definiciji nerelevantne: izmerijo lahko utrip demokracije, *vox populi* je merodajen na volitvah, toda pri ustavnopravnih zadevah pač ne more imeti nobene teže, še zlasti ne, ko gre za uresničevanje ustavnih določil. Po svoji vsebini je Grims uporabil »argument iz ljudstva«, tj. zmoto sklicevanja na splošno mnenje: nekaj je res, ker ljudstvo ali večina misli, da je res.⁶ Argument je očitno neresničen: če 88 odstotkov ljudi meni, da obstajajo neznani leteči predmeti, še ne drži, da imajo prav in da zares obstajajo.

(10) »... *Namesto v smeri nadaljnjega dogovarjanja o individualni obravnavi vsakega primera posebej, je vlada LDS–SD začela izdajati odločbe brez preverjanja podatkov, kar se je hitro spremenilo v farso, saj so jih na desetine poslali na neobstoječe naslove, celo na naslove ulic, ki sploh niso obstajale ...*«

Ob sugestiji, ki je *contra legem* in izigrava vsebino odločbe Ustavnega sodišča, avtor znova uporabi sklicevanje na čustva s tem, da smeši vsakršno rešitev, ki se ne sklada z njegovim predlogom oziroma kaže na domnevno nenavadne in škodljive posledice takega ravnanja. Ko je prejšnja vlada

⁷ Primerjaj Mekina, Borut: *Kaj je izbris in kdo so izbrisani*, Večer, 27. 2. 2007.

začela izdajati odločbe, se je vse spremenilo v farso. Kot da bi hotel reči: »Kdor v danem primeru ne počne tako, kot želimo mi, je smešen in zaide v farso«. Seveda zmeda, ki lahko nastane (in vprašanje je, v kolikšni meri se glede nje pretirava in posledično posplošuje), še ne odtehta dejstva, da odločb nimam smisla izdajati in da moramo izdajanje opustiti. Ne nazadnje ni jasno, zakaj se kaj takega ne bi moglo zgoditi tudi po »individualni obravnavi«, ki jo Grims sugerira, oziroma v čem jo ta preprečuje.

(11) »... V SDS smo trdno prepričani, da bi bilo za ugled Slovenije v svetu najbolje, če bi vse politične stranke pristale na argumentiran dialog o tej problematiki in vzpostavile dejansko pozitiven odnos do slovenske osamosvojitve tudi v dejanjih in ne le v besedah, kar pomeni, da bi se dogovorile za takojšen začetek postopka sprejemanja ustavnega zakona ...«

Začetna zmeta je *ignoratio elenchi* (zavrnitev iz nevednosti), nerelevanca tipa strašilo: za ureditev protizakonitega izbrisa ni relevantno, kakšen je ugled Slovenije. Pozitiven odnos do osamosvojitve tudi ne. Grims znova spelje razpravo drugam: namesto rešitve problematike izbrisanih razpravlja o tem, kaj je dobro za Slovenijo in slovensko osamosvojitve, ko razpravljamo o tej problematiki. Iztek stavka je izsiljena izbira, znova postavljena *contra legem*: »Ali ustavni zakon ali nič. Ali naša rešitev ali nič«. Grimsova gesta je pervertirana ne le v tem smislu, da vsiljuje svojo rešitev, temveč v kombinaciji s sklicevanjem na argumentirani dialog (sic!). Jasno je, da tisti, ki kliče k izmenjavi argumentov, ne more vsiljevati svojih kot edine zveličavne. S tem se zlorablja sam poziv k argumentaciji, kar je tudi zelo pogosto početje nekaterih politikov: z nonšalantnim sklicevanjem na pametno in tehtno razpravo se zakriva, da so že zdavnaj zanikana vsa njena načela.

Še nekaj argumentacijskih presežkov

Med relativno redkimi izjavami ob petnajsti obletnici – redkimi zaradi že omenjene medijske cenzure in selekcije, pa tudi zaradi političnega *statusa quo*, ki ustreza vladi – smo zasledili še nekatere, žal prevladujoče, ki izrazito kažejo na značaj demagoškega varanja, pokroviteljsko držo in brezbržnost. Jože Tanko (SDS) je denimo izjavil: »Ni šlo za izbris, ampak za prenos iz ene evidence v drugo. V to evidenco so se prenesli tisti, ki benevolentne ponudbe Slovenije po državljanstvu prostovoljno niso sprejeli in so želeli ohraniti povezavo z bivšo državo.«⁷ Poslanec spregleda, da prenos iz ene evidence pač predvideva izbris iz prve. Tako značilen opis dobrohotnosti in benevolence slovenskih oblasti je zdaj ponovljen v obliki argumenta *ad misericordiam* (iz usmiljenja), ki ničesar ne spremeni: tudi če bi oblast ravnala dobrohotno, to še ne pomeni, da ni naredila napake z izbrisom oziroma ga izpeljala načrtno. Trditev »ravnali smo benevolentno, zato nismo mogli ravnati protizakonito«, je pač zmeta nerelevance.⁸ Med domnevno dobrohotno ponudbo, tudi če bi že sprejeli takšen opis, in poznejšim administrativnim izbrisom s hudimi posledicami za življenje ljudi in kršitve njihovih državljanskih in ustavnih pravic pač ni inferenčne povezave.

Jakob Presečnik (SLS) je za isti časopis povedal: »Gre za načelno vprašanje, ali so verjeli v samostojno Slovenijo ali ne. Izbris je nesodelovanje ljudi z novo nastalo situacijo v Sloveniji,

⁸ Argument iz milosti, širokosrčnosti in dobrohotnosti je sicer zelo pogost v razpravah o izbrisanih. Jože Jerovšek (SDS) leta 2003 pravi tole: »In dejstvo je, da je v to kategorijo vključenih mnogo oseb, ki niso priznavale dejstva samostojne, neodvisne države Slovenije. Marsikatera država bi takšne osebe razglasila za osebe 'non grata'. In imajo te države pravico. Slovenija je bila milostna in velikodušna v tistem obdobju.« Primerjaj: http://www.mladina.si/tehdnik/200345/clanek/slo-tema--jure_trampus/.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Dedič, Jalušič in Zorn, 2003: 15.

¹² Primerjaj Mekina, Borut: *Mehko etnično čiščenje v Sloveniji*, Večer, 26. 9. 2002.

mnogi niso verjeli, da bo Slovenija resnično postala samostojna.«⁹ Argument je znova *ignoratio elenchi* (zavrnitev iz nevednosti), nerelevance torej: do izbrisa je prišlo na podlagi nezakonitega izbrisa iz registra stalnega prebivališča, ker posamezniki niso pravočasno aplicirali za vpis vanj, ne na podlagi »verjetja« v samostojno Slovenijo. Če bi bil narejen na podlagi »verjetja«, bi to

bilo nepojmljivo priznanje administrativne segregacije in genocida. Presečnikova izjava je torej nezaslišana v tem smislu, da pove preveč in aludira na hoteno in premišljeno na nacionalizem naslonjeno diferenciacijo, ki jo avtor očitno podpira. Ta pravi: če želiš biti naš državljan, moraš v vsakem trenutku verjeti v našo državo.

Sašo Peče (SNS) je izjavil: »Govorimo lahko le o samoizbrisu dela spomina posameznikom. V dobi osamosvajanja niso hoteli imeti urejenega statusa. Ti hočejo izbrisati družbeni spomin in si pridobiti pravico, ki so se ji odrekli v preteklosti.«¹⁰ Avtorjeva trditev je na ravni argumenta *ad hominem*: tistim, o katerih govori, podtakne želje in prepričanja, ki da so pripeljali do izbrisa, na način, da črni izbrisane (doživeli so samoizbris spomina) in jim pripisuje namero spreminjanja zgodovine (brišejo družbeni spomin). Pri tem se očitno poigrava z glagolom »biti izbrisan«, toda ne preveč konsistentno: če nekdo sebi iz spomina izbriše neki X, potem si ta glede X pač ne more prizadevati za izbris spomina pri nekom drugem, saj s tem priznava, da ni doseženo prvo navedeno stanje.

Žal nobena argumentacijska analiza ne more pojasniti tega, zakaj in pod kakšnimi pogoji lahko diskurz, v katerem prevladujejo logične zmote in prevare, postane politično dominanten in prevladujoč, ne da bi politika ali državljani opazili razliko. Ker se problem izbrisanih razteza čez obdobje različnih oblastniških garnitur, levih in desnih političnih opcij, spoznanje o poseganju po sredstvih argumentacijskega varanja velja za vse. Dobra razlaga bi morala izhajati iz bolj korenitih in ne parlamentarno političnih razlag. Ko Vlasta Jalušič spregovori o »organizirani nedolžnosti« Slovencev v luči zmagovitih politik izključevanja, nekakšni sistemski slepi pegi našega ravnanja, implicitno poda mogoč odgovor. Avtorecepcija, po kateri »zaradi svoje majhnosti in zatiranosti v preteklosti ta narod in njegova država nikakor ne moreta nikomur storiti nič žalega«, je morda ključ za razlago.¹¹ Le tista politična skupnost, ki o sebi misli, da je nezmotljiva in ne dela napak, lahko zares pri sebi sistematizirano dela napake. V tem primeru tudi argumentacijske in logične. Le tisto okolje, ki se ima za ultimativno nedolžno, ne želi ali noče prepoznati abotnosti in praznosti diskreditacij, ki temeljijo na blatenju sogovorca ali tistega, o katerem teče razprava, prenašanju predmeta teme na neko drugo, nerelevantnih podatkih in sklicevanju na čustva. In le skozi dojetje sebe kot vselej nedolžne je lahko brezčutna, brezvestna in nemoralna, brez čuta za pravni red. Skratka: nerešen primer izbrisanih dokazuje, kako zelo nedemokratska in nepravna država smo, dokazuje pa nam tudi, da se požvižgamo na načela pretehtane in z argumenti utemeljene razprave.

Onstran teze o »organizirani argumentacijski slepoti« pa bi lahko razvili še eno, ki bi dokazovala, da je slepa narava ravnanja premišljeno delo vpletenih in da ni tako zelo slepa. Nekateri dokumenti namreč kažejo, da poslanci leta 1991 zavestno niso želeli urediti stanja, ki je pozneje pripeljalo do izbrisa nekaj deset tisoč prebivalcev iz registra stalnih prebivališč in tako do ene največjih kršitev človekovih pravic v Sloveniji.¹² Seveda se je večina političnih akterjev medtem spremenila, vendar njihovim naslednikom verjetno solidarnost nalaga nekaj sprenevedanja. Težko je presoditi, v kolikšni meri ta vpliva na njihovo javno argumentacijo, na zavzemanje političnih stališč pa je učinkovala skoraj zanesljivo.

Za slabo argumentacijo je mogoče podati še eno, psihološko razlago, kajti za obravnavo izbrisanih večinoma stoji iracionalizem ksenofobije, ki največkrat v čisti obliki prihaja iz desnih in konservativnih strank (SDS, NSi, SLS) in samozvanih civilnodružbenih pobud kot njihovih satelitov. Tisti iz nacionalističnih predsodkov (SNS) ali ti, ki jih zagovarja slovenska Cerkev, so bolj instrumentalne in načelne narave. Obramba pred levimi očitki o predsodkih in zlorabah s strani desnih političnih veljakov zato ponavadi vsebuje freudovski *Verneinung*: »Ni res, da smo proti, da smo ksenofobni, da kratimo človekove pravice ...«. Večkrat je groteskno očitek kar vmjen, je torej nekredibilen in za lase privlečen protiočitek: »V resnici je ksenofobna levica, namreč do slovenstva, je nestrpna do osamosvojitve« (Janez Janša), ali celo v primeru Cerkve: »Levica podpira džamijo iz antikatališke motivacije« (dr. Ivan Štuhec). Argumentacije tipa »ksenofobni nismo mi, temveč vi«, »vam sploh ne gre za človekove pravice, vam gre za kupovanje volilcev« (Janša), pričajo o tem, da velja v politični konstelaciji, ko je analiza argumentov resno mazohistično početje, že takšne obrambne reakcije razumeti kot simptomalne in s tem razodevajoče svoje pravo netolerantno bistvo.¹³ Ne glede na svoj politični ali psihološki motiv pri akterjih pa slaba argumentacija ni opravičljiva. In kar je še hujše: čedalje bolj intenzivno velja za splošen javni diskurz in postaja zmagovita v vseh porah družbenega življenja, ne le v sferi političnega.

Literatura

- DEDIČ, J., JALUŠIČ, V., ZORN J. (2003): *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- HANSEN, H. V., PINTO, R. C. (ur.) (1986): *Fallacies: Classical and Contemporary Readings*. University Park, Pennsylvania State University Press.
- ŠUSTER, D. (1988): *Moč argumenta*. Maribor, Pedagoška fakulteta.
- URŠIČ, M., MARKIČ, O. (1997): *Osnove logike*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- WALTON, D. (1987): *Informal Fallacies*. Amsterdam, John Benjamin's Publishing Company.

Kronologija izbrisa

1990–2007

1990

21. 11. – Skupščina Republike Slovenije sprejme Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije.

6. 12. – Skupščina Republike Slovenije razpiše plebiscit o neodvisnosti in suverenosti Republike Slovenije. Parlamentarne stranke in poslanske skupine sprejmejo sporazum, v katerem obljubijo italijanski in madžarski narodni manjšini, pa tudi pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov, ki živijo v Republiki Sloveniji, da se njihov politični položaj ne bo spremenil, ne glede na rezultat plebiscita. Skupščina Republike Slovenije sprejme Izjavo o dobrih namenih, v kateri pozove vse volivce Republike Slovenije, naj na plebiscitu glasujejo za neodvisno Slovenijo, ki bo suverena, demokratična, pravna in socialna država. Med drugim je v njej zapisano: »Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo«. Izjava o dobrih namenih se konča z besedami: »Plebiscit o neodvisnosti in samostojnosti države Slovenije je torej zavezan vsem najboljšim izročilom humanizma in civilizacije, slovenske in evropske zgodovine ter prijazni prihodnosti Slovencev in drugih prebivalcev Republike Slovenije« (Izjava o dobrih namenih).

23. 12. – Plebiscit o samostojni in neodvisni Republiki Sloveniji. Večina volivcev (88,2 %) glasuje za samostojnost, med volilne upravičence pa sodijo osebe s stalnim bivališčem v Sloveniji (<http://www.ukom.gov.si/10let/>).

1991

15. 5. – Skupščina Republike Slovenije začne obravnavo predloga Zakona o tujcih, ki ga je pripravil Republiški sekretariat Republike Slovenije za notranje zadeve – RSNZ (MNZ 2004a: 1).

24. 5. – Med razpravami v treh zborih, ki so takrat predstavljali zakonodajno oblast, dve stranki, tedanja ZSMS-LS in ZKS-SDP, predlagata amandma k 81. členu Zakona o tujcih. Ta predvideva, da se »/d/ržavljanom SFRJ, ki so državljani druge republike in ne vložijo zahteve za državljanstvo Republike Slovenije, imajo pa v Republiki Sloveniji na dan uveljavitve tega zakona prijavljeno stalno bivališče ali so v njej zaposleni, izda dovoljenje za stalno prebivanje

v Republiki Sloveniji« (Dedič, Jalušič, Zorn 2003: 141). Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije se 3. junija do amandmaja opredeli pozitivno. V zboru občin amandma predlaga Jože Zakonjšek, v družbenopolitičnem zboru dr. Lev Kreft in Metka Mencin, v zboru združenega dela pa Dejan Murko. Amandma kljub opozorilom več poslancev na morebitne posledice ni sprejet. Ena izmed obrazložitev za zavrnitev je, da gre za vprašanje, ki bo predmet meddržavnih pogodb in ki naj bi jih Republika Slovenija v skladu s pravili mednarodnega prava sklenila z drugimi državami, ki so nastale na ozemlju nekdanje SFRJ, in katerih državljani prebivajo v Republiki Sloveniji (Večer, 26. 11. 2002 in 12. 3. 2003, Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94).¹

5. 6. – Sprejeta sta Zakon o državljanstvu Republike Slovenije² (40. člen: »Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990 prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona³ vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče. [...]«) in Zakon o tujcih (81. člen: »Do dokončnosti odločbe v upravnem postopku za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije določbe tega zakona ne veljajo za državljane SFRJ, ki so državljani druge republike, in v roku šest mesecev od uveljavitve zakona o državljanstvu Republike Slovenije zaprosijo za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije. Za državljane SFRJ, ki so državljani druge republike, ki ne zaprosijo za državljanstvo Republike Slovenije v roku iz prejšnjega odstavka ali jim je izdana negativna odločba, začnejo veljati določbe tega zakona dva meseca po preteku roka, v katerem bi lahko zaprosili za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije, oziroma od izdaje dokončne odločbe.«) (Uradni list RS – 1/1991).

25. 6. – Slovenski parlament sprejme Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (3. člen: »Republika Slovenija zagotavlja varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije, skladno z ustavo Republike Slovenije in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami.«), Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (13. člen: »Državljanji drugih republik, ki so na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990 imeli prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živijo, so do pridobitve državljanstva Republike Slovenije po 40. členu zakona o državljanstvu Republike Slovenije oziroma do izteka rokov po 81. členu zakona o tujcih izenačeni v pravicah in dolžnostih z državljani Republike Slovenije [...]«) in Deklaracijo o neodvisnosti (5. člen: »Republika Slovenija je pravna in socialna država [...], v kateri bodo spoštovani človekove pravice in državljanske svoboščine, posebne pravice avtohtonih narodnih skupnosti Italijanov in Madžarov v Republiki Sloveniji, evropski dosežki industrijske demokracije, predvsem socialno-ekonomske pravice [...]«) (Uradni list RS – 1/1991).

26. 6. – Od tega datuma naprej Sekretariat Republike Slovenije za notranje zadeve (RSNZ) z več navodili obvesti vse občinske upravne organe za notranje zadeve v Sloveniji o izvajanju Zakona o tujcih, pri čemer poudari, da je treba s 26. februarjem 1992 tiste, ki niso zaprosili za državljanstvo – in so s tem dnem izgubili izenačenost z državljani Republike Slovenije –, začeti obravnavati kot tujce ter jih napotiti na ureditev statusa tujca. Hkrati RSNZ izda navodilo, da dokumenti, ki so jih izdali pristojni organi v Sloveniji in katerih veljavnost še ni potekla, glede na spremenjen status teh oseb ne veljajo več (MNZ 2004a: 2).

26. 6.–7. 7. – Desetdnevna vojna v Sloveniji.

7. 7. – Sprejetje Brionske deklaracije, ki določa trimesečni suspenz uveljavljanja Deklaracije o neodvisnosti. Na podlagi Brionske deklaracije velja moratorij tudi za izvajanje Zakona o tujcih (MNZ 2004a: 2).

O osamosvojitveni zakonodaji, tako tudi o Zakonu o tujcih, takratni notranji minister Igor Bavčar poroča parlamentu: »Ta zakon, ki je neposredno povezan z Zakonom o državljanstvu RS, smo izvajali tako, da smo državljane drugih republik obravnavali kot državljane Jugoslavije in ne kot tujce. S potekom moratorija bodo vsi, ki niso

¹ Do sklenitve meddržavnih pogodb, ki bi zajemale to vprašanje, ni prišlo.

² Države naslednice nekdanje SFRJ so kot merilo za pridobitev državljanstva upoštevale predhodno republiško državljanstvo (Dedič, Jalušič, Zorn 2003: 37).

³ Zakona začeta veljati s 25. junijem 1991.

⁴ Navedeno leta 1999 ugotovi Ustavno sodišče v odločbi št. U-I-284/94.

⁵ Uradno število, ki ga je leta 2002 priznalo MNZ in ki je citirano v odločbi Ustavnega sodišča. Ne ve se natančno, kako so prišli do omenjenega števila. MNZ v gradivu, ki so ga pripravili za tiskovno konferenco Urada za upravne notranje zadeve z naslovom *Tujski in državljanski statusi*, zapiše le, da so s pomočjo upravnih enot preverjali stanje. Število po tej razlagi zaobjema tiste, ki so si pozneje uredili dovoljenje za začasno ali stalno prebivanje oziroma slovensko državljanstvo (14.100), in tiste, ki so vodeni kot osebe, ki si niso uredile nikakršnega statusa v Sloveniji (4.205). *»Oduisno od vira so ugibanja o številu izbranih nihala med 83.000, izpeljanimi iz dokumenta ministrstva za notranje zadeve o upravnih zadevah tujcev št. 0012/1-252/62-96 z dne 4. marca 1996 (vendar je številka, izpeljana iz tega dokumenta, netočna, saj dokument navaja število tujcev z dne 31. 12. 1995) in 62.816, kolikor naj bi navedlo ministrstvo za notranje zadeve Helsinškemu monitorju Slovenije decembra 2000, vendar po ocenah Helsinškega monitorja Slovenije naj bi bilo izbranih oseb veliko več, in sicer okoli 130.000.«* (IHF 2001 Slovenia Report. V: Dedić, Jalušič, Zorn 2003: 42). Ker je nemogoče izvedeti pravo število, se ponavadi uporablja podatek MNZ iz leta 2002 in se zato govori o 18.305 osebah.

⁶ Med drugim so posledice izbrisa: izguba zdravstvenega zavarovanja, nemožnost legalne zaposlitve ali izguba zaposlitve, odrekanje pravice do zaslužene pokojnine, nemožnost odkupa stanovanja, nemožnost nadaljevanja šolanja, razdruževanje družin (zaradi izgonov ali formalno kot družinskih članov na uradnih zaznamkih o gospodinjstvih skupnostih), zapiranje v Center za tujce in deportacije, kršenje pravice do formalnega priznavanja starševstva, nemožnost sklepanja vsakršnih pogodbenih razmerij, onemogočanje legalne vožnje z osebnim prevoznim sredstvom in registracija letega, izključitev iz politične participacije, vsakodnevna izpostavljenost samovoljnosti policije in uradnikov, nezmožnost kandidiranja za prejem socialne pomoči

državljeni RS, obravnavani kot tujci. S tem, da do 25. decembra 1991 kot tujce ne bi obravnavali tistih državljanov Jugoslavije, ki so ali bodo po 40. členu Zakona o državljanstvu RS lahko zaprosili za naše državljanstvo« (Tarča 2003 v Zrim 2005: 42, 43).

2. 10. – Skupščina Republike Slovenije na skupni seji obravnava stališča in sklepe (št. 000-01/00-3/36, 000-01/90-5/69 z dne 1. 10. 1991) ob izteku trimesečnega moratorija, predpisanega z Brionsko deklaracijo. Ti so povezani z nadaljnjim uresničevanjem osamosvojitvenih aktov. Med drugim je bilo sprejeto stališče, da zaradi neizpolnenih obveznosti iz Aneksa 1 in Aneksa 4 k Brionski deklaraciji ni prišlo do dogovora o prihodnjih povezavah med republikami SFRJ ter miru na ozemlju nekdanje skupne države. Ministrstvo za notranje zadeve 13 let pozneje o tem zapiše: *»Ker za izpolnitev teh zahtev ni odgovorna Republika Slovenija, ki je na svoji strani storila vse, za kar se je s podpisom skupne deklaracije in obeh aneksov zavezala, Skupščina Republike Slovenije ugotavlja, da z iztekom moratorija za Republiko Slovenijo vse te obveznosti dejansko prenehajo, nadalje pa je skupščina tudi ugotovila, da je potrebno izvajati sprejete zakone, med drugim tudi Zakon o tujcih«* (MNZ 2004a: 2).

26. 12. – Poteče šestmesečni rok za predajo vloge za sprejem v slovensko državljanstvo po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. Na tej podlagi približno 172.000 oseb pridobi slovensko državljanstvo.

1992

26. 2. – Za državljane SFRJ, ki so državljani druge republike in ki niso zaprosili za državljanstvo Republike Slovenije po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije ali jim je bila izdana negativna odločba, odločbe, so začele veljati določbe Zakona o tujcih (drugi odstavek 81. člena). Ministrstvo za notranje zadeve jim čez noč odvzame zakonito pridobljeni status oseb s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji – izbrise jih iz Registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije (RSP RS) po uradni dolžnosti, brez ustrezne zakonske podlage, brez upravne odločbe in ne da bi o tem obvestili prizadete osebe.⁴ S tem dejanjem 18.305⁵ ljudi (približno en odstotek prebivalcev Slovenije) izgubi pravno podlago za eksistenco, saj so jim bile odvzete vse pravice, vezane na status stalnega prebivališča.⁶ Njihovi dokumenti ne glede na datum izteka veljavnosti postanejo neveljavni in so nemalokrat uničeni. Mnogim s prevaro: naprošeni so, da si pridejo urediti papirje, ko pa so predložili zahtevane dokumente, so te uradniki uničili. Nekateri niso dobili nikakršnega pojasnila, drugi pa so dobili navodilo, naj si na Uradu za tujce uredijo status tujca. Za mnoge je bilo to skoraj nemogoče zaradi vojne v nekdanji SFRJ (od tam niso mogli pridobiti zahtevanih dokumentov), drugi pa so postopoma z velikimi težavami in izdatki pridobili zahtevane dokumente iz svojih rojstnih republik nekdanje SFRJ (Krivic v Dedić, Jalušič, Zorn 2003: 147, 148).⁷

27. 2. – Ministrstvo za notranje zadeve oziroma tedanja Uprava za upravno-pravne zadeve vsem občinskim upravnim organom za notranje zadeve v Republiki Sloveniji in Mestnemu sekretariatu za notranje zadeve mesta Ljubljane pošlje depešo (št. 0016/4-1496 8) z naslovom »Izvajanje zakona o tujcih – navodilo«, s katero jih obvesti, da je z 28. februarjem 1992 za vse državljane drugih republik, ki niso zaprosili za državljanstvo Republike Slovenije ali pa so dobili negativno odločbo, od takrat pa sta že potekla dva meseca, začel veljati Zakon o tujcih. V njej podpisani mag. Slavko Debelak, direktor Uprave za upravno-pravne zadeve, podsekretar, med drugim naroča: »Vsem tem osebam je zato potrebno s tem datumom pričeti urejati njihov status. Vzporedno s tem naj se prične tudi razčiščevanje evidenc. [...] V tem času je realno pričakovati številne probleme v zvezi z osebami, ki bodo z dnem 28/2-1992 postale tujci, niso pa do sedaj zaprosili niti začasno niti za stalno prebivanje. Opozarjamo vas, da listine, ki jih posedujejo, tudi če so izdane od pristojnih organov v naši državi in so še veljavne, zaradi spremenjenega statusa teh oseb zanje ne veljajo več. Zaradi različnega tolmačenja določil odpovedi prebivanja in prisilne odstranitve tujca [...] se pojavljajo nejasnosti zlasti v primerih, ko tujci pri nas bivajo neprijavljeni, [...]».⁸ Policijske enote vztrajajo, da mora v takih primerih upravni organ za notranje zadeve izdati odločbo o odpovedi prebivanja, kar pa ni v skladu z zakonom.« (Depeša MNZ, št. 0016/4-1496 8) Iz zakona o tujcih namreč izhaja, da lahko občinski upravni organ za notranje zadeve na predlog operativnih policijskih enot izda odločbo o odpovedi bivanja samo tistim tujcem, ki v Sloveniji prebivajo na podlagi veljavnega dokumenta. Če pa tujec pride v Slovenijo ilegalno oziroma na njenem ozemlju prebiva brez dovoljenja, je mogoče uporabiti le 28. člen, iz katerega izhaja, da lahko pooblaščen uradna oseba ONZ (Organa za notranje zadeve) tujca privede do državne meje in ga napoti čez državno mejo, brez kakršnekoli odločbe upravnega organa.⁹ Razčiščevanje evidenc pa je med drugim pomenilo, da so občinski organi za notranje zadeve vse izbrisane v računalniško vodenem RSP, ki je obstajal od začetka osemdesetih, začeli po marcu 1992 prenašati v evidenco tujcev, in to tako, »[...] da so samo pri njih pripisali opombo, da so jih obravnavali po 81. členu Zakona o tujcih in da je po 26. februarju 1992 njihovo prebivališče neznano ali da prebivajo na območju tiste republike nekdanje SFRJ, kjer so se rodili, čeprav je njihovo stalno prebivališče uradno bilo znano. Skratka, predpostavili so pravno fikcijo, da živijo nekje drugje, na neznanem. Uradniki so enotno v računalniku uporabili funkcijo SPT (SPrememba Tujca) in ne funkcije VNT (VNos Tujca). Ta postopek se uporablja samo takrat, kadar se dejansko stanje razlikuje od formalnega, zaradi česar bi moral upravni organ sam ali v sodelovanju z drugimi začeti postopke, da bi to neskladnost odpravil. Tega postopka seveda niso začeli« (Večer, 24. 1. 2004).

6. 5. – Vlada Republike Slovenije obravnava informacijo o izvrševanju Zakona o tujcih, ki zadeva predlog sporazuma o odpravi vizuma za vse nekdanje republike SFRJ. Kot izhaja iz predloga, so vse republike sprejele predlog, z izjemo Ministrstva za zunanje zadeve Srbije in Črne gore, ki je zaradi nepriznavanja Republike Slovenije in Republike Hrvaške odgovorilo negativno (MNZ 2004a: 2).

13. 5. – Vlada Republike Slovenije sprejme sklep o striktnem izvajanju določb Zakona o tujcih v tistem delu, ki se nanaša na vizume za državljane Jugoslavije (torej za državljane nekdanjih republik Srbije in Črne gore). MNZ zato izda navodilo, da lahko državljani Jugoslavije vstopajo v Slovenijo izključno na podlagi veljavne

ter izguba drugih pravic, vezanih na status stalnega prebivališča: pravica do starševskega dodatka, državna pokojnina, varstveni dodatek, dodatek za pomoč in postrežbo, pravice vojnih invalidov, pravica do pomoči ob rojstvu otroka, nadomestilo preživnine, varstvo v splošnih in posebnih socialnih zavodih, varstvo v drugi družini, nadomestilo za invalidnost, dodatek za tujo nego in pomoč itn. (Dedič, Jalušič, Zorn 2003: 134–135, Večer, 24. 2. 2004).

⁷ Tu je še določeno število ljudi, ki so bili rojeni v Sloveniji in zato niso mogli od nikoder pridobiti zahtevanih dokumentov. Posledično obstajajo osebe, ki so iz republike nekdanje SFRJ pridobile dokumente na podlagi fiktivnih podatkov, ki so jih predložile v Uradu za tujce, da so sploh lahko zaprosile za dovoljenje za stalno prebivanje.

⁸ Glede na to, da je izbranim s tem datumom prenehala veljati prijava stalnega bivališča, hkrati pa tudi vsi osebni dokumenti, so bili nenadoma postavljeni v vlogo neprijavljenih tujcev in tako izenačeni z osebami, ki so nelegalno vstopile v Republiko Slovenijo.

⁹ Depeša je v javnost prišla šele leta 2004. Pri urejanju statusa izbranih leta 1992 je namreč obstajala pravna praznina in zato je moralo obstajati neko konkretno in podpisano formalno navodilo (depeša), ki je uslužbencem predstavljalo napotek, v katero smer morajo reševati primere.

¹⁰ Tako naj bi bilo izdanih: v 1992. letu 1.468, v 1993. letu 763, v 1994. letu 361, v 1995. letu 312, v 1996. letu 640 in v 1997. letu 1.259 dovoljenj za stalno prebivanje, skupaj 4.893 (Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94).

¹¹ Leta 1999 pa je Ustavno sodišče v odločbi št. U-I-284/94 razsodilo tudi, da bi morala Vlada, ko je ugotovila, da Zakona o tujcih v praksi ni mogoče uporabiti tudi za državljane drugih republik, zakonodajalcu predlagati ureditev njihovega pravnega statusa, ne pa s sklepom poseči v zakonodajno pristojnost (Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94).

potne listine, izdane s strani pristojnih organov. V praksi je to pomenilo, da so morali organi mejne kontrole Republike Slovenije zavračati pri vstopu v državo državljane teh dveh republik, če niso imeli izdanih potnih listin s strani pristojnih organov istih republik (ibid.).

4. 6. – Minister za notranje zadeve Igor Bavčar na Vlado republike Slovenije pošlje dopis (št. 0016/1-S-010/3-91) z naslovom »Odrpta vprašanja o izvajanju zakona o tujcih«, v katerem predlaga, naj se Vlada Republike Slovenije seznanji s situacijo državljanov drugih republik nekdanje SFRJ, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo po 40. členu ali pa jim je bila prošnja zavrnjena, ter se do nje opredeli, saj gre za kompleksno problematiko, ki ima tako politični predznak kot tudi finančne posledice. Med drugim v njej zapiše: »Po naših ocenah gre za 40.000 oseb, ki so tako po sili zakona oziroma na podlagi negativne odločbe o državljanstvu postali tujci in si urejajo svoj status prebivanja v Republiki Sloveniji. Dosedanja praksa pri sprejemanju vlog za stalno in začasno prebivanje kaže na to, da je večina vlog oprtih na eksistenčne razloge, ki naj bi upravicevali

razlog prebivanja v Republiki Sloveniji (daljše prebivanje v Republiki Sloveniji, zaposlitev, poroka z državljanom Republike Slovenije, nepremično premoženje itd.)« (Dokument MNZ št. 0016/1-S-010/3-91) Omeni tudi, da je MNZ do 1. junija 1992 prejelo 800 vlog za stalno prebivanje in da problem dovoljenja za začasno prebivanje postaja čedalje večji, saj je samo MSNZ Ljubljana do istega datuma izdal več kot 5.000 dovoljenj za začasno prebivanje. Poudarja, da: »je /p/oseben problem reševanje vlog za stalno prebivanje, ker sta se izoblikovali dve pravni stališči. Prvo upošteva institut 'pridobljenih pravic', po katerem bi v primeru negativne odločbe šlo za enostransko odvzemanje pravic, ki so jih te osebe pridobile pred 23/12-1990 oziroma 25/5-1991. Po tej interpretaciji bi vse osebe, ki so po prejšnjih predpisih imele prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji, obdržale stalno prebivališče ne glede na spremembo statusa. Drugo stališče pa izhaja iz tolmačenja zakona, ki daje možnost pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje šele po treh letih dovoljenja za začasno prebivanje« (dokument MNZ št. 0016/1-S-010/3-91). Ta dilema naj bi bila bistvenega pomena, saj gre za odločanje o eksistenčnih pravicah, ki bi jih morala zagotavljati država. Vseeno pa ostaja odprto vprašanje, komu dovoljevati stalno prebivanje, zlasti zato, ker je že pridobljeno dovoljenje težko odpovedati. Minister za notranje zadeve dopis konča z naslednjim: »Ministrstvo za notranje zadeve meni, da so bile v fazi osamosvajanja Republike Slovenije upoštevane vse pravice državljanov republik nekdanje Jugoslavije, ki izhajajo iz mednarodnih konvencij in meddržavnih pogodb. Osamosvojitveni zakoni [...] so v največji meri dopustili svobodno odločanje o statusu teh oseb. Zato menimo, da je treba v nadaljnjih postopkih odmisлити pridobljene pravice, saj so se jim odrekli zavestno, in zato je treba dosledno upoštevati določbe Zakona o tujcih.« (Dokument MNZ št. 0016/1-S-010/3-91) Na seji vlade, ki je obravnavala omenjeni dokument, so se opredelili za interpretacijo Igorja Bavčarja (Večer, 26. 2. 2005).

3. 9. – Ker osebe, ki so bile izbrisane iz RSP, nikakor niso mogle izpolnjevati pogojev, predpisanih v Zakonu o tujcih, ki zadevajo izdajo dovoljenja za stalno prebivanje – predvsem niso mogle izpolnjevati pogoja triletnega neprekinjenega prebivanja na območju Slovenije na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje –, je Vlada na svoji 18. seji sprejela sklep št. 260-01/91-2/5-8. Na podlagi le-tega naj bi se pri obravnavanju vlog za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje upoštevalo, da je izpolnjen pogoj prebivanja tudi takrat, ko je imela takšna oseba na območju Republike Slovenije prijavljeno stalno prebivališče najmanj tri leta in je tukaj tudi dejansko živela, preden so zanj začele veljati določbe Zakona o tujcih.¹⁰ Vendar pa ta sklep še vedno predvideva, da si izbrisani sami uredijo status tujca, torej da vložijo prošnjo za dovoljenje za stalno prebivanje, hkrati pa o svojem sklepu izbrisanih ni obvestila (Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94).¹¹

1994

Tanja Petovar ustanovi Civic Link, Hišo za človekove pravice Helsinški monitor Slovenije (HMS), ki se poleg Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin verjetno prva sooči s problemom izbrisanih. Po besedah dolgoletne predsednice HMS Neve Miklavčič Predan so se že leta 1994 na HMS začeli množično oglašati izbrisani, ki so imeli mnogotere težave pri urejanju statusa. Ta tema je bila zato osrednja v njihovih letnih poročilih vse do leta 2002 (Večer, 1. 4. 2004, poročila HMS).

13. 5. – Ljubo Bavcon, nekdanji predsednik Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin,¹² ima – po dveh letih (1992–1994) pisnih, ustnih in telefonskih intervencij pri Slavku Debelaku in tedanjemu ministru za notranje zadeve Andreju Šteru o nezakonitih in sovražnih dejanjih Ministrstva za notranje zadeve do posameznih Neslovencev – sestanek s tedanjim predsednikom vlade Janezom Drnovškom. Pred tem mu pošlje obilno dokumentacijo Sveta, na sestanku pa ga še osebno seznanj s kršitvami. Na sestanku mu predsednik vlade obljubi, da bo vlada ustavila nadaljevanje tovrstne politike. »Po tem na videz obetavnem pogovoru s predsednikom vlade se ni zgodilo nič, in to je bilo zame zadostno znamenje, da ne gre za posamezne primere kršitev pravnih pravil in človekovih pravic, marveč za sistematično državno politiko izganjanja nezaželenih Neslovencev« (odprto pismo Ljuba Bavcona, Dnevnik, 10. 5. 2003).

14. 11. – Blagoje Miković poda prvo pobudo na Ustavno sodišče zoper Zakon o tujcih. Za njim isti zakon izpodbija več posameznikov, vendar Ustavno sodišče začne obravnavo le-teh šele tri leta pozneje, natančneje 24. junija 1998 (odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94).

1995

Ustanovljen je Urad varuha človekovih pravic, ki že v prvem letnem poročilu poudari problematiko izbrisanih. Od takrat se izbrisani v poročilih pojavljajo vsako leto (Posebno poročilo UVČP, 2004).

20. 11. – Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-266/95, s katero ustavni sodniki razglasijo za neustavno zahtevo za razpis referendumu o odvzemu državljanstev, ki so bila izdana na podlagi 40. člena Zakona o državljanstvu (Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-266/95).

1996

4. 3. – Minister za notranje zadeve Andrej Šter predsedniku Državnega sveta dr. Ivanu Kristanu pošlje dokument z naslovom »Upravni postopki v zadevah tujcev – odgovor« (šifra 0012/1-252/62-96), v katerem odgovarja na »[...] zastavljena vprašanja, ki zadevajo čas trajanja in število nedokončanih upravnih postopkov v statusnih zadevah tujcev, in sicer postopkov za pridobitev dovoljenj za začasno in stalno prebivanje tujcev ter postopkov za pridobitev slovenskega državljanstva, pri čemer je še posebej poudarjen problem oseb – častnikov nekdanje skupne Jugoslovanske armade, ki že nekaj desetletij prebivajo na območju Republike Slovenije. Navedeni naj bi bili neprostoovoljno izbrisani iz evidence prebivalstva in bili tako že peto leto brez identifikacijskih dokumentov« (Dokument MNZ, šifra 0012/1-252/62-96 1996: 1). Po navedbi zakonodaje iz leta 1991, ki ureja področje legalnih statusov državljanov drugih republik nekdanje SFRJ, ki so imeli v Sloveniji pred tem prijavljeno stalno bivališče, minister za notranje zadeve zapiše: »Občinski upravni organi za notranje zadeve [...] so z dnem, ko so za te osebe začele veljati [odločbe] 81. člena Zakona o tujcih, prenesli te osebe iz obstoječega registra stalnega prebivalstva v evidenco tujcev. Od navedenega dne so si morale te osebe v Republiki Sloveniji urediti status tujca po Zakonu o tujcih, prebivališče pa so lahko oziroma so ga bile dolžne prijaviti le na podlagi predhodno izdanega dovoljenja za prebivanje ali delovnega oziroma poslovnega vizuma. *Ex lege* so bile tudi izbrisane iz centralnega registra slovenskih državljanov. Centralni register prebivalstva je zbir občinskih registrov

¹³ Če povzamemo, v Sloveniji je bilo 31. decembra 1995 registriranih 83.136 tujcev.

¹⁴ Četudi iz dokumenta ni razvidno točno število izbranih ali koliko izbranih je v tem obdobju dejansko prebivalo v Sloveniji, je ta dokaz, da so se slovenske oblasti že v začetku leta 1996 zavedale položaja nekdanjih stalnih prebivalcev Slovenije, pa kljub temu do leta 1999 niso storile ničesar.

¹⁵ Očitno je, da gre za osebe, ki so imele v Republiki Sloveniji prijavitelno stalno bivališče, saj so lahko zaprosile za sprejem v slovensko državljanstvo do 25. decembra 1991.

stalnega prebivalstva in računalniško vodena evidenca o stalnih prebivalcih, državljanih Republike Slovenije [...], zato gre pri črtanju tujcev, državljanov drugih republik nekdanje SFRJ, iz tega registra samo za vzpostavitev evidenc v skladu s tem pravilnikom. Zahteva, da se avtomatično prizna status tujca z izdanim dovoljenjem za stalno prebivanje [...], je iz prej navedenih zakonskih razlogov nemogoča« (Dokument MNZ, šifra 0012/1-252/62-96 1996: 2). Naprej navaja, da so upravne enote in MNZ tudi po 26. 2. 1992 sprejemale vloge za izdajo dovoljenja za bivanje ali delovnih oziroma poslovnih vizumov navedenih oseb (»zatečenih državljanov drugih republik nekdanje SFRJ«), »[...] saj je tako narekovala specifičnost nastanka tujcev v Sloveniji kot posledica osamosvojitve države in s tem reševanja tako imenovanega zatečenega stanja. Potrebe po urejenem statusu tujca so se pri mnogih pokazale šele pozneje. Počasi je situacija večino državljanov drugih republik nekdanje SFRJ pripeljala do tega, da so si uredili ali začeli urejati prebivanje v Republiki Sloveniji. Na podlagi računalniške evidence Ministrstvo za notranje zadeve ocenjuje, da v Republiki

Sloveniji kljub temu prebiva nekaj tisoč ljudi, ki so tu prebivali še pred osamosvojitvijo in si svojega statusa kot tujci iz različnih vzrokov še niso uredili« (Dokument MNZ, šifra 0012/1-252/62-96 1996: 2). V nadaljevanju dokumenta minister navaja tujsko zakonodajo, povezano z vstopom, prebivanjem v državi in izgonom ter osebnimi dokumenti za tujce, nato pa Državnemu svetu posreduje podatke iz računalniške evidence, po kateri je imelo na dan 31. decembra 1995 oznako tujec 80.181 oseb: 35.260 oseb z urejenim statusom tujca, 20.432 oseb, katerim je potekla veljavnost statusa tujca, in 24.489 oseb, ki si ni nikoli urejalo statusa tujca v Republiki Sloveniji. Tem številom doda še 2.955 oseb, ki imajo vloženo prošnjo za izdajo dovoljenja za stalno ali začasno bivanje.¹³ »Navedeni podatki kažejo, da je v računalniški evidenci 44.921 oseb z oznako 'tujec', ki jim je potekla veljavnost dovoljenja za prebivanje oziroma, ki niso nikoli urejali svojega statusa v Republiki Sloveniji, hkrati pa ne vemo, ali na območju Slovenije dejansko prebivajo [...]. V večini primerov gre za tako imenovane zatečene tujce, ki so bili pred 26. februarjem 1992 evidentirani v registru stalnega prebivalstva in zdaj 'bremenijo' evidenco tujcev. Predvidevamo lahko, da večina teh tujcev ne prebiva več v Sloveniji, saj si več kot polovica ni nikoli urejala statusa tujca oziroma začasnega begunca.« (Dokument MNZ, šifra 0012/1-252/62-96 1996: 4)¹⁴

16. 7. – Evropska komisija v dokumentu z naslovom Agenda 2000 – Mnenje komisije o prošnji Slovenije za članstvo v Evropski uniji zapiše: »Slovenski organi še vedno niso uredili državljanskih vprašanj, ki izhajajo iz razpada nekdanje Jugoslavije. Osebe, ki so začasno¹⁵ bivale na ozemlju Slovenije in so želele pridobiti slovensko državljanstvo, so to lahko storile do 25. decembra 1991. Takšnih je bilo več kot 98 odstotkov prosilcev. Od takrat je bilo vloženih 16.000 novih prošenj; 6.000 je bilo odobrenih, 900 pa zavrnjenih. Vprašanje, ki ga bo treba še rešiti, se nanaša na skupino okoli 6.000 oseb brez državljanstva, ki iz najrazličnejših razlogov niso zaprosile niti za slovensko državljanstvo niti za status begunca. Vlada bo za rešitev tega problema uvedla ustrezne ukrepe« (Agenda 2000 – Mnenje komisije o prošnji Slovenije za članstvo v Evropski komisiji 1997: 17). Ker je bilo mnenje o Sloveniji kljub temu ugodno, je bila decembra 1997 uvrščena v prvi krog držav za začetek pogajanj za vstop v EU, ki so se 31. marca 1998 tudi uradno začela.

1998

Delegacija EU obišče MNZ in zahteva, da Slovenija uredi status državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki živijo v Republiki Sloveniji z neurejenim statusom (Dedič, Jalušič, Zorn 2003: 142).

5. 11. – Evropska komisija v svojem Rednem poročilu komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v Evropsko unijo za leto 1998 med drugim zapiše: »Zamude pri prošnjah za državljanstvo so še vedno precejšnje, čeprav se

zmanjšujejo. Slovenija še ni rešila problema oseb brez urejenega statusa. Po oceni UNHCR je zdaj v Sloveniji okoli 5.000 do 10.000 oseb brez pravnega statusa (večinoma državljanov republik nekdanje SFRJ). Čedalje bolj se zavzemajo za to, da bi vprašanje rešili s posebnim zakonom, ki bi urejal vprašanje zadevnih oseb« (Redno poročilo komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v Evropsko unijo 1998: 12).

1999

4. 2. – Ustavno sodišče v novi sestavi razsodi o pobudi Blagoja Mikovića in Vojislava Tomića in v odločbi št. U-I-284/94 zapiše, da Zakon o tujcih v določenih členih ni v skladu z Ustavo ter da je bil izbris neustaven, ker ni imel zakonske podlage. V odločbi je tudi zapisano, da naj bi obstajala pravna praznina, saj status izbrisanih po preteku 6-mesečnega roka, v katerem bi lahko zaprosili za državljanstvo, ni bil urejen. »Načela pravne države so kršena, ker zakon ni uredil prehoda pravnega statusa državljanov drugih republik, ki so imeli v Republiki Sloveniji stalno prebivališče in so na njenem ozemlju tudi dejansko živeli, v status tujca.« (odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94) Ustavni sodniki zapišejo še, da se Zakon o tujcih ne bi smel uporabljati za izbrisane, ki so bili v bistveno slabšem položaju kot drugi tujci, in je bil zato diskriminatoren. Ustavno sodišče naroči zakonodajalcu, da v šestih mesecih spremeni zakon v skladu z Ustavo, do takrat pa morajo biti ustavljeni izgoni izbrisanih oseb iz Slovenije. Eden izmed sodnikov, dr. Lojze Ude, v 1. točki svojega pritrldilno ločenega mnenja opozori, da bi bila mogoča drugačna interpretacija Zakona o tujcih, ki ne bi privedla do izbrisa (Dedić, Jalušič, Zorn 2003: 52, 53, 142, Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94).

10. 6. – Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-89/99, v kateri sodniki razsodijo, da je tretji odstavek 40. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije v neskladju z Ustavo, ker za izbrisane predpisuje strožje pogoje v primerjavi z drugimi tujci, in sicer, da jim je državljanstvo lahko zavrnjeno na podlagi arbitrarnega mnenja organa za notranje zadeve o nevarnosti prosilca za javni red Republike Slovenije. Ustavni sodniki zapišejo, da zakonodajalec za določitev dodatnega pogoja ni imel utemeljenega razloga, ki bi pretehtal varovano zaupanje v pravo (Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-89/99).

1. 7. – Odločba Ustavnega sodišča št. Up-333/96, v kateri ustavni sodniki ponovijo argumente, navedene v odločbi št. U-I-284/94, in sicer da je 81. člen Zakona o tujcih v neskladju z Ustavo. Zato Ustavno sodišče razsodi, da je pristojna upravna enota »[...] zavezana pritožnike do sprejetja zakona, ki bo uredil status državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji oziroma do poteka v njem določenih rokov, ponovno vpisati v register stalnih prebivalcev Republike Slovenije in mu za ta čas izdati vozniško dovoljenje« (Odločba Ustavnega sodišča št. Up-333/96).

8. 7. – Državni zbor sprejme Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v RS (ZUSDDD), ki v 1. členu omogoči pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje vsakemu »/d/ržavljanu druge države naslednice nekdanje SFRJ (v nadaljnjem besedilu: tujec), ki je na dan 23. decembra 1990 imel na območju Republike Slovenije prijavljeno stalno prebivališče in od tega dalje v Republiki Sloveniji tudi dejansko živi, oziroma tujcu, ki je na dan 25. junija 1991 prebival v Republiki Sloveniji in od tega dne v njej tudi dejansko neprekinjeno živi, ne glede na določila zakona o tujcih [...], če izpolnjuje pogoje, določene v tem zakonu.« Zakon začne veljati šestdeseti dan po objavi v Uradnem listu (29. septembra), rok za predajo vlog pa je le tri mesece¹⁶ in poteče konec leta 1999. V tem času na upravne enote prispe 12.931 vlog, do 31. decembra 2006 pa je po ZUSDDD 12.199 oseb pridobilo dovoljenje za stalno prebivanje (ZUSDDD, Tujski in državljsanski statusi, Tiskovna konferenca Urada za upravne notranje zadeve, 19. 6. 2002, 24 ur – spletni vir, 14. 2. 2007).

15. 7. – Odločba Ustavnega sodišča št. Up-60/97, v kateri ustavni sodniki zopet ponovijo argumente, navedene v odločbi št. U-I-284/94, torej da je 81. člen Zakona o tujcih v neskladju z Ustavo, ter podajo podobna navodila kot v odločbi Ustavnega sodišča št. Up-333/96 (Odločba Ustavnega sodišča št. Up-60/97).

19. 9. – Evropska komisija v svojem Rednem poročilu komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v Evropsko unijo za leto 1999 zapiše: »Slovenija rešuje vprašanje neurejenega statusa nekdanjih jugoslovanskih državljanov (5.000–10.000 ljudi) z zakonom, sprejetim julija 1999, ki tem ljudem omogoča, da zaprosijo za dovoljenje za stalno bivanje v treh mesecih od začetka veljavnosti tega zakona« (Redno poročilo komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v Evropsko unijo 1999: 16).

2000

18. 5. – Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-295/99, ki razveljavi tri alineje ZUSDDD, ker so v njih navedene omejitve za odobritev dovoljenja za stalno prebivanje strožje od pogojev za odvzem dovoljenja za stalno prebivanje tujcu (interno gradivo Mirovnega inštituta, avtorica Neža Kogovšek).

2001

27. 11. – Začetek 10-dnevne gladovne stavke Aleksandra Todorovića na parkirišču živalskega vrta v Ljubljani (osebna korespondenca z Aleksandrom Todorovićem).

29. 11. – Minister za notranje zadeve Rado Bohinc (ZLSD) na tiskovni konferenci o noveli zakona o tujcih predstavi število tujcev z različnimi legalnimi statusi v Sloveniji. Med te spadajo osebe z dovoljenjem za stalno prebivanje, dovoljenjem za začasno prebivanje ter začasnim zatočiščem. V sklopu prvih omeni tudi 8.000 zatečenih tujcev iz nekdanjih jugoslovanskih republik (Delo, 30. 11. 2001).

2002

26. 2. – Ustanovitev Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije (DIPS) na Ptuj. Občinska oblast najprej poskuša onemogočiti registracijo društva in sicer z več argumenti: ker ima društvo politične cilje – eden izmed njih je namreč tudi spreminjanje zakonodaje; ker je v svojem imenu uporabilo besedo izbrisani, kar naj bi bilo po mnenju Upravne enote Ptuj zavajajoče; in ker se je društvo prvotno imenovalo Društvo izbrisanih v Republiki Sloveniji – Združenje za človekove pravice, za društva pa je izrecno prepovedana uporaba besedne zveze Republika Slovenija. Pozneje Upravna enota Ptuj popusti pritiskom ustanoviteljev in njihovega pravnega svetovalca, nekdanjega ustavnega sodnika Matevža Krivica. Podana je prva izjava za javnost, ki se začne z naslednjimi besedami: »Na današnji dan, točno pred desetimi leti, je bilo v Republiki Sloveniji izločenih iz registra stalnega prebivalstva, najmanj (po nam znanem podatku iz leta 1996) 83.136 oseb.¹⁷ Zakonska podlaga tega ukrepa nam še danes ni znana. Nadaljnje ravnanje zakonodajnih, upravnih in izvršnih organov oblasti nam daje neizpodbitne dokaze o načrtnosti in sistematičnosti tega početja – »etnične dekontaminacije«, ki je delno tudi uspela« (Izjava za javnost DIPS). Hkrati pozovejo državne organe k razmisleku ter čim prejšnjemu reševanju položaja.

10. 6. – Ustavno sodišče prejme pobudo zoper ZUSDDD, ki jo vložita DIPS in Helsinški monitor Slovenije (Dedič, Jalušič, Zorn: 2003, 143).

19. 6. – Na tiskovni konferenci Urada za upravne notranje zadeve (MNZ) z naslovom Tujski in državljski statusi minister dr. Rado Bohinc (ZLSD) prvič uradno predstavi število izbrisanih. V dokumentu, pripravljenem za to priložnost, je zapisano: »Ker pa se v javnosti pojavljajo različne številke o tem, koliko naj bi bilo teh oseb, od 130.000 do 83.000, je Ministrstvo za notranje zadeve s pomočjo upravnih enot preverjalo stanje in ugotovilo, da je bilo v registru stalnega prebivalstva na dan 25. februarja 1992 takšnih oseb 29.064. Od teh jih je po 25. februarju 1992:

- 7.339 pridobilo slovensko državljanstvo na podlagi redne naturalizacije
- 4.210 pridobilo dovoljenje za stalno prebivanje tujca
- 2.551 pridobilo dovoljenje za začasno prebivanje tujca.

Skupaj si je torej v Republiki Sloveniji uredilo svoj status 14.100 oseb, je pa ugotovljeno, da si je:

- 9.528 oseb odjavilo stalno prebivališče pred 26. februarjem 1992
- 1.231 oseb pa je odjavilo prebivališče po 25. februarju 1992.

V registru ostaja še 4.205 oseb, ki si niso uredile nobenega statusa.« (Tujski in državljski statusi, Tiskovna konferenca Urada za upravne notranje zadeve, 19. 6. 2002) V istem dokumentu je navedeno tudi, da je bilo med 29. septembrom in 29. decembrom 1999 po ZUSDDD vloženih 12.931 prošenj za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje, do 17. junija 2002 pa jih je bilo pozitivno rešenih 9.514,¹⁸ poleg tega pa še 1.010, ki so jih posamezniki vložili na podlagi zakona o tujcih, vendar je ministrstvo ugotovilo, da je zanje ugodneje, če se postopek nadaljuje po ZUSDDD.¹⁹ Na ta datum je ostalo nerešenih 2.405 vlog, vloženih po ZUSDDD.

Julij – Helsinški monitor Slovenije poda ovadbo zoper Igorja Bavčarja, ministra za notranje zadeve v času izbrisa, Rada Bohinca, tedanjega ministra za notranje zadeve, in Marka Pogorevca, tedanjega direktorja generalne policijske uprave, v kateri jih obtoži izbrisa 83.560 ljudi iz RSP RS, kar je povzročilo kršitev več človekovih pravic tem osebam, obtoženim pa očita tudi genocid (Večer, 2. 8. 2002).

21.–23. 10. – Drugi obisk Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) v Sloveniji (ECRI, Drugo poročilo o Sloveniji 2003).²⁰

25. 10. – Državni zbor sprejme Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS-Č), ki v 19. členu določa: »Za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije lahko v roku enega leta od dneva uveljavitve tega zakona zaprosi polnoletna oseba, ki je imela na dan 23. decembra 1990 na območju Republike Slovenije prijavljeno stalno prebivališče in od tega dne v Republiki Sloveniji tudi neprekinjeno živi [...]«, če izpolnjuje tudi druge pogoje iz istega zakona.²¹ Zakon začne veljati 29. novembra 2002. Na podlagi 19. člena ZDRS-Č je bilo vloženih 2.959 prošenj, do 31. decembra 2006 pa naj bi jih bilo pozitivno rešenih 1.729 (24 ur – spletni vir, 14. 2. 2007).

26. 10. – Prvi poziv DIPS državi in javnosti, v katerem člani društva opozorijo, da protiustavno stanje še vedno traja in da bi bila edina pravna rešitev problema vrnitev statusa tujca s stalnim prebivališčem vsem izbrisanim od 25. februarja 1992 naprej. Hkrati državi sporočijo, da se bo morala prej ali slej soočiti s problemom tistih izbrisanih, ki so bili deportirani ali pa jim je bil preprečen vstop v Slovenijo na podlagi liste nezaželenih, ki naj bi jo država kljub njeni očitni nezakonitosti še vedno uporabljala (Prvi poziv DIPS državi in javnosti).

8. 11. – Seja odbora Državnega zbora za notranjo politiko, ki obravnava mnenje vlade do ustavne pobude zoper ZUSDDD. Predstavnica Zakonodajno-pravne službe Državnega zbora Tina Bitenc Pengov na seji zatrdi, da so bili pravni postopki države do izbrisanih ves čas korektni in da so imeli ustavno podlago, kljub temu pa dopušča možnost, da so bili postopki nezakoniti v posameznih primerih. Hkrati pa se odzove precej negativno do morebitnega vračanja statusa od februarja 1992 naprej. Odbor se na koncu podpiše pod mnenje Zakonodajno-pravne službe in tako omogoči, da je pobuda posredovana na Ustavno sodišče (Večer, 9. 11. 2002).

¹⁸ Zavrženih je bilo 198 vlog, postopek je bil ustavljen v 784 primerih, v 29 primerih pa je bila vloga zavržena.

¹⁹ Pri tem je potrebno poudariti, da naj bi po podatkih MNZ v samo treh mesecih po ZUSDDD prošnja za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje vložilo skoraj 13.000 ljudi. Iz tega števila ne moremo razbrati, koliko oseb med prosilci je izbrisanih, saj so po omenjenem zakonu do dovoljenja za stalno prebivanje upravičeni tudi tisti, ki so na dan osamosvojitve prebivali v Republiki Sloveniji, ne da bi imeli na njenem ozemlju prijavljeno stalno bivališče, in so od takrat naprej na njenem ozemlju tudi dejansko neprekinjeno živeli. Vseeno pa ta podatek (še posebno upoštevajoč tudi navedena števila o osebah, ki so si že uredile legalni status) kaže, do kolikšne mere je bil razširjen problem oseb, ki so bile določeno obdobje brez dovoljenja za stalno prebivanje in so v Sloveniji v tem trenutku živele že polnih 10 let.

²⁰ Prvi obisk predstavnikov ECRI v Sloveniji je bil februarja 1997, vendar izbrisani niso omenjeni v Poročilu, ki je bilo objavljeno marca 1998.

²¹ Če prosilec opravi izpit iz slovenskega jezika; če v matični državi ali v Sloveniji ni obsojen na zaporno kazen, daljšo od enega leta; če sprejetje te osebe v državljanstvo RS ne pomeni nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države in če poda izjavo, da se strinja s pravnim redom RS (Zakon o državljanstvu RS).

²² MNZ se je v skladu z odločbo ustavnega sodišča odločilo, da bo stalno prebivanje od 26. februarja 1992 naprej z dopolnilnimi odločbami vrnilo le tistim, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje, ne pa tudi tistim, ki so v vmesnem času pridobili državljanstvo ali dovoljenje za začasno prebivanje. Kljub temu pa ni jasno, kako so prišli do omenjenega števila.

²³ Andrej Šter, Borut Trekman, Polde Bibič, Tadej Labernik, Matjaž Kmecl, Evgen Bavčar, Dane Zajc, Niko Grafenauer, Viktor Blažič, Vinko Beznik, Tone Horvat, Srečko Lisjak in drugi.

23. 12. – Okrogla miza »Kdo so izbrisani iz RSP RS?«, Večer multitud v organizaciji gibanja Dostje! in Kluba Gromka v AKC Metelkova mesto v Ljubljani (www.dostje.org, 31. 5. 2007).

2003

24. 2. – Otvoritev prvega tedna izbrisanih z okroglo mizo DIPS v Cankarjevem domu v Ljubljani, z naslovom »Izbris: Pravna zmota ali ideologija – čigava?« (www.dostje.org, 15. 5. 2007).

25. 2. – Nadaljevanje aktivnosti v okviru tedna izbrisanih na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani z okroglo mizo »Ljudje brez« (ibid.)

26. 2. – Skupščina DIPS v gostilni Pri Jovotu in protestni shod pred ključnimi državnimi institucijami (ibid.).

– Drugi poziv DIPS državi in javnosti, v katerem člani društva izrazijo razočaranje zaradi pomanjkanja odziva na njihov prvi poziv. Zato v pričakovanju razzodbe Ustavnega sodišča med drugim zapišejo: »Če bo ta odločitev za nas pozitivna, o čemer ne dvomimo, sprašujemo vlado in državni zbor oziroma politične stranke, ali nameravajo tudi to odločitev Ustavnega sodišča izigrati, tako kot so tisto iz leta 1999« (Drugi poziv DIPS državi in javnosti).

27. 2. – Informativno predavanje za tuja veleposlaništva v Sloveniji na Visoki šoli za socialno delo (www.dostje.org, 15. 5. 2007).

7. 3. – DIPS Komisarja za človekove pravice pri Svetu Evrope Alvara Gil-Roblesa obvesti o vprašanju izbrisanih (Pismo DIPS, 7. 3. 2003).

27. 3. – DIPS vložil kazensko prijavo zoper poslanca Zmaga Jelinčiča Plemenitega in generalnega sekretarja vlade Mirka Bandlja zaradi sovražnega govora proti izbrisanim v oddaji Trenja z dne 6. marca 2003. Zmago Jelinčič Plemeniti je ovaden zaradi izjave, da bi te ljudi »[...] v demokratični Evropi naložili na kamione, na vagone ali pa v letala in jih poslali v matično domovino«, Mirko Bandelj pa je izjavil, da tistemu, ki je »kakor koli kaj storil proti tej državi, ni mesta v tej državi«. Kazensko prijavo je sodišče ovrglo (www.dostje.org, 15. 5. 2007).

3. 4. – Ustavno sodišče (odločba št. U-I-246/02) odloči, da Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ (ZUSDDD) v nekaterih točkah ni v skladu z Ustavo, ker državljanom drugih republik nekdanje SFRJ, ki so bili 26. februarja 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivališča RS, od navedenega datuma ne priznava stalnega bivališča. Ministrstvu za notranje zadeve zato naloži, da v šestih mesecih odpravi neskladje z Ustavo. Tistim, ki so že pridobili dovoljenje za stalno prebivanje, mora MNZ po uradni dolžnosti poslati ugotovitveno odločbo (t.i. dopolnilno odločbo) in jim vrniti status od 25. februarja 1992 do pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje. Za tiste, ki še nimajo nikakršnega bivalnega statusa v Sloveniji, pa mora v istem časovnem obdobju pripraviti nov zakon. Poleg tega ZUSDDD ni v skladu z Ustavo, ker ne definira jasno, kaj pomeni dejansko neprekinjeno bivanje, hkrati pa ne upošteva posebne situacije posameznikov, ki so bili izgnani iz Slovenije. Ustavno sodišče razzodbi še, da je bil trimesečni rok, v katerem je bilo mogoče podati vlogo, prekratek (odločba Ustavnega sodišča št. U-I-246/02).

15. 4. – Na novinarski konferenci ministrstva za notranje zadeve minister dr. Rado Bohinc (ZLSD) in vodja sektorja za migracije in naturalizacijo Alenka Mesojedec Pervinšek predstavita ukrepe, ki jih MNZ po odločbi Ustavnega sodišča pripravlja v zvezi z urejanjem statusa izbrisanih. Sprejeli naj bi dva ukrepa: za 4.025 ljudi, ki še vedno nimajo urejenega statusa, naj bi sprejeli nov zakon, ki bi omogočil pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, 7.310²² posameznikom, ki že imajo dovoljenje za stalno prebivanje, pa naj bi po uradni dolžnosti poslali dopolnilne odločbe, s katerimi bi jim priznali stalno bivališče od februarja 1992 naprej (Večer, 16. 4. 2003).

18. 4. – Eden izmed nekdanjih ministrov za notranje zadeve, takrat državni sekretar na MNZ, Andrej Šter, zbere skupino devetnajstih intelektualcev (pisatelji, umetniki, diplomati itn.),²³ ki pošlje javni poziv predsedniku

republike, predsedniku parlamenta in predsedniku vlade, v katerem protestirajo proti odločitvi Ustavnega sodišča. Nihče od naslovnikov ni odgovoril ali komentiral poziva (Večer, 19. 4. 2003).

– SNS na tiskovni konferenci pozove Državni zbor, naj zavrže sklep Ustavnega sodišča, saj naj bi šlo v veliki meri za ljudi, ki so nasprotovali osamosvojitvi Slovenije, predvsem pa naj ne bi bili nikoli izbrisani iz RSP, ampak samo nikoli vpisani v register državljanstev, ker tega niso hoteli (Večer, 19. 4. 2003).

7. 5. – Zakonodajnopravna služba DZ poda mnenje v zvezi z odločbo Ustavnega sodišča glede izbranih. Med drugim opozori, da način izvršitve odločbe Ustavnega sodišča v skladu z ustavno sodno prakso nima narave ustavnosodne presoje in ga lahko zakonodajalec spremeni z zakonom (MNZ 2004b: 1).

11.–14. 5. – Obisk komisarja za človekove pravice pri Svetu Evrope Alvara Gil-Roblesa v Sloveniji, ki drugi dan na tiskovni konferenci postavi v ospredje problem izbranih ter nujnost rešitve njihovega položaja (Večer, 13. 5. 2003).

Maj – Sašo Peče v imenu SNS vložil pobudo na Ustavno sodišče, naj vnovič pretehta ustavnost in zakonitost ZUSDDD, saj naj bi po njegovem mnenju Ustavno sodišče prekoračilo svoja pooblastila, ko se je postavilo v vlogo zakonodajalca in »sprejelo popolnoma nerazumljivo odločitev« (Delo, 30. 12. 2003 in 5. 2. 2004).

20. 5. – Ustanovni zbor območnega odbora Društva izbranih prebivalcev Slovenije z imenom DIPS Obala v Portorožu (Delo, 21. 5. 2003).

2. 6. – Odbor ZN za odpravo rasne diskriminacije (CERD) – ustanovljen na podlagi Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije – ob proučitvi petega periodičnega poročila o Sloveniji in svojih sklepnih ugotovitvah med drugim zapiše, da spremlja napredek Slovenije na področju urejanja državljanstva. Pri tem izrazi zaskrbljenost, da ima še vedno veliko oseb, ki v Sloveniji živijo brez državljanstva od osamosvojitve naprej, administrativne težave pri izpolnjevanju zakonskih pogojev za pridobitev bivalnega statusa in so posledično prikrajšani za zdravstvene in druge socialne pravice (Tožba na Evropsko sodišče za človekove pravice »Milan Makuc in ostali proti Sloveniji«, 4. 7. 2006).

23. 6. – Minister za notranje zadeve dr. Rado Bohinc (ZLSD) na novinarski konferenci pojasni, da je zakon o izbranih, ki naj bi implementiral odločbo Ustavnega sodišča, pripravljen za koalicijsko usklajevanje. Izjavi, da bodo morale strokovne službe pregledati 22.311 spisov, po nekaterih ocenah pa bi morali izdati približno 12.000 dopolnilnih odločb, s katerimi bodo izbranim vrnili status stalnega bivališča od izbriša do izdaje že pridobljenega dovoljenja za stalno prebivanje. Mnenja pravnih strokovnjakov glede tega, ali naj ministrstvo takoj začne izdajati odločbe, so po ministrovih besedah različna (MNZ 2004b: 1).

8. 7. – Objava drugega poročila Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI). V poglavju »Posebej pomembna vprašanja« je pod naslovom »Položaj manjšin narodov bivše Jugoslavije« posebej poudarjen problem izbranih. Med drugim v njem piše: »Na splošno ECRI poziva državne oblasti, da se zavzamejo za kar se da velikodušen pristop v protitež močnemu občutku krivice, ki ga doživljajo ljudje, katerih ime je bilo izbrisano iz registra stalnih prebivalcev. Kar se tiče vseh pripadnikov manjšin z območij nekdanje Jugoslavije, ECRI meni, da osebe, rojene v Sloveniji in/ali ki so tam preživele večji del svojega življenja, ne bi smele biti obravnavane kot tujci ali državljani neke druge države, kjer v mnogih primerih niso nikoli živele« (ECRI, Drugo poročilo o Sloveniji 2003: 21).

17. 7. – Začetek protestnega pohoda članov DIPS od obale do Ljubljane, ki se konča 20. 7. s skupščino DIPS v gostilni Pri Jovotu v Ljubljani. Ob tem je izdan Tretji poziv državi in javnosti, v katerem člani društva opozorijo, da vlada kljub zelo jasni odločbi Ustavnega sodišča še vedno zavlačuje z reševanjem vprašanja izbranih in da so njene aktivnosti usmerjene predvsem k izigravanju omenjene odločbe (Tretji poziv DIPS, www.dostje.org, 15. 5. 2007).

24. 7. – Ministrstvo za notranje zadeve zavrne očitke, da zavlačuje z reševanjem problematike izbranih. Pojasni, da je predlog zakona o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan 23. decembra 1990 v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče,²⁴ že posredovalo v koalicijsko usklajevanje, in napove, da bo predvidoma septembra začelo izdajati dopolnilne odločbe (MNZ 2004b: 1).

²⁵ Zakon predpiše, da mora MNZ po uradni dolžnosti uvesti postopek izdaje odločbe o ugotovitvi stalnega prebivanja v Sloveniji za tiste osebe, ki so že pridobile dovoljenje za stalno prebivanje po ZUSDDD ali Zakonu o tujcih (vendar brez olajšav) ter jim posledično izdati odločbo, ki prizna stalno prebivanje od 26. februarja 1992 oziroma od dne izbrisa do pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje kot dopolnitev že izdanega dovoljenja (Zakon o izvršitvi 8. točke odločbe ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-246/02-28, ZIOdlUS246/02).

30. 7. – Predsednik SNS Zmago Jelinčič na ministra za notranje zadeve dr. Rada Bohinca (ZLSD) naslovi pisno poslansko vprašanje, kakšna bo pravna podlaga za izdajanje dopolnilnih odločb izbrisanim (MNZ 2004b: 1).

28. 8. – Strokovni svet za javno upravo – svet več pravnih strokovnjakov, ki mu predseduje dr. Rajko Pirnat, se zavzame za izdajo dopolnilnih odločb izbrisanim na podlagi novega zakona (in ne neposredno na podlagi odločbe Ustavnega sodišča). Po njihovem mnenju naj bi bila le tako vzpostavljena pravna podlaga za izdajo odločb (Delo, 29. 8. 2003).

– Neparlamentarna Stranka slovenskega naroda začne v Mariboru zbirati podpise za referendumsko pobudo proti »paketni rešitvi« vprašanja izbrisanih, torej proti predvidenemu vračanju statusa stalnega prebivališča vsem, ki so ga že pridobili (Delo, 29. 8. 2003).

4. 9. – Minister za notranje zadeve dr. Rado Bohinc predstavi zakon o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-246/02-28 (ZIOdlUS246/02) oziroma t.i. tehnični zakon, ki »[...] ureja pogoje in postopek izdaje odločbe o ugotovitvi stalnega prebivanja v Republiki Sloveniji državljanu ali državljanke druge države naslednice nekdanje SFRJ, ki je imel v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče na dan 23. decembra 1990 in na dan 25. februarja 1992 in ki je že pridobil dovoljenje za stalno prebivanje na podlagi Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji [...] ali Zakona o tujcih [...]« (Zakon o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-246/02-28, ZIOdlUS246/02).²⁵

7. 10. – Manifestacija Združene listje - Akcija odpiranja prostorov zatohle politike dialogu in mnogoterim možnostim na sedežu stranke ZLSD v Ljubljani. Namen akcije je bil opozoriti na vlogo te stranke pri izbrisu in zavlačevanju pri reševanju tega problema (www.dostje.org, 15. 5. 2007).

8. 10. – Manifestacija Izbris pred parlamentom v organizaciji DIPS in Socialnega foruma, katere cilj je opozoriti, da tehnični zakon ni potreben, saj za izdajo dopolnilnih odločb zadostuje odločba Ustavnega sodišča. »Nekaj več kot dvajset belih uniform je hipoma zasedlo cesto pred pročeljem parlamentarnega poslopja na Šubičevi ulici. S svojimi telesi so izpisali kakih deset metrov dolg napis 'izbris', transparenta na obeh straneh podobe pa sta voznikom sporočala 'Vozi naprej, ne obstajamo!'« (www.dostje.org, Večer, 9. 10. 2003).

– Državni zbor izglasuje, da bo tehnični zakon obravnavan po skrajšanem postopku, kar naj bi omogočilo, da bi bil zakon sprejet že oktobra. Ob tem opozicija protestira, saj v nasprotju z rednim postopkom skrajšani ne dopuščata temeljite razprave, ki pa naj bi bila nujno potrebna zaradi velikih političnih in javnofinančnih posledic, povezanih z reševanjem problema izbrisanih (Delo, 9. 10. 2003).

9. 10. – Vlada obravnava zakon o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan 23. decembra 1990 in 25. februarja 1992 v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče oziroma t.i. sistemski zakon, ki naj bi celovito uredil status za štiri kategorije izbrisanih: tiste, ki si doslej niso pridobili nobenega statusa; tiste, ki imajo le dovoljenje za začasno prebivanje, ter njihove otroke in tiste, ki so pridobili dovoljenje za stalno prebivanje na podlagi olajšav (družinskih vezi). Za te tri kategorije naj bi zakon urejal status od februarja 1992 naprej po uradni dolžnosti. V zadnji kategoriji pa sistemski zakon predvideva izbrisane, ki so že pridobili slovensko državljanstvo in ki bodo morali za pridobitev priznanja dovoljenja za stalno prebivanje za nazaj zaprositi sami (Delo, 10. 10. 2003).

14. 10. – Poziv sociologov, ki javno pozovejo vlado in Državni zbor naj »[...] sprejmeta in uzakonita politično in materialno odgovornost za izbris prebivalcev RS iz Registra stalnih prebivalcev« (Večer, 16. 10. 2003).

15. 10. – Objava poročila Komisarja za človekove pravice pri Svetu Evrope Alvara Gil-Roblesa, ki je nastalo na podlagi njegovega obiska v maju, v katerem so izbrisani obravnavani kot problem, ki izvira iz obdobja tranzicije. Med drugim komisar zapiše: »Takojšnje upoštevanje odločbe Ustavnega sodišča je bistvenega pomena za ustrezno ureditev položaja teh oseb. Predsednik Državnega zbora mi je zagotovil, da bo zakon spremenjen v skladu z mnenjem

²⁶ Vendar pa ta rok ni predviden za tehnični zakon, ki ga odločba Ustavnega sodišča sploh ni omenila – dopolnilne odločbe bi morale biti izdane po uradni dolžnosti.

Ustavnega sodišča, minister za notranje zadeve pa me je obvestil, da se je postopek za priznanje retroaktivnega učinkovanja statusa stalnega bivališča že začel in da bo tudi zakonodajni postopek za določitev novega roka začel brez nadaljnjega odlašanja« (Poročilo Komisarja za človekove pravice o njegovem obisku v Sloveniji, 11.–14. maj 2003).

– Odbor Državnega zbora za notranjo politiko po skrajšanem postopku obravnava in sprejme tehnični zakon ter ga tako pripravi za drugo obravnavo na oktobrski seji DZ (Večer, 16. 10. 2003).

16. 10. – Poteče rok za sprejem systemskega zakona, ki ga je postavilo Ustavno sodišče v odločbi št. U-I-246/02.²⁶

22. 10. – Okrogla miza »Romi brez državljanstva in/ali osebnih dokumentov v Sloveniji«, ki sta jo organizirala European Roma Rights Centre (ERRC – Evropski center za pravice Romov) iz Budimpešte in Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope v Ljubljani.

28. 10. – Redna seja Državnega zbora, na kateri poteka prva razprava o systemskem zakonu. Po pričakovanju opozicijske stranke SDS, NSi in SNS predlaganemu zakonu ostro nasprotujejo, predvsem zaradi morebitnih finančnih posledic – po ocenah neimenovanih strokovnjakov naj bi odškodninske tožbe dosegle znesek 600 milijard tolarjev – ter predstave, da gre pri reševanju problema izbrisanih za »razvrednotenje temeljev osamosvojitve«. Janez Janša (SDS) med drugim pove, da je »[...] 'strašno ganjen nad zavzemanjem za človekove pravice, zlasti ko gre za politični interes, in težko skriva solze.' Ne gre za načela in za popravo krivic, temveč gre po njegovem mnenju 'za politično in ideološko zaveznitvo prijateljev ali pa somišljenikov iz časov slovenskega osamosvajanja oziroma iz obdobja nasprotovanja slovenskemu osamosvajanju'.« (Večer, 29. 10. 2003) Systemski zakon pa po razpravi poslanci vendarle sprejmejo v drugo obravnavo in sicer s 50 glasovi za in 24 proti (Večer, 29. 10. 2003 in 30. 10. 2003).

29. 10. – Redna seja Državnega zbora, na kateri poslanci obravnavajo tehnični zakon. Stališča političnih strank se v razpravi ne razlikujejo od stališč prejšnjega dne. Po dolgem pregovarjanju večina poslancev po skrajšanem postopku sprejme predlog tehničnega zakona o izbrisanih (Večer, 30. 10. 2003).

5. 11. – Državni svet na predlog skupine svetnikov (prvopodpisani Marjan Maučec (SLS)) izglasuje odložilni veto na tehnični zakon. Navedejo dva argumenta za veto, in sicer, da zakon ne predvideva finančnih posledic ter da je nepotreben, ker naj bi isto vsebino urejal systemski zakon. Tako zakon vrnejo v parlamentarni postopek (Delo, 4. 11. 2003, Večer, 6. 11. 2003).

6. 11. – Tiskovna konferenca ob izidu knjige »Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja« avtoric Vlaste Jalušič, Jasminke Dedić in Jelke Zorn in ob odprtju razstave dokumentacije, povezane z izbrisom »Danes so dovoljene sanje ...« v Galeriji Alkatraz, Klub Gromka, AKC Metelkova mesto v Ljubljani (www.mirovni-institut.si).

15. 11. – V okviru drugega Evropskega socialnega foruma v Parizu transnacionalna skupina aktivistov in aktivistk »izbriše« slovensko ambasado in pred njo izriše besedo IZBRIS v slovenščini in francosčini. Namen akcije je izraziti solidarnost z izbrisanimi, opozoriti na zavlačevanje ureditve njihovega statusa in zaustaviti rast medijskih in oblastnih rasističnih diskurzov (www.dostje.org).

25. 11. – Zadnja redna seja Državnega zbora na temo izbrisanih. Državni zbor ponovno odloča o tehničnem zakonu in nekaj minut pred polnočjo 51 poslancev preglasuje veto Državnega sveta. Poslanska skupina SLS pred glasovanjem nepričakovano zavrne podporo zakonu. Janez Janša (SDS) v polurnem govoru poimensko omeni štiri domnevne agresorje na Slovenijo, nekdanje pripadnike JLA, ki naj bi danes uživali politične in socialne pravice v Sloveniji in celo zahtevali odškodnine. (Večer, 26. 11. 2003, Dnevnik, 27. 11. 2003, Večer, 28. 11. 2003).

1. 12. – Jože Kreuh, nekdanji član SDS, med svojimi someščani v Mežici začne zbirati podpise za odvzem državljanstva Marku Peraku, podpredsedniku DIPS, ker naj bi junija 1991 sodeloval pri napadih na Holmec (Večer, 2. 12. 2003).

– Akcija Tiralica – Odgovorni za izbris. Po Ljubljani se pojavi večje število plakatov z obrazi in imeni državnih funkcionarjev, ki so odgovorni za izbris in njegove dolgotrajne posledice (www.dostje.org).

²⁷ To je že četrta pobuda za razpis referenduma o tehničnem zakonu, s to razliko, da je prejšnje tri pobude za razpis predhodnega zakonodajnega referenduma vložil Franc Majcen iz Gornje Radgone – s pomočjo Stranke slovenskega naroda –, vendar je državni zbor še pred sprejetjem tehničnega zakona vse zavrnil (Večer, 29. 10. 2003 in 4. 11. 2003).

2. 12. – Ker Državni svet zavrne pobudo skupine svetnikov za razpis referenduma o tehničnem zakonu, Branko Grims v imenu 30 poslancev opozicije (13 iz SDS, osem iz NSi, štirje iz SNS, štirje iz SLS in eden iz SMS) vloži pobudo za razpis naknadnega zakonodajnega referenduma, hkrati pa še pobudo za zbiranje 40.000 podpisov volivcev, s pomočjo katerih bi zahtevali razpis referenduma, če bi kateri od poslancev naknadno umaknil svoj podpis (Večer, 3. 12. 2003 in 4. 12. 2003).²⁷

3. 12. – Tiskovna konferenca predstavnikov Aktivistične asociacije za izbrisane, ki so tri dni pred tem izpeljali akcijo Odgovorni za izbris. V svoji izjavi, pod katero se podpiše 12 skupin – med njimi Politični laboratorij, Aguascalientes, Dost je!, Škuc LL, Klub Monokel, Teater Gromki in Agregat – zapišejo: »Izbris je logična posledica agresivnega nacionalizma, ki sta ga upravljali tako leva kot desna politična opcija. [...] Šele pogum izbrisanih, ki so izstopili iz katakomb, se organizirali in začeli zahtevati vrnitev odvzetih pravic, je pokazal, da je na videz nekonfliktna in linearna zgodovina Slovenije zadnjih dveh desetletij dobila svoj zaplet in tudi napoved razpleta«. Dodajo pa še, da so tiralico naredili zato, da bi poleg žrtev obraze in imena dobili tudi krivci za izbris (www.dostje.org, Delo, 4. 12. 2003).

8. 12. – Vlada na dopisni seji sprejme mnenje glede zahteve 30 poslancev za razpis naknadnega referenduma o tehničnem zakonu. Državnemu zboru predlaga, naj referendumsko zahtevo pošlje v presojo Ustavnemu sodišču, ker »[...] po prepričanju vlade človekove pravice niso in ne morejo biti predmet referendumskega odločanja, saj bi sicer kršili ustavno načelo pravne države.« (MNZ 2004b: 2)

9. 12. – Izredna seja Državnega zbora, na kateri poslanci odločajo o ustavni presoji referendumske pobude. Za to odločitev so imeli teden dni časa, torej se je na ta dan popolnoma iztekel. Ker pa odločitev o ustavni presoji izglasujejo na nočni seji, malo pred polnočjo, je zahteva na Ustavno sodišče poslana šele naslednji dan zjutraj (Večer, 11. 12. 2003).

– Tiskovna konferenca DIPS v Mežici, ki jo organizira Mladen Balaban, predsednik koroškega odbora DIPS, na kateri se izbrisani v precej napetem ozračju soočijo z Jožetom Kreuhom, pobudnikom peticije za odvzem državljanstva Marku Peraku, ter ovržejo obtožbe glede Perakovega delovanja med osamosvojitveno vojno (Večer, 12. 12. 2003).

11. 12. – Javna tribuna o izbrisanih v Menzi pri koritu, AKC Metelkova mesto, ki jo organizira Aktivistična asociacija za izbrisane. Namen le-te je opozoriti na politično trgovanje z izbrisanimi in na nepripravljenost vlade popraviti krivice, ki jih je povzročil izbris (www.dostje.org).

16. 12. – Pravna služba DZ zavrne trditev, da je Državni zbor zamudil rok za presojo ustavnosti pobude za naknadni referendum o tehničnem zakonu, saj naj bi sklep o presoji sprejel pravočasno, torej pred iztekom sedemdnevnega roka (Delo, 17. 12. 2003).

22. 12. – Ustavno sodišče zavrže zahtevo Državnega zbora za presojo morebitnih protiustavnih posledic referenduma o tehničnem zakonu, saj naj bi DZ zamudil sedemdnevni rok, ki ga določa zakon o referendumu in o ljudski iniciativi. Ustavno sodišče prav tako ugotovi, da so protiustavne posledice nastale že 16. oktobra, ter zapiše, da vsako zavračevanje izvršitve aprilske odločbe Ustavnega sodišča pomeni nadaljevanje protiustavnega stanja. Zato tudi z morebitno zavrnitvijo tehničnega zakona na referendumu ne bo ugasnila dolžnost Državnega zbora in Ministrstva za notranje zadeve, da izvršita omenjeno odločbo Ustavnega sodišča (MNZ 2004b: 2).

30. 12. – Izredna seja Državnega zbora, na kateri poslanci sprejmejo odlok o razpisu referenduma o tehničnem zakonu. Rok, določen za izvedbo referenduma, je 15. februar 2004 (Večer, 30. 12. 2003).

– Minister za notranje zadeve dr. Rado Bohinc (ZLSD) na zasedanju Odbora za notranjo politiko napove, da bo, če bo tehnični zakon na referendumu zavrnjen, MNZ začelo izdajati dopolnilne odločbe neposredno na podlagi odločbe Ustavnega sodišča (Večer, 31. 12. 2003).

31. 12. – Skupina 33 koalicijskih poslank in poslancev na Ustavno sodišče posreduje zahtevo za presojo ustavnosti odloka o razpisu referenduma o tehničnem zakonu. Predlagajo tudi, naj Ustavno sodišče do odločitve zadrži izvajanje odloka o razpisu referenduma (MNZ 2004b: 3).

2004

7. 1. – Predsednik republike Janez Drnovšek izjavi, da je treba narediti vse, da ne bi prišlo do nesmiselnega referendumu ter da bi morali poslanci najti pravni način za umik tehničnega zakona, vladna koalicija pa bi morala takoj začeti resne pogovore z opozicijo o sistemskem zakonu (MNZ 2004b: 3).

8. 1. – Minister za notranje zadeve dr. Rado Bohinc na novinarski konferenci po seji vlade pove, da bo MNZ začelo v kratkem izdajati izbrisanim dopolnilne odločbe in sicer po kronološkem vrstnem redu.²⁸ S tem koalicijske stranke želijo pregovoriti opozicijo, naj umakne pobudo za referendum. Ponudijo še, da bodo v tem primeru stranke skupaj razveljavile že sprejeti zakon ter poiskale kompromisno rešitev, predstavljeno v sistemskem zakonu, ki bi tako vključeval tudi vsebino tehničnega zakona. Janez Janša (SDS) izjavi, da referendumu ni več mogoče preklicati, ter izrazi prepričanje, da se bodo morali poslanci po referendumu odločiti za novo rešitev neskladja med odločbo Ustavnega sodišča, dosedanjim ravnanjem Državnega zbora in dejanskim stanjem. Po njegovem je to neskladje »[...] mogoče odpraviti tako, da se s sistemskim [...] zakonom o izbrisanih določi, da izplačevanje odškodnin za nazaj ni mogoče in da bodo primeri posameznikov obravnavani posamično. Najbrž se je dilemam s sistemskim zakonom mogoče izogniti tako, da bi imel ta zakon status ustavnega zakona« (Večer, 9. 1. 2004).²⁹

– Janez Janša (SDS) napove interpelacijo proti Radu Bohincu (ZLSD), če bo začel izdajati dopolnilne odločbe brez zakonske podlage, hkrati pa napove tudi naknadno revizijo že izdanih odločb ter kazenski pregon ministra ali uradnikov, ki bi le-te izdali (Večer, 9. 1. 2004).

9. 1. – Ustavno sodišče sklene, da se do dokončne odločitve zadrži izvajanje odloka o razpisu referendumu o tehničnem zakonu, saj mora najprej presoditi, ali je zahteva predlagateljev sploh legitimna (MNZ 2004b: 3, Večer, 10. 1. 2004).

12. 1. – Začetek razprav o sistemskem zakonu o izbrisanih in javno predstavljanje mnenj, ki ga na zahtevo SDS v Državnem zboru pripravi Odbor za notranjo politiko DZ. Razprave, ki je trajala sedem ur, se udeležijo tudi člani DIPS ter njihovi zagovorniki, kljub temu pa se razprava vsebinsko ne razlikuje od prejšnjih, povezanih z izbrisanimi. Jožef Školč (LDS) že drugič formalno predlaga, naj Ministrstvo za notranje zadeve naredi kronologijo odgovornosti za izbris ter jo doda sistemskemu zakonu (Večer in Dnevnik, 13. 1. 2004).³⁰

13. 1. – Predsednik Državnega sveta Janez Sušnik na predsednika DZ Boruta Pahorja naslovi pismo, v katerem predstavi možnost za politično rešitev vprašanja izbrisanih. Predlaga, naj se problem izbrisanih uredi v enotnem zakonu, predlagatelji referendumu pa naj se v zameno le-temu odpovedo (MNZ 2004b: 4).

14. 1. – Minister za notranje zadeve dr. Rado Bohinc (ZLSD) v izjavi za Slovensko tiskovno agencijo ne izključi možnosti, da bi problem izbrisanih rešili z ustavnim zakonom, ter ponovi stališče o neprimernosti odločanja o tem vprašanju na referendumu (MNZ 2004b: 4).

17. 1. – Komisar za človekove pravice Sveta Evrope Alvaro Gil-Robles v pismu Varuhu človekovih pravic Matjažu Hanzku zapiše, da je treba takoj izvršiti odločbo Ustavnega sodišča in začeti izdajati dopolnilne odločbe ter tako enkrat za vselej rešiti problem izbrisanih (Delo, 17. 1. 2004).

19. 1. – Drugi sestanek³¹ predstavnikov parlamentarnih strank, na katerem poskušajo uskladiti različne predloge rešitev problema izbrisanih ter predstavitev več osnutkov ustavnih zakonov. Poslanci dogovora ne dosežejo (Večer, 20. 1. 2004).

20. 1. – Okrogla miza Foruma za levico z naslovom »Izbrisana odgovornost« v Cankarjevem domu v Ljubljani (www.mladina.si).

²⁸ Torej začeni s tistimi, ki so prvi pridobili dovoljenje za stalno prebivanje.

²⁹ Status ustavnega zakona, ki mora biti izglasovan z dvotretjinsko večino poslancev, bi med drugim odprl tudi možnost za neupoštevanje odločbe ustavnega sodišča, saj to ne bilo več pristojno za presojo zakona.

³⁰ Prvič je to predlagal na začetku razprave v notranjepolitičnem odboru DZ 15. oktobra 2003, kjer je proti njegovemu predlogu glasovala tudi vladna koalicija, saj je menila, da bi imenovanje krivcev otežilo kompromis z opozicijo (Večer, 16. 10. 2003).

³¹ Prvi sestanek je bil 16. januarja 2004, vendar so ga poslanci označili za neformalne (Delo, 17. 1. 2004).

³² Med njimi dr. Alenka Šelih, dr. Boris A. Novak, Ciril Zlobec, dr. Slavoj Žižek, dr. Ljubo Bavcon, dr. Spomenka Hribar, dr. Jože Mencinger, dr. Lucija Čok, dr. Niko Toš, dr. Robert Blinc, Vinko Möderndorfer, dr. Dušan Nečak, dr. Rudi Rizman, dr. Vlado Miheljak, dr. Marko Kerševan, dr. Ljubica Marjanovič Umek, dr. Bojan Borstner, Viki Grošelj, dr. Darja Završek, dr. Svetlana Slapšak, dr. Ludvik Horvat.

21. 1. – Vlada sprejme nov predlog sistemskega zakona, ki ga na novinarski konferenci predstavi minister dr. Rado Bohinc. Ta je nadomestek in nadgradnja prejšnjega predloga sistemskega zakona, ki je že prestal prvo obravnavo v Državnem zboru. Vsebuje dve kompromisni rešitvi: revizijo dotlej opravljenih postopkov podelitve tujkega statusa in restriktivno priznavanje odškodnin. Tako predstavniki Ministrstva za notranje zadeve kot vodja opozicije Janez Janša (SDS) izjavijo, da se zavzemajo za to, da bi imel novi zakon status ustavnega zakona. Dr. Rado Bohinc pove še, da bo z začetkom izdajanja dopolnilnih odločb izbranim ministrstvo počakalo do konca politične razprave o tem vprašanju. Če pa do kompromisne rešitve ne bo prišlo v kratkem, bo MNZ začelo izdajati dopolnile odločbe neposredno

na podlagi odločbe Ustavnega sodišča (MNZ 2004b: 4, Večer, 22. 1. 2004).

– Sto šestinosemdeset uglednih osebnosti³² podpiše poziv k pravni in etični odgovornosti, saj menijo, da uživanje človekovih pravic ne more biti odvisno od referendumskega izida. Zato pozovejo k čimprejšnji razrešitvi problema izbranih v skladu z odločbo Ustavnega sodišča (Večer, 22. 1. 2004).

– Akademski zbor Fakultete za podiplomske humanistične študije (ISH) v Ljubljani naslovi na pristojne institucije, mednarodne instance in splošno javnost ostro protestno pismo »zoper kršenje človekovih pravic in ogrožanje ustavnega reda, ki se dogaja z izvajanjem neposredne 'demokracije' referendumskega tipa in poulično-medijske akcije« (Večer, 22. 2. 2004).

22. 1. – Parlamentarna Zakonodajnoppravna služba ugotovi, da vlada novega predloga sistemskega zakona ni vložila v skladu s poslovníkom DZ in da ga Državni zbor zato ne more sprejeti v parlamentarni postopek. Eden izmed razlogov, ki jih navede, je, da v predlogu ni jasno opredeljena ocena finančnih posledic, ki bi jih imel zakon za državni proračun. Zato predsednik Državnega zbora Borut Pahor (ZLSD) vlado pozove, naj zakonski predlog dopolni. Ko predstavniki vlade dopolnijo predlog in ga ponovno vložijo v Državni zbor, pa parlamentarna Zakonodajnoppravna služba ugotovi, da vlada novega predloga sistemskega zakona sploh ne more vložiti v proceduro, ker je prvotni predlog zakona že prestal prvo obravnavo v parlamentu (Večer, 23. 1. 2004).

– Skupina 33 poslank in poslancev iz koalicijskih strank s prvopodpisanim Miranom Potrčem (ZLSD) dopolni zahtevo za presojo ustavnosti odloka o razpisu referendumu o tehničnem zakonu. Predlagajo, naj Ustavno sodišče presodi ustavnost izpodbijanega akta tudi z vidika varstva človekovih pravic, hkrati pa še, naj se o dopolnitvi zahteve izjasni vlada in Državni zbor, dotlej pa naj Ustavno sodišče zadrži odločanje (MNZ 2004b: 5, Delo, 23. 1. 2004).

26. 1. – Ustavno sodišče zavrne zahtevo 33 poslancev za presojo ustavnosti odloka o razpisu referendumu o tehničnem zakonu in Državnemu zboru naloži, naj določi nov datum izvedbe referendumu (MNZ 2004b: 5).

28. 1. – Nekdanji predsednik republike Milan Kučan medstrankarska pogajanja o izbranih označi kot zavlačevanje in beg pred odgovornostjo. Po njegovem mnenju je sprejetje ustavnega zakona sicer formalna možnost, vendar ne na način, ki bi izbranim odvzel možnost ustavne pritožbe. Glede izdaje dopolnilnih odločb Milan Kučan izjavi, da je Ustavno sodišče o tem sprejelo odločitev aprila 2003 (MNZ 2004b: 5).

29. 1. – V časopisih Večer in Delo so objavljeni dokazi, da je Ministrstvo za notranje zadeve nekaterim posameznikom, ne da bi to vedeli, vrnilo status stalnega prebivanja od 25. februarja 1992 do leta 2000 (datum pridobitve dovoljenja za stalno prebivanje po ZUSDDD), in sicer na podlagi odločbe Ustavnega sodišča Up-333/96 iz leta 1999 (Delo in Večer, 29. 1. 2004).

– Državni svet predlaga Državnemu zboru, naj dopolni 13. člen Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije, s čimer bi bilo mogoče celovito rešiti problematiko izbranih (MNZ 2004b: 5).

30. 1. – Notranjepolitični odbor DZ v okrnjeni sestavi (sestaneek protestno zapustijo njegovi člani iz strank SDS, NSi in SNS) pripravi besedilo sistemskega zakona za drugo obravnavo v Državnem zboru. Člani odbora v besedilo

zakona vključijo nekatere dopolnitve, ki so rezultat medstrankarskih pogajanj, med drugim omejitev odškodnin, možnost revizije že izdanih dovoljenj za stalno prebivanje ter selektivnost pri retroaktivnem vračanju statusa stalnega prebivanja (Delo, 31. 1. 2004, MNZ 2004b: 5,6).

2. 2. – Državni zbor na izredni seji v drugo obravnava predlog systemskega zakona, ki pa bolj kot na zasedanje parlamenta spominja na »[...] svojevrstno predvolilno televizijsko tribuno [...]«. [P]o šestih urah so razpravo o systemskem zakonu prekinili, da bi določili nov datum referendumskega glasovanja o tehničnem zakonu, toda po novi polemični razpravi je večina predlagani datum zavrnila, opozicija je zapustila dvorano, poslanci vladne koalicije pa so vseeno nadaljevali drugo obravnavo systemskega zakona o izbrisanih (Delo, 3. 2. 2004).

– Opozicijski SDS in NSi ob 23.16 (medtem ko koalicijski poslanci v veliki okrogli dvorani DZ še zasedajo) v glavni pisarni parlamenta vložita z več kot tisoč podpisi volivcev podprto pobudo za začetek zbiranja podpisov v podporo predhodnemu zakonodajnemu referendumu o systemskem zakonu (MNZ 2004b: 6, Delo, 4. 2. 2004).

– Triindvajset opozicijskih poslancev SDS, NSi in SNS – prvopodpisani France Cukjati (SDS) – malo pred polnočjo v Državni zbor vložijo predlog dopolnitve 13. člena Ustavnega zakona za izvedbo temeljne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Delo, 4. 2. 2004, MNZ 2004b: 6).

– Predsednica Ustavnega sodišča Dragica Wedam Lukič na novinarski konferenci ponovno izjavi, da je odločitev Ustavnega sodišča zavezujoča ter da je edino ustavno dopustno sredstvo, s katerim je mogoče obiti odločbo Ustavnega sodišča, sprememba Ustave. Ustavno sodišče namreč načeloma ne more presojeti skladnosti ustavnega zakona z Ustavo, razen če bi ugotovilo, da gre za zlorabo ustavnega zakona, in sicer z namenom, da se z njim uredi nekaj, kar ni ustavna materija (MNZ 2004b: 6).

3. 2. – Ministrstvo za notranje zadeve začne izdajati dopolnilne odločbe o stalnem prebivanju izbranim neposredno na podlagi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča iz 3. aprila 2003.³³ »Izdajanje odločb, s katerimi se vrača status nezakonito izbranim, je po ministrovih besedah ustavna dolžnost ministrstva za notranje zadeve in vlade, pa tudi politična odgovornost države, da stvari uredi pred domačo in tudi mednarodno javnostjo« (MNZ 2004b: 6).

– Predsednik Državnega zbora Borut Pahor (ZLSD) pobudo za začetek zbiranja podpisov v podporo predhodnemu zakonodajnemu referendumu o systemskem zakonu pošlje v Zakonodajnopravno službo DZ (MNZ 2004b: 6).

4. 3. – Opozicijske stranke umaknejo predlog ustavnega zakona iz zakonodajnega postopka. Razlog, ki ga ob tem navedejo, je, da je MNZ že začelo izdajati dopolnilne odločbe in da zato ne vidijo več smisla iskati kakršno koli rešitev problema izbranih (Delo, 5. 2. 2004).

– Predsednik republike Janez Drnovšek v izjavi za javnost pozove vladajoče in opozicijske stranke k iskanju konsenza in k čim hitrejšemu razpisu referenduma – čeprav je po njegovem mnenju nesmiseln. Načeloma pa podpre tudi izdajanje dopolnilnih odločb ter sprejetje ustavnega zakona v obliki, ki jo je predlagal Državni svet, in tako, da bo spoštovana razsodba Ustavnega sodišča (Delo, 5. 2. 2004).

5. 2. – Poslanci LDS, ZLSD in DeSUS na Državni zbor naslovijo zahtevo za sklic izredne seje Državnega zbora ter predlagajo 4. april kot datum izvedbe referenduma (MNZ 2004b: 7, Večer, 7. 2. 2004).

– Zakonodajnopravna služba DZ o referendumskem vprašanju, ki se nanaša na systemski zakon, meni, da bi ta lahko vodil v protiustavne posledice, zato predsednik Državnega zbora Borut Pahor (ZLSD) predlaga, naj o vprašanju ustavnosti vsebine referendumske zahteve odloča Državni zbor (MNZ 2004b: 7, Večer, 7. 2. 2004).

10. 2. – Državni zbor na izredni seji po skoraj sedmih urah razprave razpiše 4. april kot datum izvedbe naknadnega zakonodajnega referenduma o tehničnem zakonu. Poleg tega sklone posredovati pobudo koalicije Slovenija (SDS in NSi) za predhodni zakonodajni referendum o systemskem zakonu v presojo Ustavnemu sodišču (Delo, 11. 2. 2004).

– Neva Miklavčič Predan na tiskovni konferenci v imenu Helsinškega monitorja Slovenije zahteva, da vse izbrisane vrnejo med prebivalce Slovenije. Po njihovem mnenju so izbrisani upravičeni do slovenskega državljanstva, ne le do

³³ Minister za notranje zadeve v naslednjem mandatu Dragutin Matečev natanko eno leto za Večer reče, da so dopolnilne odločbe nehali izdajati z 31. januarjem 2005 (Večer, 19. 2. 2005). Čež nekaj mesecev poda drugačne informacije in izjavi, da naj bi jih nehali izdajati 31. julija 2004, do takrat pa naj bi bilo izdanih 4.107 dopolnilnih odločb (Večer, 1. in 2. 3. 2005). Čež slabe tri mesece pa si ponovno premisli in reče, da naj bi MNZ izdajanje odločb končalo že maja 2004 (Večer, 23. 5. 2005).

³⁴ Predhodni trije pozivi DIPS so bili poslani »državi in javnosti«, četrti pa je bil zaradi zadnjih dogodkov v slovenskem političnem prostoru poslan le na omenjeni evropski instituciji.

stalnega prebivališča, povrniti pa bi jim morali tudi vse zamujene pokojnine in zdravstvena zavarovanja, saj jim to zagotavlja Ustava. Dodaja še, da sta ponujeni rešitvi nastalega stanja – ustavni in tehnični zakon – nesprejemljivi, enako nesprejemljiv pa je tudi referendum (MNZ 2004b: 7-8).

13. 2. – Skupina sedmih poslancev (trije iz SMS, trije iz SLS in predstavnica madžarske manjšine) pripravi predlog ustavnega zakona o izbrisanih. Izjavijo, da predloga ne bodo vložili v parlamentarni postopek, dokler ne bodo zbrali 60 podpisov poslancev – dvotretjinske večine, potrebne za sprejetje ustavnega zakona (Delo in Večer, 14. 2. 2004).

14. 2. – V pogovoru za Večer minister za notranje zadeve dr. Rado Bohinc (ZLSD) izjavi, da ne namerava začeti nikakršnega postopka za ugotavljanje odgovornosti za izbris: »Pristojni organi so imeli 12 let časa, da v okviru svojih dolžnosti, ki jih imajo po zakonu, presodijo to vprašanje. Ne vidim nobenih resnih razlogov, da bi prav jaz po 12 letih začel ugotavljati odgovornost. Še posebno zato ne, ker sem odločen to vprašanje rešiti in ga spraviti z dnevnega reda slovenske politične stvarnosti« (Večer, 14. 2. 2004).

24. 2. – Otvoritev tedna izbrisanih z javno tribuno »Svoboda je različnost – pravice vsem!« v organizaciji gibanja Dost je! Organizatorji v svoji izjavi med drugim zapišejo: »Vizija Slovenije, Evrope in sveta, ki jo gojijo novodobni fašisti, je groteskna. Je vizija apartheida, zidov, onstran katerih ostajajo izbrisani in izključeni ter tostran zaporniki etnoNacije. [...] Kje stojijo zidovi v Sloveniji in kje jih gradijo? Je zid, ki je pred dvanajstimi leti izbrisal 18.305 ljudi. Ta zid nikakor noče pasti« (www.dostje.org).

25. 2. – »Dan rušenja zidov izključevanja« – manifestacija pred prostori SDS v Ljubljani v organizaciji gibanja Dost je! V izjavi ob graditvi simboličnega zidu je zapisano: »Zid, ki smo ga zgradili, simbolizira politiko sovraštva, hujskanja in apartheida, ki je v zadnjih nekaj mesecih postala izključna politika oblasti, predvsem stranke SDS. Zid je simbol sovraštva do različnosti, mnogoterosti in svobode, ki ga postavljajo tisti, katerih oblast je odvisna od širjenja strahu. [...] Tokrat so za zidom ostali tisti, ki ga dejansko gradijo. Tokrat na lastni koži čutijo, kako je biti izključen, obzidan, brez izhoda. Za zidom sovraštva ni prostora za dostojanstvo, spoštovanje in svobodo« (www.dostje.org).

– DIPS v sodelovanju z Informacijsko-dokumentacijskim centrom Sveta Evrope v Ljubljani pripravi srečanje s predstavniki tujih veleposlaništev (Dnevnik, 25. 2. 2004).

– Skupina sedmih poslancev, ki je neuspešno poskušala zbrati 60 podpisov v podporo svojemu predlogu ustavnega zakona, le-tega izroči predsedniku Državnega zbora Borutu Pahorju (ZLSD), ki naj presodi, kako naprej (Dnevnik, 25. 2. 2004).

26. 2. – »Manifestacija izbrisanih vseh vrst«, ki poteka v ljubljanskem parku Zvezda. Njen namen je pokazati solidarnost z izbrisanimi in drugimi deprivilegiranimi skupinami ter opozoriti, da človekove pravice ne smejo biti stvar referendumskega odločanja (www.dostje.org).

– Skupščina DIPS, na kateri pripravijo 4. poziv DIPS. Ta je poslan neposredno komisarju Sveta Evrope za človekove pravice Alvaru Gil-Roblesu in komisiji Sveta Evrope za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI).³⁴ V njem opišejo zadnje dogodke, ki po njihovem mnenju ne kažejo na rešitev problema izbrisanih (Četrti poziv DIPS).

– Ustavno sodišče zavrne pobudo SDS in NSi za razpis predhodnega zakonodajnega referenduma o predlogu systemskega zakona, ker so deli vprašanja v neskladju z Ustavo (Večer, 27. 2. 2004).

27. 2. – SDS vloži interpelacijo proti ministru za notranje zadeve dr. Radu Bohincu (ZLSD) (MNZ 2004b: 9).

– »Pripovedovanje zgodb« izbrisanih prebivalcev Slovenije na Fakulteti za socialno delo v Ljubljani (Dnevnik, 25. 2. 2004).

– Predsednik Državnega zbora Borut Pahor (ZLSD) pobudnike referenduma o sistemskem zakonu pozove, naj se opredelijo do morebitnega nadaljevanja postopkov, torej ali vztrajajo pri bistveno okrnjenem referendumskem vprašanju. Ti pobudo umaknejo (MNZ 2004b: 9).

5. 3. – Predstavniki poslanskih skupin na pogovoru pri predsedniku Državnega zbora Borutu Pahorju (ZLSD) ne dosežejo soglasja glede ustavnega zakona o izbrisanih. Osnutek, ki ga je oblikovalo sedem poslancev, je podpisalo 13 poslancev (štirje poslanci iz SMS, trije iz SLS, trije iz LDS, dva iz ZLSD in poslanka madžarske narodne

³⁵ Na dnevnem redu DZ je bila tretja obravnava sistemskega zakona, vendar pa je bila izpeljava le-te onemogočena z referendumsko pobudo; državni zbor namreč ne more sprejeti zakona, ki mu grozi referendum.

skupnosti), za vložitev predloga v parlamentarni postopek pa je potrebnih najmanj 20 podpisov. Borut Pahor po pogovoru pove, da se bodo pogajanja o vprašanju izbrisanih še nadaljevala, ustavni zakon pa ostaja ena od možnosti za ureditev problema. (MNZ 2004b: 10-11).

7. 3. – Janez Janša in Andrej Bajuk vložita drugo, s skoraj 4.000 podpisi volivcev podprto pobudo za predhodni zakonodajni referendum o sistemskega zakonu. Po njunih besedah naj bi bil zakon slab in krivičen do državljanov. Predsednik Državnega zbora Borut Pahor (ZLSD) pošlje parlamentarni Zakonodajnopравни službi pobudo v oceno (MNZ 2004b: 11, Večer, 18. 3. 2004).

19. 3. – Parlamentarna Zakonodajnopravna služba oceni, da je del referendumskega vprašanja o sistemskega zakonu premalo jasen. Zato predsednik Državnega zbora Borut Pahor Janeza Janšo (SDS) in Andreja Bajuka (NSi) pozove, naj ga ustrezno preoblikujeta (Večer, 20. 3. 2004, MNZ 2004b: 11).

24. 3. – Predsednik Državnega zbora Borut Pahor od Janeza Janše in Andreja Bajuka prejme spremenjeno referendumsko vprašanje o sistemskega zakonu in ga pošlje Zakonodajnopravni službi DZ. Ta oceni, da tudi dopolnjeno vprašanje ni jasno (Večer, 25. in 26. 3. 2004).

– Začetek pozivov k bojkotu referenduma o tehničnem zakonu. Temu se med drugim pridružijo predstavniki vladajočih strank LDS, ZLSD, predsednik države Janez Drnovšek in Forum za levico ter DIPS. Opozicija pa volivce poziva k udeležbi v čim večjem številu (Dnevnik in Večer, 25. 3. 2004, Večer, 27. 3. 2004).

30. 3. – Interpelacija proti Radu Bohincu (ZLSD) ne uspe. Vložilo jo je 10 poslancev SDS, podprle pa so jo NSi, SNS, SLS in del SMS (Večer, 31. 3. 2004).

31. 3. – Ustanovni zbor društva Forum 21 – društva za politična, gospodarska, razvojna, socialna, kulturna in etična vprašanja, katerega pobudnik in predsednik je nekdanji predsednik Slovenije Milan Kučan, ustanovni člani pa številni direktorji največjih podjetij v državi in druge znane osebnosti s področja kulture, športa in znanosti. Namen društva naj bi bilo politično delovanje, ki ne bi bilo usmerjeno v prevzem vzvodov odločanja, ampak v kritično odzivanje na pomembna vprašanja in ponujanje rešitev. Na ustanovnem zboru sprejmejo izjavo o izbrisanih, v kateri državljanje pozovejo, naj razmislijo o udeležbi na referendumu, kajti referendum je »[...] sramota za demokratično Slovenijo in škodljiv za ugled in spoštovanje države« (Večer 1. 4. 2004).

– Ne redni seji Državnega zbora poslanci odločajo o referendumski pobudi o sistemskega zakonu, vendar zaradi nesklepčnosti ne izglasujejo zahteve za njeno ustavno presojo. Sejo namreč obstruirajo poslanci SDS, NSi in SNS, saj menijo, da Državni zbor krši poslovnik, ker v okviru tretje obravnave sistemskega zakona razpravlja o ustavni presoji referendumске pobude (Večer, 1. 4. 2004).³⁵

– V Ljubljani in Kopru potekajo protestna zborovanja, katerih namen je opozoriti na nesmiselnost referenduma in pozivanje k njegovemu bojkotu. V Ljubljani je sklicana manifestacija za pravice in dostojanstvo »Izbrisani s(m)o naši!« v organizaciji DIPS, mednarodnega PEN, gibanja Dost je! in Forum za levico, na kateri so podporo izbrisanim izrazile številne osebnosti iz javnega življenja (www.dostje.org).

1. 4. – Na seji Državnega zbora se kljub ponovni obstrukciji poslancev SDS, NSi in SNS poslanci drugih parlamentarnih strank izrečejo za nujnost presoje ustavnosti druge pobude za razpis referenduma o sistemskega zakonu (Večer, 2. 4. 2004).

2. 4. – Predsednik vlade Anton Rop (LDS) sporoči, da so razdrli koalicijsko pogodbo s SLS, po uradni verziji zaradi podpore interpelaciji zoper ministra za notranje zadeve dr. Rada Bohinca (ZLSD) (Večer, 6. 4. 2004).

3. 4. – Organizacije Forum za levico, Zofijini ljubimci, Mladi forum ZLSD, Forum za Pohorje, Marš, Mirovna koalicijska, Pekarna in Ljubor, združene v Mariborsko koalicijsko za bojkot referenduma, v Pekarni organizira kulturni večer »Bojkotirajmo ksenofobijo in nestrpnost«. Vstopnica za prireditve je referendumsko vabilo, ki so ga nekateri obiskovalci pred vhomom protestno sežgali (Večer, 5. 4. 2004).

4. 4. – V Ljubljani na nesmiselnost referenduma ponovno opozorita Forum za levico in gibanje Dost je!, in sicer s povorko do Cankarjevega doma, kjer udeleženci v znak protesta sežgejo referendumska vabila (Večer, 5. 4. 2004).

³⁶ Romano Prodi se na pismo ni odzval.

³⁷ Državljanu druge države naslednice nekdanje SFRJ (v nadaljnjem besedilu: tujec), ki je na dan 23. decembra 1990 imel na območju Republike Slovenije prijavljeno stalno prebivališče in od tega dne v Republiki Sloveniji tudi dejansko živi, oziroma tujcu, ki je na dan 25. junija 1991 prebival v Republiki Sloveniji in od tega dne v njej tudi dejansko neprekinjeno živi, se ne glede na določila zakona o tujcih (Uradni list RS, št. 1/91-I, 44/97, 50/98 – odločba US in 14/99 – odločba US) izda dovoljenje za stalno prebivanje, če izpolnjuje pogoje, določene v tem zakonu.

³⁸ Če namreč poslanci odločijo, da je namen referendumске pobude predvsem zavlačevanje sprejetja zakona, lahko le-to zavrnejo sami.

– Referendum o tehničnem zakonu, pozneje imenovan tehnični referendum. Vprašanje se glasi: »Ali ste za to, da se uveljavi Zakon o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča RS št. U-I-246/02-28 (ZIOdlUS246/02, EPA 956/III), sprejet v DZ RS dne 25. 11. 2003?« Slovenija ima 1.625.805 registriranih volivcev, na referendumu jih je sodelovalo 511.321, torej 31,1 odstotka. Proti zakonu je glasovalo 94,7 odstotka volilnih upravičencev, 3,8 odstotkov v podporo, neveljavnih glasovnic pa je bilo 1,5 odstotka (Večer, 5. 4. 2004).

5. 4. – Opozicija koalicijskim strankam ponudi umik pobude za referendum o sistemskem zakonu, če zavrnejo sistemski zakon in znova začno pogajanja o ustavnem zakonu. Vladajoče stranke na ponudbo odgovorijo, da bodo počakale na presojo ustavnosti referendumske pobude. Trije ministri iz vrst SLS ponudijo svoj odstop, koalicija pa po prekinitvi koalicijske pogodbe s SLS nima več ustavne večine v parlamentu. Hkrati SDS in NSi vlado pozoveta k odstopu in razpisu predčasnih volitev (Večer, 6. 4. 2004).

20. 4. – Ustavno sodišče presodi, da je tudi druga pobuda za razpis referenduma o sistemskem zakonu v neskladju z Ustavo in v svoji odločbi ponovno zapiše, da dovoljenje za stalno prebivanje po ZUSDDD zaradi posebnega položaja izbrisanih ne more imeti drugačnega učinka kot ugotovitev stalnega prebivanja od 25. februarja 1992 (Večer, 21. 4. 2004).

23. 4. – DIPS predsedniku Evropske komisije Romanu Prodiu pošlje pismo, v katerem ga izbrisani prosijo, naj jih sprejme prvega maja v Novi Gorici na slovesnosti ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Opozorijo ga, da bodo s tem datumom izbrisani Slovenije postali izbrisani Evropske unije. V podporo pismu slovenski in italijanski podporniki na Prodija naslovijo poziv »Nikoli več izbrisani, temveč novi državljani nove Evrope«, ki ga podpiše tudi več kot 40 italijanskih poslancev. V njem je zapisano: »V Evropi kot jo sanjamo, v evropskem političnem in socialnem prostoru pravic in svobode, h katerega rojstvu bi radi pripomogli, ne more in ne sme biti nobenih izbrisanih. Zgodovinski dogodek širitve in skorajšnji prvi korak ustavnega procesa morata prispevati k oblikovanju resničnega 'evropskega državljanstva', ki bo raztezajoče se in vključujočega značaja in bo preraslo pripadnost posameznim nacionalnim državam ter zagotovilo polno uživanje človekovih, državljanskih, političnih in socialnih pravic za vse, ki prebivajo na območju Unije, ne glede na njihov izvor« (www.dostje.org).³⁶

30. 4. – Okoli 200 izbrisanih ter njihovih italijanskih in slovenskih podpornikov z manifestacijo v Novi Gorici opozori, da ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo problem izbrisanih ni rešen.

1. 5. – Vstop Slovenije v Evropsko unijo.

15. 5. – Poslanec SNS Sašo Peče na Ustavno sodišče vložil pobudo za presojo ustavnosti 1. člena ZUSDDD (Večer, 16. 5. 2003).³⁷

17. 5. – Slavica Letica iz Izole (članica podmladka SDS) vložil v Državni zbor tretjo pobudo za zbiranje podpisov za razpis predhodnega referenduma o sistemskem zakonu, ki jo je podpisalo 3.000 volilnih upravičencev. V obrazložitvi pobudniki med drugim zapišejo, da se ne strinjajo s sprejetjem zakona, ki bi omogočil, da »bi bila sprevrženo zamenjana vloga žrtve in napadalca« (Večer, 18. 5. 2004). Poleg tega menijo, da bi sprejetje zakona v predlaganem besedilu lahko imelo obsežne in dolgoročne posledice na ekonomskem in socialnem področju v Sloveniji ter na področju mednarodnih odnosov (ibid.).

20. 5. – Predsednik DZ Borut Pahor (ZLSD) Državnemu zboru na podlagi mnenja Zakonodajnopravne službe DZ predlaga, naj tudi tretjo referendumsko pobudo pošljejo v presojo Ustavnemu sodišču, ker vprašanje ni jasno in točno. Državni zbor pa naj hkrati oceni še, ali je namen pobude le zavlačevanje sprejetja sistema zakona (Večer, 21. 5. 2004).³⁸

21. 5. – Poslancem koalicije ne uspe zavriniti tretje pobude za razpis predhodnega zakonodajnega referenduma o sistemskem zakonu, ker jih je v dvorani premalo prisotnih. Štiri opozicijske stranke (SDS, NSi, SLS, SNS) tik pred glasovanjem napovedo obstrukcijo seje in jo zapustijo (Večer, 22. 5. 2004).

– Član izvršilnega odbora SDS Branko Grims predsedniku Državnega zbora Borutu Pahorju (ZLSD) preda četrto pobudo za zbiranje podpisov za razpis predhodnega referenduma o sistemskem zakonu, ki jo je podpisalo 1.251 volilnih upravičencev (Večer, 22. 5. 2004).

24. 5. – Predsednik DZ Borut Pahor na podlagi mnenja parlamentarne Zakonodajno-pravne službe predlaga, naj tudi četrto referendumsko pobudo pošljejo v presojo Ustavnemu sodišču. Tudi tokrat navede, da vprašanje ni jasno, državni zbor pa naj hkrati oceni, ali je namen pobude le zavlačevanje sprejetja sistema zakona (Večer, 25. 5. 2004).

25. 5. – Vladajoča koalicija (LDS, ZLSD in DeSUS) s 44 glasovi za in nobenim proti v Državnem zboru zavrne tretjo referendumsko pobudo, ker naj bi bil njen cilj le zavlačevanje sprejetja sistema zakona. Opozicijske stranke pa glasovanje obstruirajo (Večer, 26. 5. 2004).

28. 5. – Odbor za notranjo politiko DZ predlaga Državnemu zboru, naj četrto pobudo za razpis referenduma o sistemskem zakonu zavrnejo kar poslanci – enako kot tretjo – in naj jo ne pošiljajo v presojo Ustavnemu sodišču (Večer, 29. 5. 2004).

31. 5. – S 45 glasovi za in nobenim proti poslanci koalicije – v odsotnosti opozicije – zavrnejo četrto pobudo za razpis referenduma o sistemskem zakonu, ker naj bi bil njen namen le blokiranje sprejemanja sistema zakona (Večer, 1. 6. 2004).

– Slavica Letica se zaradi zavrnitve tretje referendumske pobude pritoži na Ustavno sodišče (Večer, 1. 6. 2004).

Junij – Izide posebno poročilo Urada varuha človekovih pravic z naslovom »Problematika 'izbrisanih' v letnih poročilih varuha«, ki je sinteza dela Urada med letoma 1998 in 2003 na področju vprašanja izbrisanih (Posebno poročilo, UVČP, 2004).

5. 6. – Aleksandar Todorović odstopi z mesta predsednika DIPS.

9. 6. – Branko Grims (SDS) se zaradi zavrnitve četrte referendumske pobude pritoži na Ustavno sodišče. Meni, da je sklep Državnega zbora grob in neutemeljen poseg v pravico državljanek in državljanov. Ustavno sodišče pa naj bi na njegov predlog tudi odločalo, ali pomeni širjenje neresnic v tujini o slovenski osamosvojitvi »razpihovanje sovraštva in nestrpnosti proti Republiki Sloveniji ter vsem njenim državljanekam in državljanom« (24 ur – spletni vir, 9. 6. 2004). V povezavi s tem omeni izjavo »italijanskega levega radikalca«, ki naj bi izjavil, da bo skupaj z Mirovnim inštitutom demonstriral v Novi Gorici, ker so ga »tovariši iz Slovenije obvestili, da je bilo tukaj 30.000 ljudem odvzeto državljanstvo« (24 ur – spletni vir, 9. 6. 2004). S tega vidika naj Ustavno sodišče preveri tudi delovanje Mirovnega inštituta, ki ga vlada po Grimsovih podatkih plačuje iz davkoplačevalskega denarja, saj naj bi njegovi člani omenjene informacije posredovali v nekatere države Evropske unije (ibid.).

13. 6. – Volitve v Evropski parlament.

23. 6. – Ustavno sodišče potrdi ustavnost sklepa Državnega zbora, da ne bo razpisal referenduma o sistemskem zakonu, za katerega je pobudo vložila Slavica Letica. V svoji ugotovitvi zapiše, da je bila to že tretja pobuda za isti zakon, za prvi dve, vsebinsko enaki, pa je Ustavno sodišče že presodilo, da sta v neskladju z Ustavo. Posledično za tretjo ugotovi, da ta pomeni onemogočanje sprejetja zakona in zato zlorabo pravice do referenduma (24 ur – spletni vir, 23. 6. 2004).

4. 7. – Pismo DIPS različnim institucijam Evropske unije ob napovedani kandidaturi Lojzeta Peterleta za predsednika Evropskega parlamenta. V pismu poudarijo vlogo omenjenega kandidata pri oviranju reševanja vprašanja izbrisanih (Pismo DIPS institucijam EU).

8. 7. – Ustavno sodišče zavrne četrto pobudo za razpis referenduma o sistemskem zakonu, ki jo je vložil Branko Grims (SDS), ter s tem potrdi pravilnost odločitve Državnega zbora. Ta je pobudo zavrgel, ker naj bi bila vložena z namenom zavlačevanja sprejetja omenjenega zakona (24 ur – spletni vir, 8. 7. 2004).

29. 7. – V okviru tretje konference People's Global Action (PGA) v Beogradu v Studentskom kulturnom centru poteka javna tribuna o izbrisu in projekcija filma *Rubbed Out* Dimitarja Anakieva.

25. 8. – Poslanci opozicijskih strank SDS, NSi, SLS, SNS in nekdanji poslanec SMS v parlamentarni postopek vložijo osnutek predloga za dopolnitev ustavnega zakona glede izbrisanih. V njem predlagajo dopolnitev Temeljne ustavne listine z novimi členi, ki opredeljujejo stroga merila, po katerih bi lahko izbrisani pridobili status stalnega prebivanja od dneva izbrisa. Predlogu nasprotujejo vladajoče stranke, ki menijo, da proceduralno in vsebinsko ustavnega zakona ni mogoče sprejeti en mesec pred volitvami (24 ur – spletni vir, 25. 8. 2004).

26. 8. – Skupina poslancev iz SDS, NSi, SLS, SNS in SMS vložijo v Državni zbor peto pobudo za razpis predhodnega zakonodajnega referenduma o sistemskem zakonu, za kar se odločijo po odzivu vladne koalicije na predlog za dopolnitev ustavnega zakona (Delo, 28. 8. 2004, 24 ur – spletni vir, 26. 8. 2004).

31. 8. – Odbor za notranjo politiko DZ se pridruži mnenju parlamentarne Zakonodajnopravne službe in Državnemu zboru predlaga, naj ne razpiše predhodnega zakonodajnega referenduma o sistemskem zakonu, saj naj bi se z vložitvijo pobude le podaljševalo protiustavno stanje (24 ur – spletni vir, 31. 8. 2004).

1. 9. – Državni zbor po polemični razpravi in ob obstrukciji opozicijskih strank s 46 glasovi zavrne peto pobudo za razpis predhodnega zakonodajnega referenduma o sistemskem zakonu (Delo, 2. 9. 2004).

8. 9. – V stranki SNS javno izrazijo ogorčenje, ker jim ni uspelo zbrati dovolj poslanskih podpisov za sklic izredne seje DZ, na kateri bi v tretji obravnavi lahko zavrnil predlog sistema zakona ter »ob ustrezni politični volji« še v tem mandatu sprejeli ustavni zakon o izbrisanih (24 ur – spletni vir, 8. 9. 2004).

10. 9. – Jože Kreuh ovadi ministra za notranje zadeve dr. Rada Bohinca, ker naj ne bi odgovoril na njegovo zahtevo za odvzem državljanstva podpredsedniku DIPS Marku Peraku ter predsedniku koroškega območnega odbora DIPS, Mladenu Balabanu (24 ur – spletni vir, 10. 9. 2004).

3. 10. – Državnozborniške volitve, na katerih zmagajo stranke nekdanje opozicije.

16. 10. – V okviru tretjega Evropskega socialnega foruma v Londonu na univerzi Middlesex Aleksandar Todorović predstavi izbris, njegove posledice in oblike organiziranja izbrisanih.

29.–31. 10. – Tridnevni znanstveno-umetniški dogodek O partigiano v italijanski Furlaniji, ki ga organizira Karaula MiR (Migrazioni-Resistenze), na katerem se predstavi problematika izbrisanih.

12. 12. – Pismo Izvršnega odbora DIPS vladi Republike Slovenije in medijem, v katerem društvo novo oblast opozori: »Ne glede na nemoralna sredstva (zavajanje javnosti z lažmi in neresnicami, celo hujskanje itd.), s katerimi so sedanje glavne tri vladne stranke zablokirale zapoznele in zgolj polovičarske poskuse prejšnje vlade, da bi vsaj z 12-letno zamudo nekako vendarle poskušala urediti problem izbrisanih, so prav te tri stranke (ter DeSUS) zdaj na oblasti. S tem so prevzele tudi odgovornost za rešitev še vedno nerešenega problema izbrisanih« (Pismo DIPS vladi RS in medijem, 12. 12. 2004).

Sredina decembra – Vlada sklene, da ne bo nadaljevala postopka sprejemanja sistema zakona, ki je bil že pred tretjo obravnavo. Janez Janša (SDS) novinarjem pove, da je bilo jasno, »[...] da ga ta vlada ne bo posvojila, ker smo že prej trdili, da ni le slab, ampak ne prinaša rešitev« (24 ur – spletni vir, 21. 12. 2004). V času pogajanj za sestavo koalicije naj bi bilo dogovorjeno, da se sčasoma sprejme ustavni zakon, ki bo kmalu pripravljen. Ker pa sprejetje le-tega ni odvisno le od koalicije, naj bi pred predlaganjem zakona poskušali dobiti tudi soglasje opozicije (ibid.).

2005

26. 1. – V pogovoru med Varuhom človekovih pravic Matjažem Hanžkom in predsednikom vlade Janezom Janšo (SDS) slednji izjavi, da se bo vlada ponovno lotila vprašanja izbrisanih. Hkrati poudari, da je po njegovem mnenju ustavni zakon edina rešitev tega problema (24 ur – spletni vir, 26. 1. 2005).

³⁹ Kljub ovadbi nihče izmed Sintalovih varnostnikov ni nikoli odgovarjal za nasilno odstranitev, skupina izbrisanih pa je bila s strani lastnikov poslopja TR3, Nove ljubljanske banke, ovađena, da je v predverju, kjer so stavkali, s cigaretnim ogorkom poškodovala preprogo (24 ur – spletni vir, 6. 5. 2005).

18. 2. – Izbrisani napovedo petdnevno gladovno stavko, s katero želijo opozoriti na že 13. obletnico izbrisa ter da nova vlada potiska problem izbrisanih v ozadje (24 ur – spletni vir, 18. 2. 2005).

21. 2. – Enajst članov Iniciativnega odbora izbrisanih ob 12. uri začne opozorilno gladovno stavko v posloplju TR3 v Ljubljani (kjer je bilo predstavništvo Evropske komisije v Sloveniji), ki naj bi trajala do 26. februarja. Tako začnejo tretji Teden izbrisanih, s stavko pa izrazijo zahtevo po spoštovanju odločbe

Ustavnega sodišča. Ob 13. uri jih obišče vodja predstavništva Evropske komisije v Sloveniji Erwan Fouere. Varnostna služba Sintala zagotovi, da stavke ne bo preprečila, saj nihče ne ogroža življenja ali tuje lastnine. Predstavniki Sintala ob 22. uri v oddaji Odmevi na RTV1, ki je predvajana v živo, še enkrat ponovi, da stavkajočih ne nameravajo nasilno odstraniti in celo, da jim bodo čez noč pustili odprte sanitarije, vendar le s pogojem, da se podporniki umaknejo iz stavbe v času nočnega režima varovanja. Ko pa se predstavniki medijev in podporniki umaknejo, 15 varnostnikov malo pred polnočjo stavkajoče nasilno odstrani iz poslopja: »Protestnike iz skupine izbrisanih, ki so se odločili za gladovno stavko, so nasilno zvekli po tleh in jih pometali iz veže. Med napadom na protestnike so varnostniki Sintala žalili in zmerjali izbrisane s 'čefurji'. Nekaj protestnikov so zaradi poškodb z rešilnim vozilom prepeljali na oddelek nujne medicinske pomoči v Kliničnem centru« (24 ur in Večer – spletni vir, 22. 2. 2005).³⁹

– Predsednik vlade Janez Janša (SDS) v odgovoru stavkajočim zapiše, da namerava vlada v parlamentarni postopek vložiti svoj predlog ustavnega zakona, po katerem bodo primeri obravnavani individualno, krivice pa naj bi popravili zgolj v primerih, ko so pristojni upravni organi naredili kakršnokoli napako (Dnevnik in 24 ur – spletni vir, 21. 2. 2005).

– Predsednik Državnega zbora France Cukjati (SDS) zavrne razpravo o posebnem poročilu Urada varuha človekovih pravic o izbrisanih z argumentom, da omenjena točka ni pripravljena v skladu s poslovníkom (24 ur – spletni vir, 21. 2. 2005, Večer – spletni vir, 22. 2. 2005).

22. 2. – Število stavkajočih se zaradi zdravstvenih razlogov zmanjša na sedem, preostali pa stavko nadaljujejo na začasni lokaciji v Cankarjevem domu, kjer jih poleg predstavnikov Helsinškega monitorja Slovenije in Amnesty International Slovenije obiščejo tudi predstavniki poslanskih skupin LDS, ZLSD, DeSUS in SLS ter se z njimi dogovorijo, da se bodo naslednji dan sestali v Državnem zboru (24 ur – spletni vir, 22. 2. 2005).

23. 2. – Gladovno stavkajoči se sestanejo s skupino poslancev iz vrst ZLSD, LDS, DeSUS in SLS. Poslancem predlagajo, da naj: prvič, v svojih strankah poskusijo doseči soglasje, da bi se problem evropeiziral tudi z njihovo pomočjo; drugič, oblikovanje skupine, katere naloga bi bila reševanje akutnih problemov izbrisanih in v kateri bi sodelovali poslanci, predstavniki izbrisanih, formalnih in neformalnih nevladnih organizacij ter podporniki izbrisanih; in kot tretje jih prosijo za pomoč pri iskanju prostora, kjer bi lahko nadaljevali stavko (Dnevnik in 24 ur – spletni vir, 23. 2. 2005).

– V času obiska izbrisanih v Državnem zboru se na vratih poslanske skupine SNS v DZ pojavi plakat z napisom: »Vsi izbrisani vabljeni na ples, igral vam bo Jelinčič na puško mitraljez.« Sašo Peče, podpredsednik SNS, najprej prizna, da je njihova poslanska skupina razobesila plakat, pozneje pa zanika kakršno koli povezavo in reče, da naj bi se vsebina letaka prvič pojavila pred tremi leti v obliki grafitna na ljubljanskem Viču in naj bi pozneje krožila po internetu (24 ur – spletni vir, 23. 2. 2005, 24 ur in Večer – spletni vir, 25. 2. 2005).

– Mladi liberalni demokrati (podmladek LDS) s hojo okoli poslopja Državnega zbora, med katero na glas berejo posebno poročilo varuha človekovih pravic o problematiki izbrisanih, in s simbolično pritrditvijo le-tega na vrata parlamenta protestirajo, ker Državni zbor omenjenega poročila ni obravnaval (24 ur – spletni vir, 23. 2. 2005, Večer – spletni vir, 24. 2. 2005).

24. 2. – Izbrisane v svoji pisarni sprejme vodja predstavništva Evropske komisije v Sloveniji Erwan Fouere, ki vsakemu od stavkajočih nameni tri minute ter jim zagotovi, da bo še naprej spremljal reševanje vprašanja izbrisanih (Večer – spletni vir, 25. 2. 2005).

25. 2. – Skupina izbrisanih zaradi pozitivnih odzivov na njihov protest, pa tudi zato, ker zanj niso dobili primerne prostora, predčasno prekine gladovno stavko (Dnevnik – spletni vir, 25. 2. 2005, Večer – spletni vir, 26. 2. 2005).

26. 2. – DIPS 13. obletnico izbrisa oznamuje s Prvim pozivom slovenskim in evropskim oblastem (Odprto pismo Marka Peraka, Večer – spletni vir, 16. 12. 2005).

4. 3. – Mednarodni sekretariat Amnesty International iz Londona medijem po svetu pošlje posebno poročilo o izbrisanih v Sloveniji z naslovom »Slovenija: povrnite pravice izbrisanim«. Vanj med drugim zapiše, naj slovenske oblasti izrecno in javno priznajo diskriminatorno naravo izbrisa ter zagotovijo, da bo status stalnega prebivališča izbrisanih vzpostavljen z retroaktivno veljavnostjo (Večer – spletni vir, 5. 3. 2005).

16. 4. – Izbrisani v Kopru ustanovijo svoje drugo društvo – Civilno iniciativo izbrisanih aktivistov (CIIA), katere predsednik postane Aleksandar Todorović. Ob ustanovitvi pove, da se bodo angažirali za dokončno ureditev statusa izbrisanih (Večer – spletni vir, 18. 4. 2005, 24 ur – spletni vir, 16. 4. 2005).

26. 5. – Svetovalni odbor Sveta Evrope, ustanovljen na podlagi Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin, pozove Slovenijo, naj čim prej najde rešitev za izbrisane, vključno z dostopom do državljanstva ter socialnih in ekonomskih pravic (Drugo mnenje o Sloveniji, sprejeto dne 26. 5. 2005, Svet Evrope, ACFC/OP/II(2005)005).

2. 7. – Devet predstavnikov CIIA začne gladovno stavkati na mejnem prehodu Šentilj v podporo Aliju Berishi, izbrisnemu, rojenemu na Kosovu, ki je po neuspelem poskusu deportacije slovenskih oblasti v Albanijo leta 1993 zbežal v Nemčijo. Po 12 letih življenja v Nemčiji so ga nemške oblasti želele deportirati na Kosovo, čeprav bi ga morale vrniti v Slovenijo. CIIA zahteva, da Ministrstvo za notranje zadeve Aliju Berishi zagotovi dovoljenje za stalno prebivanje v skladu z odločbo Ustavnega sodišča, kar pa so na ministrstvu zavrnilo (24 ur – spletni vir, 2. 7. 2005, Večer – spletni vir, 4. 7. 2005).

3. 7. – Izvršni odbor DIPS v svoji izjavi zapiše, da ne podpira gladovne stavke kot sredstva za reševanje tovrstnih problemov, se pa pridružuje ogorčenju nad izjavami MNZ (24 ur – spletni vir, 3. 7. 2004).

14. 7. – Sočasno z obravnavo posebnega poročila Urada varuha za človekove pravice o problematiki izbrisanih poslanci odločajo o predlogu priporočila komisije DZ za peticije ter človekove pravice in enake možnosti, da se vprašanje izbrisanih uredi v sistemskem zakonu, ki je že prestal dve obravnavi. Državni zbor z 49 glasovi predlog zavrne, saj parlamentarna večina meni, da bi bil zakon podlaga za neupravičeno izplačilo odškodnin, in se zato zavzame za ustavni zakon. Branko Grims (SDS) pa ob tem pozove varuha človekovih pravic k odstopu. Minister za notranje zadeve Dragutin Mate (SDS) na seji pove, da je v načrtu ministrstva priprava »ustavnega zakona ali zakona, ki bi bil sprejemljiv in bi reševal celovito področje« (24 ur – spletni vir, 14. 7. 2005), na kateri intenzivno dela skupina ljudi, tudi zunanjih strokovnjakov (ibid., Večer – spletni vir, 15. 7. 2005).

– Skupina podpornikov gladovno stavkajočih s peticijo »Povrnite pravice izbrisanim« pozove slovenske oblasti, naj izrecno in javno priznajo diskriminatorno naravo izbrisa in zagotovijo, da bo njihov status stalnega prebivališča vzpostavljen z retroaktivno veljavnostjo ter da bodo imeli vsi prizadeti posamezniki dostop do poprave krivic (24 ur – spletni vir, 4. 7. 2005).

– Gladovno stavkajoče s svojo izjavo podpre tudi Amnesty International Slovenije (24 ur – spletni vir, 4. 7. 2005).

18.–21. 7. – Od devetih gladovno stavkajočih izbrisanih vztrajajo le še trije, zato se (skupaj s podporniki) preselijo v Ljubljano, v AKC Metelkova mesto, kjer dva nadaljujeta stavko. V tem času jih obišče poslanka Majda Potrata, predsednik parlamenta France Cukjati (SDS) pa jim pošlje pismo, naj prenehajo stavkati, ker vladna koalicija resno namerava rešiti problem izbrisanih tako, da bodo popravljene krivice tistim, ki so jih pretrpeli (Odprto pismo Matevža Krivica, Večer – spletni vir, 22. 7. 2005).

23. 7. – Seminar o migracijah »Slovenija in Furlanija-Juljska krajina: izkušnje gostoljubnosti in represivne politike«, ki ga v italijanskem Vidmu organizira Karaula MiR. Predstavniki izbrisanih, Irfan Beširevič, predstavljajo problem izbrisa in razloge za gladovno stavko izbrisanih.

21.–25. 7. – Gladovno stavkajoča in njuni podporniki se preselijo na sedež Unicefa v Ljubljani, da bi opozorili na problem 3.000 izbrisanih otrok. Sprejmeta jih izvršna direktorica Unicefa Slovenije Maja Vojnovič in

podpredsednik izvršilnega odbora Jožef Kunič. Zagotovita jim, da bosta poskušala pridobiti podatke, ki se nanašajo na omenjeno temo, in da se bosta v okviru svojih zmožnosti in pristojnosti zavzela za to, da bi se ti problemi rešili (24 ur – spletni vir, 21. 7. 2005, Večer – spletni vir, 22. 7. 2005).

24. 7. – V okviru gladovne stavke izbrisanih, pred zgradbo Unicefa, poteka prva javna projekcija dokumentarnega filma »Na drugi strani reke – Dall'altra parte del fiume«, ki je nastal kot italijansko-slovenska koprodukcija Karaule MiR.

25. 7. – Gladovno stavkajoča in njihovi podporniki se preselijo na sedež UNHCR v Ljubljani, kjer predstavniku organizacije Gregoryju Garrasu podajo sum o poneverbi podatkov o številu sprejetih beguncev iz nekdanje Jugoslavije in o morebitnih utajah denarja za njihovo namestitvev in preživetje. Med izbrisanimi so bile namreč osebe, ki so se bile v devetdesetih v Sloveniji prisiljene prijaviti kot begunci z vojnih območij.⁴⁰ Po besedah Aleksandra Todoroviča je Slovenija zanje pridobila sredstva OZN, kajti del begunske populacije je Slovenija izpolnjevala tudi z izbrisanimi prebivalci. Po drugi strani pa so bile med izbrisanimi tudi osebe, ki so bile iz Slovenije deportirane in so tako dejansko postale begunci.⁴¹ »Todorovič je po pogovoru z Garrasom dejal, da gre za tragedijo ljudi, ki so legalno živeli v Sloveniji, pa so bili potem deportirani in so jih še leta 2003 razglašali za begunce. Veliko izbrisanih je bilo najprej razglašanih za ilegalce, potem pa preimenovanih v begunce, [...]. Med temi begunci so bili celo rojeni v Sloveniji, popolnoma enakopravni z drugimi državljani [...]« (24 ur – spletni vir, 25. 7. 2005). Po obisku na UNHCR stavkajoča prekineta gladovno stavko. K temu prispeva predvsem pobuda podpornikov, da se še isto jesen začne pravni in politični proces evropeizacije problema izbrisanih na ravni različnih evropskih institucij (ibid.).

– Odbor ZN za človekove pravice, ustanovljen na podlagi Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, poda sklepne ugotovitve o Sloveniji, v katerih izrazi zaskrbljenost nad položajem oseb, ki si še vedno niso mogle urediti statusa, ter pozove Slovenijo, da mora »[...] razrešiti pravni status vseh državljanov držav naslednic nekdanje SFRJ, ki zdaj živijo v Sloveniji, in bi morala olajšati pridobitev slovenskega državljanstva vsem takim osebam, ki bi želele postati državljani Slovenije.« (Odprto pismo Marka Peraka, Večer, 16. 12. 2005)

18.–21. 10. – Pogovori o izbrisu ob javnih predvajanjih dokumentarnega filma »Na drugi strani reke – Dall'altra parte del fiume« v organizaciji Karaule MiR v italijanskih mestih: Vidmu (Udine), Tržiču (Monfalcone), Trstu in Cedadu (Cividale del Friuli).

22. 10. – Člani CIIA se udeležijo vseitalijanskega protestnega shoda v Gradišču ob Soči (Gradisca d'Isonzo), kjer hočejo italijanske oblasti odpreti enega največjih Centrov za tujce v Italiji (www.dostje.org).

11. 11. – Ker Aliju Berishi in njegovi družini 18. novembra grozi izgon iz Slovenije v Nemčijo, od tam pa na Kosovo, Amnesty International Slovenije sproži mednarodno nujno akcijo in pozove svoje člane, naj z apeli slovenskim oblastem preprečijo Berishevo deportacijo (24 ur – spletni vir, 14. 11. 2005).

14. 11. – Tiskovna konferenca v KUD France Prešeren, s katero želijo Ali Berisha in drugi govorniki (Maurizio Gressi – Odbor za promocijo in varstvo človekovih pravic iz Rima, Nataša Posel – Amnesty International Slovenija, Aleksandar Todorovič – CIIA, Roberto Pignoni – Karaula MiR in Matevž Krivic – pravni zastopnik družine Berisha) opozoriti na negotov položaj družine Berisha.

– Italijanska evropska poslanca Giusto Catania in Roberto Musacchio postavita poslansko vprašanje Evropski komisiji, v katerem zahtevata, da se Komisija opredeli do problema izbrisa, natančneje do predvidenega izгона družine Berisha. Hkrati pa je nemško veleposlaništvo v Ljubljani uradno naprošeno, naj obvesti nemško vlado, da je Ali Berisha izbrisan in da je sodelovanje pri deportaciji izbrisane nezakonito dejanje (24 ur – spletni vir, 14. 11. 2005).⁴²

⁴⁰ Tako so si določeni izbrisani posamezniki uredili status začasnega zatočišča v Sloveniji, ki jim je omogočil osebni dokument (torej začasno varovalko pred izgonom) in dostop do nekaterih pravic, povezanih s tem statusom (npr. osnovno zdravstveno zavarovanje). Vseeno pa so ti posamezniki praviloma bivali v lastnih domovih in niso bili aktivno vključeni v humanitarno mrežo, namenjeno beguncem iz nekdanje Jugoslavije.

⁴¹ Tako je znanih več primerov (med njimi Ali Berisha in njegova družina), ki so bili prisiljeni zaprositi za begunski status v matičnih ali drugih državah (predvsem članicah EU). Ti posamezniki so bili obravnavani kot begunci iz nekdanje Jugoslavije, nekateri tudi iz Slovenije.

⁴² Deportacijo, poleg mednarodnega pritiska, prepreči upravno sodišče, ki na pobudo pravnega zastopnika Alija Berishe Matevža Krivica 16. novembra odpravi sklep MNZ o deportaciji, kar potrdi tudi vrhovno sodišče maja 2006 (Interni dokument ob izgonu Alija Berishe, Večer – spletni vir, 17. 11. 2005).

⁴³ Ko zakon 10. aprila 2006 pride v javnost, se med drugim izkaže, da bi za povrnitev statusa stalnega prebivališča po tem zakonu lahko zaprosili le tisti, ki so zanj v preteklosti že vložili prošnjo, a so bili zavrnjeni zaradi šikaniranja birokracije ali zato, ker niso mogli dostaviti dokumentov zaradi vojnih razmer, pri čemer bi vsak primer preverjali individualno (Večer – spletni vir, 1. 12. 2006).

19. 11. – Srečanje Evropske levice v avstrijskem Celovcu na Prvi medregijski konferenci, kjer Aleksander Todorović predstavi problem izbrisanih.

23. 11. – Evropski center za boj proti rasizmu in ksenofobiji (EUMC) z Dunaja v Evropskem parlamentu predstavi letno poročilo o diskriminaciji manjšin v državah članicah EU na področju zaposlovanja, bivanja in izobraževanja. EUMC v delu poročila, ki se nanaša na Slovenijo, opozori tudi na položaj izbrisanih (Večer – spletni vir, 24. 11. 2005).

25. 11. – Odbor ZN za ekonomske, socialne in kulturne pravice na podlagi posebnega poročila Amnesty International izrazi veliko zaskrbljenost nad izbrisom in poznejšim neupoštevanjem odločb Ustavnega sodišča ter pozove Slovenijo, da »[...] sprejme ustrezne zakonodajne in druge ukrepe za popravo položaja državljanov nekdanje Jugoslavije, ki so bili izbrisani, ko so bila njihova imena leta 1992 odstranjena iz registra stalnih prebivalcev. [...] Odbor močno priporoča, da država povrne status stalnega prebivalca vsem prizadetim posameznikom v skladu z odločbami Ustavnega sodišča« (Odprto pismo Marka Peraka, Večer, 16. 12. 2005).

28. 11. – Amnesty International Slovenije v pismu opozori predsednika Evropske komisije Joseja Manuela Barrosa na problem izbrisanih ter ga pozove, naj zagotovi, da bo Slovenija spoštovala standarde EU in človekove pravice (Dnevnik – spletni vir, 28. 11. 2005).

– Poslanka Evropskega parlamenta Mojca Drčar Murko (LDS) pošlje poslansko vprašanje Evropski komisiji. Po navedbi sklepnih ugotovitev Odbora ZN za ekonomske, socialne in kulturne pravice o izpolnjevanju Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah z dne 25. novembra 2005 ter nameri slovenske vlade o sprejetju ustavnega zakona o izbrisanih komisijo vpraša: »Ali namerava Evropska komisija s konkretnimi ukrepi zagotoviti, da bo Slovenija izpolnila standarde in pravni red EU glede na to, da so bile več tisoč ljudem, med katerimi jih je veliko romskega porekla, odtujene njihove temeljne človekove pravice?« (www.dr-car-murko.si/).

10. 12. – DIPS ob mednarodnem dnevu človekovih pravic poda izjavo za javnost, v kateri opozori, da slovenska vlada ne ignorira le odločbe Ustavnega sodišča, ampak tudi vse mednarodne pozive v zvezi z urejanjem položaja izbrisanih ter da z napovedmi ustavnega zakona namerno zavaja javnost, saj naj bi bil edini smisel le-tega obiti razsodbe Ustavnega sodišča (24 ur – spletni vir, 11. 12. 2005).

14. 12. – Ministrstvo za notranje zadeve posreduje predlog Ustavnega zakona o dopolnitvi ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (EVA 2005-1711-0027) v usklajevanje. Vsebina zakona javnosti ni znana, saj nosi oznako zaupnosti. Minister za notranje zadeve Dragutin Mate (SDS) pove le, da predvideva individualno obravnavo izbrisanih, ter upošteva možnost, »da je bila kakšnemu posamezniku storjena krivica.«⁴³ Ob tem minister za notranje zadeve izjavi: »Glejte, beseda posameznik ne pomeni določljivega števila. Ne morem pristati na vašo dikcijo, da je to število pet ali deset. Gre za krivice, ki so se lahko zgodile le posameznikom. Teh pa je lahko tudi osemnajst tisoč« (Večer – spletni vir, 15. 12. 2005). Vlada sicer začne obravnavati predlog ustavnega zakona, vendar ministri obravnavo prekinejo, da bi predlog predstavili opozicijskim strankam in poskusili doseči širši konsenz (ibid., 24 ur – spletni vir, 14. 12. 2005, Predlog Ustavnega zakona o dopolnitvi ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, EVA 2005-1711-0027).

15. 12. – Evropska komisija odgovori na vprašanje poslanke Evropskega parlamenta Mojce Drčar Murko (LDS). Med drugim v njem zapiše: »Po določilih pogodbe o Evropski uniji in pogodbe, s katero je bila ustanovljena Evropska skupnost, Komisija nima pristojnosti na področju temeljnih človekovih pravic in lahko posreduje samo v primerih, ko so le-te kršene pri uresničevanju evropske zakonodaje. Odločba slovenskega Ustavnega sodišča zadeva problem – osebe, ki bi morale biti prijavljene kot slovenski državljani –, ki je v pristojnosti posameznih držav članic in torej nima podlage v pravu Skupnosti. Komisija zato tudi v tem posebnem primeru ne more posredovati. Če osebe menijo, da so bile njihove temeljne pravice kršene, jim možnost pritožbe na Evropsko sodišče za človekove pravice

⁴⁴ SD (Socialni demokrati) je novo ime ZLSD (Združene liste socialnih demokratov).

– potem ko so izčrpale vsa domača pravna sredstva – dajo zagotovljeno zaščito kot zadnje sredstvo« (www.drkar-murko.si/).

24. 12. – Opozicijska stranka LDS oceni, da predlagani ustavni zakon ni primerna podlaga za urejanje vprašanja izbrisanih, saj ne spoštuje odločb Ustavnega sodišča. Podobno se opredelita tudi SD⁴⁴ in DeSUS (Večer – spletni vir, 24. 12. 2005, 10. 1. 2006 in 17. 1. 2006).

⁴⁵ V tem obdobju začnejo koalicijske stranke kot argument za nereševanje vprašanja izbrisanih čedalje pogosteje navajati nestrinjanje opozicijskih strank z ustavnim zakonom.

2006

9. 1. – Predsednik države Janez Drnovšek ponovno pozove poslance, naj čim prej rešijo problem izbrisanih. Hkrati izrazi mnenje, da je predlagani ustavni zakon sprejemljiva podlaga za nadaljnje usklajevanje med strankami (24 ur – spletni vir, 9. 1. 2006).

13. 1. – Predsednik LDS Jelko Kacin odgovori na pismo Janeza Drnovška in med drugim zapiše: »Večino vprašanih izbrisanih je mogoče popraviti preprosto in hitro. Odločbo Ustavnega sodišča je treba spoštovati in jo uresničiti neposredno, preprosto in tako, kot so jih izbrisali. Prav tisti organi, ki so jih izbrisali, jih lahko in tudi morajo vpisati nazaj, da napake odpravijo in krivice popravijo« (Večer – spletni vir, 14. 1. 2006).

16. 1. – Borut Pahor (SD) v odgovoru na pismo Janeza Drnovška zapiše, da ustavni zakon sicer ni idealna rešitev, je pa verjetno edina mogoča in se zato z njim strinja, da je ustavni zakon sprejemljiva podlaga za nadaljnje usklajevanje. Hkrati pa Pahor poudari, da se mnenje poslanske skupine SD razlikuje od njegovega (Večer – spletni vir, 17. 1. 2006, 24 ur – spletni vir, 19. 1. 2006).

19. 2. – V Ljubljani poteka skupščina DIPS, na kateri člani društva ponovno opozorijo, da problem izbrisanih, čeprav je od izbrisa preteklo že 14 let, še vedno ni rešen. In to kljub dejstvu, da se je na Slovenijo povečal pritisk različnih mednarodnih institucij. Ob tem med drugim zapišejo: »Vsi mednarodni forumi, ki so svoje obravnave že končali, zahtevajo od Slovenije rešitev problema izbrisanih v skladu z odločbami Ustavnega sodišča – vsa aktivnost slovenske vlade od njene izvolitve do danes pa je namenjena prav nasprotnemu cilju: kako odločbe Ustavnega sodišča ne uresničiti – bodisi s pomočjo ustavnega zakona, ki naj bi se izmaknil ponovni presoji Ustavnega sodišča, bodisi tako, da se ne naredi sploh nič. Pri tem pa želijo odgovornost prenesti na opozicijo, če ta ne bo hotela sodelovati pri triku z ustavnim zakonom« (24 ur – spletni vir, 19. 2. 2005).⁴⁵

21. 2. – Pred poslopjem parlamenta CIIA organizira protestno akcijo, s katero zaznamuje 4. teden izbrisanih, tokrat pod geslom »Upor proti političnemu in pravnemu nasilju«. V znak protesta – zaradi nespoštovanja odločbe Ustavnega sodišča – hočejo mirno vstopiti v poslopje Državnega zbora ter v njem ostati, dokler oblasti ne začnejo spoštovati omenjene odločbe. Ob tem opozorijo, da Državni zbor že tri leta izvaja državljansko nepokorščino, ker ne spoštuje sodne veje oblasti, zaradi česar tudi oni ne nameravajo več spoštovati Državnega zbora. Ker jim policija prepreči vstop v poslopje parlamenta, z mirnim sprehajanjem po prehodih za pešce pred parlamentom nekaj časa ovirajo promet ter tako izrazijo svoje nestrinjanje (24 ur – spletni vir, 21. 2. 2006, Večer – spletni vir, 22. 2. 2006).

2. 3. – Odločba Ustavnega sodišča št. Up-211/04, s katero ustavni sodniki zavrnejo odločitev pristojnih upravnih organov, da dovoljenje za stalno prebivanje ne more biti izdano po ZUSDDD v primerih, ko posameznik ne izkazuje dejanskega neprekinjenega bivanja v Sloveniji, če so razlog okoliščine, na katere prosilec ni mogel vplivati (v tem primeru nemožnost vrnitve zaradi vojnih razmer oziroma zavrnitve na meji). Ustavno sodišče prav tako razsodi, da morajo upravni organi – ker nov zakon, ki bi natančneje opredeljeval merila za ugotavljanje dejanskega neprekinjenega bivanja, še ni sprejet – izhajati neposredno iz stališč odločbe Ustavnega sodišča iz aprila 2003 (Odločba Ustavnega sodišča št. Up-211/04).

29. 3. – Komisar za človekove pravice pri Svetu Evrope izda drugo poročilo o Sloveniji. V njem z obžalovanjem ugotavlja ne le, da vprašanje izbrisanih še ni rešeno, temveč da je dobilo tudi politične razsežnosti. Med drugim

⁴⁶ Podobna opozorila Amnesty International se ponovijo tudi leta 2007, v poročilu za leto 2006.

poudari, da »/v/prašanje izbranih v Sloveniji ostaja vprašanje s političnim nabojem, ki razdvaja in je predmet burnih razprav. Žal so nekatere politične stranke to vprašanje pogosto izrabljale kot sredstvo v predvolilni kampanji«

(Poročilo o spremljanju napredka Slovenije, 2003–2005, Ocena napredka o izvajanju priporočil Komisarja Sveta Evrope za človekove pravice 2006: 10). Med sklepi pa zapiše: »Komisar poziva Ministrstvo za notranje zadeve, naj nemudoma nadaljuje z izdajanjem dodatnih odločb, s katerimi bo dovoljenje za stalno prebivanje postalo veljavno za nazaj, vsem osebam, ki so do tega upravičene. Glede sprejetja zakona, ki bi urejal status ostalih izbranih ali ga ponovno vzpostavil, komisar poziva slovensko vlado, naj dokončno razreši vprašanje v dobri veri v skladu z odločitvami Ustavnega sodišča. Ne glede na ustrezno zakonodajno rešitev trenutni zastoj prikazuje spoštovanje vladavine prava in sodb Ustavnega sodišča v slabi luči« (ibid. 11).

26. 4. – V Ljubljani potekajo protirasistične demonstracije »Rojimo proti diskriminaciji«, s katerimi udeleženci opozorijo na kršenje pravic proslcem za azil z novelo zakona o azilu, na nerešen problem izbranih in na novelo zakona o zaposlovanju in zavarovanju za čas brezposelnosti (24 ur – spletni vir, 26. 4. 2006).

23. 5. – Amnesty International v letno poročilo o stanju človekovih pravic za leto 2005 uvrsti tudi Slovenijo. Opozori na neuspeh slovenskih oblasti, da bi ukrepale in prekinile kršitve pravic izbranih, kar meče slabo luč na Slovenijo na področju varstva človekovih pravic (24 ur – spletni vir, 23. 5. 2006).⁴⁶

25. 5. – Poslanca Branko Grims in Zvone Črnač (oba SDS) na tiskovni konferenci ponovita stališče stranke do reševanja problema izbranih in opozorita na zastoj, ki naj bi po njunem nastal po krivdi opozicije, ki onemogoča dosego konsenza za sprejetje ustavnega zakona. Branko Grims pove še, da želi SDS prek javnosti vplivati na to, da bi opozicija privolila v predlog ustavnega zakona (Večer – spletni vir, 26. 5. 2006).

4. 7. – Italijanska odvetniška pisarna Studio Lana Lagostena Bassi na Evropsko sodišče za človekove pravice vložijo tožbo »Milan Makuc in ostali proti Sloveniji«. Tožba je vložena v imenu 11 izbranih oseb, ki še vedno nimajo urejenega statusa v Sloveniji in so zato eksistenčno ogroženi. V izjavi za javnost odvetniška pisarna zapiše: »Tožba je plod skupnih prizadevanj mreže posameznikov in organizacij iz Slovenije in Italije. Nanaša se na izbris, ki je tožnike postavil v skrajno ranljivo socialno stanje ter pravno brezizhoden položaj. Od izbriša naprej so bili tožniki izpostavljeni dokazljivim zlorabam in trpinčenju s strani oblasti« (24 ur – spletni vir, 7. 7. 2006).

7. 7. – V okviru kulturnega festivala »Postaja Topolove – Stazione Topolo« v Italiji, kjer že vrsto let potekajo glasbene, gledališke, likovne in različne multimedijske prireditve, odprejo Veleposlaništvo izbranih (Ambasciata dei cancellati). Organizatorica festivala Donatella Ruttar ob otvoritvi pove, da želijo v tem kraju ob italijansko-slovenski meji promovirati pravice slovenske manjšine, ki je bila več kot sto let izpostavljena sistematičnemu zatiranju in segregiranju, ter da so se zato odločili izraziti solidarnost z izbranimi (24 ur – spletni vir, 7. 7. 2006).

22. 7. – Posamezni izbrisani solidarnostno podprejo shod pred Centrom za tužce v Postojni, ki ga skliče Mreža za stalni obisk skupaj z drugimi udeleženci No Border Campa, ki je v tem času potekal v Gorici. Namen manifestacije je izraziti zahtevo po razpustitvi tovrstnih institucij ter potrebo po redefiniranju evropskega državljanstva (www.dostje.org).

16. 10. – Predstavniki CIHA pred sodiščem v Ljubljani uprizorijo uničevanje osebnih dokumentov, kakršnega so doživljali v času izbriša. Predstavo uprizorijo v podporo Aleksandru Todoroviću, ki ga tožijo nekdanji minister za notranje zadeve Andrej Šter, nekdanji državni sekretar na MNZ Slavko Debelak in nekdanja državna podsekretarka na MNZ Alenka Mesojedec Prvinšek, ker naj bi jim po oddaji Trenja leta 2003 zaradi njihove vloge pri izbrišu rekeli, »da so fašisti, ki spadajo v Haag, ter da niso za civiliziran svet« (24 ur – spletni vir, 16. 10. 2006, Večer – spletni vir, 17. 10. 2006).

9. 11. – European Roma Rights Centre (ERRC – Evropski center za pravice Romov) na Ministrstvo za notranje zadeve naslovi uradno pismo, v katerem izrazi zaskrbljenost zaradi grožnje deportacije Alija Berishe in njegove družine v Nemčijo, ter zahteva takojšnjo prekinitev vseh postopkov (Interni dokument ob izgonu Alija Berishe).

14. 11. – Posamezni izbrisani solidarnostno podprejo protest »Pod Janšo smo vsi cigani« v Ljubljani. Njegov namen je bil izraziti nestrinjanje s preselitvijo romske družine Strojčan z njihovega doma, ki jo je zaradi nasprotovanja

krajanov Ambrusa omenjeni družini izpeljala slovenska vlada (Večer – spletni vir, 15. 11. 2006).

17. 11. – Upravno sodišče razsodi, da je neupravičen tudi drugi poskus deportacije Alija Berishe in njegove družine iz Slovenije, ki ga je napovedalo Ministrstvo za notranje zadeve (Večer – spletni vir, 18. 12. 2006).

– Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu sprejme v obravnavo tožbo, ki jo je julija 2006 vložila skupina pravnikov iz Italije, in sicer po prednostnem postopku (24 ur – spletni vir, 27. 11. 2006).

27. 11. – CIIA ob podpori italijanskih in francoskih nevladnih organizacij ter podpornikov iz Slovenije, Italije in Francije organizira »Karavano izbrisanih: od Ljubljane do Bruslja«. Namen karavane je podpreti tožbo na Evropskem sodišču za človekove pravice. Ob svojem odhodu iz Ljubljane udeleženci karavane v izjavi za javnost zapišejo: »Izbrisani Slovenije smo se odzvali povabilu evropskih poslancev, da svoje izkušnje izključenosti in teptanja človekovih pravic umestimo na agendo osrednjih evropskih problemov. [...] Leta 2004 je Slovenija postala članica Evropske unije: na neskončno dolgem seznamu vseh pogojev, ki jih je morala izpolniti za vstop, ni bilo pogoja povrnitve pravic izbrisanim. Leta 2008 bo Slovenija predsedovala Evropski uniji, pri tem pa izbris ponovno ni ovira. Kot kaže, nerešeno vprašanje izbriša ni zadržek pri sodelovanju Slovenije v procesih, ki jih javnost doživlja kot zagotovilo demokratičnosti. Velik problem vidimo v dejstvu, da slovenska oblast ne izkazuje namena o povrnitvi pravic izbrisanim, obenem pa ključne institucije Evropske unije do sedaj niso bile pripravljene tega problema aktivno reševati. Izbrisani prebivalci Slovenije – zdaj izbrisani prebivalci Evropske unije – se sprašujemo, zakaj Evropa molči. Kaj so torej njene resnične norme, vrednote in vizije?« Hkrati poudarijo, da v Evropi obstaja veliko različnih vrst izbrisanih in da je izbris nedvomno evropski problem. Zato obstaja nujna potreba po redefiniranju koncepta državljanstva in stalnega bivanja. Svojo izjavo končajo z besedami: »Zahtevamo pravico do bivanja za vse izključene, za vse nevidne, vse izbrisane Evrope! Dovoljenje za bivanje in pravica do državljanstva naj postaneta temeljni demokratični normi!« Organizatorji karavane na vse slovenske politike in evroposlance naslovijo pismo, v katerem jih prosijo za podporo, vendar jim to izreče le Aurelio Juri (SD), medtem ko se slovenski evropski poslanec Mihael Brejc (SDS) odzove izjemno negativno (RTV Slovenija in 24 ur – spletni vir, 27. 11. 2006).

– V deželnem zboru Furlanije-Juljske krajine v Trstu udeležence karavane sprejmejo deželni svetniki Igor Kocijančič (SKP), Igor Dolenc (LD), Bruna Zorzini (SIK) in Alessandro Metz (Zeleni) ter odbornik dežele za kulturo in šolstvo Roberto Antonaz, ki jim obljubijo, da si bodo prizadevali za sprejetje posebne resolucije, v kateri bi izbrisane opredelili za evropske državljanke ter pozvali Slovenijo k rešitvi problema. Po tem udeležence pred ladjedelnico Fincantieri v Tržiču – Monfalconu sprejmejo člani kovinarskega sindikata FIOM, ki jim izrazijo solidarnost v skupnem boju proti izgubi že pridobljenih pravic (Mladina – spletni vir, 2. 12. 2006, Večer – spletni vir, 8. 12. 2006).

– Predsednik vlade Janez Janša (SDS) v oddaji Odmevi na RTV Slovenija komentira karavano in izjavi, da gre »[...] za izkrivljeno podobo. V Evropi mislijo na podlagi izkrivljenih informacij in tega poročanja, da gre za ljudi, ki danes nimajo nikakršnega statusa. Ne vedo, da gre za problem iz leta 1992 in da večina teh ljudi zahteva status za nazaj, za tisto obdobje od leta 1992, ko si niso uredili stalnega bivališča oziroma državljanstva, in časom, ko so si to uredili. V tem trenutku pa v Sloveniji ni prebivalcev brez statusa« (Mladina – spletni vir, 2. 12. 2006).⁴⁷

28. 11. – Udeležence karavane v francoskem parlamentu v Parizu na tiskovni konferenci sprejmejo nekdanja evropska poslanka Zelenih (Les Verts) Martine Auroy, Martin Billard in Noil Mamere (Les Verts), Patrick Braouezec (Parti Communiste), Serge Blisko (Parti Socialiste) ter Etienne Pinte iz vladne stranke Unija za ljudsko gibanje (UMP). Tiskovne konference se udeleži tudi slovenski veleposlanik v Franciji Janez Šumrada, ki v svojem govoru ponovi uradna stališča slovenske vlade glede izbriša, med drugim tudi, da naj bi bil problem že rešen.⁴⁸ Francoski poslanci

⁴⁷ Izjavo predsednika vlade v svojem članku ovrže Borut Mekina, ki zapiše, da je v Sloveniji zagotovo še vsaj 110 oseb brez statusa, saj jih kot svoje paciente vodijo v Ambulanti za osebe brez zdravstvenega zavarovanja v Ljubljani in v mariborski Škofjski Karitas. Poleg tega je analiza MNZ iz leta 2003 pokazala, da iz skupine izbrisanih še 4.205 oseb nima urejenega statusa, analiza iz januarja 2006 pa, da statusa nima urejenega še 4.090 oseb (Večer, 1. 12. 2006).

⁴⁸ Omeni predvsem, da naj bi vsi državljani nekdanje Jugoslavije vedeli, da imajo dvojno – republiško in zvezno – državljanstvo in da bi se zato izbrisani morali zavedati, kakšne bodo posledice, če leta 1991 ne zaprosijo za slovensko državljanstvo. Poleg tega je rekel, da je vprašanje izbrisanih tik pred rešitvijo, ki naj bi jo zagotovil že pripravljen ustavni zakon.

⁴⁹ Pri izbrisanih večinoma ne gre za *de jure*, ampak za *de facto* apatridnost, Glej Brad K. Blitz, *Statelessness and the Social (De)Construction of Citizenship: Political Restructuring and Ethnic Discrimination in Slovenia*, *Journal of Human Rights*, 5: 453–479, 2006.

⁵⁰ Druga dva govornika na tiskovni konferenci sta bila udeleženca karavane Roberto Pignoni in Aleksandar Todorović.

⁵¹ Prisotne so vse poslanske skupine Evropskega parlamenta, razen poslanske skupine ljudskih strank, kateri pripadata tudi SDS in NSi.

kljub temu prisotnim obljubijo, da bodo predsedniku Jacquesu Chiracu napisali pismo, v katerem ga bodo prosili, naj se zavzame, da Slovenija vprašanje izbrisanih reši še pred predsedovanjem Evropski uniji v začetku leta 2008. Kasneje udeleženci karavane prisostvujejo javni razpravi, ki jo v prostorih 3. okrožja v Parizu organizirajo Intermitenti – organizacija zaposlenih za določen čas, organizacija Act up Paris in 9ème collectif des sans-papiers – organizacija, ki se zavzema za pravice oseb brez pravnega statusa. Razprava je namenjena predvsem povezovanju različnih gibanj, ki se zavzemajo za univerzalnost pravic, ne glede na bivanjski ali delovni status (Mladina – spletni vir, 2. 12. 2006, Večer – spletni vir, 8. 12. 2007).

– Italijanska evropska poslanka Giusto Catania in Roberto Musacchio že drugič postavita poslansko vprašanje Evropski komisiji, v katerem od le-te zahtevata, da se opredeli do problema izbrisa, predvsem do položaja družine Berisha (www.europarl.europa.eu/).

– Minister za notranje zadeve Dragutin Mate (SDS) pojasni, da si je vlada neuspešno prizadevala doseči konsenz z opozicijo glede ustavnega zakona o izbrisanih. Hkrati pove, da beseda izbrisani nikakor ne izraža tega, kar se je v Sloveniji zgodilo leta 1992, ter da nobena izmed teh oseb ni ostala brez državljanstva (apatrid), saj naj bi ves čas imele državljanstvo neke države (24 ur – spletni vir, 28. 11. 2006).⁴⁹

29. 11. – Karavana prispe v Evropski parlament v Bruslju. Na diskusiji o človekovih pravicah Evropske združene leve in Zelene nordijske leve (GUE/NGL) predstavijo vprašanje izbrisanih. Sledi skupna tiskovna konferenca z evropskima poslancema Robertom Musacchiom (PRC) in Giustom Catanio (PRC),⁵⁰ ki sta izbrisane povabila v Evropski parlament. Poudarijo, da so izbrisani evropski problem in da bi se institucije EU morale dejavno vključiti v reševanje tega vprašanja, predvsem s pritiskom na Slovenijo, ki bo kmalu kot prva izmed novih članic prevzela predsedovanje EU, saj »preprosto ni sprejemljivo, da Unija po eni strani promovira človekove pravice in obsoja njihove kršitve, po drugi strani pa jih sistematično krši prav predsedujoča država EU« (Mladina – spletni vir, 2. 12. 2006). Po tem se izbrisani in njihovi podporniki udeležijo zasedanja LIBE, posebne komisije Evropskega parlamenta za človekove pravice, kjer predstavnikom poslanskih skupin Evropskega parlamenta⁵¹ (tudi slovenski evropski poslanki Mojci Drčar Murko, LDS) predstavijo zaplete, povezane z izbrisom. Prisotni sklenejo, da bodo organizirali posebno zasedanje na temo apatridnosti v EU. Sklepno dejanje karavane pa je sestanek štirih udeležencev karavane s podpredsednikom Evropske komisije in komisarjem za pravosodje, varnost in svobodo Francom Frattinijem, ki jim obljubi, da bo proučil vprašanje izbrisanih ter se o njem uradno pozanimal pri slovenskem ministru za notranje zadeve Dragutinu Mateju (Delo in Dnevnik – spletni vir, 1. 12. 2006, Mladina – spletni vir, 2. 12. 2006).

– Slovenski poslanec v Evropskem parlamentu Miha Brejc (SDS) v elektronskem pismu vsem evropskim poslanecem pošlje stališče slovenske vlade o problemu izbrisanih, v katerem med drugim zagotavlja, da bo problem kmalu rešen z ustavnim zakonom. Hkrati še zapiše, da Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije karavane ne podpira, zato se postavlja vprašanje, koga karavana sploh zastopa. Njegovo pismo demantira evropska poslanka Mojca Drčar Murko (LDS), ki vsem evropskim poslanecem pošlje pismo pravnega zastopnika DIPS Matevža Krivica, v katerem ta zapiše, da se predstavniki društva karavane sicer niso udeležili zaradi njenih političnih implikacij, vseeno pa podpirajo vsako akcijo v prid izbrisanim (Večer – spletni vir, 30. 11. 2006, elektronski pismi Mihe Brejca in Mojce Drčar Murko).

2007

25. 1. – Evropski komisar za pravosodje, svobodo in varnost Franco Frattini odgovori na poslansko vprašanje, kako namerava Evropska komisija zagotoviti, da bo Slovenija navsezadnje popravila kršitev pravic izbrisanim, ki

sta ga postavila italijanska evropska poslanca Giusto Catania and Roberto Musacchio (GUE/NGL). Poslanca sta trdila, da gre pri izbrisanih za »[...] kršitev temeljnih načel Unije, še posebno 6. člena Pogodbe o EU«, ki določa, da Unija »temelji na načelih svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravne države« (Terminal Radia Študent, avtorica Jelka Zorn – spletni vir). Posebej sta poudarila primer Alija Berisha, ki je bil kot izbrisani z ženo in petimi otroki takrat še zaprt v Centru za tujce pri Postojni. Franco Frattini v odgovoru zapiše, da Evropska unija ni pristojna za posredovanje pri slovenskih oblasteh glede vprašanja izbrisanih, in pojasni, da je vprašanje izbrisanih stvar nacionalne zakonodaje (ibid.).

1. 2. – Slovenske oblasti Alija Berisha in njegovo družino prisilno predajo nemškimi oblastem, in sicer na podlagi Dublinske konvencije, saj so bili vsi družinski člani od svojega prihoda v Slovenijo v azilnem postopku. Kljub glasnemu opozarjanju CIIA, DIPS, njihovega odvetnika Matevža Krivica in številnih drugih, da je Ali Berisha izbrisana oseba,⁵² ki je med drugim eden izmed tožnikov na Evropskem sodišču za človekove pravice, so se slovenske oblasti odločile, da ga vrnejo v Nemčijo, kjer je po deportaciji iz Slovenije leta 1993 zaprosil za azil. Dejanje obsodi tudi Amnesty International Slovenije: »Osebo brez statusa v Sloveniji, ki je bila leta 1992 izbrisana iz registra prebivalcev, so prisilno vrnili v Nemčijo, kar kaže na odnos oblasti do problematike izbrisanih in nakazuje nepripravljenost na dokončno razrešitev problematike« (24 ur – spletni vir, 2. 2. 2007). Amnesty International Slovenije ob tem ponovno pozove slovenske oblasti, naj v skladu z odločbami Ustavnega sodišča retroaktivno povrnejo status stalnega prebivalca vsem izbrisanim ter naj poskrbijo za popravilo storjenih krivic, vključno z odškodninami (ibid.).

13. 2. – Objavljeno je tretje, najboljše poročilo Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) o Sloveniji, v katerem so izbrisani ponovno uvrščeni v poglavje Specifični problemi. Poročilo med drugim neposredno priporoča, naj Slovenija v dobri veri in brez nadaljnega odlašanja izvrši sklep Ustavnega sodišča v zvezi z izbrisanimi. Poleg tega poudarijo, da so izbrisani – skupaj z nekaterimi drugimi skupinami – pogosto tarča rasistične, ksenofobične in nestrpne govornice v slovenski politiki, ki jo uporabljajo tudi pomembni politiki. Tako ECRI »/o/bžaluje, da so bili ti prebivalci velikokrat zgolj talci političnih obravnjav, vključno z izrabljanjem njihovega položaja za pridobivanje volivcev in da se je razprava glede položaja teh oseb ves čas odmikala stran od premisleka o človekovih pravicah« (ECRI, Tretje poročilo o Sloveniji 2007: 30).⁵³

– Predsednik vlade Janez Janša (SDS) na tiskovni konferenci izjavi, da njegova vlada edina od dosedanjih želi dokončno rešiti vprašanje izbrisanih in zato ne odstopa od predloga ustavnega zakona (Večer – spletni vir, 14. 2. 2007).

26. 2. – Na 15. obletnico izbrisa in peto obletnico delovanja izbrisanih se na pobudo CIIA začne teden izbrisanih v Socialnem centru v Rogu. Premierno predstavijo gledališko igro Izbrisani d.o.o., ki jo je režiral Franci Slak, v njej pa nastopajo večinoma izbrisani (Vabilo na teden izbrisanih 2007, www.tovarna.org, 26. 2. 2007).

– Predstavniki DIPS se udeležijo seje odbora Evropskega parlamenta za peticije, ki obravnava tudi njihovo peticijo. V njej so pozvali institucije EU, naj ne dopuščajo kršitev temeljnih načel prava in spoštovanja človekovih pravic v Sloveniji, še posebno v luči slovenskega sopedredovanja Evropski uniji leta 2008. Poleg tega zahtevajo

⁵² Izgone izbrisanih pa je že leta 1999 v odločbi št. U-I-284/94 prepovedalo Ustavno sodišče.

⁵³ V okviru tretjega poročila ECRI so kot dodatek objavljena tudi stališča slovenske vlade do obravnavanih vprašanj. V odgovoru na mnenje komisije o položaju izbrisanih po predstavitvi korakov dosedanjih vlad in omembi ustavnega zakona kot izpolnitvi odločbe Ustavnega sodišča iz leta 2003, piše: »Vse to dokazuje, da je bilo državljanom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ ponujenih veliko možnosti, da uredijo svoj status v Republiki Sloveniji. Iz uradnih evidenc tudi izhaja, da si je večina teh oseb uredila svoj status in brez težav živi v Republiki Sloveniji.« (ECRI, Tretje poročilo o Sloveniji 2007: 48) Poleg tega je zapisano tudi: »Dramatizacija zadev z osebami, ki si niso uredile statusa po Slovenski neodvisnosti (t.i. izbrisani – opomba v originalnem dokumentu), temelji večinoma na pomanjkljivih informacijah. Veliko prahu so dvignile tudi zahteve in pobude teh oseb, ki so si status uredile več let po pretečenih rokih ali so se pri urejanju svojih zadev srečali s težavami. Nekateri so zaradi težav pri urejanju statusa pričakovali od države Slovenije izredno visoke odškodnine, kar je izzvalo začudenje in jezo pri tistih, ki so si status uredili pravočasno. Seveda Slovenija, čeprav je dosledno spoštovala človekove pravice, ne beži pred odgovornostjo za morebitne napake, zmote ali zlorabe. Slovenija je pripravljena poravnati morebitno škodo, ki je nastala zaradi protipravnega ravnanja uradih oseb ali državnih organov.« (ibid.: 49). Stališča vlade so kopija dokumenta, ki so ga slovenske oblasti po »Karavani izbrisanih« pošiljale predstavnikom drugih držav, med drugim tudi različnim veleposlanikom v Sloveniji.

politično ovrednotenje ravnanja slovenskih oblasti v zadevi izbrisanih. Odbor odloči, da bo vprašanje pustil odprto in da bo na slovensko vlado naslovil vprašanje, kako ga namerava rešiti (24 ur – spletni vir, 26. 2. 2007, 24 ur in Večer – spletni vir, 27. 2. 2007).

– Evropska pisarna Amnesty International o problematiki izbrisa med drugim obvesti parlamentarni odbor Evropskega parlamenta o državljskih svoboščinah, komisarje Evropske komisije in nemško predsedstvo EU ter izrazi skrb zaradi neučinkovitosti slovenskih oblasti pri reševanju omenjenega vprašanja (24 ur – spletni vir, 26. 2. 2007).

– Branko Grims (SDS) v izjavi ob 15. obletnici izbrisa zapiše, da vlada še vedno vztraja pri svojem predlogu ustavnega zakona kot edini mogoči rešitvi problema izbrisanih. Pove še, da je SDS še naprej trdna v stališču, da »[...] če so bile komurkoli v procesih osamosvojitve Slovenije res storjene krivice, jih je treba popraviti; nikakor pa ne smejo imeti koristi tisti, ki so kalkilirali glede osamosvojitve.« (Večer – spletni vir, 27. 2. 2007).

27. 2. – Odprtje dokumentarne fotorazstave »Izbrisani – Odpori« avtorja Mateja Zonte v Info točki (nad Menzo, AKC Metelkova mesto) in projekcija filma »Rubbed Out« Dimitarja Anakieva v Socialnem centru v Rogu v Ljubljani. Aktivnosti so organizirane v okviru tedna izbrisanih (Vabilo na teden izbrisanih 2007).

– Člani DIPS na tiskovni konferenci predstavijo vzorčne odškodninske tožbe, ki naj bi jih v naslednjih mesecih vložili tisti izbrisani, ki so v letu 2004 prejeli dopolnilne odločbe (Večer – spletni vir, 28. 2. 2007).

– Predstavniki SNS, NSi in SLS zopet zatrdijo, da podpirajo ustavni zakon kot pravo rešitev vprašanja izbrisanih (Večer – spletni vir, 28. 2. 2007).

28. 2. – Javna tribuna uredništva Časopisa za kritiko znanosti ob tednu izbrisanih z naslovom »Izbrisani gredo v nebesa« na FDV v Ljubljani ter kratki filmi o aktivističnem delovanju gibanja Dost je! in izbrisanih v Socialnem centru v Rogu (Vabilo na teden izbrisanih 2007).

1. 3. – Premiera filma »Karavana izbrisanih« avtorice Dražene Perić v Socialnem centru v Rogu, Ljubljana (Vabilo na teden izbrisanih 2007).

7. 5. – Predsednik vlade Janez Janša (SDS) na tiskovni konferenci izjavi, da ima glede vprašanja izbrisanih vlada še vedno zvezane roke zaradi zapletenega pravnega položaja, čeprav bi bilo dobro to vprašanje umakniti z dnevnega reda do predsedovanja Slovenije EU. Hkrati pa ponovno poudari, da je ta problem mogoče rešiti le z ustavnim zakonom (Večer – spletni vir, 8. 5. 2007).

31. 5. – Evropsko sodišče za človekove pravice poda odločitev o delni sprejemljivosti tožbe »Milan Makuc in ostali proti Sloveniji« in jo s tem sprejme v nadaljnjo obravnavo (ESČP, Third Section Partial Decision as to the Admissibility of Application no. 26828/06 by Milan MAKUC and Others against Slovenia).

26. 6. – Komisija Evropskega parlamenta za človekove pravice LIBE organizira razpravo o vprašanju ljudi brez državljanstva (Seminar on Prevention of Statelessness and Protection of Stateless Persons within the European Union), na katerem je predstavljen tudi problem izbrisa.

Viri in literatura, ki niso v celoti zajeti v opombah

DEDIĆ, J., JALUŠIČ V., ZORN, J. (2003): *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.

MNZ (2004a): Zgodovina problematike izbrisanih, Ureditev statusa državljanov drugih držav naslednic SFRJ po l. 1991 in implementacija zakonodaje. http://www.mnz.si/si/upl/gl_novin/izbrisani/ZGODOVINA.doc, 27. 9. 2005.

MNZ (2004b) Pregled dogodkov po odločbi Ustavnega sodišča (U-I-246/02). http://www.mnz.si/si/upl/gl_novin/izbrisani/kronologija.doc, 27. 9. 2005.

ZRIM, K. (2005): *Kršenje človekovih pravic v primeru »izbrisanih«*. Diplomsko delo. Ljubljana, FDV.

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE
Uprava za upravno pravne zadeve
Oddelek za JRM, PL in tujce
Ljubljana, 27/2-1992
Depeša, št. 0016/4- 1496 8

VSEM OBCINSKIM UPRAVNIM ORGANOM
ZA NOTRANJE ZADEVE V REPUBLIKI
SLOVENIJI IN MESTNEMU SEKRETARIATU
ZA NOTRANJE ZADEVE MESTA LJUBLJANE ✓

ZADEVA: IZVAJANJE ZAKONA O TUJCIH - NAVODILO

Z iztekom roka iz 81. člena Zakona o tujcih (Uradni list Republike Slovenije, letnik I, št. 1/91) začnejo 28/2-1992 za vse državljane drugih republik, ki niso zaprosili za državljanstvo Republike Slovenije, ali je poteklo dva meseca od vročitve negativne odločbe, veljati določbe Zakona o tujcih. Vsem tem osebam je zato potrebno s tem datumom pričeti urejati njihov status. Vzporedno s tem naj se prične tudi razčiščevanje evidenc. V ta namen je že izdelan projekt računalniškega vodenja evidenc tujcev, za kar bo potekalo tudi usposabljanje. Le to bo izvedeno po regijah, o čemer boste pravočasno obveščeni.

V tem času je realno pričakovati številne probleme v zvezi z osebami, ki bodo z dnevem 28/2-1992 postali tujci, niso pa dosedaj zaprosili niti za začasno niti za stalno prebivanje. Opozorjamo vas, da listine, ki jih posedujejo, tudi če so izdane od pristojnih organov v naši državi in so še veljavne, zaradi spremenjenega statusa teh oseb zanje ne veljajo več.

Zaradi različnega tolmačenja določil odpovedi prebivanja in prisilne odstranitve tujca po 23. in 28. členu Zakona o tujcih se pojavljajo nejasnosti zlasti v primerih ko tujci pri nas bivajo neprijavljeni, oziroma pridejo v našo državo na nedovoljen način (v večini primerov so celo brez sredstev za preživljanje).

dovoljenja za vstop ali dovoljenja za začasno prebivanje. Le v teh primerih občinski upravni organ za notranje zadeve na predlog operativnih policijskih enot izda odločbo o odpovedi prebivanja. Če pa tujec pride na naše ozemlje na ilegalen način in tu prebiva brez dovoljenja lahko uporabimo le 28. člen citiranega zakona, iz katerega izhaja, da v primeru če tujec prebiva na ozemlju Republike Slovenije več kot mu je dovoljeno po prvem odstavku 13. člena, ali prebiva dalj kot mu je z odločbo dovoljeno začasno prebivanje, lahko pooblaščen uradna oseba ONZ privede do državne meje in ga napoti čez državno mejo, brez kakršnekoli odločbe upravnega organa.

V VEDNOST:
- UP ✓
- UVIS ✓
- UKS ✓
- IC ONZ ✓

DIREKTOR UPRAVE ZA UPRAVNO PRAVNE ZADEVE
PODSEKRETAR

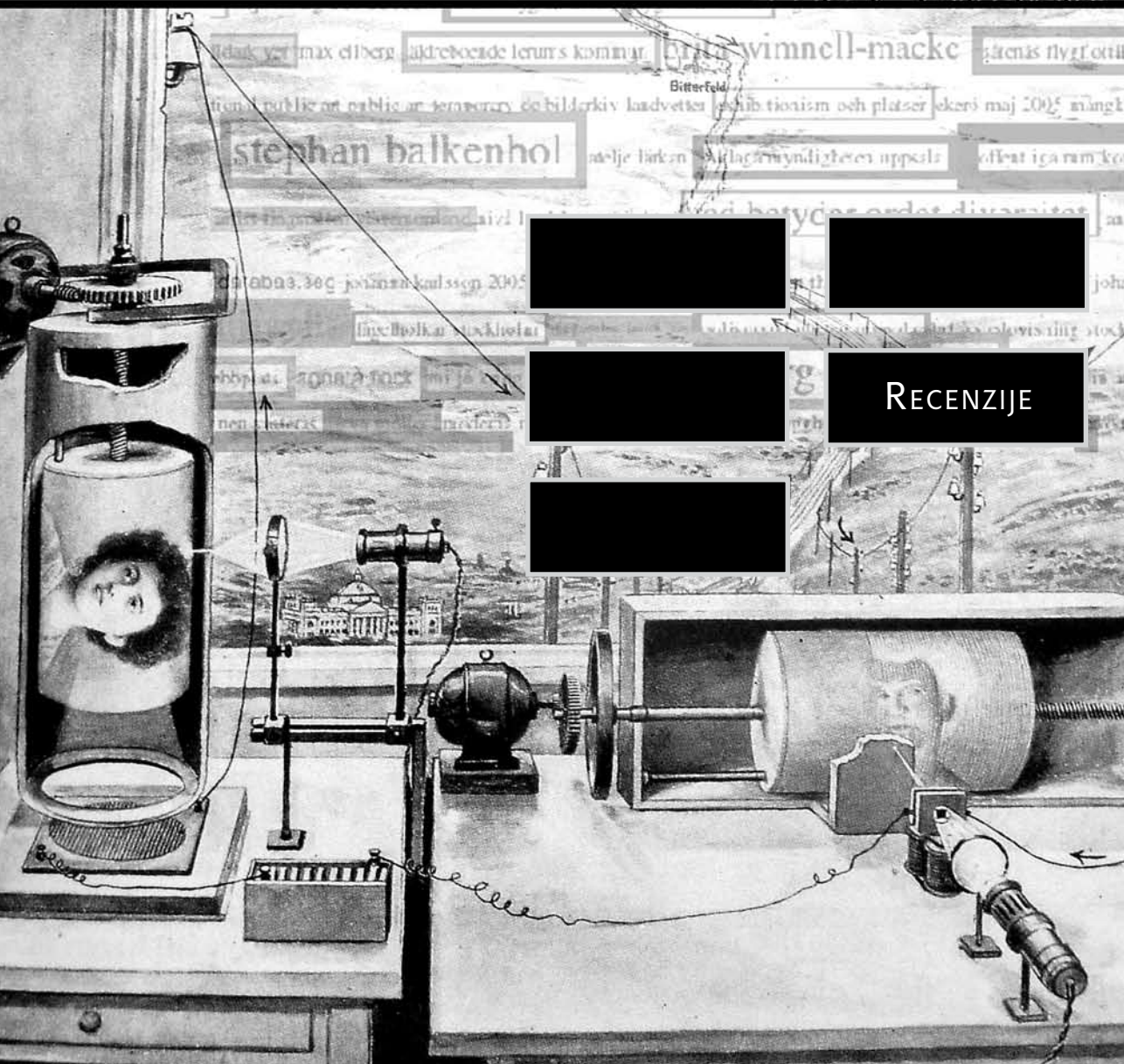
get a report face to face with the police and the
agency

security military veteran
FBI agents intelligence operations reserves duty
damaged military

terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story
terrible trailer Mark story

Republi
ligge

the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words

Z ironijo nad diskriminacijo

Recenzija predstave IZBRISANI D.O.O.; režiser Franci Slak; scenarista Lana Bitenc, Franci Slak; igralci Snežana Alič, Mirjana Učakar, Nisveta Lovec, Irfan Beširevič, Aleksandar Todorović, Asim Škopič, Luka Hrovat; glasbenika Miha Debevec, Tine Rožanec; kostumografinja Bjanka Ursulov; premiera 26. februarja 2007.

Predstava »Izbrisani d.o.o.« je bila do zdaj dvakrat odigrana na tednu izbrisanih, nizu prireditelj, ki so konec februarja 2007 zaznamovale petnajstletnico izbrisa, enega bolj neslavnih in dolgo zamolčanih »uspehov« aktualne slovenske »zgodbe o uspehu«. Premiera je bila na ogled v nabito polni dvorani Socialnega centra v zaskvotirani tovarni Rog. Zgodba je tipična tragikomedija, bolj slednja kot prva: vrti se okoli smrti enega izmed izbrisanih, ki ga ne morejo pokopati, ker pač nima dokumentov in torej uradno ni nikoli obstajal, pa ga prodajo »po kosih« za organe v Italijo, obenem pa iščejo tastove prihranke, ki so bili všiti v njegovo obleko, ki jo snaha pokoplje skupaj s kremiranim možem: po vseh peripetijah le najdejo obleko in v njej skriti denar, toda zaman, kajti tolarji so zdaj že ničvredni. Predstava je začinjena z elementi situacijske komedije, aluzij na polpreteklo in aktualno dogajanje (v posmeh bedastočam ekonomske propagande je geslo podjetja naslednje: *Kar želite, se zgodí, Vse storimo en, dva, tri, Pa še kar poceni bo, mi smo Izbrisani de-o-o*), nizom burlesknh likov (recimo mesarja z doktoratom, odrezave uradnice, tasta z življenjsko zgodbo kakšnega Broj 1 iz Alana Forda, mrtveca, čigar ime so vsi pozabili in je dejansko dvakrat izbrisan, tipičnega malega podjetnika ipd.) in seveda z

obvezno uporabo sočne t. i. »jugoslovenščine« (oziroma »srboslovenščine« ali »čefurščine«, žal za to obliko jezikovnega sinkretizma še nimamo izraza).

V celoti gledano je predstava prepričljiva in je naletela na navdušen odziv občinstva iz dveh povezanih razlogov. Prvi je neposrednost, iskrenost in spontanost amaterskega gledališča (in po drugi strani prav tako uličnega gledališča, katerega nekaj elementov je prevzela), bahtinovska karnevalskost, v kateri imajo prav napake, šum, preprostosti, improvizacije, nerodnosti, nedoslednosti, pozabljanja teksta – se pravi vse tisto, česar zagovorniki »pravega teatra« ne trpijo – največjo vrednost. Med gledalci tako ni bilo ljubljanskega gledališkega občinstva, abonentov povečini vase zaprtih gledaliških sporedov, tipa teatra torej, ki je povečini namenjen samemu sebi in ki načrtno razume in izkorišča intimizem in »čistost« umetnosti za odpoved refleksiji in angažmaju v svetu okoli sebe.

In prav to je drugi razlog za tako pozitiven sprejem te predstave. Samo sproščeni amaterizem ni zadosten razlog. Bistvo predstave je njeno kreativno protislovje: igralke in igralci pravzaprav igrajo sami sebe; šele njihova izzvzetost, dobesedno izbrisanost iz slovenske družbe jim je omogočila, da lahko delajo politični art v tej isti družbi. V njej so tudi sami, dejansko izbrisani takrat pozimi 1992 predstavljali svojo usodo in usodo mnogih v sami publikli (nehote sem se spomnil primerov iz zgodnjega sovjetskega filma, recimo Eisensteinovega »Oktobra«, v katerem so dejansko sodelovali tudi udeleženci revolucionarnega prevrata, recimo juriša na Zimski dvorec). Tragedijo izbrisa so lahko le oni, s svojim nastopanjem obrnili v kredibilno komedijo, osebno v politično. Drugače rečeno, sami sarkastično obrnejo položaj sebi v prid (tako da postane izbris konec koncev nekaj pozitivnega: Boss v 2. prizoru pravi – *Danes je zelo popularno, če si neviden, anonimen, izbrisan. Veliko jih je, ki bi radi bili nevidni, pa ne morejo biti! Imajo cel kup dokumentov, pogodb, kreditov, kartic ... Neumnost! Živimo*

v času, ko nas vsak trenutek lahko popolnoma kontrolirajo. Zakaj bi jim to dovolili? Človek brez identitete, to je prava stvar! Od nikogar odvisen, nihče ga ne kontrolira, to je – svoboden človek!). Sama postavitev predstave – brechtovsko kratki prizori, glasbeni intervali, nenehno prekinjanje odrske iluzije, kabaretni vložki, da ne omenjam improviziranja, medklicev iz režije in šepetalnice, ki je zasedala pol odra – je vso to doživetost in ironijo le še poudarila. V tem smislu nadaljuje bogato tradicijo slovenskih medvojnih in povojnih agitk, torej kratkih propagandističnih predstav z motiviko protifašističnega boja (v katerih so imeli ves čas probleme z rekrutiranjem igralcev za like okupatorjev in v katerih so morali slednji včasih bežati z odra zaradi razjarjenega občinstva).

Ustvarjalke in ustvarjalci predstave »Izbrisani d.o.o.« so na najboljši mogoči način odprli zelo pomembno vprašanje slovenskemu umetniškemu svetu in kulturi nasploh: Kje je družbeno-kritična, aktivna, angažirana umetnost in kultura, »artvizem«? Kje so bodice aroganci vladajočih in dominantnih diskurzov? Kje je ponujanje alternativ obstoječemu? Kje je, če se vrnem na odre, slovenski politični teater? Kultura in umetnost pri nas, gledališče pa še posebno (z nekaj izjemami, kot so Monospolno gledališče, Trotamora iz avstrijske Koroške, Dejmo stisni teater, pa Hrvatinove predstave), se žal skorajda ne odzivajo na družbene izzive časa, ki ga preživljamo. Z redkimi, a še kako dobrodošlimi izjemami umetniki skoraj ne problematizirajo bistvenih dilem in sistemsko vkalkuliranih in povzročenih družbenih krivic sodobnosti: patriarhalizma, seksizma, homofobije, šovinizmov, klerikalizma, militarizma, najrazličnejših ekskluzivizmov, medijskega stupidizma in samoumevnosti različnih kulturnih norm. (Tipičen primer takšnega hermetizma je recimo zadnji trienale slovenske likovne U3 v Moderni galeriji.) Protagonisti te predstave pa storijo ravno to: z inteligentnim in duhovitim pristopom se učinkovito lotevajo pravih družbenih vprašanj in le upati je, da

bodo – z morebitno turnejo, ki bi jim jo zelo priporočil – s tem k podobni ustvarjalnosti spodbudili tudi druge.

Mirt Komel

Zradirani (Rubbed out)

Dokumentarni film (45')
avtorja Dimitarja Anakieva, 2004

Kratki dokumentarni film »Zradirani« se začne dokumentarno v pravem pomenu besede, kajti dokument (sklep slovenske vlade iz leta 1992) je bil tisti, ki je iz nekega drugega dokumenta (registra stalnih prebivalcev) »zradiral« 18.305 stalnih prebivalcev. Medtem ko se je vladni sklep iz črke na papirju prelevil v utišani glas tistih, ki jih je »izbrisal«, pa se ta dokumentarni film angažira, da razmerja obrne, da naredi glas utišanih ponovno slišan.

Začne se tako: »26. februarja 1992 je slovenska vlada zradirala 18.305 ljudi iz registra stalnih prebivalcev. Deset let pozneje je Aleksandar Todorović ustanovil Društvo izbranih prebivalcev Slovenije in začel boj za njihove pravice.« Toda medtem ko je začetek dokumentarca še »dokumentaren«, vključno s prvimi prizori, ki sledijo, ko gledalec izve formalne postopke, s katerimi je slovenska vlada izvršila svoj sklep, je nadaljevanje vse prej kot dokumentarno, ampak filmsko v pravem pomenu besede in onkraj nje. Kajti film o izbranih, o času, ko so se zradirani ljudje šele začeli združevati in ugotavljati, kaj se jim je pravzaprav zgodilo, govori več kot le zgodbe o teh ljudeh, govori tragično realnost, v kateri so se znašli izbrisani, in govori jo skozi njihove besede, prikazuje jo skozi njihove oči, tako da

jim da podobe, skozi katere se lahko pokažejo, in glas, s katerim lahko govorijo.

Prvi, ki si vzame glas, je Aleksandar Todorović, ko v preprosti proletarski gostilni, ob pivu in cigaretnem dimu, pove »vic«, s katerim napove, kaj se je na neki ključni točki zgodbe o izbrisanih zgodilo: »Vsak dan mravlje pridno delajo v mravljišču, gradijo svoje mravljišče, toda prav tako vsako jutro ponovno pride slon in pohodi, kar se mravlje vedno znova trudijo zgraditi. Nekega dne pa se mravlje ozavestijo, da jih je na milijone in da zagotovo lahko premagajo enega slona! Tako se zgodi, da nabrusijo svoje orožje in gredo jurišat na slona; nastane strašanska zmeda, nato pa se v nekem trenutku znajde mravlja Viktor sam na slonu in pogleda dol, kjer vidi vse druge mravlje, kako mu pravijo: 'Viktor, ugrizni ga! Viktor, ugrizni ga! Viktor, ugrizni ga!'« Ni kaj, komunistični manifest v malem.

Toda zgodba o izbrisanih je kaj malo komična, čeprav znajo, predvsem Todorović, ohraniti humor, piti in peti, zbijati šale in vice na svoj račun in na račun oblasti, ki jih je izbrisala. Zgodba o izbrisanih je izpovedana skozi serijo pripovedi ljudi iz različnih socialnih položajev, saj vsak iz svojega zornega kota izpove, kaj je zanj/zanjo pomenilo »biti-izbrisan/a«. In odlično se izrazi Todorović: »Izbris pomeni civilno smrt«. Pomeni torej v prvi vrsti izničenje obstoja ljudi na ravni civilne skupnosti, skupnosti, ki se že s tem, da se ne solidarizira, da ne zahteva pravice za tiste, ki so jih njihovi »predstavniki« »civilno usmrtili«, izkaže za barbarsko, zavito v udobje molka. Ko pa »civilna« skupnosti dobi možnost, da izstopi iz molka, kaj naredi?

Tako kot se ta dokumentarni film začne, se tudi konča: dokumentarno, toda z dokumentom, ki v vsej svoji ostrini še vedno spominja in opominja gledalca, da zgodba še zdaleč ni končana, da ne gre za zgodbo iz preteklosti, ampak za aktualno sedanost, za tragično sedanost, ki obstaja in vztraja: »Slovensko ustavno sodišče je presodilo dejanje izbrisa za nezakonito dejanje takratne vlade in postavilo

zahtevo, naj se ljudem vrnejo odvzete pravice«. Na podlagi sklepa ustavnega sodišča se končno dá možnost, s katero bi lahko rešili vprašanje izbrisanih, a kaj naredi »civilna« skupnost? Leta 2004 je bil organiziran referendum o izbrisanih, katerega se je udeležila tretjina slovenskega prebivalstva. Devetdeset odstotkov glasujočih je glasovalo proti zradiranim.

Tovrstni dokumentarec je apel »civilni« skupnosti, naj se tudi sama ozavé svoje-ga položaja, svoje politične moči in nemoči, svoje sovloge pri vprašanju izbrisanih in nuje, da se moramo postaviti onkraj »zarote molka«, v katero mediji še danes vztrajno zavijajo življenjske zgodbe izbrisanih.

Mirt Komel

Karavana izbrisanih

Dokumentarni film (29')
avtorice Dražene Perić, 2007

Ko je bila prvega maja 2004 slavnostna slovesnost vstopa Slovenije v Evropsko unijo, katere se je udeležil tudi gostobesedni »gost vseh gostov« Romano Prodi, se je po ulicah Nove Gorice zvrstila protestna karavana, ki je med vsemi problemi, povezanimi z vstopom v EU, opozorila občo javnost na neprijetno dejstvo: izbrisani so natanko v tistem trenutku, ko je Slovenija postala polnopravna članica EU, postali evropski izbrisani. Dve leti pozneje karavana izbrisanih potuje po Evropi in opozarja, da problem protipravnega črtanja 18.000 ljudi iz registra stalnih prebivalcev Slovenije še vedno ni rešen. Kratki dokumentarni film »Karavana izbrisanih« iz prve osebe dokumentira, kako je izbrisane popeljala pot od Ljubljane do Bruslja.

Prva postojanka je bil sosednji Trst, kjer je bilo srečanje z deželnimi svetniki Furlanije-Juljske krajne, in Monfalcone (Tržič), kjer je bil narejen apel delavskemu sindikatu kovinarjev FIOM, apel, ki je meril na delavsko solidarnost. V Italiji je karavana doživela tudi nadvse zgoščeno metaforo pravic, kjer je šofer najetega avtobusa psu zavrnil pravico do potovanja skupaj z drugimi živimi bitiji: v tej majceni metafori diskriminacije lahko gledalec razbere ves problem, ki ga je mogoče artikulirati takole: »Romom, izbrisanim in psom vstop v EU prepovedan« – vsakršen dodaten komentar bi bil odveč; človek mora zadevo videti, če že ne v živo, vsaj dokumentirano v filmu, da bi lahko uvidel domet te metafore.

Druga postaja je bil Pariz, mesto, kjer so se rodila Pisma o toleranci in Deklaracija pravic človeka in državljana, torej primerno mesto, kjer bi izbrisani lahko artikulirali svojo »civilno smrt«, kakor se je ob neki drugi priložnosti izrazil Aleksandar Todorović. Karavana je bila sprejeta v francoski parlament, kjer so izbrisani naravnost izrekli svojo zahtevo: ker je problem izbrisanih političen problem, so apelirali na francoske politične institucije, naj prispevajo k rešitvi sedaj evropskega problema. Odgovor je bil jasen: ni si mogoče predstavljati, da bi Slovenija predsedovala EU, ne da bi poprej rešila vprašanje izbrisanih. Obenem se je izpostavila vzporednica med slovenskimi izbrisanimi in francoskimi *sans papier*, dobesedno ljudi »brez papirjev«, ki živijo in delajo na območju EU. Izkušnje tako ene kot druge situacije so prinesle skupno refleksijo o morebitnih strategijah za boje, ki še čakajo državljanke in državljane, predvsem pa tiste, ki tega statusa nimajo, v prihodnosti pod novo, nadnacionalno streho, ki se imenuje Evropska unija. V tem pogledu se je tudi spomnilo na kolektivni izgon beguncev, ki ga je izvedla Berlusconijska vlada v Italiji in ki je, tako kot v primeru *sans papier* ali izbrisanih, kršila ne samo osnovne pravne norme skupne »evropske hiše«, ampak in predvsem skupne temeljne vrednote, ki so bile artikulirane več

kot 200 let nazaj v deklaraciji človekovih pravic, na katero je Evropa danes tako zelo ponosna.

Toda, ali je ponos dovolj? Ali ni potrebna tudi neposredna akcija, ko so v igri človekove temeljne pravice? Toda tako pri izbrisanih kot pri priseljencih *sans papier* so v igri več kot le človekove pravice: če se izrazimo z arendtovsko govoricco, je tem ljudem odvzeta sploh osnovna »pravica imeti pravice«, kar pa nekateri vztrajno zanikajo, ko hočejo dejanski položaj prikazati bolje in lepše, kot je v resnici. Kot recimo Janez Šumrada, slovenski veleposlanik v Parizu, ki ga vidimo na posnetku, kako s sumljivimi »podatki« poskuša pokazati, da se v zvezi z vprašanjem izbrisanih »nima smisla pogajati«. Odziv prisotnih, kakor je razvidno iz dokumentarca, je pokazal, da je v tem, tako kot v drugih primerih, potrebno vse kaj več kot golo sprenevedanje. Vrh tovrstnega sprenevedanja pa je karavana doživela natanko takrat, ko je prispela v evropski parlament, ko je poslanec Miha Brejc vsem poslankam in poslancem poslal dopis, v katerem je »pojasnjeval«, da je problem izbrisanih »že rešen«, in hkrati, da se sploh »ni nikoli zgodil«.

V evropskem parlamentu je bila najprej na vrsti razprava Združene evropske leveice in Zelenih o temeljnih človekovih pravicah, nato pa tiskovna konferenca, kjer je bilo poudarjeno, da je od 1. maja 2004 problem izbrisanih postal tudi evropski problem, kajti »brez slovenskega državljanstva ni evropskega«. Sledilo je srečanje pri Odboru za civilne svoboščine, pravičnost in notranje zadeve (LIBE comitée), kjer je bila zopet poudarjena problematika izbrisa v Sloveniji, izbrisa, ki se je zgodil »skrivaj«, zastrt očem tako slovenske kot evropske javnosti. Toda tako kot se je Freud izrazil glede mehanizma potlačitve, namreč da se potlačeno prej ali slej vrne na dan v obliki simptoma, tako bi lahko za izbrisane dejali, da dokler bodo ostali potlačeni, dokler jih bodo slovenske oblasti še vedno tlačile in zapirale oči pred težavo, ki so jo same sproducirale, se jim bo »simptom« izbrisanih vedno znova vračal pred oči.

In če končamo z grafitom »konec Koncu« (Konec je priimek vodje Centra za tujce v Velikem otoku pri Postojni) in citiramo zaključno špico tega nadvse natančnega, a hkrati življenjsko poetično obarvanega kratkega dokumentarca: »Izbrisani se še naprej borijo za svoje pravice. Del tega boja je tudi zahteva po zaprtju vseh centrov za pridrževanje in odstranjevanje tujcev v Evropi in zahteva, da dovoljenje za bivanje in pravica do državljanstva postaneta temeljni demokratični normi.«

Jadranka Ljubičič

»Danes so dovoljene sanje«, »Jara kača nestrpnosti«

**O razstavah v galeriji Alkatraz (2003) in
Etnografskem muzeju (2004)**

V galeriji Alkatraz je bila 6. novembra 2003 razstava z naslovom »Danes so dovoljene sanje« in leto pozneje, 9. decembra 2004, smo bili priča razstavi »Jara kača nestrpnosti« v Etnografskem muzeju. Ti dve razstavi sta odziv na ksenofobično reakcijo tako države kot številnih državljanov Slovenije. Politični aktivizem se lahko kaže v mnogoterih oblikah, med katerimi ima posebno mesto politično angažirana umetnost. Vsaka oblika umetniškega izražanja je lahko politično angažirana, če se v svoji sporočilnosti odziva in opozarja na družbeno, socialno in politično realnost ali ponuja alternativne rešitve.

Kamenček v mozaiku, ki kaže, da umetnost še vedno lahko pripomore k družbenim spremembam, je bila razstava v Galeriji Alkatraz z naslovom »Danes so dovoljene sanje«, ki je javno prikazala način, akterje in vsebino izbrisa. Z umestitvijo v galerijo kot posvečenim prostorom je dokumentiranje izključevanja

ter teptanja pravic in dostojanstva dobilo tudi umetniško vrednost.

Razstava je bila kolektivno delo tako s konceptualno zasnovno kot s samo postavitvijo, ki je bila tehnično precej naporno delo. Sodelovali so Zuhra Handanovič, Aleš Čermelj, Emina Frjak, Jelka Zorn, Nikolai Jeffs, Marta Gregorčič, Andrej Pavlišič, Dražena Perić in študentke Fakultete za socialno delo. Razstava je bila razdeljena v štiri sklope: osrednji dokumentacijski del (uradni odgovori državnih organov izbrisanim na njihove pritožbe), preluknjani potni listi, zvočno predvajanje Kučanovega govora ob osamosvojitvi Slovenije in Nato priročnik.

Umetniki in umetnice so polepili prostor galerije od tal do stropa z državnimi odgovori izbrisanim in njihovimi osebnimi zgodbami. Ti dopisi sodišč, ministrstev, urada predsednika in drugih institucij kažejo uporabo formalističnega jezika za vzdrževanje izbrisa. Črno na belem je bila prikazana perverzna brezosebna birokratskega aparata, njegova premoč nad posameznicami in posamezniki, ki jih je diskreditiral in izbrisal. Od tal do stropa polepljene stene galerije Alkatraz so predstavljale birokratski zid, pred katerega so bili postavljeni izbrisani. Ta nepregledni zid nerešljivih pravnih labirintov jim je na formalen način odvzel pravice in jih v simbolnem smislu ločeval od državljanov in državljanek.

Spremljajoči Kučanov govor »Danes so dovoljene sanje ...«, s katerim je nastopil ob osamosvojitvi Slovenije, je obljubljal ravno nasprotno, boljše življenje za vse prebivalce nove države. S tem je razstava poskušala prikazati vrzel med izrečenimi cilji nastajajoče politične elite o graditvi nove demokracije in boljšem življenju za vse ter na drugi strani dejanskimi razmerami. Spoštovanje človekovih pravic, dostojanstvo, enakost pred zakonom so bile velike besede, od katerih ni ostalo nič. Človek ob branju osebnih izpovedi posameznikov in posameznic, ki so jim čez noč vzeli človeškost, težko ostane ravnodušen, tudi zato,

ker nikoli ne veš, kdaj bo brezoseben birokratski zid postavil tebe na drugo stran.

Pomembno je poudariti, da so bili ključni sokreatorji razstave sami izbrisani: prispevali so množico dokumentacijskega gradiva (dopisovanja s sodišči, vlado, osebne zgodbe), razstavili so svoje prelučnjane potne liste, otvoritve razstave pa so se udeležili v velikem številu. Tako je v galerijskem prostoru kot enem od središč vidnosti nevidno postalo vidno.

Približno leto dni pozneje je nastala razstava, ki je poskušala v zatohlem slovenskem prostoru, v katerem so bile burne razprave o pravici do umetne oploditve, referendumu o izbrisanih, segregaciji Romov in graditvi džamije, opozoriti na raznolike oblike nestrpnosti. Razstavo s povednim naslovom »Jara kača nestrpnosti« je finančno podprl takratni varuh človekovih pravic Matjaž Hanžek. Pod avtorstvo razstave so se podpisale Vesna Leskošek, Nina Kozinc in Lea Šešerko. Razstavno gradivo, medijski odzivi (v obliki člankov in fotografij) so bili razvrščeni v štiri tematske sklope: sovražni govor, fizični napadi, institucionalno nasilje in izgoni. Poleg je bil prazen papir, kamor so lahko obiskovalke in obiskovalci zapisovali svoje misli in vtise. Ob tej priložnosti je bil posnet tudi brezproračunski dokumentarni film »BRČV 2004« avtorjev Barbare Kelbl, Nine Kozinc in Viktorja Bertonclja. Film je bil posnet na gverilski način: glavni protagonisti filma govorijo o nasilju, ki so ga doživeli na lastni koži zaradi svoje »drugačnosti«. Ta »drugačnost« zajema istospolno usmerjenost, temnejšo barvo kože in neslovensko etnično pripadnost. Celo igralec, ki je igral geja v eni od televizijskih nadaljevanj, je doživel nasilje.

Ob teh razstavah se poraja vprašanje, ali lahko umetnik in umetnica oziroma umetnost spremenijo svet. Namesto odgovora, imamo novo vprašanje: Ali ni že postavljanje ogledala družbi in družbenim odnosom po svoje tudi spreminjanje sveta?

Luka Hrovat

Izbrisani odpori

razstava fotografij (2007)

Info točka – Metelkova

Večletna zgodovina boja izbrisanih vsebuje množico dogodkov, zgodb, delovanj in ustvarjanj, ki so imeli oziroma še imajo težo, ne samo v domačem, temveč tudi v mednarodnem okolju. Od majhnih lokalnih akcij, ki so opozarjale na odvzeto dostojanstvo, pa vse do – za podalpski svet – velikih protestov v središču metropole. Bogat opus dokumentarnih slik, zbranih na enem mestu, nam je odprl številne poti, ki so jih prehodili izbrisani in njihovi tovarišice in tovariši v boju. Te slike so bile zbrane na dokumentarni fotorazstavi *Izbrisani odpori*, 27. februarja na Metelkovi v Info točki, v sklopu četrtega tedna izbrisanih. Matej Zonta je zbral in razstavil poleg svojih tudi fotografije več avtorjev, kot so Dare Čekeliš, Borut Kranjc, Leon Megušar, Franci Pavličič, Darij Zadnikar in drugih. Razstava je bila načrtno zastavljena kot pot, ki nas je z dogodki seznanjala kronološko. Ravno prek datumske konsistentne postavitve je opaziti rast tako gibanja izbrisanih in njihovega mreženja z drugimi aktivisti. Začelo se je z nekaj posameznicami in posamezniki, nadaljuje pa se z množico podpornikov. Veličino boja je bilo veliko lažje začutiti v prostoru, kjer so te obdajale številne zgodbe, v katerih so bile še manjše zgodbe, za katere si izvedel tako, da si prisluhnil mimoidočim ali pa vprašal katerega od akterjev. Ko slediš protestom pred parlamentom, gladovni stavki, akciji Bleferendum in nato preideš še na akcije, na katerih so izbrisani aktivisti postali del preostalih družbenih bojev, dojameš moč, ki so jo ustvarile zanikane subjektivitete. Iz nič je nastala

lo ne samo tisto, kar ni smelo obstajati, temveč se je združilo v avtonomno kolektiviteto, ki se je dvignila iz družbene apatičnosti. Nastal je politični subjekt, ki se je s svojim delovanjem solidariziral z marginaliziranimi skupinami v družbi. Mnogoterosti so na novo definirale lasten obstoj in opozarjale na zamegljeno, a kruto realnost. Razstava se je končala v mestu,

ki postavlja nove omejitve, gradi nove zidove in kjer nastajajo novi »izbrisani«, v Bruslju. Tragedija izbrisa se je razkrila ravno v mestu, kjer kraljuje ponos domačih oblastnikov. Izbris še vedno traja in boj se nadaljuje. Razstava je pomemben zgodovinsko-spominski mejnik na nadaljnji poti, kjer bodo znova nastajale podobe dostojanstva in moči.

POVZETKI

SUMMARIES

»I FEEL SLOVENIA«

ZGODBA NEKEGA IZBRISA

17 Jelka Zorn

»Mi, etno-državljeni etno-demokracije« –
nastajanje slovenskega državljanstva

Osamosvojitvena pravila in zakoni, koga vključiti v začetno državljanstvo in kako, so vzpostavila etno-državljanstvo, katerega »stranski proizvod« je bil izbris. Članek se ukvarja s tistimi deli diskusije ob sprejemanju zakona o državljanstvu in zakona o tujcih v Družbenopolitičnem zboru Skupščine Slovenije, ki so pomembne za razumevanje slovenskega državljanstva in izbrisa. Te razprave so vsebovale argumente, ki jih iz današnje perspektive razumemo kot tiste, ki so lahko podprle izbris, in druge, ki so ga poskušale preprečevati, čeprav se o brisanju ljudi iz evidenc stalnih prebivalcev nikoli ni javno razpravljalo v nobenem od treh zborov Skupščine Republike Slovenije. Izbris pokaže, kako je skupina ljudi ne le ostala brez pravic, ampak tudi kako je bila ta izločitev (lahko) pomenljiva za večino prebivalstva (to je državljanov in državljanek), ki so bili v novi državni ureditvi prav tako izpostavljeni negotovosti, pomanjkanju socialne in pravne varnosti (naraščanje brezposelnosti, slabša dostopnost do stanovanj, komercializacija zdravstvenega zavarovanja ipd.). Proces osamosvojitve je mogoče razumeti kot konfrontacijo med razumevanjem države Slovenije kot instrumenta zakona in vladavine prava v nasprotju z državo Slovenijo kot instrumentom Naroda, nacionalne pripadnosti in lojalnosti. Obe tendenci sta bili ves čas prisotni, izbris pa je pokazal, katera je prevladala.

Ključne besede: izbris iz Registra stalnega prebivalstva, Družbenopolitični zbor Skupščine Slovenije, nacionalizem, zakon o državljanstvu, osamosvojitve, tujci, etnocentrizem, politična enakost, Izjava o dobrih namenih

48 Borut Mekina

Spomenik izbrisanim

Avtor začne prispevek z opisom skupščinske razprave iz leta 1991, ko so delegati treh zborov sprejemali zakon o tujcih, ki je nato pripeljal do izbrisa oziroma do kaznovanja tistih stalnih prebivalcev z državljanstvom drugih republik SFRJ, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo. Dokazuje, da so za tem motivom sprva stali predvsem lokalni interesi, predstavljeni v zboru občin, manj interesi delodajalcev in delojemalcev v zboru združenega dela, še najmanj pa »visoka« politika družbenopolitičnega zbora in vsaj načeloma izvršni svet oziroma vlada. Čeprav delegati, ki so glasovali za »izbris«, niso pojasnili svojih razlogov, poskuša njihove motive prikazati na primeru neke mariborske bančne uslužbenke in na primeru izbrisanega, ki ga je v smrt na Hrvaško pripeljala samosvoja interpretacija zakonodaje. Avtor na koncu s pomočjo vzporednic z interpretacijo fašizma pri Hannah Arendt opozori na potencialno razčlovečenje, ki ga je sposobna moderna država.

Ključne besede: fašizem, Skupščina Republike Slovenije, zakon o tujcih, birokracija

59 Uršula Lipovec Čebren

Metastaze izbrisa

Na primeru štirih izbrisanih, ki živijo v slovenski Istri, članek analizira izkušnje bolezni in izključenosti izbrisanih iz javnega zdravstva v Sloveniji. Pri analizi se opira na nekatere teoretske koncepte socio-kulturne epidemiologije in medicinske antropologije ter na podatke ljubljanske Ambulante za osebe brez zdravstvenega zavarovanja. V prispevku so poleg življenjskih zgodb štirih izbrisanih analizirani vzroki njihovih bolezni ter orisani njihovi terapevtski itinerarji, pri čemer so izpostavljene izkušnje izključenosti iz zdravstvenih institucij v slovenski Istri. Predstavljeni pa so tudi nekateri fenomeni, ki pripomorejo k ohranjanju zdravja izbrisanih, kot je na primer delovanje Ambulante za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, geste solidarnosti posameznih zdravstvenih delavcev ter pomen 7. člena Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, ki predvideva nujno zdravstveno pomoč za osebe brez zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji.

Ključne besede: izbrisani, javno zdravstvo, izključnost, medicinska antropologija, socio-kulturna epidemiologija, izkušnje bolezni, etiologija, Istra

81 Marta Gregorčič

Fantomska neodgovornost ali fašizem v preoblecak

V besedilu raziskujemo emancipatorične politične prakse, ki se uspešno upirajo sodobnim fašizmom, politikam brisanja, zapiranja in ilegaliziranja ljudi. Domače boje izbrisanih in tukajšnje politike izključevanja, ki temeljijo na schengenskih in »apartheidskih« standardih, premišljamo prek boja otrok, prijateljev in sorodnikov »izginulih« v Hondurasu in Gvatemali ter predstavljamo boje žensk v Chiapasu in Bosni. Primerjava s Hondurasom je zanimiva zato, ker ponuja analizo politične, zgodovinske in pravne neodgovornosti. Primerjava z Gvatemalo pa zbujata premisleke vrste političnih in drugih revolucionarnih praks, ki nosijo srce poguma in radost življenja urbanih mladostnic in mladostnikov. Oba primera smo uporabili za teoretsko analizo in/ali opis domačih revolucionarnih praks. Politično delovanje žensk, begunk iz Acteala, je pokazalo, kako lahko največja grozodejstva transformiramo v simbolno moč ter kreativno moč za delovanje (potenco), delovanje žensk in mater iz Srebrenice pa, kako se dostojanstveno upirati tudi po genocidu, če se simbolnega zatiranja »demokratskih institucij« ne da ustaviti.

Otroci izginulih imajo rahločutnost in razsodnost pogledati prek tega zacementiranega okvira in pričarati »fantomski odnos iz izginulimi«. S tem ko prebudijo zgodovinsko zavest upornega ljudstva, obudijo revolucionarno politiko in dosega jo nemo-goče – odpravljajo sramotilne državne praznike in si postavljajo svoje. Vstopajo v prepovedana mesta zgodovinskih pobojev in si jih podredijo. Postajajo nedotakljivi, vse dotlej, dokler nosijo revolucijo v rokah, na transparentih, v ikonografiji, v besedi in obliki, predvsem pa v svojem vzajemnem delovanju in medčloveških razmerjih. Tu, pred nami se gibljejo izbrisani, ki so živi. Vendar fantomskih odnosov ne znamo vzpostaviti. Dokler so živi ali vsaj »živo-mrtvi«, imamo čas, da jih spoznamo, začutimo, objamemo

in popeljemo v dostojanstvene boje. Do tam pa je še trnova pot. Veliko smo jih na poti že izgubili.

Ključne besede: izbrisani, izginuli, genocid, kulturne in politične prakse, produkcija vmesnosti, politična in pravna odgovornost, represivne politike, fašizem

101 Vlasta Jalušič

Organizirana nedolžnost in izključevanje: Nacionalne države in državljanstvo po vojni in kolektivnih zločinih

Članek je poskus analize nekaterih problematičnih »posttotalitarnih« elementov, ki jih lahko najdemo v procesih vzpostavljanja postjugoslovanskih nacionalnih držav in ki so nastali že med vojnami in kolektivnimi zločini ter neposredno po njih. »S pomočjo« Hannah Arendt se avtorica sprašuje o novih povojnih skupnostih in njihovih nacionalnih državah, na primer, zakaj temeljijo na ideologijah ne-odgovornosti za preteklost in na nekaterih zelo neprijetnih potezah na novo ustanovljenega »državljanstva« in nacionalne identitete, s čimer povzročajo nove izključitve in izumljajo nove tehnike plemenske nacionalistične in rasiistične dehumanizacije v okviru »demografskih politik« nacionalne države. Članek se ukvarja s fenomenom, ki ga lahko imenujemo »sindrom organizirane nedolžnosti«. Fenomen organizirane nedolžnosti ilustrira kot pogojujočo skupno značilnost vseh novonastalih držav, pri čemer se posebej posveča povojnemu primeru izbrisanih (stalnih prebivalcev iz nekdanje Jugoslavije) v Sloveniji. Ta primer je umeščen v kontekst dogodkov v drugih delih nekdanje Jugoslavije po vojni (molčanje o preteklosti, pojav novih izključevanj in upiranje sprejetju kolektivne odgovornosti in individualne krivde), v obdobju priprave na vojno (množična/kolektivna Miloševićeva mobilizacija prebivalstva in vzpostavljeni elementi terorja) in dogodkov med vojno (množičnih zločinov, kakršen je genocid v Srebrenici, sedanji Republiki Srbski v Bosni in Hercegovini).

Ključne besede: organizirana nedolžnost, krivda in odgovornost, vojna, kolektivni zločini, država in državljanstvo, nacionalizem in narodnjaštvo, Hannah Arendt, izbrisani, Jugoslavija, Srbija, Slovenija

Izbrisani gredo v nebesa

Članek je poskus analize protagonizma izbrisanih. Ta nam pojasni vzajemnost konstituiranja nacionalne in imperialne suverenosti, krizo forme-nacije in prenos nekaterih temeljnih alternativ v zgodovini politične misli in prakse na raven nastajanja postnacionalnega državljanstva. Analiza na podlagi Petrijevega filma Delavski razred gre v nebesa črpa iz biopolitične paradigme in iz pojmovanja konstitucije državljanstva kot državljanskih praks, ki premikajo njegove meje.

Ključne besede: biopolitika, nacionalna suverenost, imperialna suverenost, forma-nacija, izbrisani, konstitucija državljanstva, globalizacija

139 Imma Tuccillo Castaldo

Imobilizirana državljanstva

Brez definicije evropskega državljanstva se ne da politično razmišljati o »usodi« in »misiji« Evropske unije. Kriza nacionalne države nam zapušča težko dediščino: nacionalna državljanstva so mehanizem antropološke diferenciacije. Kršitve človekovih pravic – ki se dogajajo izbrisanim v Sloveniji, številnim Romov, rojenim in odraslim v Italiji, ki so de facto brez državljanstva ali »nelegalne« osebe – se vse začenejo z »restavracijo« civilnega statusa, ki zaznamuje paradigmo izključevanja. Originalnost evropskega programa, ki selekcionira množice, je v tem, da je pravo transformiralo pravico do »mobilnosti« v pravico do »prostega pretoka«: to je koristno in nujno v trajni strukturi Evropske unije kot geopolitični entiteti, njeni pravno-politični de-lociranosti in dis-lociranosti.

Ključne besede: evropsko državljanstvo, civilni status, prosti pretok, brezdržavljanost v Italiji, imobiliziran obstoj

148 Marta Stojić

Izbris: od liminalnosti do metafore

Članek analizira fenomen izbrisa s pomočjo antropološke perspektive. Na podlagi teorije obredov prehoda lahko izbrisane obravnavamo kot liminalen pojav:

ta administrativna kategorija je namreč od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja prešla skozi procese, podobne iniciacijskim, in se znašla v »trajnem« »vmesnem« stanju. Nadalje lahko njihovo izločenost, nedoločnost in nečistost obravnavamo tudi s pomočjo koncepta metafore in njenega domnevnega potenciala združevanja med seboj sicer ločenih kategorij. Rezultat take kognitivne igre je vpogled v predpostavke nekaterih stališč o izbrisanih.

Ključne besede: izbrisani, liminalnost, metafora, nečistost, red

157 Igor Mekina

Izbris izbrisa

Članek opiše, kaj se je dogajalo pred izbrisom in njem ter kako je postal javno znan v prvi polovici devetdesetih. Pogost je izgovor, da za izbris v času, ko so se krivice dogajale, nihče ni vedel. Ob tem se pozablja, da je izbris nastal v vzdušju, ki je bilo sovražno do priseljencev iz nekdanje Jugoslavije. Vendar izgovor, da »nihče ni vedel« v čem je problem, ne drži. Opisi primerov izbrisanih so bili natančno opisani v Mladini. Prispevek poskuša prikazati, kako je osamosvojitvena vzhičenost omrtvičila številna civilnodružbena združenja, ki naj bi bila kritična do kršitev človekovih pravic, ter kako so se državne institucije namesto v skladu z zakonodajo pričele ravnati po »občutku« in se s tem priklonile pogromaškemu, ksenofobičnemu vzdušju, ki je bilo ustvarjeno ob razpadu prejšnje države.

Ključne besede: izbris, Mladina, administrativno etnično čiščenje, Ministrstvo za notranje zadeve, ksenofobija

171 Svetlana Vasović

Izgon v smrt

Prispevek se ukvarja zgolj z enim od primerov izbrisanih, ki dokazuje, da so bile žrtve izbrisa v nekaterih primerih izgnane naravnost v smrt. Predstavljena je zgodba Dragomirja Petronjića, Srba, rojenega v Bosni in Hercegovini, ki je bil od leta 1979 stalen prebivalec Celja. Dragomirja njegova družina išče že več kot desetletje in pol, vse od tragičnega septembra leta 1992, ko so ga slovenski policisti proti njegovi volji sredi vojne

predali hrvaškimi oblastem. Hrvaški organi so ga nato predali enotam bosanskih Hrvatov, nato pa se je za Dragomirjem izgubila vsaka sled. Primer Dragomirja Petronjića kaže, kako so bili nekateri izbrisani dvakrat izbrisani, saj so bili iz arhivov odstranjeni tudi podatki o policijskem izgonu Petronjića iz Slovenije.

Ključne besede: izbrisani, Dragomir Petronjić, izgon tujcev, policija, mednarodno pravo

177 Neža Kogovšek

Izbrisani. Predlog ustavnega zakona kot negacija pravne države

Vprašanje izbrisa, ki je bil v Republiki Sloveniji zagrešen 26. februarja 1992, je v času objave tega članka kljub številnim pritiskom mednarodne javnosti in kljub številnim (žal ne v celoti izvršenim) odločbam Ustavnega sodišča še vedno nerešeno. Ob koncu leta 2005 so oblasti predstavile idejo reševanja tega vprašanja s sprejetjem ustavnega zakona. Po razkritju vsebine predloga ustavnega zakona se je izkazalo, da je predlog neprimeren, da je v nasprotju z odločbami Ustavnega sodišča ter da bi njegovo izvajanje povzročilo nove krivice, zato ni dobil podpore dveh tretjin poslancev Državnega zbora. Predlog se občasno še vedno navaja kot način rešitve, vendar njegova vsebina ostaja nesprejemljiva. Prispevek poskuša pokazati, zakaj je predlog ustavnega zakona nesprejemljiv, kje je v nasprotju z odločbami Ustavnega sodišča ter z ustavnopravno ureditvijo Republike Slovenije. Ugotavlja namreč, da predlog ustavnega zakona izključuje individualno in objektivno odgovornost tistih, ki so zagrešili izbris, izničuje vsa dosedanja prizadevanja samih izbrisanih, Ustavnega sodišča in drugih akterjev za rešitev problema izbrisa, omogoča obnovo postopkov in ponovni odvzem statusa (dovoljenj za stalno prebivanje) in izključuje možnost odškodnin za povzročeno materialno in nematerialno škodo. Zato je namen tega prispevka prispevati k temu, da predlagatelj odstopi od navedenega predloga in stališč, vsebovanih v tem predlogu, ter ga spodbuditi, da poišče rešitev, ki bo resnično popravila storjene krivice.

Ključne besede: izbris, Ustavno sodišče, Ustava, ustavni zakon, Temeljna ustavna listina, Izjava o dobrih namelih, dejansko neprekinjeno bivanje, retroaktivnost, stalno prebivanje, osamosvojitve

194 Boris Vežjak

Argumentacija in retorika v primeru izbrisanih

V prispevku analiziramo argumentacijsko moč nekaterih stališč v javnem in političnem diskurzu o izbrisanih. Splošna ugotovitev je, da je ob političnih razpravah, ki se delno nanašajo na pravno argumentacijo in zakonodajo, navzoča moč argumentov izjemno šibka in da v njem prevladujejo logične zmote in prevare, ki večino poglavitnih ugovorov k rešitvi problema izbrisanih, kot jo zahteva odločba Ustavnega sodišča, naredijo za nekredibilno. Podrobneje smo analizirali besedilo poslanca Branka Grimsa, ki je bilo ob petnajsti obletnici izbrisa podano tudi kot uradno stališče vladajoče stranke. V sklepu ugotavljamo, da prevladujoči govor argumentacijskih zmot in prevar odločilno vpliva na slabo podobo o izbrisanih in pripomore k temu, da se za to množično kršitev človekovih pravic do danes ni našla ustrezna politična rešitev.

Ključne besede: izbrisani, politika, argumentacija, argumenti, zmote, prevare, javni diskurz, človekove pravice

SUMMARIES

»I FEEL SLOVENIA«

THE STORY OF AN ERASURE

17 Jelka Zorn

»We, the ethno-citizens of ethno-democracy«
– the formation of Slovene citizenship

The rules and laws of independence, who to include into the initial citizenship pool, how to include them, established an ethno-citizenship the by-product of which was the erasure of certain sections of the population. This article deals with those parts of the parliamentary discussions that took place during the

passing of the law on citizenship and the law on foreigners, and that are important for the understanding of Slovene citizenship and erasure.

These discussions contained arguments that (from today's perspective) can be understood as either backing or trying to prevent erasure even though the actual fact of the erasure of people from the lists of permanent residents in Slovenia never became public discussion point in any of the three chambers of the Slovene Assembly. The erasure shows not only how a group of people become deprived of their rights, but also how this action could become meaningful for the majority population (i.e. actual citizens) who were also prey to uncertainty and the lack of social and legal security (the rise of unemployment, worsening access to housing, the commercialization of health sector insurance, etc.). The process of Slovene independence can be understood as a confrontation between understanding the Slovene state as either an instrument of the rule of law or as an instrument of the Nation, national belonging, and loyalty. Although both tendencies were present, the very fact of erasure revealed which one became dominant.

Keywords: erasure from the registry of permanent residents, the socio-political chamber of the Assembly of the Republic of Slovenia, nationalism, law on citizenship, independence, foreigners, ethnocentrism, political equality, statement of good inten

48 Borut Mekina

A monument to the erased

The author begins his article with a description of a discussion that took place in the Slovene Assembly in 1991 when delegates of all three chambers voted on the Law on foreigners. This law then led to the erasure or, rather, to the punishment of those otherwise permanent residents in Slovenia who had not applied for Slovene citizenship. The author proves that the motives behind this were primarily local, and as they were presented in the Chamber of the Communes; they were less the interests of the employers and employees as represented in the Chamber of Associated Labour; even less the interests of »high« politics of the socio-political chamber

and the government itself. Even though those delegates who voted for the »erasure« never explained their reasons for this, the author nonetheless tries to explain their motives. He does this through the case study of a bank employee from Maribor and through the example of an erased individual whom the quirky legislation bought to his death in Croatia. The author concludes his article with parallels from Hannah Arendt's interpretation of fascism and with which she brought attention to the potential dehumanisation the modern state is capable of.

Keywords: erased, fascism, the Assembly of the Republic of Slovenia, law on foreigners, bureaucracy

59 Uršula Lipovec Čebroň

The metastasis of erasure

This article analyses the experiences of illness and exclusion of four individuals from the Slovene part of Istria and who were erased from the system of public health in Slovenia. The article draws on some theoretical concepts of socio-cultural epidemiology and medical anthropology as well as on data gathered by the Clinic for individuals without health insurance in Ljubljana. Apart from the life stories of these four individuals, the article also brings an analysis of the causes of their illnesses and the itinerary of their medication. In this the experiences of exclusion from the medical institutions in Slovene Istria are foregrounded. Also discussed are some phenomena that contribute to the health of the erased such as the aforementioned clinic, gestures of solidarity made by individual health workers, and the importance of article 7 of the Law on health care and health insurance that foresees urgent medical care for individuals otherwise without health insurance in Slovenia.

Keywords: erased, public health care, exclusion, medical anthropology, socio-cultural epidemiology, experiences of illness, etiology, Istria

81 Marta Gregorčič

Phantomirresponsibility, or, fascism in disguise

This article examines those emancipatory political practices that successfully resist contemporary forms

of fascism, the politics of erasure, the imprisonment of people and the process by which they become illegal. It reflects the domestic struggles of the erased as well as the local politics of exclusion that are based on Schengen and »Apartheid« standards. It does this through the struggles of children, friends and relatives of those who were »disappeared« in Honduras and Guatemala while also discussing the struggle of women in Chiapas and Bosnia-Herzegovina. Comparison with Honduras is interesting because it offers an analysis of political, historical, and legal irresponsibility. On the other hand, the comparison with Guatemala engenders the rethinking of a number of political and other revolutionary practices that carry the heart of courage, and the joy of life, of urban teenagers. Both cases are used for theoretical analysis and/or the description of domestic revolutionary practices. The political activity of women refugees from Acteal reveals how the greatest horrors can be transformed into symbolic and creative power for action (potencio) while the actions of women and mothers from Srebrenica shows – in the advent of being unable to stop the symbolic oppression of »democratic institutions« - how to resist with dignity even after genocide.

The children of the disappeared have the sensitivity and reason to look beyond these immutable frameworks, and conjure up a »phantom relationship with the disappeared«. By waking the historical consciousness of a rebellious people, they awake revolutionary politics and achieve the impossible – they dispense with shameful occasions of state celebration and make their own. They enter the forbidden sites of historical massacres and subjugate them. They become untouchable when they carry revolution in their hands, on banners, in iconography, in words and in pictures, but – above all – when they carry it through to their mutual activities and interpersonal relationships. It is here, in front of us, that the erased are alive. We do not, however, know how to establish such phantom relations. While they are alive or at least »lively-dead« we still have time to know them, feel them, embrace them, and take them forth towards struggles of dignity. The road to there is thorny. Many have already been lost on the way.

Keywords: erased, disappeared, genocide, cultural and political practices, the production of in-betweenness, political and legal responsibility, repressive politics, fascism

101 Vlasta Jalušič

Organized innocence and exclusion: Nation states and citizenship in the aftermath of wars and collective crimes

This paper offers a tentative analysis of some problematic »post-totalitarian« elements that can be found in the processes of establishment of the post-Yugoslav nation-states and that have their origin in the time before, during, and after the period of wars and collective crimes. Deploying the thought of Hannah Arendt, the author asks questions about some features of the new post-war communities and their nation-states, such as the following: Why are they based on ideologies of non-responsibility for the past and on some very unpleasant features of the newly established »citizenship« and national identity – producing new exclusions and inventing new techniques of tribal nationalist and racist dehumanization within the framework of a nation-state's »demographic policies«? This paper describes the »organized innocence syndrome« and that is seen as a conditioning commonality of all the newly established states. Special attention is paid to the post-war case of the »erased« (inhabitants from the former Yugoslavia) in Slovenia. The example of the erased is contextualized through a background of incidents in other parts of the former Yugoslavia after the war (silence about the past, occurrence of new exclusions and resistance to facing collective responsibility and individual guilt), the period of preparation for the war (such as the mass/collective population mobilization by Milošević, and established elements of terror), and events from the time of war (mass crimes like the genocide in Srebrenica – today located in Republika Srpska in Bosnia and Herzegovina).

Keywords: organized innocence, guilt and responsibility, war, collective crimes, state and citizenship, nationalism and nationalness, Hannah Arendt, erased, Yugoslavia, Serbia, Slovenia

The erased are going to heaven

The article is an attempt to analyze the protagonism of the Erased. Such analysis clarifies reciprocity of the constitution of national and imperial sovereignty, crisis of nation-form and enables the transfer of some fundamental alternatives in the history of political thought and practice to the level of the becoming post national citizenship. Analysis that starts with Petri's film Working class goes to heaven is built upon biopolitical paradigm and the notion of constitution of citizenship as citizenship practices that shift borders of citizenship.

Keywords: biopolitics, national sovereignty, imperial sovereignty, nation-form, erased, constitution of citizenship, globalization

Immobilized citizenships

It is impossible to politically think the »fate« and »mission« of the EU without a definition of European citizenship. The crisis of the nation state has left us with a heavy legacy: national citizenship has become a mechanism of anthropological differentiation. The human rights abuses (those occurring to erased in Slovenia, many Roma, people born or brought up in Italy who are de facto without citizenship or who are »illegal« individuals) all begin with the »restoration« of that civil status that marks the paradigm of exclusion. The originality of the European programme that sifts through the masses lies in the fact that law has transformed the right to »mobility« into the right of »free flow«: this is useful and necessary within a permanent structure such as the EU as a geo-political entity, its political-legal de-localisation and dis-location.

Keywords: European citizenship, civil status, free flow, non-citizenship in Italy, immobilized existence

Erasure: from liminality to metaphor

This article analyses the phenomenon of erasure through an anthropological perspective. Through the

deployment of the theory of ritual we can see the erased as a liminal phenomenon: this administrative category has, from the beginning of the 1990s onwards, gone through processes akin to those of initiation and has found itself in a »permanent« condition of being »in between«. We can also examine the exclusion, indetermination, and uncleanliness of the erased through the concept of the metaphor and its assumed potential of uniting otherwise separated categories. The result of such cognitive play is insight into the preconceptions concerning some opinions on the erased.

Keywords: liminality, metaphor, uncleanliness, order

The erasure of the erasure

This article describes the events before and after the erasure, and how this act became publicly known in the first half of the 1990s. A frequent excuse concerns the statements that while the erasure was occurring, nobody actually knew about it. What is forgotten in this is that the erasure happened in an atmosphere that was hostile towards migrants from former Yugoslavia. The excuse that »nobody knew« what the problem was does not hold. Descriptions of cases of the erased were meticulously described in the magazine Mladina . This article tries to show how the rapturousness of independence numbed many civil society associations that should otherwise have been critical to human rights abuses and how the various institutions of the state started acting according to »feeling« instead of in accordance with the law. With this they gave in to the atmosphere of pogrom and xenophobia that was created at the breakup of Yugoslavia.

Keywords: erasure, Mladina, administrative ethnic cleansing, Ministry of internal affairs, xenophobia

Expulsion into death

This article deals with only one example of the erased, one that, however, proves that some of

the victims of erasure were forced to their death. Dragomir Petronjić was a Serb born in Bosnia-Herzegovina and who had been a permanent resident of Celje since 1979. Dragomir's family has been looking for him for more than a decade and a half, ever since that tragic day in September 1992 when the Slovene police handed him over to their Croatian colleagues against Dragomir's will. In turn, the Croatians handed him over to units of the Bosnian Croatians. After that Dragomir's further fate is unknown. Dragomir Petronjić's case also proves how some erased were erased twice over. Namely, data concerning the police expulsion of Petronjić from Slovenia has been removed from the archives.

Keywords: erased, Dragomir Petronjić, the expulsion of foreigners, police, international law

177 Neža Kogovšek

The erased: the proposal of a constitutional law as the negation of the rule of law

At the time of the publication of this article the question of erasure, and as committed in the Republic of Slovenia on February 26th, 1992, still remains unsolved. This is despite much pressure from the international community and despite many (sadly not implemented in full) decisions passed by the constitutional court. Towards the end of 2005, the government presented its proposals as to how to solve the problem of the erased by passing a constitutional law. After the contents of this law were revealed, it became evident that the proposal is unsuitable, and in opposition to rulings made by the constitutional court. Furthermore, the implementation of this law would only provoke new injustices. Thus, it did not gain a two thirds majority backing of the members of the Slovene parliament. The proposal is still cited as being a way in which to solve the problem of the erased. Its contents, however, remain unchanged. This article tries to show why the proposal is unacceptable, and where it comes into contradiction with the constitutional order of the Republic of Slovenia. The article finds that the constitutional law proposal excludes the individual and objective responsibility

of those who committed the erasure; negates all the hitherto efforts of the erased themselves, the constitutional court and other actors trying to solve the problem of the erased; allows for the renewal of the previous process and hence a further removal of permanent resident status, and excludes the possibility of compensation for material and other harm committed by the erasure. Therefore, the aim of this article is to contribute to the situation whereby the proposer of the law would stand down from the proposal and its views, and to encourage finding a solution that would actually mend the injustices committed by the erasure.

Keywords: erasure, constitutional court, constitution, constitutional law, basic constitutional document, statement of good intentions, actual continual residence, retroactiveness, permanent residence, independence

194 Boris Vezjak

The argumentation and rhetorics of erasure

The article analyses the argumentative power of some opinions voiced in the public and political discourse of the erased. One general finding concerning this is that during political discussions that touch upon legal argumentation and law, the power of argumentation present is extremely weak, and that logical errors and ruses prevail in them. These deny credibility to most of the arguments that oppose solving the problem of the erased through the decision passed by the constitutional court. The arguments made by the Slovene member of parliament Branko Grims put forward on the fifteenth anniversary of the erased, and as the official position of the government itself, are analysed in detail. The conclusion to the article finds that the dominant discourse of argumentative mistakes and ruses crucially influences the negative image of the erased, and contributes to the fact that this mass abuse of human rights has not been politically adequately dealt with up to today.

Keywords: erased, politics, argumentation, arguments, errors of opinion, ruses, human rights